KNIHY DIDAKTICKÉHO KRUHU
KLUBU MODERNÍCH FILOLOGŮ
V PRAZE Číslo 2

RUKOVĚŤ JAZYKA STAROSLOVĚNSKÉHO

Napsal
MILOŠ WEINGART

SVAZEK 1

V PRAZE 1937

Oprava tiskových chyb v prvním svazku Rukověti.

Ačkoli jsem vykonal pro 1. svazek Rukověti čtverou korekturu, a ačkoli první dvě korektury četl mimo mne p. dr. Josef Kurz, za což mu srdečně děkuji, zůstalo v knize dosti rušivých omylů tiskových. Na štěstí se dají snadno rozeznati, neboť na mé vyzvání je rozeznali a sebrali moji posluchači již v I. semestru svých studií.

Kromě drobnějších vynechávek a omylů v českém textu, jež lze snadno opraviti (od Soden*o* m. -a, str. 22, ř. 1, slove*n*snosti, str. 30, ř. 19. zdola, ešt-ě m. ještě, 31, 4. shora, v Makedoniii, 32, 10. zdola, přjatá m. přejatá, 82, 1. ř. odstavce e, palaeslov. m. palaeoslov., 86, ř. 4. odst. 3, přizvukování m. pří-, 98, 1. zdola, ov*s*em, *R*ehoř, na konci 8. odst. na str. 144, p*á*mátkách, str. 173, konec § 37 [4. ř. zdola], Ety*n*ologie, 201, 4. shora, demostrativa, 202, § 57—1 [ř. 1], vedle kmenu m. kmene, 204, 10. shora, p-ívlastkovém m. pří-, 216, posl. ř. odst. 4, Vergl. slav. Gaam. m. Gram., 218, posl. ř. § 66, Kul'ba*l*kin m. -akin, 220, Pozn. 1, ř. 2) zůstaly tyto chyby zejména v citátech a ve staroslov. slovech:

S. 29, ř. 12 sh. vytištěno *pr*ostmodum místo *post*modum. — pozn. ř. 1. zd. *a*ktoich m. *o*ktoich.

S. 36, ř. 10 zd. v nadpise Památky hlaholské je označení I. m. *A.*

S. 44, pozn. 2, ř. 2 zd. vytištěno Staro*v*erkvenoslovanske m. Staro*c*erkvenoslovanske.

S. 46, ř. 13 sh.: Bl*â*tter m. Bl*ä*tter.

S. 49, ř. 10 sh.: vokalisace ь > е místo .... ъ > о!

S. 59, ř. 3 sh.: byzantská i *řecká* m. .... i *římská.*

S. 74, ř. 10 sh.: ь > ъ místo správného ъ > ь!

S. 77, ř. 5 zd.: Savi*nn*a m. Sa*v*vina.

S. 114, na samém konci § 9.: výklad viz v § 45. m. ... v § 48.

S. 142, ř. 5 sh.: priate*li*u! místo priate*l'u!*

S. 155 v živém záhlaví vypadlo číslo § 22.

S. 155, ř. 14 sh.: skloňují se jako жена místo správného jako дꙋша.

S. 169, ř. 20 sh.: пoштиѭ místo нoштиѭ.

S. 177, ř. 11 zd. z odst. 3. o part. praet. *pass.* jest škrtnouti неслъ - несла - несло.

S. 186, ř. 9 sh.: *l.* хвалѣшю m. *d.* ...

S. 192, ř. 5 sh.: na konci § *44* místo správného ... § *45.*

S. 193 pozn., ř. 2 zd.: единъı m. единъı.

S. 221, ř. 10 zd.: неъшеѥ m. несъшеѥ. — ř. 3 zd.: u tv. несъшаꙗ chybí *N.*, u tv. несъшаꙗꙗ chybí *F.*

S. 246, ř. 2 zd.: vytištěno (op*l*at.) místo (op*t*at.).

M. W.

KNIHY DIDAKTICKÉHO KRUHU KLUBU MODERNÍCH FILOLOGŮ V PRAZE

(UNIV. PROFESOR DR. M. WEINGART, PROFESOŘI FR. CHMELAŘ, DR. V. NOVÁK, DR. J. NYKL, FR. VANĚK, DR. BŘ. VYSKOČIL)

ČÍSLO 2

TISKEM STÁTNÍ TISKÁRNY V PRAZE

RUKOVĚŤ JAZYKA STAROSLOVĚNSKÉHO

NAPSAL

MILOŠ WEINGART

V PRAZE 1937

VYDAL

DIDAKTICKÝ KRUH KLUBU MODERNÍCH FILOLOGŮ V PRAZE

NÁKLADEM VLASTNÍM

ODDÍL PRVNÍ.

O JAZYCE A PÍSEMNICTVÍ STAROSLOVĚNSKÉM.

Přehled obsahu: Str.:

§ 1. Pojem a název jazyka staroslověnského. — Krátký přehled doby cyrilomethodějské. 1
§ 2. Původ jazyka staroslověnského a jeho místo mezi jazyky slovanskými. — Roztřídění slovanských jazyků. 11
§ 3. Jazyk a písemnictví staroslověnské v historickém přehledu. 17
§ 4. Památky staroslověnské. A. Obecný výklad. — B. Zevní popis památek. — C. Památky stslov. po stránce obsahové. — D. Památky stslov. po stránce jazykové. — Bohemismy v stslov. památkách. — E. Pozdější památky církevněslovanské a jejich vztah ke staroslověnským. 34
§ 5. Význam jazyka a písemnictví staroslověnského. 93
§ 6. Hlavní literatura o staroslověnštině. 98
§ 7. Slovanská písma, jejich původ a vzájemný poměr. 105
§ 8. Slovanské abecedy. 112
§ 9. Rozdíly mezi oběma abecedami. 114
§ 10. O výslovnosti a pravopise. 115

§ 1. Pojem a název jazyka staroslověnského.

Jazyk staroslověnský (staroslověnština, stslov.) jest nejstarší spisovný jazyk slovanský, založený sv. Konstantinem-Cyrilem a Methodějem.

Krátký přehled doby cyrilomethodějské.

I. Do smrti Konstantina-Cyrila.

Kmeny československé byly pohanské až do devátého století. V době, kdy se utvořily počátky moravského státu za Mojmíra I. (první zmínka o Moravanech na sněmu frankfurtském je k r. 822), začalo k nám pozvolna pronikati křesťanství ze sousedních krajin křesťanských, a působili u nás někteří kněží bavorští, neboť s říší franskou, a zvláště s Bavory byli naši předkové i jinak ve styku, zvl. obchodním. A tak již v první polovici devátého století vznikla na Slovensku, totiž v Nitransku, na území PRIBYNOVĚ, první křesťanská svatyňka (kolem r. 830 v Nitře), kterou vysvětil salz-

sv Emerám

burský arcibiskup Adalram; a roku 845 dalo se čtrnácte vévodů z Čech v Řezně pokřtíti.

Ale tento postup křesťanské víry od západu do našich zemí dál se pomalu. Hlavní překážkou bylo, že cizí kněží mluvili k lidu řečí jemu nesrozumitelnou. A proto i když několik náčelníků přijalo křest, většina obyvatelstva trvala v pohanství.

To bylo nebezpečné pro jeho svobodu, neboť pokud naši předkové nebyli křesťané, potud měli sousedé záminku vměšovati se do jejich života a pod pláštíkem pravé víry ukládati o jejich samostatnost. To dobře pochopil moravský kníže ROSTISLAV, a obrátil se proto do Říma s žádostí o učitele víry, kteří by mohli nauku vykládati lidu domácím jazykem slovanským. Ale v Římě jeho žádosti nevyhověli; nebylo tam zajisté takových mužů. A tu Rostislav, znaje z doslechu moc a lesk říše byzantské, vypravil posly do jejího hlavního města, do Cařihradu, který tenkrát slynul učeností a obrozením křesťanství po skončení bojů obrazoboreckých (r. 843). Zřejmě ho při tom vedla úvaha politická: v tehdejší Evropě byly dvě velmoci: západní — franská — a východní — byzantská. Moravané sídlili uprostřed mezi nimi. Jsouce ohrožováni bližší velmocí západní, hleděli se opříti o vzdálenější a jim méně nebezpečnou velmoc východní.

Poslové moravští přišli asi roku 862 do Cařihradu k tamějšímu císařovi MICHAELOVI III. a mluvili k němu takto (Ž. Konst. kap. XIV.): »Lid náš se odřekl pohanství, a chce zachovávati zákon křesťanský, ale nemáme takového učitele, který by nám v n a š e m jazyku pravou víru vykládal. I protož pošli nám, pane, učitele takového, neboť od vás vždycky dobrý zákon na všecky strany vychází«. Císař pak povolav svou radu, zvláště strýce vladaře BARDU (nom. caesar Bardas), který vládl za nezletilého císaře spolu s jeho matkou Theodorou, a patriarchu FÓTIA, vybral muže veliké učenosti a svatého života, Konstantina zvaného filosofa, a bratra jeho Methoděje, a řekl (Ž. Konst. XIV.): »Vím, že jsi zemdlen, filosofe, ale je třeba, abys ty tam šel. Té věci nemůže nikdo jiný vyříditi jako ty«. A v dalších úvahách řekl císař (Ž. Meth. kap. V.): »Neboť vy dva jste Soluňané a Soluňané všichni čistě slověnsky hovoří«. Odpověděl na to filosof (Ž. Konst. XIV.): »Jsem unaven a tělesně chorý, ale rád bych tam šel, kdyby měli písmo ve svém jazyku; avšak nemají«. I řekl císař: »Budeš-li chtíti, může ti to Bůh dáti, neboť dává všem, kdo ho prosí s důvěrou«. Šel tedy Konstantin a skládal pro Moravany abecedu a hned na to, ještě v Cařihradě, začal překládati evangelistář.

KONSTANTIN a METHODĚJ pocházeli z vynikajícího rodu soluňského; otec jejich LEV byl vysokým důstojníkem (drungariem) v Soluni (ř. Θεσσαλονίκη; Σαλονίκι). Politickou národností byli Řekové, ale slovansky uměli již z mládí, neboť slovanské, totiž bulharské osady sahaly tenkrát a sahají dosud do blízkého okolí města. Methoděj byl nejstarší z dětí Lvových, Konstantin nejmladší (narodil se roku 827). Jejich povaha byla rozdílná. Konstantin od dětství vynikal zbožností, tichou myslí a velikým nadáním. Studoval zprvu v Soluni, pak v Cařihradě u nejlepších učitelů, m. j. též u Fótia, hlavně bohosloví a filosofii; měl sklon k mystice. Záhy

si získal takové jméno, že byl ustanoven bibliothekářem (chartofylax) u patriarchy při velechrámě Boží moudrosti (Hagia Sofia) v Cařihradě. Po nedlouhé době se Konstantin stal v Cařihradě učitelem filosofie na tamější vysoké škole, která nedlouho před tím (kolem roku 850) byla nově organisována; odtud se mu dostalo označení »filosof«. Pro svou vynikající učenost byl, ač velmi mlád (asi 24 léta), přibrán za člena byzantského poselstva k arabskému chalifovi (Mutawwakilovi); účelem tohoto poselstva bylo sjednati ochranu křesťanů žijících v chalifátu a jednati o uznávacím poplatku, který žádal chalifát od Byzantska. Poselstvo se vypravilo asi roku 850—851 do tehdejšího sídelního města Sâmarrâ, kde Konstantin měl s mohamedány (»Saracény«, t. j. s Araby) theologickou disputaci; její průběh zaznamenává Ž. Konst. v kap. VI.

Konstantin tedy byl učenec a theolog, který si více liboval v životě uzavřeném; jeho starší bratr Methoděj měl spíše nadání pro službu státní a práci organisační. Byl dlouhá léta správcem v jednom území byzantské říše, kde bydlili Slované; byla to patrně archontia v poříčí řeky Strumy (řec. Strymon), t. j. jihozápadní cíp dnešního Bulharska.

Ale na konec oba bratři nebyli spokojeni se svým dosavadním životem, a byli patrně znechuceni státním převratem v Cařihradě r. 856, kdy Michael III. přinutil svou matku Theodoru k odstoupení a sám se ujal vlády, a také tehdejšími církevními rozbroji v Cařihradě mezi patriarchou Ignátiem a Fótiem, který byl vysvěcen za patriarchu o vánocích r. 858. A tak se sešli jako mniši v proslulém klášteře na svahu pohoří Olympu (nad nynějším I. městem Brussou), který ležel na maloasijském pobřeží proti Cařihradu.

V zátiší klášterním nepobyli dlouho. Přišli totiž asi roku 860 do Cařihradu poslové KOZARŮ (Chazarů), národa turkotatarského, usedlého v jižním Rusku (kde měli hlavní obchodní město Itil na Volze) a na sever od Kavkazu mezi mořem Černým a Kaspickým. Kozaři vynikali v mezinárodním obchodě a měli jistou kulturu, ale byli tehdy ještě většinou pohané. Vlivem obchodních styků šířilo se na dvoře chákánově židovství, kdežto propaganda islamu tam měla menší výsledky. Jsouce tehdy v přátelském poměru k Byzantsku, žádali Kozaři v Cařihradě jako protiváhu proti židovství o učitele křesťanské víry. Císař oznámil tuto žádost Konstantinovi a ten se i s bratrem odebral ke Kozarům.

Missie kozarská byla před posláním moravským nejvýznačnějším II. obdobím života Konstantinova; proto jí slovanský jeho životopisec věnoval plnou třetinu svého spisu (Ž. Konst. kap. VIII.—XIII.), opíraje se při tom o vlastní řecké spisy Konstantinovy, toho se týkající.

Na své cestě k chákánovi kozarskému přišli Konstantin a Methoděj do města Chersonu (slov. корсоунь), což byl důležitý obchodní přístav na poloostrově Krymském (Sevastopol) a sídlo arcibiskupství. Zde se zdrželi. Konstantin zde studoval hebrejštinu a přeložil hebrejskou gramatiku do řečtiny. Seznámil se tu také s jistým příslušníkem semitského nářečí samaritského a poznal samaritské písmo. Dále tu Konstantin našel evangelium a žaltář, psané gótsky (роськы) a našel tu také příslušníka toho jazyka; naučil se tak té řeči i písmu. Naučil se tu též hovořiti kozarsky. Na svých

cestách po okolí Chersonu byl Konstantin přepaden Maďary, kteří tam tehdy sídlili (v t. zv. Atelkuzu), ale vyvázl bez pohromy. Pro další činnost obou bratří bylo nejvýznamnější, že se Konstantinovi podařilo objeviti v zátoce mořské u Chersonu ostatky sv. Klimenta (Klementa), o nichž se tehdy věřilo, že jsou to ostatky nástupce sv. Petra, který byl v Chersonu umučen.

O nalezení ostatků Klimentových složil Konstantin tři řecké spisy: 1. krátký historický výklad, 2. řeč pochvalnou, 3. hymnus. Nezachovaly se nám v originále. Ale (1.) historickou zprávu reprodukuje latinská (t. zv. římská) legenda »Vita cum translatione s. Clementis« v kap. 2.—6. (text u Pastrnka, Dějiny, s. 239 n.); řecký spis byl přeložen také do církevní slovanštiny, ale nikoli v době cyrilomethodějské, je to: »Slovo na prěnesenie moštem prěslavnago Klimenta« (text u Lavrova, Materialy, s. 148 n.).

III. Po nějaké době bratři připluli k území kozarskému, a to patrně k úžině u Kerče (řec. Pantikapaion), která spojuje moře Černé s Azovským (řec. Maiotis). Přišed k chákánovi, měl Konstantin před tím obšírnou theologickou disputaci s Židy. Jeho výmluvnosti a učenosti se podařilo zvítěziti nad učenci židovskými a obrátiti na 200 nejpřednějších Kozarů na křesťanství. Své disputace Konstantin sepsal řecky a jeho bratr Methoděj je později přeložil do staroslověnštiny, rozděliv je na osmero částí (srov. Ž. Konst. kap. X.); ani řecký originál, ani stslov. překlad se nezachovaly; obsah překladu je zachycen v Ž. Konst. v kap. IX.—XI.

IV. Po úspěšném ukončení missie kozarské vrátili se bratři stejnou cestou přes Cherson do Cařihradu. Tam žil Konstantin při chrámě Dvanácti apoštolů. Rozluštil tehdy hebrejský a samaritský veršovaný nápis na poháru z drahého kamene, domněle »díla Šalamounova«, který byl chován v chrámu Boží moudrosti a dostal se do Cařihradu z Jerusaléma snad v VI. stol. po Kr. s válečnou kořistí vojevůdce Belizara.

V. Když tedy se bratři rozhodli, že podstoupí nyní novou cestu a ještě delší na Moravu, byla jejich první starost opatřiti příštím svým žákům písmo. Neboť až do té doby Slované neměli písma, nýbrž řezy a vruby si označovali to, co si chtěli zaznamenati. Důmyslu Konstantinovu a jeho pomocníků se brzy poštěstilo složiti takové písmo hlavně podle vzoru malých písmen řecké abecedy. Písmo to se nazývá h l a h o l s k ý m. Počal překládati do jazyka slovanského nejpotřebnější části Písma, totiž výňatky z evangelia, které se čítají při mši svaté, a překlad ten psal nově vynalezenou hlaholicí.

Skončivše tuto práci, vypravili se bratří v první polovici r. 863 na Moravu. Nesli s sebou list císaře Michaela III. Rostislavovi a ostatky sv. Klimenta; proto některé z prvních kostelů na našem území byly zasvěceny sv. Klimentovi (Ž. Konst. kap. XIV).

Na Moravě byli Konstantin a Methoděj přijati s velikou úctou a byli jim přiděleni žáci. Dílo jejich se tedy pěkně dařilo. Ale tu se ozvala závist těch, kdož dříve se svým cizím jazykem měli na Moravě a v Čechách menší zdar. A tito latinští kněží počali říkati (Ž. Konst. kap. XV.): »Takto se Bůh neslaví! Kdyby tomu byl chtěl, zdaliž nemohl učiniti, aby už i tito od počátku Jej oslavovali svým vlastním jazykem a písmem? Ale On vybral

jenom tři jazyky: hebrejský, řecký a latinský, a jen těmi náleží vzdávati Bohu slávu«.

Po čtyřicetiměsíčním učitelském působení vypravili se bratří z Moravy, aby si dali vysvětiti své žáky na kněze, neboť sami, nemajíce hodnosti biskupské, nemohli udíleti svěcení. Šli Pannonií,[1] kde KOCEL, syn Pribynův, kníže pannonských Slovinců, přijal slovanské učitele s láskou, a dal jim na 50 učeníků a bezpečný průvod svým územím.

Odtud se Konstantin a Methoděj dostali do Benátek, náležejících patriarchátu aquilejskému (Aquileia, u nynějšího Grada), a tam latinští duchovní, odpůrci slovanské bohoslužby, sebrali se na Konstantina »jako havrani na sokola« (Ž. Konst. kap. XVI.). On však v dlouhých učených sporech jim připomněl na obranu slovanského jazyka řadu výroků z Písma, hlavně slova Kristova k apoštolům: »Jdouce, učte všecky národy!« a tak nad nimi slavně zvítězil.

Zatím v Cařihradě se udál převrat: císař Michael III. byl zavražděn, nastolen byl císař BASILEIOS I., zakladatel t. zv. makedonské dynastie; patriarcha Fótios byl sesazen a patriarchou se stal znova Ignátios; začal pak jednati se stolicí papežskou o smír (koncil cařihradský r. 869, t. zv. VIII. oekumenický).

V Benátkách došlo bratří pozvání papeže Mikuláše I., aby přišli do Říma, a oni rádi vyhověli. Papež Hadrian II. (papež Mikuláš I. zatím zemřel) zvěděv, že přinášejí ostatky sv. Klimenta, vyšel jim s občanstvem vstříc a přijal je s největší slávou. Slovanské knihy schválil a posvětil, a na poctu moravských hostí dal v Římě sloužiti několik bohoslužeb jazykem slovanským, jednu i v samém kostele sv. Petra; učeníky pak moravské dal vysvětiti na kněze. Tak dosáhli naši apoštolové úplného zadostiučinění za všecka příkoří. Ale nemohli se hned vrátiti na Moravu: Konstantin ochuravěl, vstoupil do řeckého kláštera v Římě, kdež přijal řecké jméno Kyrillos, a tam dne 14. února 869 ve věku teprve 42 let zemřel. Umíraje modlil se vroucně, aby Bůh chránil jeho stádce a loučil se s bratrem těmito dojemnými slovy (Ž. Meth. kap. VII.):

»Hle, my dva, bratře, byli jsme spřežení táhnoucí jedinou brázdu; já na líše padám den svůj skončiv, a ty toužíš po klášteru velmi. Ale ty nesmíš pro klášter zanechati učení svého, neboť čím spíše bys mohl spasen býti?«

Tak Cyril odevzdal bratrovi jakoby závětí úkol, aby dále pokračoval v šíření slovanského církevního jazyka.

Cyril byl pohřben v Římě v basilice sv. Klimenta (nedaleko od Colossea) s poctami papežskými, a byl záhy ctěn za svatého. Obrazy, znázorňující jeho život, jsou v onom kostele dosud (a to v původní basilice, která nyní leží pod zemí pod dnešním kostelem sv. Klimenta).

---

[1] Lat. název pro Uhry; zde se míní Uhry západní. Sídlo knížete Pribyny po jeho vypuzení z Nitranska a jeho syna a nástupce Kocela bylo Blatengrad čili Mosaburg u jezera Blatenského.

II. Působení Methodějovo a další osudy slovanské liturgie.

Když Methoděj meškal po smrti bratrově v Římě, došlo tam poselství pannonského knížete KOCELA s prosbou, aby papež propustil apoštola k němu. Hadrian II. vyhověl vzkazuje Kocelovi (Ž. Meth. kap. VIII.): »Ne tobě jedinému, ale všem oněm zemím slovanským ho posílám jako učitele od Boha daného a od apoštola sv. Petra«. A propouštěje ho, dal Methodějovi (r. 869) památný list či bullu, ve které výslovně schválil slovanskou bohoslužbu, a ustanovil, aby se epištola a evangelium čtly nejprve latinsky a pak slověnsky. Tato bulla nám není zachována v latinském originále, nýbrž jen v slovanském překladě v VIII. kap. Ž. Meth. Proto bylo o její pravosti pochybováno; ale je authentická.

S touto bullou přišel Methoděj ke Kocelovi, ale od něho se brzy vrátil k papeži Hadrianovi, neboť Kocel žádal, aby byl Methoděj vysvěcen na biskupa pannonského. Papež vyhověl a Methoděj se stal arcibiskupem moravsko-pannonským, nástupcem na stolici kdysi svatého Andronika, čímž byla obnovena arcidiecése srěmská, zaniklá r. 582 vpádem Avarů. Tím způsobem se stalo nové slovanské území církevní samostatným i zákonitě.

Ale to bylo právě příčinou těžkých dalších bojů. Na území, které bylo nyní přiděleno nové diecési, činili si již dříve nárok biskupové němečtí: pasovský na Moravu, solnohradský na Pannonii (na území býv. diecése srěmské). Nyní tedy vzrostla jejich řevnivost na Methoděje v prudké nepřátelství.[1] A zatím doma na Moravě události se v době, kdy Methoděj meškal v Římě, důležité změny: Kocel zemřel a druhý ochránce Methodějův, Rostislav, byl svržen s trůnu zradou svého synovce SVATOPLUKA r. 870, který se proti němu spojil s Franky.

Svatopluk (vládl 871—894) byl silný a mocný panovník, válčil vítězně se sousedy a učinil z Velké Moravy mohutnou říši, ale povahy byl kruté. Proto méně přál Methodějovi. A tak se stalo, že se nový arcibiskup ani nemohl ujmouti úřadu ve své diecési: hned při návratu byl jat od německých biskupů proti všemu právu, byl od nich souzen, trýzněn a ponižován, odvlečen z Moravy a uvržen konečně do vězení. Půl třetího roku ho soužili jeho nepřátelé (byli to salzburský arcibiskup Adalwin, frisinský biskup Anno a pasovský biskup Hermanrich) a zadržovali všecky jeho stížnosti k papeži. Teprve když po smrti Hadrianově nastoupil nový papež Jan VIII. a zvěděl o jeho trápení, důrazně se ujal Methoděje a dokonce pohrozil jeho věznitelům klatbou. A tak byl konečně Methoděj vysvobozen a navrácen Moravě r. 873 a působil tam stejně blahodárně jako dříve, ale ne již tak klidně. Jeho nepřátelé, a mezi nimi i Svatopluk, ho obvinili u papeže, že učí blud-

---

[1] Odleskem jeho je tendenční spis De conversione Bagoariorum et Carantanorum, v němž se zdůrazňují zásluhy arcibiskupství solnohradského o pokřtění jihovýchodních zemí alpských a Pannonie; spisek vznikl roku 871 za arcibiskupa Adalwina. Nové jeho vydání pořídil slovinský historik Milko Kos v Lublani 1936.

ným článkům, že totiž ve Vyznání víry v článku o Duchu svatém se přidržuje učení cařihradského, »Duch vychází z Otce«, které tehdy platilo i v Římě, kdežto franští biskupové učili, že vychází z Otce i Syna (lat. Credo in Spiritum sanctum, qui ex Patre FILIOQUE procedit), což usnesli na synodě wormské r. 868. Papež tedy vyzval Methoděje, aby přišel do Říma a tam se ospravedlnil, a zároveň mu připomněl, že mše nesmí sloužiti jazykem slovanským, nýbrž slovansky že smí jen kázati. To byl tedy výslovný zákaz slovanské bohoslužby, té největší vymoženosti, jaké svatí bratři dosáhli. Methoděj, nechtě zapříti odkazu bratrova a nechtě zkaziti vlastní své dílo, jemuž se po patnáct let věnoval, zákazu neuposlechl a při slovanské bohoslužbě setrval. Do Říma se však vypravil — již po třetí — a tam se roku 880 skvěle ospravedlnil podav důkazy své pravověrnosti. Papež Jan vydal ještě téhož roku důležitou bullu Svatoplukovi »Industriae tuae«, ve které vydává Methodějově pravověrnosti nejlepší svědectví a také v druhé sporné otázce dává Methodějovi za pravdu: povoluje slavnostně slovanskou bohoslužbu v celém rozsahu, klada jen za podmínku, aby se evangelium čtlo při mši napřed latinsky a pak slověnsky. A tak se vrátil slovanský arcibiskup ze své poslední cesty do Říma jako vítěz. III.

Ale toto vítězství mělo také stinné stránky: Svatopluk nebyl takovým příznivcem slovanské bohoslužby jako Rostislav a raději se svou družinou slýchal mše latinské; kromě toho pomocníkem Methodějovým a biskupem nitranským byl ustanoven jeho nepřítel a cizinec Šváb WICHING, s nímž míval Methoděj časté a trpké spory. Wiching, opíraje se o přízeň panovníkovu, odpíral poslušnost svému představenému a kul pikle proti němu, takže ho arcibiskup trestal i klatbou. Ale přes to Methoděj neustával v horlivém rozšiřování víry a slovanské bohoslužby, ba neomezoval se již vlastním územím: pokřtil i českého knížete BOŘIVOJE a jeho choť LUDMILU (není známo kterého roku)[1] a misionářsky působil i v t. zv. Malopolsku (Krakovsku) na Visle (Ž. Meth. kap. XI.); na prahu stáří r. 885 vykonal cestu do Cařihradu, neboť císař BASILEIOS I. si ho vřele přál viděti a on sám toužil spatřiti kraj svého mládí a opatřiti schválení slovanské bohoslužby i v Cařihradě. To se mu také podařilo. IV.

A nad to na Moravě pečoval o obohacení slovanského písemnictví. Neboť vybrav si za písaře nejlepší ze svých žáků, přeložil z řečtiny v krátké době celé Písmo svaté.

Než věku jeho bylo již na mále. I povolal k svému loži učeníky své a ustanovil nejvěrnějšího z nich GORAZDA, rodem Moravana, znalého slovanské i latinské liturgie, svým nástupcem. Pak poručiv duši Bohu, skonal dne 6. dubna 885. Byl pohřben v hlavním chrámě své diecése, »ve velikém chrámu moravském na levé straně v stěně za oltářem svaté Bohorodičky« (jak praví Proložní život Konst. a Meth., viz u Lavrova, Materialy, str. 100), ale hrobu jeho neznáme, neboť nevíme, kde tento chrám byl. O životě Methodějově i jeho bratra byly záhy složeny slovanské legendy; ty se zachovaly do naší doby a toto vypravování bylo hlavně na nich založeno; jsou to historické prameny prvního řádu.

[1] O pokřtění Bořivojově a Ludmilině není v církslov. Ž. Meth. zmínky.

Smrt Methodějova byla těžkou ranou pro slovanský církevní jazyk. Protivníkům jeho se podařilo, že nástupcem apoštolovým byl od nového papeže Štěpána V. jmenován nikoli Gorazd, nýbrž největší Methodějův nepřítel — Wiching. A nový papež také ještě téhož roku 885 zapověděl slovanskou bohoslužbu. Slovanští učeníci Methodějovi od Svatopluka byli vypověděni ze země. Suroví vojáci je oloupili o všechen oděv a tak je nahé v mrazu vyhnali z hradu; to dosvědčuje církslov. Život Naumův (Lavrov, Materialy, s. 181 n.) a řecká legenda o Klimentovi, biskupu bulharském (vydal Fr. Miklosich: Vita s. Clementis, episcopi Bulgarorum, Vindobonae 1847, lat. výtah otištěn v Pastrnkových Dějinách, str. 278 n.).

Trapná byla jejich další cesta; někteří byli dokonce prodáni do otroctví. Ale většinou se obrátili do slovanských zemí balkánských a dobře pochodili. Zejména bulharský kníže BORIS (pokřtěný roku 864) přijal vlídně nejpřednější žáky Methodějovy, Gorazda, Klimenta, Nauma a jiné, a všichni ti působili pak po vzoru svého učitele blahodárně v nové vlasti. Zejména KLIMENT, usadiv se u jezera Ochridského v Makedonii, dosáhl tam hodnosti biskupské a vytvořil tam důležité středisko literární.

Na Moravě a v Čechách se zatím šířila latina, a slovanský jazyk církevní se pěstoval jen při některých svatyních a klášteřích. Tak sv. LUDMILA dala vnuka svého VÁCLAVA vyučiti knihám slovanským, a po celé X. století byla slovanská liturgie v užívání aspoň ve středních Čechách. A vzácným stánkem slovanského církevního jazyka na české půdě v XI. století byl KLÁŠTER SÁZAVSKÝ, založený knížetem BŘETISLAVEM I. (spíše než Oldřichem) po r. 1032 a proslavený svým prvním opatem sv. PROKOPEM († r. 1053). Ani v tomto klášteře slovanský jazyk dlouho neobstál: slovanští mniši byli vypuzeni roku 1097 a na místo jejich přišli benediktini latinští. Za válek husitských byl Sázavský klášter rozbořen (r. 1421).

Teprve za Karla IV. se vrátila slovanská bohoslužba do Čech, ale jenom na čas. Bylo to, když Otec vlasti založil r. 1346 na Novém městě pražském klášter »NA SLOVANECH« (zvaný Emausy)[1] a povolal do něho z Charvatska slovanské benediktiny glagolity. Za válek husitských klášter byl zachován, protože mniši se přidali ke straně podobojí. Za Rudolfa II. se klášter stal katolickým: přišli sem mniši z benediktinského kláštera břevnovského, ale nikoli již se slovanskou liturgií.

Zato se tím pevněji slovanská liturgie ujala na jihu. V Bulharsku již záhy po příchodu Methodějových učeníků vznikla dvě literární střediska, jedno na západě — v Makedonii — v městě Ochridě, druhé na východě v Přeslavě. Písemnictví slovanské se tam utěšeně rozmáhalo zvláště za cara SYMEONA (893—927), takže jeho panování sluje zlatým věkem bulharské literatury. Za něho také vzniklo druhé slovanské písmo t. zv. k y r i l i c e, utvořená z v e l k ý c h řeckých písmen (hlaholice vznikla z malých). A v tomto novém sličném písmu se pak šířilo církevněslovanské písemnictví

[1] Název »Emausy« pochází od toho, že klášter byl vysvěcen r. 1372 o pondělí velkonoční, kdy se čte evangelium o učenících jdoucích do Emaus.

cyrilice

z Bulharska jednak na sever do Ruska (kyjevský kníže VLADIMÍR byl pokřtěn Byzantinci v Chersonu r. 988/9), jednak na západ do Srbska, kdežto v Charvatsku psali hlaholicí. V těchto zemích vydala setba slovanských apoštolů přebohaté ovoce. Všichni pravoslavní Slované — a těch je velká většina — po všechna staletí do dnešní doby užívají kyrilského písma a slovanských bohoslužebných knih. U katolických Charvatů se zachovala hlaholice a slovanská bohoslužba aspoň místy (zvl. na ostrově Krku). Čechové a západní Slované vůbec byli zbaveni tohoto dědictví, a vpádem Maďarů, kteří zničili asi roku 906 říši Velkomoravskou, byli odtrženi od přímého spojení se zeměmi jihoslovanskými; přes to literární styky nepřestaly ani potom. Ale také oni si vytvořili na nových základech bohatou národní vzdělanost.

A tak působení Konstantina a Methoděje bylo ve svých důsledcích tak epochální, že oba věrozvěstové jsou uctíváni jako »slovanští apoštolové«, zakladatelé slovanské vzdělanosti.

Jméno jazyka staroslověnského pochází od toho, že v nejstarších *slovanských* pramenech o slovanských apoštolích, tedy v době blízké vzniku tohoto literárního jazyka, se názvu toho užívá a píše se tam ꙗзꙑкъ словѣньскꙑй, кънѝгꙑ словѣньскꙑѩ, словѣньскаꙗ землꙗ. Tak tomu je zejména v Životech Konstantina a Methoděje. Viz Ž. Konst. kap. XVI. (v normalisovaném znění Fr. Pastrnka):

тꙑ ѥси сътворилъ нꙑнꙗ Словѣномъ кънѝгꙑ; Ž. Konst. XVII.: приимъ же папежь кънѝгꙑ Словѣньскꙑѩ освѧти и положи ꙗ въ црькъви свѧтꙑѩ Мариѩ, ib. повелѣ папежь... свѧтити Словѣньскꙑѩ оученикꙑ; Ž. Meth., kap. V.: Ростиславъ, кънѧзь Словѣньскъ; kap. V.: да тоу ꙗви Богъ философоу Словѣньскꙑ кънѝгꙑ; kap. XVII.: слоужьбѫ црькъвьнѫѭ латиньскꙑ и Грьчьскꙑ и Словѣньскꙑ сътрѣбишѧ.

Stejně tomu je v traktátu mnicha Chrabra Сказаниѥ о писменехъ, z počátku X. století, jenž se začíná slovy: прѣжде оубо Словѣне не имѣахѫ кънѝгъ.

Podobně v *řeckem* životopise sv. Klimenta se píše: τὰ σθλοβενικὰ γράμματα.

V *latinských* bullách papeže Jana VIII. z r. 879 a 880 se praví: lingua sclavinica nebo sclavinisca nebo sclavina; v latinské zprávě o pokřtění Slovanů korutanských z r. asi 871 (De conversione Bagoariorum et Carantanorum) píše anonymní autor o »noviter inventis litteris sclavinis«.

Název »Slověné« je hojně rozšířen po území slovanském. Totožný s ním je dnešní obecný název »Slované«, pak sem patří název

Slovinců — »Slovenci« (příponou *-ьcь*)[1] a Slováků (příponou *-ākо-*) jakož i jazyka slovenského;[2] zbytek bývalých Slovanů pomořských, jeden z dialektů nynějších Kašubů na pobřeží Baltského moře, slují rovněž Slovinci. Konečně jeden ze staroruských kmenů, usedlý na severu kolem Velkého Novgorodu u jezera Ilmeňského slul též »Slověne«. Na rozdíl od těchto názvů říkáme »jazyk staroslověnský« (le vieux slave).

Od tohoto termínu se musí přesně rozlišovat jiný název významu mnohem širšího, to jest jazyk církevněslovanský (kirchenslavisch, slave ecclésiastique, церковно-словянский). Tím rozumíme jazyk, jímž je psáno nesmírné množství památek — tisíce rukopisů a starých tisků — ze stol. XI. až XVIII. dílem u Rusů (i u Ukrajinců i Bělorusů), dílem u Bulharů, Srbů, Charvatů. Tento »církevněslovanský« jazyk v širším smyslu měl v jižní a východní Evropě obdobný kulturní význam, jako ve střední a západní Evropě latina, a stal se také církevním a literárním jazykem Rumunů.

Proto církevněslovanský jazyk v širším smyslu dělíme podle místa vzniku textů a tím podle místního jazykového zabarvení na redakce (čili znění neboli typy):

1. česko-církevněslovanskou,
2. bulharskou (a to starobulharskou a středobulharskou),
3. charvatskohlaholskou,
4. srbskou,
5. ruskou (jihoruskou, západoruskou, severoruskou),
6. moldavskou (texty církevněslovanské původu rumunského).

Jinak se užívá také názvu »starý církevní jazyk slovanský«, čili »stará církevní slovanština« (altkirchenslavisch, rusky древне-церковно-словянский язык, le vieux slave ecclésiastique), protože starobylý tento jazyk byl řečí posvátnou, byl po staletí a po jistých změnách je dosud bohoslužebným jazykem pravoslavných církví, uniatů a v jisté míře i církve římsko-katolické.

---

[1] Srov. *P. Skok,* Leksikologičke studije 4., Južnoslovenski filolog VIII, 1928/9, s. 88 n.

[2] Jazyk »slovenský« pův. slul »slověnský« (ztráta jotace po retnici!), t. j. tolik co »slovanský«. Název »slovenský« byl v užívání i ve starých Čechách o jazyku českém; viz ještě v rkp. Hradeckém v leg. o sv. Prokopu: Svatý Prokop jest slovenského roda nedaleko ot Českého Broda (vyd. Ad. Patera, s. 4).

Dříve se říkalo méně správně »jazyk staroslovanský«, a podle toho dosud Francouzi říkají »le vieux slave«.

§ 2. Původ jazyka staroslověnského a jeho místo mezi jazyky slovanskými.

Avšak název »staroslověnský« nepraví nic o jeho jazykové příslušnosti. Tu pak fakta historická i jazykozpytná vedla nezvratně k poznání, že staroslověnština svými znaky hláskovými i tvaroslovnými náleží do rámce *jazyka starobulharského.*

Tato věta vyžaduje objasnění se stanoviska klasifikace slovanských jazyků.

Roztřídění slovanských jazyků na podkladě srovnávacího slovanského jazykozpytu podal po prvé JOSEF DOBROVSKÝ (1753—1829), a to zejména v soustavě českého jazyka Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache (v Praze 1809, 2. přepracované vydání Lehrgebäude... 1819) a v základech mluvnice církevněslovanské Institutiones linguae slavicae dialecti veteris, ve Vídni 1822); je to t. zv. dichotomie čili rozdělení slovanských jazyků na dvě dvětve, totiž jihovýchodní a západní.

Dobrovský roztřídil slovanské jazyky podle těchto znaků:

	A.	B.
1.	раз: разоум.	роз: розѹм.
2.	из: издати.	въı: въıдати.
3.	л epentheticum:	
	корабль.	корабь.
	землıа (Dobr. psal -ѧ).	земıа.
	поставлен.	поставен.
4.		д epentheticum.
	сало, крило,	садло, кридло,
	правило.	правидло.
	молитисѧ.	модлитисе.
5.	пещıи, мощıи.	пещи, моци.
	пещı, мощı.	пец, моц.
	(печи, мочи).	
6.	звѣзда, цвѣт.	гвѣзда, квѣт.
7.	тъ (той).	тен.
8.	пепел.	попел.
9.	птица.	птак.
	стѹденец.	стѹдница.
10.	десница.	правица.

Podle těchto znaků rozdělil Dobrovský slovanské jazyky takto:

Sub A.	Sub B.
1. Russica.	1. Slovacica.
2. Slavica vetus.	2. Bohemica.
3. Illyrica seu Serbica.	3. Sorabica seu Vendica in Lusatia superiori.
4. Croatica.	4. Sorabica in Lusatia inferiori.
5. Slovenica s. Vindica in Carniolia, Stiria, et Carinthia.	5. Polonica.

Klasifikace Dobrovského, na svou dobu pozoruhodná, nikterak nevyhovuje: chybějí tu vůbec některé jazyky, totiž bulharský a polabský; není uvedena ukrajinština, běloruština a jazyk pomořský (kašubský); naproti tomu jsou roztrženy na dvé jazykové jednotky, totiž jazyk srbocharvatský, československý a lužickosrbský. Také volba rozeznávacích znaků není ve všem výstižná (viz o tom Weingart, Dobrovského Institutiones, č. 2., v Bratislavě 1925, s. 96 n.).

Dobrovského dichotomie se dlouho držela; přijímali ji jeho přátelé V. F. DURYCH (1735—1802) v knize Bibliotheca slavica (1795) a BARTOLOMĚJ KOPITAR (1780—1844), dále ji rozvíjel PAVEL JOSEF ŠAFAŘÍK (1795—1861) v knihách Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten (1826), Slovanské starožitnosti (v Praze 1837) a Slovanský národopis (v Praze 1842) a jiní; ještě v nejnovější době staly se pokusy ji obnoviti a zdokonaliti (o tom V. Vondrák Vergl. slav. Gram. I², Göttingen 1924, s. 3 n.).

Dichotomie byla nahrazena trichotomií, t. j. rozdělením slovanských jazyků na tři skupiny: západní, jižní a východní; po prvé ji naznačil vrstevník Dobrovského, znamenitý ruský filolog ALEX. VOSTOKOV (1781—1864) v rozpravě Разсужденіе о славянскомъ языкѣ (v Moskvě 1820). Přijali ji mnozí slavisté, zejména VATROSLAV JAGIĆ, největší slavista doby předválečné (1838—1923), a archeologicky ji odůvodnil LUBOR NIEDERLE v Starožitnostech slovanských (I. 2., v Praze 1902, s. 122).

Ani trichotomie jazykozpytně nevyhovuje: tak ku př. západní skupina není jednotná ve vývoji praslov. skupin **tort, *tolt, *tert, *telt* a v některých důležitých rysech se rozpadají slovanské jazyky na dvě skupiny, ale jiné než v dichotomii Dobrovského, totiž na severoslovanské (t. j. západní a východní) a jihoslovanské (ku př. v kon-

covce *dušě/dušę*, nebo v rozdíle *roz-/raz-*); trichotomie se tedy používá spíše z důvodů praktické přehlednosti.

Doklady ze slovanských jazyků jsou v našich srovnávacích výkladech uváděny v tomto zhruba zeměpisném pořádku:

a) skupina jižní:

1. jazyk staroslověnský,
2. jazyk bulharský,
3. jazyk srbocharvatský,
4. jazyk slovinský;

b) skupina západní:

5. jazyk československý,
6. jazyk lužickosrbský, a) horní,
   b) dolní,
7. jazyk polabský,
8. jazyk polský,
   s kašubštinou (jazykem pomořským);

c) skupina východní (ruská):

9. jazyk velkoruský,
10. jazyk běloruský,
11. jazyk ukrajinský (maloruský)
    s nářečími podkarpatoruskými.

V každém třídění náleží staroslověnština mezi jazyky jihoslovanské. Společné znaky jihoslovanských jazyků jsou hlavně tyto: v oboru hláskosloví: 1. *l'* vkladné (řecky: epenthetické) ve skupinách **pj, *bj, *mj, *vj: kapl'a, ljubl'enъ, zeml'a, lovl'enъ;*

2. akomodace skupin *tl, dl* > *l: mylo, salo,* part. praet. act. II. *plelъ (= *pletlъ), palъ (= *padlъ).*

Tyto oba znaky jsou též ve skupině východní čili ruské.

3. Skupiny *kv, gv* před *ě* původu dvojhláskového (difthongického, z **-oi-, *-ai-*) podlehly palatalisaci a daly *ćv, dźv: ćvětъ, d'zvězda.* Jest rovněž též ve skupině východní.

4. Skupiny praslov. **tort, *tolt* (t. j. *or, ol,* uvnitř slova mezi souhláskami) daly *trat, tlat,* a skupiny praslov. **tert, *telt* (t. j. *er, el* v téže poloze) daly *trět, tlět: gradъ, glava, prědъ, mlěko.* Tento znak je též v jazyce československém, nikoli však v ostatních jazycích skupiny západní.

5. Skupiny praslov. **ort-, *olt-* (t. j. *or, ol* na začátku slova před souhláskou) daly *rat-, lat-* tam, kde v ostatních jazycích daly *rot-, lot-: razumъ, lakъtь.* Tento znak jest jen v jazycích jihoslovanských.

V tvarosloví je nejnápadnější společný znak jihoslovanských jazyků koncovka *-ę* (t. j. nosové e) v gen. sg. a v nom. ak. pl. fem. měkkého vzoru (čili *ją-* kmenů) *dušę* proti záp.-slov. a vých.-slov. *dušě,* a rovněž tak v akus. plur. mask. měkkého vzoru *końę* proti záp. a vých. *koňě.*

Naproti tomu ve mnohých základních rysech hláskových se jihoslovanské jazyky od sebe *liší,* zejména ve vývoji nosovek a jerů, též ve střídnicích za původní *ě.* Je tedy nutno určiti příslušnost jazyka staroslověnského blíže.

Nejjasnější je tu důvod *historický.*

Slovanští věrozvěstové Konstantin a Methoděj byli rodem Soluňané; ale Soluňané vůbec uměli hovořit čistě slověnsky, neboť sídla Slověnů makedonských sahala až k samé Soluni a oni přicházeli do města na trh. Praví se v Životě Methodějově, kap. V. (v normalisovaném znění): ва бо иста Солоуніанина, да Солоуніане вьси чисто словѣньскы бесѣдоуѭтъ. Tito Makedonci mluvili a mluví dosud nářečím bulharským.

Potvrzují to důležité shody zejména *hláskoslovné* mezi staroslověnštinou a bulharštinou, zejména i dnešními nářečími makedonskými (a to jihomakedonskými a západomakedonskými).

a) Nejdůležitější z hláskoslovných shod jsou střídnice za praslovanské skupiny **tj, *dj* a **kt:*

staroslověnsky a bulharsky	št za *tj, žd za *dj št za *kt	svěšta, mežda, noštь
srbocharvatsky	ć (ћ), đ (ђ)	svijeća, međa, noć
slovinsky	č, j	svêča, meja, noč
československy	c, z (slovensky dz)	stč. sviecě, mezě (slc. medza), noc

lužickosrbsky	c, z	swjeca, hl. mjeza, dl. mjaza nóc
ve vyhynulé polabštině	c, dz	svécə, mídzə, nüc
polsky, kašubsky	c, dz	świeca, miedza, noc
velkorusky a bělorusky	č ž (pův. *dž)	svěča, meža, noč
ukrajinsky	č, dž	svěča, medža, nič

b) Důležité je také, že hlaholská abeceda, jíž Konstantin a Methoděj psali, má jen jedno písmeno pro hlásky *ě* a *ja* (kyrilsky ѣ a ꙗ), hlaholsky ⰰ, tedy na př. stejně se píše *věra* a *jamь* (= jím). Poněvadž jinak hlaholská abeceda velmi přesně odstiňuje všechny hlásky, je třeba souditi, že v nářečí, jímž slovanští apoštolé psali, tyto obě hlásky zněly stejně. A tento úkaz je dosud v nářečích bulharských, zejména v *jihomakedonských,* sousedících se Soluní, jak zjistil VATROSLAV OBLAK, Macedonische Studien, Sitzungsberichte d. Wiener Akademie der Wissenschaften 1896.

c) Jsou i jiné důkazy pro souvislost dnešních makedonských nářečí se staroslověnštinou, jako stopy nosovek. To nejnověji ukázal A. MAZON v zápisech z Makedonie jihozápadní, Contes slaves de la Macédoine sudoccidentale, Paris 1923, a v zápisech z nejzápadnějšího makedonského nářečí na území albánském, Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud, Paris 1936 [viz rec. Weingartovy v ČMF X, 271/2 a XXIII, 270—275]. Srov. též zápisy M. Małeckého z okolí Soluně, Dwie gwary macedońskie, Kraków 1934 a 1936 a Lidové povídky jihomakedonské, jež z rukopisů St. Verkoviče vydali A. Lavrov a Jiří Polívka v Praze nákl. České akademie 1932.

Byly sice také shledávány shody lexikální, jež vyšetřil bulharský linguista prof. *B. Conev;* ty však nejsou průkazné (viz zvl. jeho knihu Istorija na bъlgarskij ezikъ I. Sofia 1919). *Št. Kuľba-*

kin se zase pokoušel shledávati lexikální shody staroslověnštiny s nářečími srbocharvatskými (O rečničkoj strani staroslovenskog jezika, Glas 1930), rovněž bez náležité průkaznosti.

Staroslověnština je tedy staré nářečí jihomakedonské a svými jazykovými rysy náleží do jazykového území bulharského.

Tento poznatek neplatil od počátku ve slovanské filologii. Naopak, dlouho se držela theorie jiná, zvaná *pannonská*, která hledala vlast staroslověnštiny v západní Pannonii (Pannonia — starý latinský název pro Uhry), tedy v oblasti jazyka slovinského. Theorii tu hlásal přítel Dobrovského, Slovinec BARTOLOMĚJ KOPITAR a po něm největší dosud slovanský jazykozpytec FRANT. MIKLOSICH (čti Miklošič, 1813—1891), rovněž rodem Slovinec; proto on nazýval staroslověnštinu »altslovenische Sprache« (asl.) na rozdíl od »neuslovenisch«, t. j. od nynější slovinštiny. Také P. J. ŠAFAŘÍK přijal pannonskou theorii. Teprve prací VATROSLAVA JAGIĆE a jeho vrstevníků byla pannonská theorie úplně vyvrácena a poznán makedonský původ staroslověnštiny (viz Jagićovu Entstehungsgeschichte § 5).

Pozn. 1. Se zřetelem na shody staroslověnštiny s jazykem bulharským bývá někdy jazyk staroslověnský nazýván *starobulharským*. Tak činil zejména AUGUST LESKIEN (1840—1916) a jiní němečtí učenci. Někteří bulharští učenci odmítají názvy »staroslověnština, stará církevní slovanština« a vyžadují jen název »jazyk starobulharský«; tak zejména ST. MLADENOV (Geschichte der bulgarischen Sprache, Berlin und Leipzig 1929; též v čl. Poslednite vъzraženija protiv starobъlgarskoto ime . . ., Prace filologiczne XV, 2, Warszawa 1931, s. 305 n.). Přes to setrváváme na tradičním názvu »staroslověnský«, protože 1. odpovídá původnímu názvu toho jazyka, 2. odpovídá jeho účelu, že nebyl vytvořen pro lokální potřeby bulharské, nýbrž i pro jiné »Slověny«, 3. v literární historii potřebujeme názvu »starobulharský« pro ty památky, které vznikly v Bulharsku v X.—XI. století, ale nezachovaly se nám ve znění staroslověnském.

Pozn. 2. Pojetí jazyka staroslověnského jako jazyka *literárního* hájil NIKOLAJ DURNOVO ve dvou čl. v sborníku Byzantinoslavica I, 1929, s. 48 n.: Мысли и предположения о происхождении старославянского языка и славянских алфавитов, a III, 1931, s. 68 n.: Ещё о происхождении старославянского языка и письма. Zde však vyslovil i jiné, a to sporné myšlenky, m. j. to, že v nejstarším typu jazyka staroslověnského (cyrilomethodějském) nebylo *št, žd* za praslov. *tj, dj* a *kt;* dokazoval to zejména rozborem hlaholského písma. To odmítl ŠT. KUĽBAKIN (Južnoslov. fil. VIII, 1928/9, s. 205 n.). These Durnovovy částečně přijal N. TROUBETZKOY v čl. Die altkirchenslavische Vertretung des urslav. **tj, *dj* (ZfslPh XIII, 1936, s. 88 n.), jenž však na rozdíl od něho za původní střídnici praslov. **tj, *dj*

pokládá nikoli palatální *k', g',* nýbrž skupiny »palatální spiranta + palatální explosiva«. Otázkou tou se zabývá i *A. Belić* v čl. Jedno lingvističko pitanje (Južnoslov. fil. XIV, 1935, s. 143 n.). Srov. též ČMF 23, 1937, s. 273. Dokud tato otázka nevyšla ze stadia domněnek, nejednou nedokázaných a nedokázatelných, nutno v rukověti podávati výklad dosud obecně přijímaný.

§ 3. Jazyk a písemnictví staroslověnské v historickém přehledu.

A. *Doba nejstarší čili cyrilomethodějská* (r. 863—885).

První psané památky staroslověnské vznikly již r. 863, když po příchodu poselství Rostislavova do Cařihradu na vyzvání byzantského císaře Michaela III. přijali na sebe Konstantin a Methoděj misionářské dílo na Moravě. Tehdy Konstantin sestavil první písmo slovanské, totiž hlaholici, a s Methodějem do tohoto jazyka překládal texty biblické a liturgické (obřadní). Nejstarší texty, jazykem »staroslověnským« napsané, byly:

evangelistář (čili výběr evangelních čtení na neděle a svátky), přeložený z řečtiny,

a *kniha mešní* podle liturgie byzantské.

K těmto údajům se pojí základní problémy slovanské filologie. Jsou to:

1. o rozsahu překladatelské činnosti doby cyrilomethodějské, zvláště v oboru bible,

2. o řecké předloze textů biblických,

3. o domnělém vlivu latinské Vulgáty na stslov. texty biblické.

1. Rozsah překladatelské činnosti cyrilomethodějské v oboru bible. Rozeznávejme tu tři vývojové stupně. I. překlady.

a) Po příchodu Rostislavova poselství, žádajícího misionáře, kteří by křesťanské víře učili »v našem jazyku«, do Cařihradu, byzantský císař Michael III. a jeho rádci vybrali totiž dva bratry, osvědčené již v misionářské a diplomatické činnosti na jihovýchodě Evropy a v přední Asii. Tentokráte byli vybráni pro poslání moravské, tedy pro zemi slovanskou, s tím výslovným odůvodněním, že znají dobře dialekt slověnský, jakožto rodáci ze Soluně (ꙗко бо ѥста Солоуніѧнина, да Солоуніѧне вьси чисто словѣньскы бесѣдоуѭтъ;

Ž. Meth., kap. V.). A Konstantin se hned pustil do díla: vytvořil hlaholské písmo a začal překládati *evangelistář*, t. j. výběr z evangelních čtení na neděle a svátky, uspořádaný podle církevního roku: и абие съложи писмена и начѧ бесѣдѫ пьсати ѥвангельскѫѭ: искони бѣ слово и слово бѣ оу Бога и Богъ бѣ слово и прочаꙗ; Ž. Konst., kap. XIV. To bylo roku 863.

b) Za působení na Moravě pak oba bratři společně doplnili tento prvotní překlad překladem celého *čtveroevangelia* se *Skutky apoštolskými* a překladem *žaltáře*. To se stalo před cestou do Říma.

c) Po smrti Konstantina-Kyrilla v Římě († 869), po vítězství Methodějově nad franckými biskupy a po slavném uznání slovanské liturgie bullou papeže Jana VIII. z r. 880 »Industriae tuae« (papežské bully se citují podle začátečních slov) arcibiskup Methoděj, na prahu stáří, ve věku asi šedesáti let, pořídil svod z toho, co za dřívějších dvanáct let (869—881) bylo přeloženo jeho vedením. Vybrav si ze svých učedníků dva kněze, osvědčené jako r y c h l o p i s c e, napsal s nimi — t. j. sám jim patrně *diktoval*[1] úplný staroslověnský překlad Písma svatého, knih Starého i Nového zákona (kromě knih Makkabejských), v době osmi měsíců,[2] počav od měsíce března do 26. dne měsíce října (roku 882):

прѣжде же отъ оученикъ своихъ посаждь дъва попа скорописьца ѕѣло, прѣложи въ бръзѣ вьсѧ кънїгы испльнь, развѣ (= kromě) Маккавеи, отъ Грьчьска ꙗзыка въ Словѣньскъ, шестьѭ мѣсѧць, начьнъ отъ марта мѣсѧца до дъвою десѧтоу и шестью дьнъ октѧбрьꙗ мѣсѧца..... псалтырь бо бѣ тъкъмо и ѥвангелье съ апостоломь и избраньнъыми слоужьбами црькъвьнъыми съ философомь прѣложилъ прьвѣѥ.

Tak výslovně tvrdí XV. kapitola církevněslovanského Života Methodějova. O této zprávě bylo od Dobrovského až do 1. vyd. Jagićovy Entstehungsgeschichte (1900) často pochybováno. Bylo sice uznáváno, že Nový zákon byl do staroslověnštiny přeložen celý,

---

[1] Že stslov. texty byly nejednou psány podle diktátu, ukázal *A. Meillet*, Sur quelques fautes dans les textes vieux slaves, ČMF 17, 1931, s. 87—88.

[2] V textu kyrilském je chybnou transkripcí hlaholské číslovky do kyrilice napsáno, že to bylo š e s t měsíců, ale ve skutečnosti to bylo o s m, jak ukázal M. *Rešetar* v čl. Zur Übersetzungstätigkeit Methods, AfslPh XXXIV, 1913, s. 234 n.

t. j. jak čtyři evangelia, tak apoštolské Skutky a Listy — jen o Zjevení sv. Jana nebylo úplné jistoty — ale nevěřilo se, že byl již tehdy přeložen také Starý zákon, který je v plném rozsahu přibližně pětkrát tak rozsáhlý jako Nový zákon. Pomýšlelo se tedy na to, že ze Starého zákona byla přeložena jen vybraná čtení, potřebná k účelům *liturgickým* (t. zv. parimejnik). Ale proti tomu svědčí tyto důvody: 1. novější rozbory textů starozákonních, zejména Proroků a také Pentateuchu, 2. podrobnější úvaha o výslovném a přesném svědectví životopisce Methodějova, který se v jiných případech osvědčil jako svědek dobře zpravený, 3. svědectví Jana exarcha, bulharského spisovatele z doby cara Symeona (z rozhraní IX. a X. věku), jakož i 4. záznam Proložního života Konstantina a Methoděje ve středobulharském rukopise bělehradské Národní knihovny, kteréžto oba prameny mluví výslovně o tom, že Methoděj přeložil 60 biblických knih. To vše vede přece jen k závěru, že do doby cyrilomethodějské lze klásti *v podstatné, téměř úplné většině překlad Písma.* Nezachoval se ovšem v celosti. Nejlépe jsou nám zachována čtyři evangelia a žaltář: jejich rukopisy mají i v jazyce charakter staroslověnštiny. U ostatních částí Nového zákona a u některých knih Starého zákona můžeme dobře rozeznati původní text pod pozdějším zabarvením jazyka. Zde však bude třeba ještě mnoho textověkritického zkoumání, zvl. knih starozákonních.

Pozn. 1. K názoru, připouštějícímu větší rozsah biblické překladatelské činnosti Methodějovy, dospěl JAGIĆ v 2. vyd. Entstehungsgeschichte (1913), s. 82 n., kde praví, že již za života Methodějova byl překlad bible v podstatě ukončen (»im Großen und Ganzen«); souhlasil s tím i Fr. Pastrnek v recensi (AfslPh XXXV, 1913, s. 207 n.), ale omezoval toto tvrzení na parimejnik (paroimia). J. VAJS však ukázal, že kniha Ruth a texty menších proroků zachované v breviářích charvatskohlaholských nebyly v parimejniku, ale přes to se rázem svého jazyka hlásí do nejstarší doby (viz čl. v AfslPh XXXIV, 1913, s. 483 n., a XXXV, 1914, s. 12 n.). Jiné svědectví pro Methodějův překlad bible přinesl M. REŠETAR v čl. Zur Übersetzungstätigkeit Methods (AfslPh XXXIV, 1913, s. 234 n.). Ohromný rozsah biblického překladu a jeho napsání v poměrně krátké době nemusí býti důvodem k pochybnostem, uvážíme-li, 1. že Methoděj a jeho žáci nasbírali za dvanáct let mnoho překladatelských zkušeností a po částech zajisté překládali, takže na konci života byl jen pořízen svod, 2. že Methoděj diktoval, čímž práce rychleji postupovala, 3. že Methoděj měl pomocníky. Účast několika osob v překladě i Nového Zákona se často přijímá se zřetelem k jistým lexikálním různostem; viz o tom zejm. čl. V. VONDRÁKA, O cksl. překladu evangelia v jeho dvou různých částech a jak se nám zachoval v hlavnějších rukopisech, Daničićev Zbornik, Beograd-Ljubljana

1925, s. 9 n.) ; Vondrák se domníval, že účast jiných osob lze prokázati z lexikálních rozdílů mezi evangelistářem a doplňovacími (kompletorními) částmi čtveroevangelia. — Přijme-li se hypothesa o Methodějově překladu *celé* bible, pak se neobejdeme bez předpokladu, že některé části starozákonního překladu se ztratily. To lze připustiti tím spíše, že jednotný soubor všech biblických knih byl pro svou rozsáhlost a nákladnost zajisté vzácností v staroslověnštině, jako tomu bylo i v jiných jazycích. Možná, že svod Methodějův, pořízený na konci jeho života, existoval v jediném exempláři.

Pozn. 2. Pro řešení otázky o rozsahu cyrilomethod. biblického překladu nevystačíme s čistě stslov. rukopisy. Je třeba přibírati také pozdější kyrilské texty církevněslovanské, které byly opsány ze starobylých předloh dnes ztracených, zvl. hlaholských, a texty charvatskohlaholské, a to také texty *breviářů* charvatskohlaholských, v nichž se vyskýtají výňatky z Písma.

Ale vedle tohoto materiálu jsou důležité také *citáty* z Písma v jiných spisech. Zejména v homiliích a legendách. Tak jistý počet citátů biblických obsahuje Glagolita Clozův (viz vyd. Vondrákovo, str. 36 n.), mezi nimi 6 ze Starého zákona. Mnoho biblických citátů obsahuje codex Suprasliensis; biblické citáty v Supr. studoval již VONDRÁK v Altslovenische Studien (Wien 1890) a sebral je DURNOVO К вопросу о древнейших переводах на старо-славянский язык библейских текстов. Супрасльская рукопись, Известия, t. XXX, 1925, s. 353 n. — kde jsou citáty vypsány; zejm. hojné jsou z Genese a ze Žaltáře, ale vůbec ze Starého Zákona je jich mnoho. Hojné citáty ze staroslověnské bible najdeme také u Jana exarcha. Již Vondrák, který je sebral (v knize O mluvě Jana exarcha bulharského, v Praze 1896, s. 40 n.), uzavřel (s. 93), že jsou svědectvím pro existenci úplného biblického překladu Methodějova. Totéž, jak se zdá, plyne z přehojných biblických citátů v památkách srbsko-církevněslovanských, jež se vztahují na všech 60 knih Starého a Nového zákona, při čemž většina starých srbských spisovatelů (kromě sv. Sávy) cituje více Starý nežli Nový zákon; tyto citáty sebrali ST. STANOJEVIĆ a D. GLUMAC v knize Св. Писмо у нашим старим споменицима, Beograd Srp. Kralj. Akademija 1932.

2. Vedle problému rozsahu překladu biblických textů jsou stejně základní problémy od počátku novodobé slavistiky otázky o předloze biblických překladů staroslověnských. Těmito otázkami se zabýval již JOSEF DOBROVSKÝ, který své slavistické zkoumání zahájil kritikou biblických textů (1778). Jest nesporné, že biblické texty byly překládány z řečtiny. Ale je otázka, ze kterých řeckých rukopisů? Otázka tato byla zkoumána nejvíce v textu čtveroevangelia, kde se dá nejlépe řešiti.

Řecké rukopisy Nového zákona (úplných je 50, evangelních asi 1550, všech řeckých rukopisů NZ je na 4000) sahají až do IV. a V. stol. po Kr. Nejstarší jsou: B — Vatikánský 1205, S — Si-

najský (nyní v Leningradě), A — Alexandrinský a D — cod. Bezae. Všecky rukopisy lze roztříditi ve tři recense, jež všecky vznikly kolem r. 300 po Kr.: 1. H = biskupa Hesychia (alexandrinská) pro Egypt, jíž náleží nejstarší unciální rukopisy, zejm. Vaticanus a Sinaiticus, 2. K = recense Lukianova pro Antiochii (v Syrii); potom se rozšířila v Cařihradě a stala se oficiálním byzantským textem (odtud název κοινή[1] a zkratka K); její nejstarší úplný rukopis je athonský Ω z VIII. stol.; je zachována ve mnohých rukopisech minuskulních, 3. I = recense vypracovaná Origenem a vydaná Pamfilem a Eusebiem, pro Palestinu (cod. D). Tato poslední recense je nejstarobylejší. Její začátky lze hledati již v polovině II. století v Syrii; z ní byl pořízen také nejstarší latinský překlad (před Vulgátou sv. Jeronyma); odtud se v anglické textové kritice nazývá »recensí západní« (Western, zkratka W).

V podstatě tyto tři třídy — alexandrinskou, byzantskou a západní — rozeznával již v XVIII. stol. německý theolog JAN JAKUB GRIESBACH (1745—1812), jemuž Dobrovský posílal slovanská různočtení pro jeho kritické zpracování Nového Zákona (1774—1777, 2. vyd. 1796, 3. vyd. 1827, Prolegomena 1787). Další význačné kritické vydání pořídil GOTTLOB TISCHENDORF, objevitel kodexu Sinajského, v letech 1864—1872, jenž založil svůj text na nejstarších unciálních rukopisech. Na Tischendorfově vydání se zakládají starší textové kritické studie slavistické, m. j. i Jagićovy.

Ale Tischendorfovo vydání bylo překonáno dalšími textověkritickými studii; zvl. vynikli angličtí vydavatelé BROOKE WESTCOTT a FENTON HORT (v Oxfordě 1881 a 1898), kteří upozornili na »text západní« a na předsyrský typ alexandrijský.

Dosud posledním stupněm novozákonní kritiky je vydání, které pořídil HERMANN VON SODEN na základě ohromného rukopisného materiálu a vlastního roztřídění rukopisů. Velké vydání Sodenovo ve 4 sv. vyšlo v letech 1902—1913 s názvem »Die Schriften des Neuen Testaments in ihrer ältesten erreichbaren Textgestalt«; vyšlo též příruční vydání (v jednom svazku), Göttingen

[1] Hojnými opisy se tato cařihradská recense stala »textus receptus«, který je však značně poškozen.

1913; úvodem krátké dějiny řeckého textu.[1] Od Sodena také pocházejí výše uvedené názvy a značky recensí. Soden se vynasnažil stanoviti znění těchto tří recensí I—H—K (jejichž původní znění se ovšem nezachovalo) a nalézti »authentický« text, jehož rekonstrukce vyplývá ze shody recensí I—H—K.

Obzvláště důležitou dobou pro vývoj novozákonního textu byla století IV.—X.: Recense alexandrinská (H) byla omezena celkem na Egypt a zanikla pádem tamějšího patriarchátu po rozšíření islamu. Nejvíce se rozšiřovala recense lukianovsko-cařihradská (K); recense »západní« (I čili W) podléhala vlivu recense cařihradské a tak se objevují kodexy »kompromisní« se smíšeným textem cařihradsko-západním až do X. stol., kdy recense cařihradská opanovala obecně.

Pro kritiku textů církevněslovanských jsou nejdůležitější tyto texty smíšené: mezi nimi jest hledati předlohu překladu staroslověnského. To tušil již Dobrovský, když prohlásil, že církslov. překlad vznikl z textu cařihradského, ale shledával příbuznost textu církslov. s rukopisem D, který je přední zástupce čtení »západních« (viz čl. *Jos. Vajse,* Dobrovský a biblická kritika v jubilejním sborníku »Josef Dobrovský« v Praze 1929, s. 358 n.). Po Dobrovském se kritikou textovou obírali zvláště ŠAFAŘÍK, ruští učenci otec AMFILOCHIJ a VOSKRESENSKIJ, VÁCLAV VONDRÁK a VATROSLAV JAGIĆ.

V přítomné době je specialistou textové kritiky církslov. evangelií JOSEF VAJS;[2] viz zvl. jeho studie ve sborníku Byzantinoslavica: Byzantská recense a evangelijní kodexy staroslověnské (I, 1929, s. 1 n. a IV, 1932, s. 1 n.), K charakteristice nejstarších evang. rukopisů staroslověnských (V, 1933/4, s. 113 n.), Textová povaha (charakter) stslov. evangelního překladu cyrilomethodějského (Księga referatów II. sjezdu slovanských filologů ve Varšavě 1934, s. 149 n.) a zvláště Evangelium sv. Marka a jeho poměr k řecké předloze (v Praze, nákl. České akademie 1927), kde je kromě

---

[1] K dějinám řeckého Nového Zákona a biblické textové kritiky viz zvl. *W. Christ* Geschichte der griechischen Litteratur, 5. Aufl. v. *O. Stählin-W. Schmidt,* II. 2. Die nachklassische Periode der griechischen Litteratur, München 1913. — *Fr. Novotný* v čl. Nový Zákon problémem klassické filologie, Lfil 47, 1920, s. 153 n. — Jiné nové vydání NZ, k Sodenovi kritické, pořídil *H. J. Vogels,* 2. ed., Düsseldorf 1922.

textověkritických výkladů otištěn text evangelia sv. Marka s paralelním příslušným textem řeckým.

Výsledkem Vajsova bádání jest, že *stslov. překlad cyrilomethodějský byl sice založen na recensi cařihradské (K), ale tam, kde od ní odstupuje, sleduje čtení »západní«* (W neboli I). Na I. sjezdu slovanských filologů v Praze 1929 (ke stému výročí smrti Dobrovského) byl přijat návrh, aby byl pořízen rekonstruovaný text stslov. překladu evangelií. Byl uskutečněn prof. Vajsem, který jako výtěžek desetileté práce vydal v letech 1935—1936 v Praze rekonstruované znění všech čtyr evangelií s parallelním textem řeckým a výběrem různočtení.

Mezinárodní textověkritický význam stslov. čtveroevangelia jest veliký a nebyl dosud v západní vědě dosti oceněn (často se k němu vůbec nepřihlíží, na př. u Sodena vůbec ne!) A přece právě stslov. texty přinášejí mnoho pro pochopení jednotlivých míst a ocenění různočtení; některé jazykové otázky novozákonní řečtiny nemohou býti bez slovanských textů vůbec vyřešeny. Zejména pak jsou stslov. rukopisy důležité tím, že obsahují starobylá čtení »západní«.

V této věci se však nechovají jednotlivé stslov. a církslov. rukopisy stejně a také ve všech částech Nového zákona není v tom jednoty.

Z evangelistářů má starších, »západních« čtení nejvíce *kodex Assemanův* a ze čtveroevangelií srbsko-církevněslovanské (tedy nikoli staroslověnské!) *evangelium Nikoľské* (kyrilské), jež bylo sice psáno až kolem r. 1400, ale patrně z předlohy velmi starobylé, a to hlaholské. Naproti tomu nejméně starších čtení obsahuje evangeliář Ostromirův a čtveroevangelium Marianské. To znamená, že velmi záhy byl v Bulharsku (již v X. stol.) původní cyrilomethodějský překlad opravován, při čemž čtení »západní« byla vytlačována a text přizpůsobován oficiálnímu znění cařihradskému. Zejména jest upozorniti na to, že v té věci není cod. Zogr. na stejném stupni s Mar., čili že Zogr. a Mar. jsou dva texty na sobě nezávislé, třebaže vyplynuly z téže předlohy. Starší (»západní«) čtení se udržovala lépe v opisech pořízených v západní Makedonii (v prostředí sektářů »bogomilů«) a v textech charvatsko-

[2] Viz též práce lublaňského theologa *A. Snoje:* Staroslovenski Matejev evangelij (1922), Staroslovenski prevod evangeljev (Bogoslovni vestnik II. 2., v Lublani 1922, s. 105 n.), jenž se domníval, že předloha stslov. překladu byla alexandrijská; Vajs ukázal, že je to domněnka nesprávná.

hlaholských. — Z jednotlivých evangelií poměrně nejvíce čtení »západních« má ev. *Janovo* a poměrně nejméně ev. Markovo; to snad souvisí s tím, že ev. sv. Jana je z 90% obsaženo v evangelistáři, kdežto z evangelia sv. Marka je v evangelistáři poměrně nejméně.[1]

3. S výkladem řeckých čtení »západních« souvisí řešení třetího starého problému textověkritického, zkoumaného již od doby Dobrovského, t. j. o domnělém vlivu Vulgáty na stslov. překlad. Dobrovský ho neuznával a dobře tušil, že všecka místa domnělých shod stslov. textu s Vulgátou lze vyložiti variantami textů řeckých. Otázkou se zabývali ŠAFAŘÍK, JAGIĆ a jiní. V poslední době vystoupil VALERIJ POGOREĽOV s domněnkou, že sice předloha stslov. překladu byla řecká, ale že při jednotlivých místech překladatel nahlížel i do textu latinského (Изъ наблюденій въ области древне-славянской переводной литературы. I. Латинское вліяніе въ переводѣ евангелія, Sborník filos. fakulty univ. Komenského III, v Bratislavě 1925, s. 207). Tento methodicky nesprávný článek odmítl A. Meillet (RÉtSl VI, 1926, s. 39 n.) poukazem na to, že sice jsou v stslov. slova původu latinského, ale že jest lišiti vliv jazyka na jazyk od vlivu textu na text; a prof. Vajs ukázal (Slavia V, 1926/7, s. 158 n., a Byzslav. V, 118), že mnoho z toho, co se na první pohled jeví jako shoda s Vulgátou, jest vysvětliti jako vliv řeckých čtení »západních«. »Západní« čtení řecká přešla totiž do nejstaršího latinského překladu »Italy« (z II. stol.) a z ní byla přejata sv. Jeronýmem (ve IV. stol.) i do jeho revise latinského textu, t. zv. Vulgáty. Proto právě se také v charvatskohlaholských textech mohla dobře uchovati starobylá »západní« čtení, protože byla podporována shodou s Vulgátou.

Přes to nelze snad úplně odmítnouti vliv Vulgáty na stslov. text evangelia. Původně bylo ovšem překládáno jen z řečtiny; později, ale ještě na půdě moravskopannonské, byl patrně hotový text měněn některými ústupky poodle Vulgáty. Tak již JAGIĆ (Entstehungsgeschichte, 2. vyd., 1913, s. 249 n., a VAJS l. c.). Je jich však velmi málo.[2] Nejnápadnější místo je v Otčenáši ve 4. prosbě »chléb náš *vezdejší* dej nám dnes« (Mat. VI, 11). Řecký

[1] Tak *Jos. Kurz* v čl. K překladatelské činnosti sv. Methoděje v časopise Apoštolát sv. Cyrila a Methoděje, v Olomouci, XXVII, 1936, s. 87 n., 129 n.; Byzslav. VI., 1935/6, s. 237 n.

[2] Tím poněkud ustupuji od dřívějšího úplného odmítání vlivu Vulgáty (srov. ČMF 20, 1934, s. 10 n.).

text má τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον. Evangelistář stslov. (Assem Ostrom.) a evang. Nikoľské mají хлѣбъ нашь насѫщьнъı, cod. Zogr. хлѣбъ нашь настоѧщт..., Mar. х. н. наставъшаго дьне, taktéž Sav. kn.; v doplňovací části čtveroevangelia v ev. Lukášově XI, 3 насѫштьнъı v cod. Mar. a rovněž насоущтьнъı v ev. Nikoľském, kdežto v Zogr. надьнебънъı. Toto kolísání ukazuje, že text Otčenáše byl měněn. Za původní znění v evangelistáři pokládá Vajs насѫштьнъи, což je patrně překlad Jeronýmova výrazu »supersubstantialis«, jímž chtěl Jeroným vyjádřiti řecké ἐπιούσιος; lepší je však lat. překlad Italy »quotidianus«, potom zobecnělý. Ostatní výrazy stslověnské chtějí se přiblížiti řeckému ἐπιούσιος (Vajs, Byzantinoslavica I, 5). Je však třeba míti na mysli, že text Otčenáše jakožto modlitba má zvláštní místo. Je možné, že na modlitbu mělo vliv latinské znění; není to však jisté o příslušném místě bible.

Pozn. Kromě textu evangelií byl z novozákonních knih kriticky zkoumán text Apoštola[1] (t. j. Skutků apoštolských a listů čili epištol). Mnoho různočtení snesl G. A. VOSKRESENSKIJ (Древнеславянскій апостолъ, 2 sv., 1892 a 1896). Nejdůležitější o textu Apoštola je rozbor VATROSLAVA JAGIĆE, Zum altkirchenslavischen Apostolus (3 sešity, Wien 1919—1920); srov. rec. M. Weingarta v Slavii I, 411—420. Jagić však zkoumal text ještě na základě Tischendorfa.

Z knih starozákonních byl textově zkoumán žaltář: I. SREZNEVSKIJ, Древнеслав. переводъ Псалтири, Petrohrad 1877, MAT. VALJAVEC v Radu Jugoslavenske akademije, sv. 99—100, a FR. PASTRNEK, Die griechischen Artikelkonstruktionen in der altkirchenslav. Psalterübersetzung, AfslPh XXV, 1903, s. 366 n.). Rozborem překladu zvl. konstrukcí řec. infinitivu se členem dospěl Pastrnek k názoru, že zde vlivu Vulgáty nebylo, a ukázal samostatnost a dokonalost stslov. překladu. Žaltář je jediná kniha starozákonní, kterou máme úplně zachovánu ve znění staroslověnském.

Z jiných knih starozákonních, zachovaných v pozdějších zněních církevněslovanských, byl zkoumán zvláště text Genese prof. A. V. MICHAJLOVEM, Опытъ изученія текста книги Бытія, ve Varšavě 1912), text proroka Daniela IVANEM JEVSĚJEVEM (v jeho vydání Книга пророка Даніила въ древне-славянском переводе, Moskva 1905, zde též parallelní vydání textu slovanského a řeckého) a kniha Ruth JOSEFEM VAJSEM (1. vyd. na Krku 1905, znova s názvem Kniha Rut v překladě staroslovanském, v Praze 1926, s výkladem o vývoji řeckého textu Starého zákona), jakož i jeho rozbory knih Proroků z breviářů charvatskohlaholských. Podrobnější bibliografii viz u Iľinského, Опыт систематической кирилло-меѳодьевской библиографии, Sofia 1934, str. 115 n.

[1] Lišíme »Apoštol« od »Praxapostola«, t. j. výběru z epištol na neděle a svátky, jako lišíme »evangelium« od »praxevangelia« čili evangelistáře.

Uvedený přehled ukazuje, že filologická práce textověkritická musí býti základem studia staroslověnského jazyka, neboť srovnávací studium textů umožňuje lepší pochopení syntaxe, slovníka i stylistiky staroslověnské a je nezbytné také pro ocenění správnosti a dokonalosti překladu. K tomu je ovšem nezbytná znalost řečtiny.

Ocenění. Cyrilomethodějský překlad biblických knih, čím jemnějšími methodami je zkoumán, tím více vyniká jako *dílo geniální* a ještě po tisíciletí překvapující svou dokonalostí. Bylo by zcela nesprávné domnívati se, že tento první slovanský překlad Písma byl primitivním pokusem prozrazujícím svými barbarismy úporný zápas, jaký tu musili sváděti první překladatelé s textem místy velmi nesnadným a s jazykem k tak odpovědnému úkolu vůbec nevycvičeným, který nadto nebyl ani jejich jazykem mateřským. Nic takového!

I. Cyrilomethodějský překlad je především skvělé dílo theologické učenosti a textové kritiky. Víme, že Konstantin, nazývaný čestným epithetem »filosof«, byl jeden z nejlepších učenců tehdejšího Byzantska. Dostalo se mu již z mládí znamenitého vzdělání při císařském dvoře; byl znalcem nejen literatury patristické (= spisů sv. Otců), ale také starověké řecké (četl i Homéra!). Pro svou vynikající učenost byl již v mladých letech ustanoven bibliothekářem při chrámu Boží moudrosti (sv. Sofie) v Cařihradě a pak jmenován učitelem filosofie při vysokém učení cařihradském, aby učil »tuzemce i cizince« (Ž. Konst. kap. IV.). Víme, že v dalších letech, zejména při výpravě ke Kozarům a po ní, osvědčil široké znalosti jazykozpytné. Rozbor cyrilomethodějského překladu ukazuje, že jeho tvůrci byli mužové hluboce zasvěcení do otázek dogmatických a do problémů textových, takže i v místech abstraktního obsahu, kde záleželo na vystižení jemných a nesnadných odstínů významových, první slovanský překlad vítězí přesností a výstižností. O tom se každý může aspoň částečně přesvědčiti z rekonstruovaného staroslověnského textu všech čtyr evangelií, který upravil prof. Josef Vajs, parallelně s řeckým textem, v Praze 1935/6.

II. Cyrilomethodějský překlad však vyniká také *po stránce jazykové*. Je až úžasné, zamyslíme-li se, co to znamenalo, použíti dialektu makedonského selského a obchodního lidu bez vyšší kultury a zformovati tento venkovský dialekt tak, aby obstál v úkolu nejodpovědnějším tehdejšího křesťana a v soutěži s jazykem řeckým, vybroušeným literární tradicí půldruhého tisíciletí. A přece — tato

zkouška se podařila! Nenajdete tu nejasností ve stavbě věty; nenajdete tu anakoluthů, které by prozrazovaly neobratný zápas o slovo, není tu otrockého slovosledu, který by nesměle sledoval za řeckým vzorem proti přirozenému pořádku slovanskému; není tu mnoho graecismů, které by kalily slovanský jazykový charakter: i v terminologii je řeckých nepřeložených výrazů poskrovnu a v syntaxi jen ojediněle nalézáme vazby napodobené podle řečtiny (ku př. infinitivu výsledkového). Tím více se musíme diviti snaze po odlišování synonym, která vytvořila již pro čtveroevangelium slovník značné bohatosti a úctyhodné přesnosti, a při tom položila tímto slovníkem spolehlivý základ kulturnímu myšlení.[1]

III. Nadto však — a toho si dosavadní bádání dosti nepovšimlo — je tento cyrilomethodějský překlad dílem velkého *stylistického umění*. Zejména to platí o evangeliích a žaltářích. Ten, kdo je do staroslověnštiny překládal, dobře věděl, že to jsou texty, určené k tomu, aby byly nahlas recitovány resp. zpívány, a že musí také *zvukově* vyhovovati tomuto účelu svým umělým laděním, vkusným střídáním hlásek a budováním takových vět, které by dávaly lahodnou zvukovou linii a končily se umělecky tvořenou kadencí. Toto *hudební umění slova* bylo ovšem rafinovaně vypěstováno v byzantském liturgickém zpěvu a bylo přeneseno na novou půdu slovanskou. Není to jen přirozená zásluha libozvučnosti staroslověnštiny s její bohatostí samohlásek (přibližně 48%), že staroslověnský biblický překlad při hlasité recitaci tak krásně zní, nýbrž je to výsledek cílevědomé šlechtitelské práce cyrilomethodějské.

Všemi těmito třemi stránkami — theologickou textověkritickou, jazykovou a stylistickou — jeví se nám cyrilomethodějský překlad jako dílo geniální, jaké se v životě národů vyskýtá jen jednou za několik století. Z pozdějších slovanských biblických překladů se s ním nejspíše může srovnávati jen bible Kralická, ale nikoli po stránce textověkritické, nýbrž v dokonalosti jazykové a umělecké. Nový český překlad Žilkův (Nového zákona) nedostihuje svého o víc než tisíc let staršího předchůdce právě v tom, co je vrcholem

[1] Po lexikální stránce ukázal bohatost a výstižnost cyrilomethodějského překladu *V. Jagić* v Entstehungsgeschichte (2. vyd. Berlin 1913). Srov. též studie: *E. Berneker,* Kyrill's Übersetzungskunst, IF XXXI, 1912, 399—412. — *O. Grünenthal,* Die Übersetzungstechnik der akslav. Evangelienübersetzung, AfslPh XXXI, 1910, s. 321—366, 507—528 a XXXII, 1911, s. 1—48. Viz i ČMF. 5, 1916, s. 13 n.

biblického překladu, totiž ve stránce umělecké. Jen výjimkou nalézáme v cyrilomethodějském textu místa, která nejsou na této svrchované výši, jako ku př. začátek evangelia Lukášova (I. 1—4). Jinak je toto první literární dílo slovanské dodnes *školou jazykové dokonalosti.* (Srov. článek Weingartův Stslov. bible a její význam pro český národ ve sborníčku »Bible a český národ« v Brně 1935, str. 135 n.)

*

Druhým oborem, vedle biblických textů, překladatelské činnosti doby cyrilomethodějské byly texty liturgické. I zde byly vývojové stupně.

1. Zdá se, že v době před odchodem na Moravu, dokud ještě byli Konstantin a Methoděj v Cařihradě, nebyly přeloženy žádné liturgické texty: jejich Životy o tom mlčí a krátká poměrně lhůta mezi vyvolením obou bratří za misionáře a jejich odchodem na Moravu by byla k tomu nestačila, byvši vyplněna vytvořením hlaholského písma a přeložením evangelistáře.

2. V době mezi příchodem na Moravu a odchodem do Říma (40 měsíců) překládal Konstantin hojně liturgické knihy, jak svědčí začátek kap. XV. Ž. Konst. (cit. v normalisovaném znění):

> въ скорѣ же вьсь цръкъвьнъıи чинъ прѣложь, наоучи ѩ (t. j. оученикъı) оутрьници, годинамъ, вечерьнїи, навечерьници и таинѣи слоужьбѣ.

Totéž stručně dosvědčuje kap. XV. Ž. Meth. (cit. výše):

> псалтъıрь бо бѣ тъкъмо и евангелие съ апостоломь и избраньнъıими слоужьбами цръкъвьнъıими съ философомь прѣложилъ прьвѣе.

3. Poněvadž se praví, že v období 2. byly přeloženy jen »vybrané« obřadní texty, lze souditi, že Methoděj v době svého arcibiskupství tyto překlady doplnil.

Z knih liturgických nejdůležitější a nejpotřebnější je kniha *mešní* (missál, služebník). Jako K. a M. překládali Písmo z řečtiny, tak zajisté i původní jejich missál byl přeložen z řečtiny a podle ritu byzantského. Máme z něho zachovány jenom nepatrné trosky. Jsou to tři t. zv. listy Sinajské (t. zv. lístky Uspenského a Krylova), které jsou zbytkem ztracené druhé polovice Euchologia Sinajského a obsahují mešní modlitby podle liturgie Jana Zlato-

ústého (viz o nich v § 4 v přehledu stslov. památek při Euchologiu Sinajském a Byzslav. V, 458).

Po uznání slovanské liturgie papežem Hadriánem II. bylo nutno přeložiti missál z latiny podle ritu římského. Bylo toho zvláště potřebí po vysvěcení Methoděje na arcibiskupa. V bulle papeže Jana VIII. z července 880, »Industriae tuae«, v níž je slovanská liturgie znovu slavnostně schválena, se praví: »Nec sane fidei vel doctrinae aliquid obstat, sive *missas* in eadem Sclavinica lingua canere sive sacrum evangelium vel lectiones divinas novi et veteris testamenti legere...«, výslovně se rozkazuje: »Iubemus tamen, ut in omnibus ecclesiis terrae vestrae propter maiorem honorificentiam evangelium Latine legatur et postmodum Sclavinica lingua translatum in auribus populi, Latina verba non intelligentis, adnunciatur, sicut in quibusdam ecclesiis fieri videtur.« Tím je nepřímo dosvědčena existence stslov. missálu (aspoň jeho hlavní části, »canon missae«), přeloženého z latiny, již pro dobu Methodějovu. Zbytek z tohoto latinsko-slovanského missálu jsou listy Kyjevské (viz o nich v § 4).

Ostatní liturgické texty lze shrnouti v názvy *trebnik* (kniha obřadů) a breviář čili *časoslov*. Stslov. trebnik máme v Euchologiu Sinajském (viz § 4), který ovšem není přímým pokračováním trebníku cyrilomethodějského, nýbrž kompilace z několika liturgických rukopisů. Do doby cyrilomethodějské náleží zajisté některé části Euch. Sin.; soudím tak zejména o modlitbách k postřižinám (l. 7[b] až 9[b]), jejichž vzdálený ohlas nalézáme v I. česko-církslov. legendě o sv. Václavu (viz § 4), dále o zpovědním řádě l. 66[b] až 80[b]), zvláště o zpovědní formuli (l. 72[a]) a o ustanoveních pokání (заповѣди ѿтъıхъ ѡц҃ь, poenitentiale, l. 102[a]—105[b]).

Stopy stslov. *breviáře* neboli časoslova lze viděti v breviářích charvatskohlaholských. Jejich přehled podal JOSEF VAJS v kn. Nejstarší breviář chrvatsko-hlaholský (v Praze 1910).

Mezi prvními staroslověnskými překlady bylo zajisté také Vyznání víry (Credo). Jeho dějiny probral *A. Gezen* (vl. Heesen) v kn. Исторія славянскаго перевода символовъ вѣры, v Petrohradě 1884.

Pozn. Nejisté jest, lze-li klásti do doby cyrilomethodějské také překlad byzantských liturgických zpěvů oktoich (ἡ ὀκτώηχος) čili osmiglasnik, který je zachován v několika pozdějších církslov. rukopisech. Nejstarší z nich je bulharsko-církslov. oktoich Strumický, vydaný AM-

FILOCHIEM О самодревнѣйшемъ октоихѣ XI вѣка, v Moskvě 1874 (viz rec. Jagićovu, AfslPh III, 1879, 168 n.); do XI. století však nenáleží, nýbrž do XII.—XIII. Viz též popis bulharskoslov. oktoichu sbírky Mihanovićovy od Jagiće (Starine X, 1878, s. 127 n.), obsah kodexu olomouckého bibliothekáře Hanke z Hankensteinu (*St. Smal'-Stoćkyj,* Über den Inhalt des Codex Hankensteinianus, Wien 1886) a srbsko-slovanský cod. Vindobonensis Slavicus 46, který popsal *P. Konrad Weber,* Untersuchungen über die Oktoëchos-Handschrift, Wien s. a. (1933).

Třetím oborem překladatelské činnosti Methodějovy, t. j. samého Methoděje (po smrti Konstantinově) a jeho školy byly texty neliturgické. O nich se zmiňuje Ž. Meth. v kap. XV. jedinou větou:

тъгда же и номоканонъ рекъше законоу правило и отьчьскъиѧ кънїгы прѣложи.

To znamená, že Methoděj přeložil příručku církevního práva a životy svatých otců.

Nomokanon čili Kormčaja kniga se nazývá sbírka ustanovení byzantských císařů (νόμοι) i církevních otců (canones) o věcech církevních. Takovéto sbírky církevního práva existovaly v Byzantsku ve dvou typech: první, starší, s rozdělením na 50 titulů čili oddílů, pocházel ze VI. století a za jeho autora byl pokládán cařihradský patriarcha Jan Scholastik; druhý, mladší, s rozdělením na 14 »titulů«, neprávem označovaný jako Fótiův, byl zpracován v několika redakcích a úředně platil až do roku 920.

Obojí typ byl přeložen do církevní slovanštiny a zachoval se v přepisech ruských; obojí byl též vydán: Nomokanon o 50 titulech byl podle rukopisu Rumjancevského z XIII. stol. (t. zv. *Usťužskaja Kormčaja*) popsán a vydán I. I. Sreznevským ve Sborníku Otděl. russk. jazyka i slovensnosti Akademie nauk v Petrohradě, sv. 65, 1897; nomokanon o 14 titulech, zachovaný zejména v moskevském synodálním rukopise XI.—XII. stol. (t. zv. *Jefremovskaja Kormčaja*) byl vydán V. N. Beneševičem v Petrohradě 1906 a n., přes 800 stran!) a popsán Obnorským (viz rec. Jagićovu AfslPh XXXV, 1914, s. 302 n.).

Soudí se, že Methoděj přeložil nomokanon Jana Scholastika o 50 titulech: nomokanon druhý jest vyloučen. Nemáme jej však zachován ve znění staroslověnském. H. F. SCHMID v knize Die Nomokanonübersetzung des Methodius (Leipzig 1922) se pokusil dokázati, že »Usťužskaja Kormčaja« zachovala překlad Methodějův. Schmid to dokazoval rozborem jazykovým, zejména četnými archaismy, ale jeho důkazy, ač pravděpodobné, nelze pokládati za postačující (viz Weingartovu rec. v ČMF 10, 1924, s. 48 n.). Rozhodně však *ne*náleží do překladatelské činnosti Methodějovy překlad scholií ke 28. kanonu chalkedonského církevního sněmu, jednajícího o prvenství římského papeže (de primatu). Viz Weingartův výklad v Byzslav. V. 448.

Ještě nesnadnější jest otázka, co se má rozuměti slovy »otьčьskyję kъńigy«, to jest paterik (τὰ πατερικά) neboli Životy svatých otců.

Které to byly, jest ještě nejasné (srov. Jagić, Entstehungsgeschichte², s. 84 n.). V posledních letech se soustředil na problém pateriku N. VAN WIJK (o jeho studiích viz Weingartovu rec. v Byzslav. V, 460 n.). K tomu ještě Подробный обзор церковнослав. перевода Большого Лимонария, Byzslav. VI, s. 38 násl.

Pozn. Vedle překladatelské činnosti připisují se Konstantinovi-Cyrilovi také některé původní skladby sepsané staroslověnsky (že Konstantin-Cyril psal své původní spisy řecky, je známo, totiž: 1. historický výklad o nalezení domnělých ostatků sv. Klimenta na Krymu, 2. řeč pochvalnou na sv. Klimenta, 3. hymnus k jeho poctě).

Původní skladby, přičítané Konstantinu a Methodějovi, lze uvésti tři:

1. Předmluvu k evangeliu (Proglas). Viz o ní Weingartův výklad v čl. »Dva drobné příspěvky o literární činnosti Konstantinově-Kyrillově«, ČMF, 5, 1916, s. 13 n.

2. Napisanie o pravěj věrě, kde se autorem jmenuje »Konstantin-filosof«; o něm G. Il'inskij, Sbornik v česť na V. N. Zlatarski, Sofia 1925, s. 63 n.

3. Slovo na prěnesenie moštem sv. Klimenta, pozdější úprava ztraceného řeckého originálu Konstantinova.

U všech je autorství Konstantinovo pochybné. Viz Weingartův výklad v Byzsl. VI, 338 n. v recensi o nových pracích Jordana Trifonova.

Ale vedle překladatelské činnosti máme z doby cyrilomethodějské také díla původní, ovšem nezachovaná ve znění staroslověnském, nýbrž v pozdějších opisech. Jsou to dvě »legendy« (mylně se říkalo dříve »Pannonské legendy«, t. j. Život Konstantinův a Život Methodějův. Vypravují o životě a působení obou bratří od jejich narození až do smrti; životopis Konstantinův se tedy končí rokem 869, životopis Methodějův rokem 885. Život Methodějův navazuje na Ž. Konst., který byl napsán dříve: o událostech tam probíraných se zmiňuje jen stručně. Zato se podrobněji obírá věcmi moravskými. Ž. Konst. je obšírnější než Methodějův (ŽK : ŽM jako 7 : 3), také jeho sloh je učenější a složitější. Oba Životy jsou historické prameny prvního řádu, tedy nikoli »legendy« podle populární představy, které by oplývaly zázraky. Při tom jsou to díla veliké umělecké hodnoty a vytříbeného slohu. Jsou to patrně díla dvou různých autorů. Domněnka (Pastrnkova), že život Konstantinův sepsal sám jeho bratr Methoděj a život Methodějův jeho žák, první bulharský biskup Kliment, se nedá dokázati a jeví se pochybnou. Ale je pravděpodobné, že oba Životy byly napsány ještě na Moravě před vypuzením žáků Methodějových od Svatopluka. Jsou to nejstarší původní historické spisy slovanské, psané

II. díla p vodní:

od očitých svědků; mají ráz vzpomínek, čerpaných z nejbližšího okolí Konstantina a Methoděje, a byly sepsány hned po smrti obou učitelů: Ž. Konst. po smrti Cyrilově, Ž. Meth. sice později, ale hned po smrti arcibiskupa Methoděje († 885). Srov. *M. Weingart,* Analyse philologique des légendes slaves de Constantin et de Méthode (Sofia 1935). Nejnovější vydání všech církevněslovanských pramenů k době cyrilomethodějské *Lavrov,* Materialy po istorii vozniknovenija drevnejšej slavjanskoj piśmennosti, Leningrad 1930.

B. *Mladší doba staroslověnská*

(od smrti Methodějovy do konce XI. stol.). 885-1100

Po vyhnání Methodějových žáků z Moravy od Svatopluka rozptýlili se staroslověnští duchovní třemi proudy: jeden, patrně nejméně četný, směřoval na západ, do Čech, a našel útočiště částečně ve východních Čechách (v panství Slavníkovců), částečně ve středních Čechách (v panství Přemyslovců): sem přenesl — zejména na hrad Pražský a Boleslavský — slovanskou liturgii a tvořil zvláštní skupinu *písemnictví česko-církevněslovanského,* charakterisovanou zvláštnostmi jazykovými (bohemismy), paleografickými i stylistickými (viz § 5).

Druhý menší proud žáků Methodějových zamířil na jih k Charvatům; tak vzniklo písemnictví *charvatskohlaholské,* charakterisované jazykově serbokroatismy, paleograficky vývojem písma hlaholského z původního oblého typu k hranatému, a vyznačující se styky s územím československým.

Třetí, největší proud učeníků Methodějových uchýlil se do Bulharska ke knížeti Borisovi. Většina z nich usadila se pak daleko na západě v Makedoniii u jezera Ochridského. V čele jich byl *sv. Kliment,* žák Methodějův, první biskup bulharského jazyka (slovanské liturgie); † 916. Vedle Klimenta vynikl *Naum.* V literární škole ochridské byly především pečlivě opisovány památky doby *cyrilomethodějské;* většina staroslověnských textů, dále uvedených, byla v X.—XI. století opsána z cyrilomethodějských textů v Makedonii.

Vedle toho však vznikala tu i díla *původní,* z nichž nejstarší zachovávala ještě živou vzpomínku na dobu velkomoravskou; tak zejména *Život Naumův* a traktát mnicha Chrabra »O písmenech«

(= apologie hlaholského písma a slovanské liturgie). »Mnich Chrabr« je přezdívka, která snad — podle domněnky Weingartovy — označuje Nauma.

Také biskup *Kliment* byl význačný spisovatel; zejména skládal četná *kázání* (V. *Vondrák,* Studie z oboru církevněslovanského písemnictví, v Praze, nákl. České akademie 1903).

Současně ve východním Bulharsku, za vlády Borisova syna cara Symeona (893—927), vrstevníka našeho sv. Václava, v době velmocenského rozmachu říše bulharské, vzkvétala druhá literární škola bulharská, t. zv. *přeslavská,* zvaná podle sídla Symeonova, Přeslavě. Jejím vůdcem byl sám car Symeon, který sestrojil nebo dal sestrojiti druhé písmo slovanské, zvané »kyrilským«, a přeložil z řečtiny výbor z homilií sv. Jana Zlatoústého (»Zlatostruj«) a dal překládati i jiné spisy z řečtiny. Z jeho spisovatelské družiny vynikl zvláště *Jan exarch* (exarch = zástupce patriarchy), jenž jednak přeložil theologické dílo byzantského dogmatika Jana z Damašku († před r. 754) s názvem »Slovo o pravěj věrě«, jednak upravil výklad o stvoření světa (hl. podle sv. Basilia Velikého, 329—379), »Šestodnevbje« (n. Šestodnev). U Jana exarcha nalézáme důležitá svědectví o činnosti Methodějově a o době Symeonově (srov. *M. Weingart,* Bulhaři a Cařihrad před tisíciletím, v Praze 1915; *V. Vondrák,* O mluvě Jana exarcha bulharského, v Praze 1896).

V obou literárních školách bulharských, v makedonské i přeslavské, byly opisovány a dále upravovány překlady cyrilomethodějské, biblické i liturgické, a to ne vždy k svému prospěchu. Více konservativnosti projevovala a tedy lépe chránila odkaz cyrilomethodějský západní škola makedonská, od níž také pocházejí zachované hlaholské opisy evangelií a Žaltáře; naproti tomu v kyrilských rukopisech východní školy přeslavské je více změn, zvláště směrem k větší závislosti na řečtině (graecismy). Tím se tedy opisy a vlastní překlady školy přeslavské nemohou rovnati s překlady cyrilomethodějskými, které při vší věcné věrnosti a přesnosti vynikaly svobodou a vystižením slovanského charakteru jazyka. Závislost na řečtině projevuje ze stslov. památek již codex Suprasliensis a ovšem překlady Jana exarcha.

Po pádu přeslavského, t. zv. prvního bulharského carství do moci byzantské (1018), nastal literární úpadek ve stol. XI.—XII.,

z něhož se Bulharsko dostalo teprve koncem XII. stol. povstáním boljarů bratří Petra a Aseňa. Ale památky tohoto věku (od poč. XII. stol.) patří již do doby středobulharské.

§ 4. Památky staroslověnské.

A. *Obecný výklad.*[1]

Z doby cyrilomethodějské ve vlastním smyslu slova (863 až 885) nemáme žádných památek; originály cyrilomethodějské se nezachovaly. Všecky naše památky jsou opisy z X. a z XI. století, čili pocházejí z doby 100 až 150 let vzdálené od vzniku příslušných textů. Se zřetelem na to, že šlo o texty posvátné, sloužící náboženským potřebám a církevním úkonům, byl ráz ztracených předloh celkem věrně zachováván. Přece však je třeba počítati s tím, že v zachovaných textech jsou odchylky od ztracených originálů. Odchylky ty jsou čtvery:

1. Chyby písařské z přehlédnutí nebo z přeslechnutí. Je třeba bedlivého uvážení při každé odchylce, nejde-li o prostou písař. chybu; zejména při různých domnělých zvláštnostech hláskoslovných. Rozhoduje často také poloha příslušného slova v rukopise: na př. na konci řádku se některé slovo píše jinak než uvnitř řádku (platí často o vynechávání jerů); někdy vypadla některá hláska, slabika nebo i slovo proto, že se mělo napsati totéž dvakrát za sebou, a napsalo se jen jednou (omissum ex haplografia, ku př. иосифъ čti и иосифъ, иоанъ čti и иоанъ[2]), nebo благовѣштениѥже Supr. 445, 12 = благовѣштениѥ, ѥже...; někdy měl podobný vliv konec předcházejícího řádku na vynechání (ex homoeoteleuto), někdy jedna slabika nebo slovo omylem napsáno dvakrát (additum ex dittographia) a j. Proto se v novějších vydáních netiskne text in continuo, což by bylo čitelnější, nýbrž zachovávají se řádky originálu. Je tedy třeba před interpretací gramatickou vykonati kritiku textu, zejm. srovnáváním různých míst téhož textu a srovnáním textů téhož nebo podobného obsahu mezi sebou.

2. Odchylky z časového vývoje. Za 100—150 let, které uplynuly od smrti Methodějovy do opsání jednotlivých ruko-

[1] Pro začátečníky na počátku I. semestru je určen oddíl A. a B., pro další studium oddíly C., D., E.; proto se tu některé věci opakují.

[2] Viz u *Kurze,* Slavia IX, 468.

pisů, jazyk se měnil, hlavně v oboru hláskosloví, a některé tyto změny bezděčně pronikly do opisů.

3. Odchylky z rozdílů zeměpisných (dialektické). Památky byly sepsány na různých územích a příslušníky různých nářečí. Stopy těchto nářečí, ale v době X.—XI. stol. velice slabé, jsou i v staroslov. památkách. Některé z nich jsou bezděčné (ku př. ve vokalisaci jerů, ve sporadické náhradě nosovek hláskami nenosovými), jiné úmyslné, programové, zejm. *c, z* za praslov. **tj, dj* a **kt* v památkách původu českého (Kyj. l., Praž. zl.); sem patří též záměna některých synonym.

4. Odchylky sub 2. a 3. byly rázu čistě jazykového. Jsou však odchylky rázu textového, vyplývající z revise a úmyslného opravování textu předlohy (při čemž názvu »opravování« je užito subjektivně se stanoviska příslušných písařů; ve skutečnosti šlo někdy o zhoršení textu). Sem patří různé odchylky slovníkové a syntaktické.

Přes tyto různosti mají níže uvedené památky mnoho rysů společných, pro které je počítáme mezi »staroslověnské«, do t. zv. kánonu čili souboru památek. Kriteria tohoto zařadění jsou v mluvnici zvláště znaky hláskoslovné a tvaroslovné a mimo to popis paleografický, který dovoluje datovati památku ne později než do konce XI. století. Žádný stslov. rukopis není datován; všecky stslov. rkp. jsou neúplné; většinou chybí začátek, někdy i konec; téměř nikde není na konci zápis (t. zv. subskripce) o osobě písařově a o místě a době napsání rukopisu (takový zápis je znám zejm. z Ostromirova evangelistáře; viz dále). Jediné evangelistář popa Sávy (Savvina kniga) má dole na okraji l. 49 poznámku (marginálii): Пѡ сава ѱалъ a na dolním okraji l. 54 помози ѓи рабоу твоѥмоу савю; a v Supr. na str. 207 je poznamenáno rukou hlavního písaře po straně (in margine): ѓи помілоуї ретъка амин; písař Supr. se tedy jmenoval Retъko. Z hlaholských textů nemá ani takové poznámky žádný.

Nemáme-li tedy vnějších kriterií, můžeme datovati jednotlivé památky co do místa i co do času jejich napsání jen z kriterií vnitřních, t. j. z jejich písma (paleograficky) a z jejich jazyka (linguisticky), se zřetelem k jejich obsahu a se srovnáním rukopisů mezi sebou. Takové datování může býti jen přibližné a někdy sporné. Při tom doba sepsání nerozhoduje sama o sobě o staro-

bylosti jazyka a neporušenosti textu: naopak, některý rukopis poměrně pozdní, ale opsaný z předlohy velmi dobré, může lépe zachovávati ráz původního textu nežli jiný rukopis, časově starší. Poznali jsme v § 3. jeden takový příklad: čtveroevangelium Nikoľské, srbsko-církevněslovanské, napsané kyrilicí až kolem r. 1400, ale opsané z výborné a starobylé hlaholské předlohy, poskytuje čtení starobylejší než stslov. codex Marianus, kladený do X. století.

Z těchto důvodů nemůžeme seřaditi památky chronologicky. Pořadové číslo památky v následujícím výčtu samo o sobě neznamená stupeň její starobylosti.

Památky stslov. dělíme na hlaholské a kyrilské; jeden text je psán latinkou. Hlavních hlaholských památek je 8, z toho 2 původu českého, hlavní cyrilské památky jsou 2. (Ve skutečnosti je ovšem kyrilských rukopisů více než hlaholských, ale nezachovávají tak věrně stslov. ráz). Příslušenství těchto 10 památek do stslov. souboru je nesporné. Kolísání bývá v zařadění některých menších zlomků kyrilských; zde sledujeme snahu uvésti jich více. Mimo to však musíme v stslov. mluvnici přihlížeti ještě ke dvěma památkám: k nejstaršímu evangelistáři ruskému (Ostromirovu), který byl opsán z hlaholské předlohy a je jazykově velmi starobylý, a ke zlomkům Frisinským, psaným latinkou, jejichž texty vznikly již v době velkomoravské diecése (která se vztahovala i na Pannonii).

Všecky dále uvedené památky jsou překlady, a to, až na Kyj. l. a Fris. zl., překlady z řečtiny.

Všecky stslov. rukopisy jsou vydány. Rkp. hlaholské se vydávají zpravidla pro snadnější čitelnost v přepise kyrilském.

B. *Zevnější popis památek.*

A. PAMÁTKY HLAHOLSKÉ.

a) Památky psané v Makedonii a v přilehlých oblastech. — α) Památky větší.

1. *Codex Zografensis* (Zogr.). Rkp. pergamenový o 303 listech. Čtveroevangelium. Nazývá se podle bulharského kláštera Zografos na Athoně, kde byl původně chován. Tam jej viděl r. 1843 rakouský konsul A. Mihanović a r. 1844/5 ruský slavista Viktor Grigorovič, který jej popsal (Очеркъ ученаго путешествія по европейской Турціи, 1848). Roku 1860 darovali zografští mniši tento rukopis

ruskému carovi Alexandrovi II., který jej odevzdal cís. veřejné knihovně v Petrohradě (slove nyní leningradská Veřejná knihovna). Není úplný: chybí začátek (začíná se ev. Mat., kap. III. 11), dále uvnitř chybějí některé listy, a zejména je mezera 17 listů (l. 41 až 57), které byly později nahrazeny jinou rukou, sice rovněž hlaholicí, ale mladšího typu, asi v XI. nebo na začátku XII. století. Tato část se označuje Zogr. b. a v Jagićově vydání je vytištěna graždankou (Mat. XVI, 20—XXIV, 20). Listem 288. přestává text hlaholský koncem Janova evangelia. Ostatek rukopisu byl napsán asi ve XII. stol. jistým knězem Janem a obsahuje synaxář (přehled církevního roku s krátkými životy svatých). Kodex byl psán snad na konci X. století, a to patrně v Makedonii, odkud byl přenesen na Athon. Vydal jej VATROSLAV JAGIĆ: Quattuor evangeliorum codex glagoliticus olim Zografensis nunc Petropolitanus (v Berlíně 1879). S latinským úvodem obsahujícím hlavně popis paleografický a s latinskými textově kritickými poznámkami pod čarou, se 3 snímky, ale bez rejstříku slovního (materiál k němu mám v rukopise).

Jagićovo vydání codexu Zografského bylo vskutku epochální: zahájilo novou dobu ve studiu hlaholice a staroslověnské mluvnice. Bylo to první úplné vydání hlaholského čtveroevangelia. Až do r. 1879 byly (kromě malých ukázek) ze stslov. památek tiskem přístupny z hlaholských jen Assem. a Glag. Cloz., z kyrilských jen Supr., a mimo to Fris. pam. Jen tyto památky mohl excerpovati Miklosich pro svůj slovník (viz § 6); a dokonce Dobrovský, když spisoval Institutiones (vyšly 1822), nemohl znáti žádný stslov. rukopis z vlastního názoru. Mluvnice stslov. jazyka v pravém slova smyslu byla možná až po vydání cod. Zogr.

2. *Codex Marianus* (Mar.). Perg. rkp. 172 + 2 l. Rukopis byl chován v Mariánském klášteře na Athoně, odkud jej na své balkánské cestě r. 1844/5 odvezl Grigorovič a měl ve své rukopisné sbírce. Tato sbírka přišla po jeho smrti do Rumjancevského musea v Moskvě (nyní Leninova veřejná knihovna); 2 l. (Mat. V , 23 až VI, 16) jsou v Národní knihovně ve Vídni. Ukázky z Mar. byly známy Šafaříkovi a Sreznevskému, ale celý rukopis vydal teprve VATROSLAV JAGIĆ. Rukopis jest neúplný: chybí začátek (Mat. I—V, 23). V tištěném vydání je tato část doplněna z bulharsko-církevněslovanského evangelia Dečanského ze XIII. stol. Rukopis byl psán také asi koncem X. stol. jako Zogr., ale asi jinde. Se zřete-

lem na častou záměnu nosovky ѫ hláskou ѹ a některé jiné rysy usoudil Jagić (s. 424 n.), že rukopis byl psán na území srbocharvatském, v čemž s ním souhlasil Vondrák (Altkslav. Gram.[2], s. 19), vymezuje blíže, že to mohlo býti v sev. Makedonii nebo v Starém Srbsku nebo v Dioklei. Jiní to popírali (Miletič, Fortunatov, Buzuk), asi neprávem. Okrajové poznámky (marginalie) jsou psány písmem kyrilským.

Vydání Jagićovo Quattuor evangeliorum versionis paleoslovenicae codex Marianus glagoliticus (též s ruským titulem, v Berlíně a Petrohradě 1883, nyní rozebráno) je velmi důležité tím, že obsahuje kromě paleografického popisu také rozbor jazykový (hláskoslovný, tvaroslovný a lexikální; v lexikální charakteristice Mar. je zárodek pozdějšího Jagićova rozdělení stslov. pokladu slovního na 2 vrstvy (viz § 4. D. a 6). Zvláště cenný je obšírný rejstřík slovní s tlumočením řeckým a latinským; doklady jsou citovány ne podle listů rkpu. ani podle kapitol a veršů, nýbrž podle stránek a řádek vydání. Rovněž velmi důležitý je kritický aparát pod čarou, který obsahuje různočtení z ostatních evangelních rukopisů Zogr. a Nikoľ. ev., Assem., Ostrom. Sav. kn.[1].

3. *Codex Assemanianus* (Assem. nebo Ass.). Perg. rkp. 158 l. Evangelistář. Jeho název je památkou na kanovníka Josefa Assemaniho, kustoda vatikánské knihovny, rodem Syřana,[2] který tento rukopis objevil r. 1736 u jistého pravoslavného mnicha v Jerusalémě a koupil pro vatikánskou knihovnu, kde se dosud chová (zn. Cod. Slav. No. 3.). První zprávu o něm podal dalmatský církevní učenec Matija Karaman v rukopisném díle Identità della lingua letterale slava (v Zadru od r. 1746). Je to jediný stslov. rkp., o němž Dobrovský věděl, a v Institucích s. 688 n. uveřejnil z něho několik různočtení. Sám ho však neviděl; proto také proti Karamanovi, který kladl Assem. do XI. stol., Dobrovský jej datoval mylně až do stol. XIII. vlivem své nesprávné domněnky o pozdním vzniku hlaholice (srov. Weingartův rozbor Institucí Dobrovského, s. 110).

Codex Assemanianus má obzvláštní důležitost jako jediný hla-

[1] Z týchž 6 kodexů — z tří čtveroevangelií (Zogr., Mar., Nik.) a tří evangelistářů (Assem., Sav., Ostrom.) — je čerpán kritický aparát rekonstruovaného textu Vajsova.

[2] Jeho hlavní dílo, důležité též pro slavistiku, je Kalendaria ecclesiae universae (životy svatých podle kalendářního roku a výklad o nich, 6 sv., v Římě 1755 a násl.).

holský evangelistář, protože evangelistář byla první kniha, přeložená do stslov. Je to ovšem pozdější opis původního evangelistáře; je to však opis velmi krásný; psán je až po l. 116 ve dvou souměrných sloupcích, dále v jednom sloupci, a to krasopisně a je vyzdoben pěknými iniciálami i miniaturami (malbami). Je to nejúhlednější stslov. rukopis, vzor písařské školy makedonské, založené sv. Klimentem, z níž vyšly i cod. Zogr. a Mar. a oba kodexy Sinajské. Písmo hlaholské má tu ráz odlišný od nejstarších památek, zvl. také od Kyjevských listů: je pravidelně okrouhlé a stojaté, s charakterem písma minuskulního. Rkp. má přípisy hlaholské i kyrilské.

Cod. Assem. byl psán v Makedonii, jak dosvědčuje jeho druhá část (od l. 112[b]) kalendarium (menologium, měsjaceslov) na jeho konci, kde se připomínají jména makedonských svatých: Nestora, Demetria a Theodora ze Soluna, slavného biskupa Klimenta († 916) a jiných.[1] To se uznává obecně. Není však jednoty v jeho datování. Od XVIII. stol. býval kladen do XI. století; prof. Vajs však z několika shod menologia s menologii řeckými seznal, že Assem. se shoduje zejména s menologiem kodexu kláštera sv. Jana na ostrově Patmu (a též s jiným z rozhraní X. až XI. stol.), a proto soudí, že cod. Assem. nemohl býti psán »daleko od hranic století X. a XI.«; časté vynechávání koncových jerů, které bylo uváděno na podporu jeho pozdějšího datování, podle prof. Vajse nerozhoduje, protože bylo vedeno zřeteli graficko-estetickými (ohledem na stejnou délku řádků) a má obdobu v ligaturách a nadřádkových znacích jiných písmen (viz Sborník I. sjezdu slov. filologů v Praze 1929, s. 733).

Cod. Assem. byl nejčastěji vydáván. Nehledě k jednotlivým ukázkám, máme tři úplná vydání. První pořídil FR. RAČKI, a to 1.
hlaholicí (jejíž typy však nevystihují úplně charakter písma): Assemanov ili Vatikanski evangelistar, U Zagrebu 1865. Toto vydání má četné tiskové chyby; jest však památné tím, že kromě předmluvy vydavatelovy má také obšírný rozbor od V. JAGIĆE, a to po stránce hláskoslovné, tvaroslovné, lexikální a textověkritické; je to jedna z prvních prací Jagićových. Poněvadž vydání Račkého obsahovalo
četné chyby, vydal cod. Assem. znova IVAN ČRNČIĆ, a to v pře- 2.

[1] Zvláště zajímavá je poznámka u 6. dubna (úmrtního dne Methodějova): памѧть оусъпениѣ преподобьнаго отьца нашего, Меѳодиа архиепископа вьшнѩѩ Моравъ, брата прѣподобьнаго Кирилла Философа.

pise latinkou: Assemanovo izborno evangjelje. V Rimu 1878. Konečně třetí vydání bylo pořízeno nákladem České akademie věd a umění, a to fototypicky: Evangeliarium Assemani. Tomus I. Prolegomena, Tabulae. Ediderunt JOSEF VAJS—JOSEF KURZ. Pragae 1929 (je též český titul); prolegomena jsou psána latinsky. Ve druhém svazku má být kyrilský přepis s kritickým aparátem, mluvnický rozbor a slovní rejstřík. Tento slovní rejstřík připravuji. — Fototypická reprodukce, která byla zvolena pro nové vydání Assem., je dnes nesprávnější způsob vydání stslov. památky pro účely mluvnické, neboť, jak ukázaly kritické rozbory, ani nejpečlivější vydání pořízená opisem (ani Jagićova) se neobejdou bez omylů a tiskových chyb. Vedle toho ovšem by bylo třeba pro každý stslov. text druhého vydání, v transkripci, kde však by byl text upraven in continuo a s upravenou interpunkcí pro snadnější čitelnost.

4. *Psalterium Sinaiticum* (Psalt. Sin. nebo Ps. Sin. n. jen Psalt.). Perg. rkp. 177 l. Žaltář, přeložený z řečtiny. Nazývá se podle kláštera sv. Kateřiny na hoře Sinai, kde se dosud chová. Rukopis jest neúplný: konec chybí, poslední žalm jest 137. Rukopis byl psán patrně v Makedonii v XI. stol., ale prozrazuje, že jeho předloha, cyrilomethodějský překlad žaltáře, vznikla na Moravě, neboť obsahuje některé bohemismy (viz v § 4. D). V opise se vystřídalo několik písařů. Za nosovky *ę* a *ję* jest jeden znak (v kyr. transkripci ѧ). Objeven byl roku 1850 ruským archimandritou Uspenským, ale úplně vydán až po 30 letech. R. 1880 podnikl totiž český slavista LEOPOLD GEITLER, univ. profesor v Záhřebě (1847—1885) studijní cestu na Sinai a tam opsal nejen Psalt. Sin., nýbrž i Euch. Sin. (viz č. 5) a obé vydal v Záhřebě. Vydání Žaltáře je nadepsáno: Psalterium. Glagolski spomenik manastira Sinai brda. U Zagrebu (v dílech Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti) 1883. Geitlerovým oběma edicím byly vytýkány četné omyly: ne zcela spravedlivě, uvážíme-li, že musil opsati dvě objemné památky hlaholské během 30 dnů a za nevýhodných pracovních podmínek; byl to takřka nadlidský výkon. Vydání Geitlerovo bylo nahrazeno na základě fotografií novým, jež pořídil SERGĚJ SEVER'JANOV: Синайская псалтырь. Глаголическій памятникъ XI вѣка. Петроградъ 1922. Toto vydání obsahuje text v kyrilském přepise s kritickými poznámkami, v nichž jsou opravovány omyly Geitlerovy a přiváděna různočtení z žaltáře Boloňského a Pogodinského, a kromě toho obšírný rejstřík slovní s řeckým tlumočením; doklady jsou citovány podle

stránek a řádek rukopisu, jež však souhlasí se stránkami vydání. O významu tohoto vydání pro stslov. mluvnici psal St. Kuľbakin v Južnoslov. fil. IV, 1924, s. 166 n. Jak ukázal M. Dolobko, ZfslPh I, 1925, s. 452 n., ani toto důkladné vydání není bez omylů; o chybách slovního rejstříku St. Słoński, Prace filolog. XVI, 1934, s. 29 n.

5. *Euchologium Sinaiticum* (Euch. Sin.). Perg. rkp. Nyní 106 l. Nejstarší modlitební kniha slovanská. Rovněž v klášteře sv. Kateřiny na Sinai jako Psalt. Sin. Byl psán patrně v XI. stol. v Makedonii. Objeven byl L. GEITLEREM a vydán: Euchologium. Glagolski spomenik manastira Sinai brda. U Zagrebu (v dílech Jugoslav. Akademie) 1882.

Již Geitler věděl, že rukopis je neúplný: chybí začátek i konec a také uvnitř je mezera, celkem asi dvě třetiny rukopisu! Podle číslování kvaternionů lze souditi, že na začátku chybějí aspoň 304 strany a uvnitř 32, takže Euch. Sin. mělo původně 548 stran místo 212, objevených Geitlerem. V původní podobě rukopis nebyl jen Euchologium, t. j. trebnik, nýbrž také služebnik, t. j. canon missae podle liturgie řecké. Ukázalo se, že do téhož rukopisu náleží také 4 hlaholské listy t. zv. Sinajské, které byly známy dříve než Euchol. Sin.: z prvních tří listů dva objevil již r. 1850 archimandrita Porfirij Uspenskij a vydal I. I. Sreznevskij v díle Древніе глаголическіе памятники, v Petrohradě 1866, s. 243—274, a jeden získal r. 1853 diakon Krylov; čtvrtý list přinesl ze Sinaje M. P. Kondakov, to však je 10. list vydání Geitlerova. Známe tedy nyní 109 listů. Tři první listy Sinajské obsahují zbytky mešní liturgie podle Jana Zlatoústého. Že náležely k Euch. Sin., věděl již Geitler (předml. k vyd. str. XVI.) a konstatoval V. Jagić v AfslPh VII, 1884, s. 126 n. Podrobným srovnávacím rozborem to prokázal R. Nahtigal (viz lublaňské Razprave društva za humanistične vede II, 1925, s. 272 n.); menší formát Sin. listů než je formát Euch. Sin. není vážnou námitkou, neboť sloupec písma je úplně stejný a formát se zmenšil teprve pozdějším oříznutím.

Vydání Geitlerovo z rukopisu nakvap opsaného bylo na mnohých místech těžko srozumitelné, také proto, že šlo o překlady z neznámých předloh. Práci hledati předlohy Euch. Sin. vzal na sebe JAN FRČEK, který po několik let studoval byzantské liturgické rukopisy v Bibliothèque nationale v Paříži. A vskutku se mu podařilo tyto předlohy k velké části rukopisu najíti (Geitler mohl zjiš-

ťovati řecké předlohy jen podle pozdní modlitební knihy Goarovy: Euchologion sive Rituale Graecorum, Paris 1647, 2. vyd. v Benátkách 1736). Shledáním řeckých předloh bylo umožněno opraviti různé omyly Geitlerova vydání a tak připraviti vydání nové. Bylo původně úmyslem dáti nový stslov. text podle fotografií. Petrohradská Akademie věd dala před světovou válkou (r. 1907) fotografovati Euch. Sin. (podobně jako Psalt. Sin.) za vedení V. N. BENEŠEVIČE;[1] ale fotografie Euch. Sin. se za ruské revoluce ztratily a nové nebylo lze poříditi pro přemrštěné finanční požadavky mnichů. Proto byl otištěn text Geitlerův, opravený podle srovnání s řeckými texty. Tak vzniklo nové vydání Frčkovo: Euchologium Sinaiticum. Texte slave avec sources grecques et traduction française. Vyšlo ve sbírce Patrologia orientalis v Paříži 1933. Vyšlá část obsahuje l. 1—66a, s kritickým aparátem k slovanskému i k řeckému textu a s parallelním francouzským překladem. Teprve Frčkovo vydání učinilo text Euch. Sin. čitelným.

Slovní rejstřík k Euch. Sin. sestavil STANISŁAW SŁOŃSKI: Index verborum do Euchologium Sinaiticum, Warszawa 1934, a to ještě podle vydání Geitlerova, bez zřetele k textům řeckým a s poměrně hojnými chybami. Doklady se citují podle stránek a řádek rukopisu.

6. *Glagolita Clozianus* (Glag. Cloz. nebo jen Cloz.). Perg. rkp. 12 + 2 l. Slove podle dřívějšího majitele rakouského hraběte Parise Cloze († 1856), jenž jej zdědil z rodiny hr. Frangepani na Krku. Po smrti Clozově přešlo jeho 12 listů do městského musea (Museo civico) v Tridentu (Trento, nyní patří k Italii); 2 listy z jiného majetku jsou ve Ferdinandeu v Innsbrucku.

Glag. Cloz. je neúplný; je to vlastně nepatrný zbytek ohromného rukopisu, neboť podle číslování kvaternionů lze souditi, že před částí nám zachovanou předcházelo 488 listů (Vondrák ve vyd., str. 25). Byl to passionál čili mineje (μηναῖα βιβλία), t. j. sbírka životů svatých, uspořádaných podle měsíců a dní a proložená homiliemi (duchovními úvahami). Zachovaný zbytek obsahuje 4 homilie na pašijový týden, t. j. na Zelený čtvrtek a Velký pátek, přeložené z řečtiny, a kus neznámého původu. Překlad vznikl patrně

[1] *V. N. Beneševič* sám otiskl podle těchto fotografií jen »Zapovědi štychъ ocъ (l. 102a—104b) v čl. »Die Gebote der heiligen Väter nach dem Euch. Sin.«, ve Zborniku Jagićově (1908), s. 591 n.

na rozhraní IX. a X. věku, t. j. v době Symeonově v Bulharsku, ale zachovaný rukopis byl opsán na půdě charvatské v prostředí charvatských hlaholitů, asi v XI. stol.

Glag. Cloz. byl první hlaholský rukopis, který byl tiskem vydán. Vydal jej (tridentskou část) BARTOLOMĚJ KOPITAR ve Vídni 1836; toto proslulé vydání obsahovalo též Frisinské památky a traktát De conversione Bagoarionum et Carantanorum. Innsbrucké listy vydal FR. MIKLOSICH, Zum Glagolita Clozianus (Denkschriften vídeňské Akademie 1860). Nové vydání s podrobným rozborem, s příslušnými řeckými texty, s kritickými poznámkami a se slovním rejstříkem pořídil VÁCLAV VONDRÁK: Glagolita Clozův, nákl. České akademie v Praze 1893.

aβ) Malé zlomky hlaholské.

Náleží makedonské škole písařské.

7. *Evangelní listy Ochridské* (Ochr.), 2 perg. l. silně poškozené, zlomek evangelistáře: na 1. listě ev. Lukáš. XXIV, 19—35, a Jan. I, 35—42; na 2. l. ev. Jan. III, 30—33, XX, 19—3, II, 1—7. Objevil a získal r. 1845 Grigorovič v Ochridě; byly přeneseny r. 1865 do universitní knihovny v Odesse. Jazykově velmi starobylé, příbuzné Psalt. Sin. Vydány třikrát: I. I. SREZNEVSKIJ v knize Древніе глаголическіе памятники, v Petrohradě 1866, s. 76—87); GRUNSKIJ: Извѣстія XI, 1906, kn. 4., s. 157 n., a G. IĽINSKIJ: Охридскіе глаголическіе листки. Отрывокъ др.-церк.-слав. еван. XI вѣка, v Petrohradě 1915.

8. *Makedonský* (lépe: *Rylský*) *hlaholský list.* Nalezl a získal Grigorovič r. 1845 v klášteře Rila. Obsahuje zlomek překladu Paraenese (παραίνεσις) Efrema Syrského (ze IV. stol. po Kr.). Vydali I. I. SREZNEVSKIJ v kn. Древніе глаголическіе памятники, s. 220—224, a G. IĽINSKIJ Македонскій глаголическій листокъ, v Petrohradě 1909.

b) Hlaholské památky původu českého.

9. *Kyjevské listy* (Kyj. l.). 7 perg. l. malého formátu, tedy nepatrný zlomek většího rukopisu, při čemž ještě 1. strana I. listu byla popsána později hlaholicí mladšího typu. Nalezl je archimandrita Antonín v Jerusalémě, zprávu o nich podal I. I. SREZ-

NEVSKIJ na III. archaeologickém sjezdu v Kyjevě 1874 a také je po prvé vydal (ve Sborníku otděl. rus. jaz. i slov. XV v Petrohradě 1877). Byly odevzdány do knihovny Akademie nauk v Kyjevě, kde se chovají dosud.

Je to co do rázu písma i jazyka nejstarobylejší ze všech stslov. památek. Po stránce paleografické je zvláště důležité, že Kyj. l. mají jeden společný znak pro *ę* a *ję* ѥ (totiž ten znak, který v jiných památkách, ku př. Zogr., označuje ѩ ję; proto se také v kyril. transkripci přepisuje písmenem ѩ, ku př. тѩ, просѩще, to však neznamená, že by se mělo čísti vždy *ję!*). Starobylý tvar mají také písmena pro *š a t,* která visí na horním řádku a nedosahují dolního, pak písmeno *l;* některá písmena jsou zřejmě nakloněna nalevo.[1] Svým písmem se Kyj. l. zřetelně liší od školy ochridské a jsou patrně jediným přímým památníkem z písařské školy velkomoravské. Při tom však *ne*pocházejí z IX. století: Kyj. l. jsou o p i s, jak prozrazují některé jejich písařské omyly, ku př. рованиѩ místo даро-ваниꙗ Ib 10.[2]

Obsahují zlomek mešní knihy podle ritu římského, přeložený z latiny, a to její střední části, t. zv. sakramentáře. Jejich vzorem byla starobylá redakce římského missálu gregoriánského; text velmi příbuzný byl nedávno nalezen v rukopise kapitulní knihovny v Padově (sign. D 47), asi ze VII. stol. Na latinskou předlohu ukazují také poměrně hojná slova, převzatá z latiny. Celkem je v Kyj. l. 38 krátkých modliteb.

Nemenší význam než po stránce paleografické a obsahové, mají Kyjevské listy po stránce jazykové. Jejich jazyk je nejpřesnější ze všech stslov. památek, zvl. co do užívání jerů a nosovek, při tom však má některé b o h e m i s m y, zejména důsledně *c* a *z* za praslov. **tj, *dj, *kt*; ku př. чьстѩще Ib 19, подазь Ib 5 a j.; помоць VIb 15; skupiny *št, žd* se tu vůbec nevyskýtají! Při tom je důležité, že za **dj* je *z* a nikoli *dz,* což znamená, že Kyj. l. nemohou býti z východní polovice našeho jazyka (ze Slovenska): za praslov. **dj* měla slovenština *dz* (viz č. *jez,* slov. *jedz*); to je nejstarší hlás-

[1] Rys starobylosti je také v tom, že slov zkrácených pod titlou je v nich velmi málo — jen čtyři (богъ, господь, исоусъ, хрьстъ), čímž jsou Kyj. l. unicum mezi stslov. památkami (srov. *Čremošnik,* Kratice »nomina sacra« u cksl. spomenicima, Slavia IV, 1925—6, 491 n.

[2] O tomto slově nejnověji *R. Nahtigal,* Staroverkvenoslovanske študije, Ljubljana 1936, s. 21 n.

kový rozdíl mezi češtinou a slovenštinou, v IX. století jediný rozdíl hláskoslovný. Písař Kyj. listů tedy rozhodně pocházel z Moravy. Stejně *z* a nikoli *dz* za *dj* nacházíme i v zlomcích Pražských (o tom FR. PASTRNEK: Starobylé *dz* v slovenských nářečích a hlaholské zlomky Kyjevské a Pražské, ČČM, 1894, s. 68 n.).

Konečně v Kyjevských listech se objevuje poměrně mnoho nadřádkových značek, které bývaly vykládány jako přídechy (⊢ ⊣) značky pro přízvuk (′ ˋ) a pro délku (˘ ^).

Z důvodů paleografických, obsahových a linguistických lze klásti Kyj. l. do desátého století, snad do jeho poloviny.

První strana I. listu Kyj. l., později napsaná, obsahuje část epištoly sv. Pavla k Římanům (XIII, 11—XIV, 3) a modlitbu mariánskou. Mají také jazykový ráz staroslověnský, ale nejsou již tak přesné v jerech; písmo má zřejmě pozdější charakter; je to patrně hlaholské písmo, jak se psalo v Charvatsku, na rozhraní XI. a XII. stol. Písmem je tato stránka příbuzná *Vídeňským listům Jagićovým*; to jsou 2 perg. listy z dvorní (nyní Národní) knihovny ve Vídni, které objevil a vydal V. JAGIĆ: Glagolitica. Würdigung neuentdeckter Fragmente (Wien, Denkschriften, 1890). Je to zlomek (opis) rovněž missálu z latiny přeloženého, původně staroslověnského, ale již srbocharvatského (vyskytuje se v nich jen jedno jerové písmeno a žádné nosovky). Paleograficky jsou unicum: je to první památka skupiny charvatskohlaholské, ale ještě s oblým charakterem písma (na rozdíl od pozdější hranaté hlaholice charvatské). Psány byly asi ve XII. století.

Již Jagić v cit. vydání si povšiml toho, že Víd. l. jsou blízké Kyj. l. Rozpoznal jsem (1934), že se obsahově, slovníkově i stylisticky hlásí ke Kyj. l. přímo jako součást *téhož latinsko-slovanského missálu,* z něhož byly opsány též Kyj. l. Tento ztracený velkomoravský missál byl v opise, jímž jsou Kyj. l., přenesen na jih mezi charvatské hlaholity; tam byla napsána první strana Kyjevských listů; pozdější a možná několikátý opis z téhož missálu jsou listy Vídeňské.

Opačně si vývoj Kyj. l. představoval VÁCLAV VONDRÁK v knize O původu Kijevských listů a Pražských zlomků (v Praze nákl. Král. čes. Společnosti nauk r. 1904): Nám zachovaný opis je asi druhý. Ztracený latinsko-slovanský missál se brzy opotřeboval a proto musil býti opsán. Kyj. l. měly původ tam, kde vznikly též Fris. pam. (s. 35). Původcové bohemismů v Kyj. l. byli čeští

hlaholité, kteří se dostali ke svým charvatským bratřím (s. 40); tyto bohemismy mohou pocházeti jen z konce IX. a z první polovice X. st. (s. 45). Vondrákova theorie se opírala hlavně o rozbor domnělých značek přízvukových a o některé domnělé kroatismy. Vondrákova theorie je dnes již překonána. Hned po vydání Vondrákovy knihy v témže roce (30 let po objevení Kyj. l.) podrobil Kyj. l. i Praž. zl. rozboru po stránce paleografické, jazykozpytné i textové N. K. GRUNSKIJ v kn. Памятники и вопросы древне-славянской письменности (v Jurjevě, nyní Tartu, 1904, 4 sešity) a dospěl k závěrům opačným než Vondrák, zejména ukázal, že z nadřádkových značek nelze tolik vyvozovati. Vondrákovu theorii odmítl také VATR. JAGIĆ v rec. Neueste Publikationen über die Kyjever Blätter (AfslPh XXVII, 1905, s. 441 n.; srov. M. Weingart, Nové Atheneum III, 1921, s. 295 n.). O další literatuře viz sub C. a D.

Kyj. l. byly několikrát otištěny. V. JAGIĆ je vydal přílohou k Víd. listům v kn. Glagolitica 1890 (též v hlaholských snímcích). Nový důležitý otisk je v kn. P. C. MOHLBERGA Il messale glagolitico di Kiew (sec. IX.) ed il suo prototipo Romano del sec. VI.—VII. (Roma 1928), s podrobným rozborem příslušné literatury a s otiskem parallelních latinských textů z kodexu padovského D 47. Rejstřík slovní u Vondráka v knize O původu . . . st. 94 n.

Stranou ponecháváme vydání německého fonetika ED. SIEVERSE, původce t. zv. »zvukového rozboru textů« (Schallanalyse) Die altslavischen Verstexte von Kiew und Freising (im Verein mit G. Gerullis u. M. Vasmer herausgegeben von —), Leipzig 1925. Sievers má tu zásadní zásluhu, že ukázal na básnickou formu Kyj. l. a na deklamační význam nadřádkových značek, ale jeho úprava textu Kyj. l. je velmi subjektivní. Srov. zejména podobný rozbor od norského fonetika OLAFA BROCHA »Ed. Siever's Untersuchungen auf slavischem Gebiet«, Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap, Bind IV, 1929, stran 70.

10. *Pražské zlomky hlaholské* (Praž. zl.). 2 perg. listy, velmi poškozené, jež nalezl r. 1855 K. Höfler v kapitulním archivu u sv. Víta na Hradčanech, kde se dosud chovají. První list je palimpsest, jehož spodní setřelé písmo byla rovněž hlaholice, a to asi starobylejší a větší, podobná písmu listu druhého. D r u h ý list je s t a r š í asi o 50 let. Písmo hlaholské tu jeví některé pozoruhodné shody s písmem l. Kyjevských; zvl. je tu jeden znak pro nosovky

ę—ję a písmena *š* a *t* nedosahují na dolní řádek. Praž. zl. jsou opis, nikoli však z předlohy českého původu, nýbrž patrně původu bulharského; oba listy byly psány patrně v XI. století.

Praž. zl. jsou zlomky knihy liturgické: I. list obsahuje 10 krátkých hymnů, které se zpívají při mši hl. v neděli a ve svátek. II. list obsahuje část officia na Velký pátek. Oba listy obsahují texty, přeložené *z řečtiny,* tedy podle ritu byzantského; obdobné texty z Goarovy modlitební knihy shledal již Šafařík r. 1857.

Obecně se přijímá, že Praž. zl. obsahují *bohemismy,* a to četnější než Kyj. l.; zejm. opět *c* a *z* za **tj, *dj, *kt,* ku př. приснотекоуцъ I A 9, къпъюце II b 22 (místo -жшт-), розъство I B 16–17 (místo рождьство), *š* za *ch* místo stslov. *-s-* v zájm. *vьsь* (stč. *veš*), ku př. вшѣхъ' I A 17. Jazyk je tu jinak staroslověnský, ale značně pozdějšího rázu než v Kyj. l. a j. (viz § 4. D.); zejména není tu již té pravidelnosti v jerech, a častá je záměna nosovek hláskami nenosovými: ѧ > а a ještě častěji ѫ > оу. Po prvé je vydali K. HÖFLER a P. J. ŠAFAŘÍK: Glagolitische Fragmente, v Praze, nákl. Král. čes. společnosti nauk 1857. Šafařík tu podal podrobný rozbor paleografický, textový i linguistický. Nový rozbor a vydání textu se snímky pořídil VÁCLAV VONDRÁK v kn. O původu . . . 1904; zde též rejstřík slovní (na str. 105 n.). Nové světlotiskové snímky v knize JOS. VAJSE: Rukověť hlaholské paleografie (v Praze 1932).

Vondrák kladl napsání Praž. zl. do Sázavského kláštera. To se přijímá dosud, protože bohemismy Praž. zl. jsou nesporné a v XI. stol. nevíme na českém území o jiném středisku slovanské liturgie nežli byl Sázavský klášter.

B. PAMÁTKY KYRILSKÉ.

α) Velké památky.

11. *Savvina kniga* (Sav. kn.). Perg. rkp. 129 l. (původně však bylo asi 200 l.). Evangeliář neúplně zachovaný a synaxář. Jméno má po písaři, jenž jej psal. Byl objeven I. I. Sreznevským v knihovně Synodální typografie v Moskvě, nyní v Drevnechranilišči Centrarchiva v Moskvě. Památka pochází asi z XI. století: byla opsána přímo z hlaholské předlohy, jak ukazují písařské omyly, vysvětli-

telné jen hlaholskou předlohou (viz Ščepkin, Разсужденіе..., str. 57 n.), a patrně také ta okolnost, že ѣ tu stává nejen ve významu etymologického ѣ, nýbrž též za ꙗ, jako v textech hlaholských: nom. землѣ 47 b, ис кораблѣ 41, du. родителѣ 53, impf. молѣше 43[b] a j. (Ščepkin l. c. 272 n.). Jinak však jsou četné úchylky hláskoslovné, zvl. v jerech. Nosovky *ę*—*ję* se tu píší takto: ѧ nebo ѧ jest *ę*, kdežto ѧ znamená *ję* (ѩ se nevyskytuje). Je domněnka, že Sav. kn. byla psána v severním Bulharsku někde v blízkosti ruského území. Ve 3. sg. nalézáme totiž -тѣ jako v Ostrom. První vydání pořídil již r. 1868 SREZNEVSKIJ, bylo však vadné. Druhé vydání: VJAČESLAV ŠČEPKIN Саввина книга (v Petrohradě 1903), s paleografickými poznámkami, podrobným slovním rejstříkem a 4 snímky. Od téhož rozbor jazykový: Разсужденіе о языкѣ Саввиной книги (v Petrohradě 1899). K vydání viz čl. N. Karinského: Перечень важнѣйшихъ неточностей послѣдняго изданія Саввиной книги, Изв. XIX, кн. 3, 1914, s. 206 n.

12. *Codex Suprasliensis* (Supr.). Nejobjemnější památka staroslověnská: 285 listů. Supr. byl nalezen kanovníkem Bobrovským v basiliánském uniatském klášteře Suprasl' u Białego Stoku v Polsku. Nálezce poslal rukopis ve dvou částech Kopitarovi, aby jej vydal. První část (později poslaná) nebyla mu vrácena a přišla z pozůstalosti Kopitarovy do lycejní knihovny v Lublani, kde je dosud (118 listů). Druhá část (vrácená) byla koupena pro knihovnu hr. Zamojskich ve Varšavě (151 listů); ale 16 listů z této části bylo asi ukradeno a je ve Veřejné knihovně v Leningradě.

Rukopis je neúplný: začátek i konec chybí a uvnitř jsou menší mezery. Je to menologion na měsíc březen, od 4. do 31. Kromě 24 životů svatých obsahuje Supr. 23 homilií, z toho 20 od Jana Zlatoústého a jednu od Epifania, tutéž, která je v Glag. Cloz. a 1 modlitbu. Supr. je psán krásnou, pravidelnou a širokou kyrilicí, nepatrně nakloněnou vpravo. Celý rukopis byl psán v podstatě jedním písařem, který se podle pozn. na str. 207 (vyd. Sever'janova) ѓи помілоуї ретъка амин zval ретъко; některá místa malého rozsahu byla psána jinou rukou. Rozeznává se již (na rozdíl od Sav. kn.) ѣ a ꙗ, nosovka *ę* se píše ѧ, *ję* = ѧ, kdežto písmena ѩ tu není.

Supr. je opis kyrilského originálu; ale tato předloha nebyla jednotná: některé kusy Supr., ku př. homilie Epifaniova, pocházely z předloh hlaholských; vůbec homilie prozrazují starobylejší ráz, při tom však jejich text — složitějšího slohu — byl při opiso-

vání více poškozen; také znalost řečtiny u překladatelů textů Supr., zvláště v homiliích, byla o hodně slabší než znalost řečtiny v překladě evangelií a žaltáře. Slohové umění těchto překladatelů se sice nerovnalo slohovému umění stslov. evangelií, ale zde šlo o styl docela jiný, řečnický a syntakticky složitější, a tedy ku překládání těžší. Také je tu více graecismů.

To vše i ráz jazyka ukazuje na pozdější období stslov. Rukopis byl psán patrně počátkem XI. stol. Jeho hlavní písař (Retъko) pocházel z východního Bulharska, a to z jeho jižní části (chybí zde vokalisace ъ ь ѩ); snad jeho nářečí bylo podobné nynějšímu nářečí z okolí Panagjurište (podle Marguliése str. 241). Ale to je datování opisu; datování překladů samých ukazuje na dobu starší: texty přepsané z hlaholských předloh byly přeloženy v Bulharsku již v první polovině X. stol. (tedy snad za cara Symeona). I první svod těchto textů různého původu v přímou kyrilskou předlohu Supr. ukazuje na Bulhara X. století.

Tímto východobulharským původem a odlišným rázem jazyka i slohu zaujímá Supr. zvláštní místo mezi stslov. památkami, zachycuje nejvýstižněji (ve stslov. rouše) první období literatury východobulharské na rozdíl od makedonského charakteru většiny textů hlaholských. Poskytuje také nejbohatší vedle čtveroevangelia materiál pro syntax a slovník. Pro oba tyto obory z něho nejvíce čerpal FR. MIKLOSICH: pro slovník v Lexiconu, pro syntax ve Vergl. Gram. d. slav. Sprachen, ve IV. díle. Miklosich jej také po prvé vydal (a to podle opisu Kopitarova): Monumenta linguae paleoslovenicae e codice Suprasliensi (ve Vídni 1851, s rozvedením zkratek a s vypuštěním nadřádkových značek). Nové vydání uspořádal SERGĚJ SEVER'JANOV: Супрасльская рукопись (v Petrohradě 1904), se zachováním řádek a sloupců rukopisu (tedy stránka knihy v dolní paginaci znamená stránku rukopisu), s paleografickými a textověkritickými poznámkami pod čarou. Ohlášený druhý svazek, který měl obsahovati slovník, nevyšel pro úmrtí vydavatelovo. Rejstřík slovní vydal K. H. MEYER: Altkirchenslavisch-griechisches Wörterbuch des Codex Suprasliensis, Glückstadt und Hamburg 1935. Doklady se tu citují podle stránek a řádků vydání Sever'janova, je však dáti pozor na to, že číslice, označující stovky, se v indexu neopakuje; jiná potíž pro studenta je ta, že hesla nejsou normalisována v nominativě resp. v infinitivě, nýbrž jsou uvedena v té formě, v jaké jsou v textu skutečně doložena.

Z hojné literatury o Supr. (viz dále sub C. a D.) je nejdůležitější monografie A. MARGULIÉSE: Der altkirchenslavische Codex Suprasliensis (Heidelberg 1927).

β) Malé zlomky kyrilské.

13. *Evangelní zlomek Undoľského* (Und.), dva listy z evangeliáře, patřily ruskému filologu V. M. Undoľskému, nyní v býv. Rumjancovském museu (= Leninově knihovně) v Moskvě. Pocházejí z XI. století. Vydal je E. KARSKIJ: Листки Ундольскаго v Petrohradě 1904.

14. *Zlomek žaltáře Słuckého* (Sl.), 5 listů velmi starobylého textu (památka je nyní nezvěstna) z XI. století; vydal SREZNEVSKIJ a pak JAGIĆ (Specimina linguae palaeoslovenicae, s. 52—56).

15. *Listy Chilandarské,* dva lístky z XI. století, obsahují Poučení Kyrilla, biskupa jerusalémského (ze IV. stol.). Překlad je velmi starobylý, pochází z doby cara Symeona. Byly nalezeny v klášteře Chilandarském na Athoně a jsou nyní snad v Oděse. Vydal je S. M. KUĽBAKIN: Хиландарскіе листки (v Petrohradě 1900).

16. *Makedonský kyrilský list (Hiľferdingův).* Snad samostatný text a ne překlad; je to volné zpracování prologu Jana Exarcha bulharského k jeho překladu Bogoslovija Jana z Damašku. Pochází z XI.—XII. století. Vydal jej G. IĽINSKIJ: Македонскій листокъ (v Petrohradě 1906).

17. *Novgorodské (Kuprijanovské) listy,* nazvané podle dřívějšího majetníka, r. 1865 přenesené do Veřejné knihovny v Leningradě. Rusko-církslov. opis, zlomek evangelistáře (konc. 3. sg. -тѣ místo -тъ jako v Ostrom.). Vyd. F. KAMINSKIJ: Отрывки евангелских чтеній XI в., именуемые Куприяновскими (Новгородскими). Изв. XXVIII, 273–276.

Nejnověji byly vydány dva zlomky kyrilské, které zřejmě prozrazují, že vznikly z předlohy hlaholské a to staroslověnské. Jsou to:

18. *Listy Zografské,* 2 perg. listy (les feuillets du Zograph), které vydali P. A. LAVROV a A. VAILLANT v pařížském Slovanském ústavě (zvl. otisk z Revue des études slaves X, 1930, s. 1—35). Je to zlomek překladu Regulí sv. Basilia Velikého, círk. otce ze IV. století.

19. *Listy Iľinského (Pogodinské)* (2 l.), které on vydal v časopise Byzantinoslavica I, 1929, s. 86—118. Nacházejí se v Pogodin-

ské sbírce Veřejné knihovny v Leningradě. Je to zlomek komentáře sv. Hippolyta k proroku Danielovi, jehož překlad vznikl asi v době Symeonově; opis je pův. ruského; rovněž velmi starobylý, neboť v kyrilském textu jsou hlaholská písmena.

20. Z textů *rusko-církevněslovanských* XI. stol. má pro stslov. mluvnici největší význam *Evangeliář Ostromirův* (Ostrom.), napsaný v Novgorodě (u jezera Ilmeňského) v l. 1056/7 pro »posadnika« Ostromira. Nádherný rukopis o 294 l., illuminovaný. Chován je ve Veřejné knihovně v Petrohradě (Leningradě). Přes ruský původ zachovává velmi věrně ráz staroslověnské předlohy, a to východobulharské z doby cara Symeona, z níž byl opsán. Z jeho rysů staroruských je nejdůležitější slovesná koncovka -ть v 3. os. sg. i plur. místo stsl. -тъ: na příkl. ѥсть, имѫть. Vydání: od A. VOSTOKOVA v Moskvě 1843; fotografické r. 1883 a 1889 nákl. SAVINKOVA. O jeho jazyce psali: M. KOZLOVSKIJ, Изслѣдованіе о языкѣ Остромирова евангелія, v Petrohradě 1885; tato důkladná studie vyšla v I. sv. serie Изслѣдованія по русскому языку; SČEPKIN a ŠACHMATOV, Особенности языка Остром. ев. doplňkem k ruskému překladu Leskienova Handbuchu 1890; Karinskij ЖМНПр. 1903, seš. 5.; F. TH. FORTUNATOV (Составъ Остромирова ев. ve sborníku na počest Lamanského II, 1, 416) dokazoval, že text Ostrom. vznikl ze dvou různých předloh (druhá začíná l. 25).

21. *Nápis cara Samuila* (viz v § 7.).

Pozn. Podrobnější paleografický popis hlaholských památek a snímky viz u *V. Jagiće* ve sv. Grafika u Slavjan v Encyklopedii slavjanskoj filologii, sv. 3.: Глаголическое письмо (v Petrohradě 1911) a v kn. JOS. VAJSE: Rukověť hlaholské paleografie (v Praze 1932, v Rukovětech Slovanského ústavu).

Podrobnější popis kyrilských památek u P. A. LAVROVA: Paleografičeskoje obozrěnie kirillovskago pišma v Encyklopedii slavj. fil. sv. 4., v Petrohradě 1914). K tomu velké album snímků tamtéž 1916. — I. OHIJENKO: Wzory pism cyrylickich X—XVII ww. (2 části). Warszawa 1931.

Přehled všech stslov. památek s ukázkami: IVAN OHIJENKO: Пам'ятки старо-слов'янської мови X—XI віків (= Історія церк.-слов. мови, том V.), ve Varšavě 1929.

C. TEXTY PSANÉ LATINKOU.

Ke stslov. textům musíme přiřaditi také

22. *Frisinské památky* (Fris.). Jsou to tři slovanské malé texty, zapsané v latinském kodexu, který náležel klášteru ve Freisingen (Frisingen) v horním Bavorsku na řece Isaře; nyní jest ve Státní knihovně v Mnichově. Klášter frisinský měl statky v Korutanech a tam zapsali němečtí duchovní latinkou, a to pravopisem velmi neumělým a nevýstižným skladby, týkající se zpovědi: I. Fris. pam. — zpovědní formuli (»Glagolite po nas redka slovesa«), II. rozjímání o zpovědi (homilii); III. zpovědní modlitbu — vesměs přeložené z latiny. Rozborem latinského kodexu bylo lze datovati i texty slovanské: terminus a quo je r. 972, term. ad quem je r. 1039: první Fris. text byl zapsán snad kolem r. 972, druhý a třetí jsou mladší (z let 1022—1039). Jazyk Fris. pam. je tu promíšen rysy slovinskými (pannonskými), zejm. za stslov. *ǫ* tu bývá *o*, ku př. *močenik* místo *mǫčenikъ;* některé znaky Fris. pam. byly vykládány jako bohemismy *(-dl-: modliti, vzedli),* lze je však vyložiti též z nářečí korutanského. Překlad těchto zpovědních textů sahá patrně až do doby velkomoravské (moravsko-pannonské) a ukazuje na západní liturgii; ztracené hlaholské originály se dostaly k pannonským Slovincům a tam byly později jejich texty — patrně z ústního podání! — zapsány německým duchovním.

Fris. pam. byly objeveny již r. 1803, po prvé uveřejněny 1827. Studoval je již Dobrovský (a oznámil je v Slovance I, 249—252, r. 1814), a otiskl je ruský slavista P. J. Köppen r. 1827.[1] Druhé vydání pořídil BART. KOPITAR přílohou při Glag. Clozově ve Vídni 1836. Třetí vydání od VÁCLAVA VONDRÁKA Frisinské památky, v Praze nákl. České akademie 1896, s podrobným rozborem příslušné literatury, s latinským textem a se slovním rejstříkem.

Vondrák zde zvláště ukázal, 1. že část třetí památky těsně souvisí se zpovědní modlitbou Euchol. Sin. l. 72ª; 2. že této zpovědní modlitbě je velmi blízká starohornoněmecká modlitba sv. Emmerama; β. že biblické citáty ve Fris. (zvl. v II.) se velmi shodují s nejstaršími stslov. texty evangelními; 4. že v slovní zásobě Fris. pam. jsou pozoruhodné styky s jazykem československým (uveďme jen sl. *obět* pro stslov. *žrьtva,* též v Kyj. l. je *obět* = votum); *izvolenik* (II, 65, izvolenicom) máme i v Praž. zl. изволенници I A 19,

[1] V knize Сборникъ Словенскихъ памятниковъ, находящихся внѣ Россіи.

je též v stčešt., ku př. v Hrad.; 5. že II. Fris. pam. (homilie) má shody s jednou homilií připisovanou biskupu Klimentovi slověnskému (s. 23 n.). Nelze si však tuto věc mysliti tak, jak myslil Vondrák, že totiž Kliment zde závisel na II. Fris. památce; shodná místa lze vykládat tak, že II. Fris. pam. i homilie Klimentova měly společný pramen, který Kliment asi znal zpaměti (tak Jagić AfslPh XXVII, 1905, 395 n., proti tomu Vondrák v čl. Zur Frage nach dem Verhältnisse des Freisinger Denkmals zu einer Homilie von Klemens, AfslPh XXVIII, 1906, s. 256 n., a znovu Jagić, Entstehungsgeschichte, s. 255; shodně s Jagićem M. Weingart, Nové Atheneum III, 295). Otázkou o vztazích Klimentových k Fris. pam. a vůbec činností Klimentovou se obíral Vondrák v knize Studie z oboru církevněslovanského písemnictví (v Praze, nákl. Čes. akad. 1903); srov. *M. Noha,* Dílo Václava Vondráka, ČMM 50, 1926, s. 1 n. Nově však thesi Vondrákovu přijímá I. Grafenauer v knize dále citované.

I po Vondrákovi byly Fris. pam. předmětem podrobného zkoumání zvl. slovinských slavistů R. NAHTIGALA, MILKO KOSA a FR. RAMOVŠE, jimiž bylo blíže určeno jejich datování (jak výše uvedeno) a objasněny jazykové zvláštnosti.

Německý fonetik ED. SIEVERS dokazoval, že Fris. pam. jsou — jako Kyj. l. — psány veršem, nadřádkové znaky že znamenají melodii deklamace, ale jeho způsob čtení je subjektivní; viz cit. knihu Die altslawischen Verstexte von Kiew und Freising (Leipzig 1925).

Přehled všech těchto prací podal J. STANISLAV, Doterajšie výskumy o Frisinských pamiatkach, Byzslav. IV, 1932, s. 303 násl. K tomu jest přičísti ještě kn. IVANA GRAFENAUERA, Karolinška kateheza ter izvor Brižinskih spomenikov in Čina nadъ ispovědajǫštiimъ sę. V Ljubljani 1936.

C. *Stslov. památky po stránce obsahové.*

Ad 1. a 2. *Čtveroevangelia* (Zogr. Mar.) jsou vrchol překladatelské činnosti cyrilomethodějské a hlavní základ k jazykovému studiu stslov. Rozmanitostí obsahu poskytují bohatý materiál jak mluvnici, tak slovníku a stylistice. Oba hlavní stslov. kodexy vyplynuly z jediné předlohy; nelze však bezpečně říci, jsou-li to opisy první či druhé. Jeden na druhém je zřejmě nezávislý. Při tom Zogr.

lépe zachovává text, kdežto M a r. prozrazuje, že v původním textu bylo opravováno, jak viděti z různočtení v Jagićově vydání a z kritických studií Vajsových, výše citovaných. Tyto změny záleží dílem v překládání kulturních termínů řeckých, jež původně zůstávaly nepřeloženy, dílem v nahrazování »moravsko-pannonských« jinými synonymy (jako byla slova ашють, спꙑти, клепати, натроути), dílem v nahrazování řeckých čtení »západních« oficiálním zněním cařihradským.

Ad 3., 11. a 20. *Evangelistáře* mají zvláštní význam proto, že evangelistář byl prvním stupněm v překládání Nového zákona. Jsou tu však dva problémy dosud nedořešené:

a) Poměr evangelistáře ke čtveroevangeliu. Mohlo by se a priori mysliti, že při překládání čtveroevangelia byly do něho přejaty hotové již překlady míst, vyskytujících se již v evangelistáři, a jen doplněny částmi ostatními (t. zv. kompletorními). Tak věc vykládal VONDRÁK v čl. O csl. překladu evangelia v jeho dvou různých částech a jak se nám zachoval v hlavnějších rukopisech, ve Zborniku Daničićově, v Beogradu 1925, s. 29. Tam dokazoval, že v čtveroevangeliích je mezi částmi z evangelistáře a částmi kompletorními zřejmý lexikální dualismus. Ale podrobná srovnávání, vykonaná v mém semináři (zvl. sl. dr. A. Třískovou roku 1929—1930) tuto domněnku nepotvrdila: v lexikálních různostech není té důslednosti, aby bylo lze z textu čtveroevangelia vyjmouti evangelistář, který by se shodoval s vlastními evangelistáři. Lze také mysliti, že místa z evangelistáře byla přejímána do čtveroevangelia po paměti, a odtud vznikly některé úchylky a nedůslednosti lexikální.

b) Zkoumání původního (ztraceného) evangelistáře je ztíženo tím, že zachované evangelistáře (ostatně neúplné) spolu nesouhlasí; i uvnitř zachovaných částí jsou textové rozdíly. Je tedy třeba nejprve sestaviti kriticko-srovnávací text tří nejstarších evangelistářů (Assem, Sav. kn. a Ostrom.), ten rozebrati a tak se pokusiti o rekonstrukci pův. evangelistáře. VAL. POGORĚLOV Изъ наблюденій въ области древне-слав. переводной литературы, III. Опытъ изученія текста Саввиной книги (v Bratislavě 1927, ve Sborníku filosof. fakulty univ. Komenského V. č. 46) dokazoval m. j., že Savvina kniga obsahuje mnoho stop oprav textu, vykonaných za cara Symeona, a to zejména v první polovici. K témuž prostředí jako Sav. kn. náležela prý i bulharská předloha Ostromirova evangelistáře, kde však revise textu byla provedena úplně. I tyto these

bude třeba přezkoumati. Viz posouzení methody autorovy od St. Kuľbakina v Slavii VIII, 1929—1930, s. 640 n.

Ad 4. *Žaltář* jako jediná stslov. kniha starozákonní je východištěm pro studium problému o methodějském překladě Starého zákona, zejm. proto, že jeho souvislost s textem čtveroevangelia je patrná. Starý zákon byl do řečtiny přeložen Židy v Alexandrii koncem II. stol. před Kr. Prý o něm pracovalo 70 učenců (vlastně 72), proto se nazývá »Septuaginta« (LXX). Septuagintu přejali i křesťané, proto židé si pořizovali překlady nové; zejména překládali Aquilas a Symmachos, z nichž Aquilas otrocky doslovně, Symmachos volněji, ale správným jazykem; třetí učenec hebrejský, Theodotion, jen opravil text Septuaginty podle hebrejského originálu.[1]

Křesťanský učenec Origenes vydal v Palestině v letech 235 až 260 po K. t. zv. »Hexapla«, t. j. v parallelních sloupcích šesterý text Starého zákona, totiž: hebrejský hebrejským písmem a v řecké transkripci, Aquilův, Symmachův, Septuagintu (ve vlastní úpravě) a Theodotiona. Text Origenův rozšiřovali v Palestině jeho žák Pamfilos a dějepisec Eusebios; zatím v Egyptě vznikla nová recense HESYCHIOVA. To byl úřední text patriarchátu alexandrijského.

Koncem III. století vznikl nový text Septuaginty prací LUKIANOVOU († 312). Lukianova recense se stala úředním textem byzantským (podle úvodu Vajsova k vyd. knihy Rut 1926).

Je třeba ještě zjistiti, zdali stslov. Žaltář byl přeložen z recense Hesychiovy, jak to zjistil prof. Vajs o knize Rut.

Ad 5. *Euchologium Sinaiticum.* Je opisem a patrně svodem z několika hlaholských předloh různého stáří.[2] Zachovaná část má tento obsah:

1. l. 1a—6b: obřad žehnání vody (na svátek Epifanie);
2. l. 7a—9a: čtyři modlitby k postřižinám;
3. l. 9a—24a: modlitby na různé příležitosti denního života, zvl. zemědělského, ku př. o setí, o žních, o vinici, požehnání velikonočního sýra a beránka, modlitby ke stolu a pod.

---

[1] Překlady Aquily a Symmacha připomíná mnich Chrabr.

[2] Viz k tomu také poznámky *N. van Wijka* v čl. Zur Vorgeschichte zweier altkslav. Sprachdenkmäler, II. Euch. Sin. AfslPh XL, 1926, s. 271 n.

4. l. 24a—38a: modlitby nad nemocnými, nejprve obecné modlitby o nemocech, pak zvláštní, ku př. na bolesti v uších, v ústech, v hlavě... Slovo bolęštiichъ radi (officium, l. 38b—42a); pokračování modliteb nad nemocnými, zejm. řada modliteb »nadъ tręsavicejǫ« (na třesavku), »nadъ tręsomomь«; na konci tohoto oddílu je zaklínání zlého ducha podle sv. Basilia (až po l. 56b).
Pak následuje mezera.

5. Text opět začíná uprostřed officia nad zemřelým (l. 57a—59b).

6. Následují dvě modlitby nad zemřelým knězem, jáhnem nebo mnichem (l. 57a—59a).

7. l. 59a—59b: Molitva svętaago Trofona (vl. Tryfona) o vьsemь gadě zъlě gubęštiimь vina i nivy i vrъty.

8. l. 59b—66a: Molitva na poklonenie kolěnoma byvajǫšti vъ sv. pętъdesętьnicją na esperině.

9. l. 66b—80a: Činъ nadъ ispovědajǫštiimь sę, t. j. zpovědní řád.

10. l. 80b—102a: Obřad přijímání mnišství.

11. l. 102a—105a: Ustanovení pokání čili poenitentiální nomokanon (»zapovědi s̃tychъ o̅cь«).

12. l. 105a—106b: Proklimenon pondělní.

V úplném znění obsahovalo Euch. Sin. liturgický soubor modliteb, potřebných v mladé moravsko-pannonské církvi, přizpůsobený převážně zemědělskému životu těchto nových křesťanů. Řecké předlohy pracně zjistil Frček; ale k l. 28a—51b (= modlitby na různé nemoci) není řeckých parallel. Jsou to modlitby velmi zajímavé národopisně, neboť se podobají lidovému zaříkávání. Nelze však mysliti, že by to byly skladby původní; snad mezi těmito texty neznámých předloh jsou také některé neoficiální, apokryfní, které svým vznikem nepatří do doby velkomoravské, nýbrž až do pozdějšího vývoje staroslověnštiny na půdě bulharské (viz M. Weingart v recensi Frčkova vydání, Byzslav. V, s. 42 n.).

Některé části Euchologia vznikly zajisté již v arcidiecési moravsko-pannonské. Zejména to platí o těch, které ukazují na římský ritus, zvláště o Zpovědním řádu. VONDRÁK ukázal, že zpovědní modlitba (l. 72a) Euch. Sin. je překladem starohornoněmecké zpovědní modlitby, t. zv. sv. Emmeramské[1] (Althochdeutsche Beicht-

formeln im Altkirchenslavischen. AfslPh XVI, 1894, s. 118 násl., Církslov. chrestomatie, v Brně 1925, s. 81). V souvislost s římským ritem uvedl Vondrák také poenitentiální nomokanon, o němž dokazoval, že byl přeložen z latiny, a to z poenitentiálu merseburského, ve stati Zachodnio-europejskie postanowienia pokutne w języku cerkiewnosłowiańskim, w Krakowie, Akad. umiejętności 1904). Tuto otázku nově osvětlil IVAN GRAFENAUER v kn. Karolinška katehesa ter izvor Brižinskih spomenikov in Čina nadъ ispovědająštiimь sę (v Lubljani 1936), jenž ukázal na souvislost těchto obou stslov. textů s latinsko-německými katechesemi z doby Karla Velikého, zvl. s poučením (Instructio pastoralis) salzburského arcibiskupa Arna z konce VIII. století (s. 141 n.).

Ad 9. *Římský missál,* jehož trosky máme zachovány v *Kyjevských listech,* byl co do vzniku stslov. překladu nově objasněn prací švýcarského benediktina C. MOHLBERGA Il messale glagolitico di Kiew (sec. IX.) ed il suo prototipo Romano del sec. VI—VII. (Roma 1928); srov. k tomu Weingartův ref. v ČMM 53, 1929, s. 239 n., čl. Vajsův v Bratislavě IV, 1930, s. 521 n. a čl. Fr. UŠENIČNIKA, Najstarejši glagolski spomenik in liturgija sv. Cirila in Metoda (Bogoslovski Vestnik X, 1930, s. 235 n.).

Kyjevské listy obsahují deset krátkých mší o 38 modlitbách (t. j. ne úplných mší, nýbrž jen modlitby na začátku mše — oratio neboli collecta —, dále modlitby po přinesení darů — secreta neboli offertorium —, potom praefatio a na konec modlitby po přijímání — postcommunio; nejsou tu tedy evangelia ani epištoly ani modlitby, při nichž zpívá chór.[1]

Tyto mše jsou uspořádány takto:

I. Mše ke cti sv. Klimenta (23. listopadu).
II. Mše ke cti sv. Felicity.
III.—VIII. Mše obecné »ad omnes dies totius anni« — na vьsę dьni vьsego lěta obidǫcja. Je jich 6, na všecky všední dny v týdnu.

[1] Sv. Emmeram, misionář a mučedník (zavražděný snad kolem r. 715), pohřbený v Řezně, patron bavorský, byl ctěn v počátcích křesťanství také na území československém. Jemu snad byla zasvěcena první křesťanská svatyně (Pribynova) v Nitře (viz čl. *O. Ritze,* Sv. Emmerám, patrón nitrianskeho kostola, ve sborníku Ríša veľkomoravská, v Praze 1933, s. 71 n.). Ctitelem sv. Emmerama byl i sv. Václav, jak dosvědčuje I. česko-církslov. legenda o něm ve v. 8., kde je jméno Emmeram již v počeštěné formě *Jimram.*

IX. Mše o mučenících.
X. Mše o všech nebeských silách.

Bylo od samého objevení Kyj. l. patrné, že Kyj. l. byly přeloženy z latiny; JAGIĆ (v kn. Glagolitica 1890) shledal z různých starých missálů texty příbuzné a podle toho sestrojil parallelní latinský text. Nebyla to však skutečná předloha Kyj. l. Té přiblížiti se podařilo, až když C. Mohlberg s A. Baumstarkem prozkoumali a vydali nejstarší typ missálu gregoriánského (v kn. Die älteste erreichbare Gestalt des Liber sacramentorum anni circuli der römischen Kirche (Münster in Westf. 1927). V této knize prozkoumal Mohlberg latinský padovský rkp. D 47 ze stol. VI.—VII. Byl to starobylý, prostý typ missálu z doby papeže Řehoře Velikého (590—604), ještě s malým počtem svátků, kdežto v pozdějších sakramentářích svátků přibývalo; zvl. v IX. stol. za papeže Hadriana byl již kalendář svatých bohatější. Tento starožitný typ missálu byl tedy zvolen za překlad do staroslověnštiny, neboť svou prostotou dobře vyhovoval potřebám nové moravské církve. Mimoto v IX. století byla úcta k Řehoři Velikému obnovena přenesením jeho ostatků do Říma (k sv. Petrovi). Konečně gregoriánský missál obsahoval mši ke cti sv. Klimenta, jehož ostatky přenesli Konstantin a Methoděj do Říma.[1]

Cod. padovský D 47 nebyl sice přímou (doslovnou) předlohou Kyjevských listů, ale je jí velmi blízký. Přímou předlohou K. l. byl patrně starší kodex téže redakce.

Mohlbergův objev má velký význam kulturněhistorický. Je jím definitivně prokázána existence římsko-slovanského missálu pro dobu cyrilomethodějskou a pro Velkou Moravu, i když nemůžeme potvrditi Mohlbergův dohad (s. 223 n.), že autorem překladu byl sám Konstantin-Cyrill, a to za svého pobytu v Římě (868—869), kde gregoriánský missál mohl nejspíše poznati. Překlad totiž není tak dokonalý, jak jsme zvyklí z biblických překladů Konstantinových, a zejm. ve znalosti latiny jeví některé poklesky.

---

[1] Tím je nepřímo potvrzena pravost bully *papeže Hadriana* r. 869 (po smrti Konstantinově), která je zachována jen v slovanském znění v Ž. Meth. kap. VIII.; zde se praví: и съ свѧтоѭ мьшеѭ рекъше съ слоужьбоѭ и съ крьштенїемь, ꙗкоже ѥстъ философъ начѧлъ Константинъ, божьѥѭ благодѣтьѭ и за молитвы свѧтаѥго Климента.

Prozkoumáním poměru Kyj. l. ke kodexu Padovskému je také prokázáno, že v době cyrilomethodějské byla na Moravě obojí liturgie: byzantská řecká. S řeckou Konstantin a Methoděj na Moravu přišli, římskou přijali po papežském uznání liturgického jazyka slovanského.

Ad 6. a 12. *Homilie* (Cloz., Supr.). Zachovaný poměrně nepatrný zbytek hlaholského passionálu (Cloz.) obsahuje tyto homilie (podle Vondráka):

I. Homilii neprávem připisovanou Janovi Zlatoústému Ἐκ θαυμάτων ἐπὶ θαύματα, o palmových ratolestech (na Květnou neděli, ř. 1—59, neúplně. Řecký originál: Migne, Patrologiae cursus completus, series graeca, sv. 59, s. 703; Savilius, Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου..., Etonae, 1612, V., s. 882—886. — Podobný text v Supr. č. 28 (ed. Sever'janov s. 325, 4—326, 27). Od I, 59 do II, 23 následuje jiná homilie, jejíž řecký text není znám.

II. Homilii Jan. Zlatoústého Ἐβουλόμην, ἀγαπητοί, τῆς κατὰ τὸν πατριάρχην, o zradě Jidášově, II, 24—II, 157 a I, 161 až 553, neúplně (chybějící část je doplněná z homilií Mihanićových). Řecký text Savilius V, 547—563; tam je parallelně vydán text jiné homilie, která se s touto mnohde shoduje. U Migne: s. 49, 381—392. — Podobný text v Supr. č. 36 (str. 410, 25—424, 14).

III. Homilii, připisovanou Athanasiovi Μέγα μὲν οὐρανὸς δημιούργημα ř. 554—751, úplně. Řecký text u Migne sv. 28, 1053—1062.

IV. Začátek homilie sv. Epifania na Velký pátek o kladení těla Ježíšova do hrobu εἰς τὴν ἁγίαν τοῦ Χριστοῦ ἀνάστασιν, ř. 752—956. Řecký text u Migne sv. 43, s. 439—464. Týž text v Supr. č. 40 (s. 447, 28—471, 12).

Řecké texty otiskl Vondrák pod staroslověnským. — Podobné slovanské texty obsahuje též Mihanovičův rukopis homilií, srbsko-církevněslovanský ze XIII. stol.

Z toho, že jen IV. homilie je skoro doslovně tak v Supr., kdežto I. a II. jen podobně a III. vůbec ne, lze usuzovati, že v Supr. je jiný překlad těchto homilií, čili že již v době staroslověnské (patrně v době Symeonově) existovaly dva různé překlady sbírky homilií, z nichž jeden se obráží v Glag. Cloz. a druhý

v cod. Supr. V Glag. Cloz. samém pak lze pozorovati, že překlady všech homilií nejsou téhož původu, nýbrž od různých překladatelů. Srov. zvl. G. A. THAL, Textkritische Studien zu Homilien des Glagolita Clozianus, AfslPh XXIV, 1902, s. 514 n.

Velké březnové menologion (Supr.) je sbírkou jiného typu než Cloz. Má hlavně dvě části: martyrologickou (legendy) a homiletickou; ty však nejsou od sebe odděleny, nýbrž prostupují se.

Obsah všech 48 částí (24 legend a 23 homilií) a 1 modl. je tento:[1]

č. 1. Ke dni 4. března Umučení sv. *Paula* a *Juliany* (bez začátku). Vyd. S. Sever'janova, s. 1—15, 15. Řecký text: R. Trautmann a R. Klostermann, ZfslPh XI, 1934, s. 1 n.;

č. 2. — 5. března. Umučení sv. *Basiliska* (15, 18—23, 26). Řecký text: W. Lüdtke, AfslPh XXXV, 1914, s. 44 n. (s textověkritickými poznámkami Jagićovými);

č. 3. — 6. března. Divy sv. *Konona Isaurského* (23, 28—54, 3; 4 strany mezi s. 36 a 37 chybějí). Řecký text Trautmann—Klostermann, ZfslPh XI, 1934, s. 299 n.;

č. 4. — 7. března. Umučení *42 mučeníků* z Amoria, Theodora, Konstantina, Theofila, Kalista a j. (54, 5—68, 28). Řecký text: A. Vasiľev, Zapiski imp. Akademii nauk III, č. 3 (v Petrohradě 1898); začátek uveřejnili Abicht a Schmidt, AfslPh XVIII, 1896, s. 190 n.;

č. 5. — 9. března. Umučení *40 mučeníků* v Sebastii (68, 22—81, 27). Řecký text: Abicht—Schmidt, AfslPh XVIII, 144 n.;

č. 6. *Enkomion* (chvalořeč čili »pochvala«) *Basilia Velikého* na 40 mučeníků (81, 30—97, 21). Řecký text Migne Patr. gr. 31, 508 n.;

č. 7. — 10. března. Umučení *Kodratovo* (97, 24—119, 13). Řecký text: Abicht—Schmidt, AfslPh XVIII, 172 n.;

č. 8. — 11. března. Život papeže *Řehoře Velikého* (119, 15—124, 5). Řecký text: Abicht—Schmidt, AfslPh XVIII, 152 n.;

č. 9. — 12. března. Umučení sv. *Pionia* (124, 7—142, 18). Řecký text: O. Gebhardt, AfslPh XVIII, 156 n.;

*č. 10. *Modlitba* sv. Pionia (142, 19—144, 26). Řecký text neznám;

č. 11. — 13. března. Mučení sv. *Sabina* (144, 29—154; 30; konec chybí). Řecký text: J. Gheyn, AfslPh XVIII, 182 n.;

*č. 12. *Alexander ze Sidonu* za Diokletiana (155, 1—166, 30, začátek chybí). Řecký text dosud neznám;

č. 13. Konec života sv. *Marina* (167, 1—168, 25). Řecký text: Combefis, Bibliothecae graecorum patrium auctarium novissimum (Paris 1672), I, 324 n.;

---

[1] Srov. *A. Marguliés,* Der altkslav. Codex Suprasliensis, s. 247 n. a vyd. Supr. od *S. Sever'janova,* s. V—VI.

č. 14. — 19. března. *Paulus simplex* (Žitie Pavla prěprostaago) (168, 28—174, 7). Řecký text: Migne, Patr. gr., sv. 34, s. 1076.
č. 15. — 20. března. Život *Terentia,* Afrikana i Pompia (174, 9—185, 21). Řecký text: Migne, Patr. gr. 34, 1076 n.;
č. 16. — 21. března. Život *Issakiův* (185, 24—209, 20). Řecký text: Acta Sanctorum, Maii 7, 247;
č. 17. — 22. března. Umučení *Trofima* a *Eukarpiona* (209, 23—213, 25). Řecký text doslovně shodný není znám, jen texty příbuzné (srov. Abicht, AfslPh XV, 327 a XVIII, 142; Marguliés, s. 248);
č. 18. — 23. března. Umučení sv. *Dometia* a jeho učeníků (213, 29—220, 5). Řecký text: Abicht a Schmidt, AfslPh XXI, 1899, 45 n.;
č. 19. — 24. března. Umučení sv. *Artemia* (vl. Artemona) (220, 8—236, 5). Řecký text: Abicht a Reichelt, AfslPh XX, 1898, 181 n.;
č. 20. *Homilie* připisovaná nesprávně *Janovi Zlatoústému* na Zvěstování P. Marie (25. března) (začátek chybí, asi třetina; 237, 1—243, 24). Řecký text: Migne, Patr. gr., sv. 60, s. 755;
č. 21. *Homilie Jana Zlatoústého* rovněž na Zvěstování (243, 26—251, 30). Řecký text: Migne, Patr. gr., sv. 50, 791;[1]
č. 22. — 26. března. Umučení sv. *Irineje* (Eirenaios) (252, 1—254, 25). Řecký text: Acta sanctorum, Marti 3*, 22 n. (na konci svazku);
č. 23. — 29. března. Umučení sv. *Iony, Varachisia* a družiny jejich (254, 26—272, 3). Řecký text: Analecta Bollandiana 22 (1903), 395 n.;
č. 24. — 30. března. Život sv. *Jana Sinajského* (Klimaka čili Scholastika) (272, 5—278, 8). Řecký text: Migne, Patr. gr., sv. 88, s. 596 n.;
č. 25. — 31. března. Život sv. Jana Mlčelivého (Silentiaria, Taciturna) (278, 9—302, 29). Řecký text: Acta sanctorum, Maii 3*, 16 n. (na konci).

Následuje 20 homilií na velkonoční týden:

č. 26. *Jana Zlatoústého* o zmrtvýchvstání Lazarově (303, 1—311, 27). Řecký text: Migne, Patr. gr. 48, 779 n.;
č. 27. *Téhož* o téže věci II. homilie (312, 1—318, 7). Srv. Migne, Patr. gr. 62, s. 775 n.;
č. 28. *Jana Zlatoústého* o ratolestech na Květnou neděli (»Slovo na vrьbьnicǫ«) (318, 10—332, 11). Řecký text: Migne, Patr. gr. 59, 803 n. — Viz též Fr. Miklosich: S. Ioannis Chrysostomi Homilia in ramos palmarum (Vindobonae 1845). — Pod. text na začátku Glag. Cloz.;
č. 29. *Fótiova homilie* o ratolestech a o Lazarovi (332, 13—342, 28). Řecký text: Sancti patris nostri Photii... Orationes et Homiliae, ed. St. d'Aristarchi (v Cařihradě 1900). Tom. III, pag. 410 n.;
č. 30. *Jana Zlatoústého* o stromu fíkovém na pondělí velkonočního týdne (343, 1—354, 14). Srov. Migne, Patr. gr. 59, 585 n.;

---

[1] K č. 21 viz čl. *N. van Wijka:* War Klemens der Übersetzer des N° 21 des Cod. Supr.? V jubilejním sborníku v čest Hrušev'ského, v Kyjevě 1928, s. 178—184.

č. 31. *Jana Zlatoústého* o poštění a j. (354, 16—368, 20). Srov. Migne, Patr. gr. 62, 759 n.;

č. 32. *Jana Zlatoústého* o desíti pannách (z evangelia na velkonoční úterý) (368, 22—384, 8). Srov. Migne, Patr. gr. 58, 711 n.;

č. 33. *Jana Zlatoústého* na velkonoční úterý (384, 10—389, 30). Srov. Migne, Patr. gr. 59, 525;

č. 34. *Jana Zlatoústého* na velkonoční středu (»o blǫd'nici«) (390, 1—395, 19). Řecký text: Abicht, AfslPh XVI, 1894, 149 n.;

č. 35. *Jana Zlatoústého* na velkonoční středu »o závisti« (395, 22—405, 1). Srov. Migne, Patr. gr. 61, 705 n.;

č. 36. *Jana Zlatoústého* na Zelený čtvrtek o zradě Jidášově (405, 9—424, 14). Srov. Migne, Patr. gr. 49, 373 n. Podobný text v Glag. Cloz.;

č. 37. *Jana Zlatoústého* na Zelený čtvrtek (424, 15—427, 22). Řecký text: Trautmann—Klostermann, ZfslPh XIII, 1936, s. 337 n.;

č. 38. *Jana Zlatoústého* na Veliký pátek (427, 25—439, 13). Řecký text: Migne, Patr. gr. 50, 811 n.;

č. 39. *Jana Zlatoústého* na evang. Matoušovo XXVII, 62—64 (439, 15—447, 26). Srov. Migne, Patr. gr. 58, 781 n.;

č. 40. *Epifaniova homilie* na Velký pátek (o kladení Ježíšova těla do hrobu) (447, 28—471, 12). Srov. Migne, Patr. gr. 43, 439. *Týž* text v Glag. Cloz. — asi první polovina;

*č. 41. Homilie neprávem připisované Janovi Zlatústému o Vzkříšení (471, 15—479, 2). Řecký text neznám;

č. 42. *Jana Zlatoústého* na Boží hod velkonoční (479, 4—486, 17). Srov. Migne, Patr. gr. 49, 821 n.;

č. 43. *Jana Zlatoústého* o zmrtvýchvstání Páně na velkonoční pondělí (486, 19—498, 11). Srov. Migne, Patr. gr. 52, 765 n.;

č. 44. *Jana Zlatoústého* na první neděli po velkonocích o nevěřícím Tomášovi (498, 12—508, 9). Srov. Migne, Patr. gr. 59, 681 n.;

č. 45. *Jana Zlatoústého* ještě o Tomášovi a proti Ariánům (508, 11—513, 15). Srov. Migne, Patr. gr. 59, 497 n.

Zde se končí oddíl homilií. Následují jako dodatek ještě tři legendy.

č. 46. Na 7. března. Život sv. *Jakuba mnicha* (je to pravzor »otce Sergěje« L. N. Tolstého) (513, 15—532, 18). Řecký text: Trautmann—Klostermann, ZfslPh XII, 1935, s. 279 n.;

*č. 47. Utrpení sv. *Basilia* a *Kapitona* v Chersonu (532, 20—543, 11). Řecký text dosud neznám. Jinak viz V. V. Latyšev, Žitija sv. episkopov chersonskich (Zapiski imp. Akad. nauk VIII, 3). V Petrohradě 1906;

*č. 48. (na 18. března?). Život *Aninův* (543, 13—570, 30). Řecký text neznám.

Dosud tedy neznáme předlohy 5 ze 48 statí cod. Supr.; jsou označeny zde *; jsou to č. 10., 12., 41., 47., 48.

Z tohoto výčtu vyplývá: 1. že cod. Supr. neměl předlohou žádný ze známých byzantských menologií (synaxářů), nýbrž že jeho

předlohy byly rozmanité; 2. že tedy cod. Supr. nám nepodává jednotný překlad, nýbrž svod z různých stslov. pramenů.

Celkový ráz obsahu cod. Supr. ukazuje starobylý typ martyrologia z doby před SYMEONEM METAFRASTEM, který kolem r. 950 nově zredigoval menologion (o něm v KRUMBACHEROVĚ Geschichte der byzantinischen Literatur, 2. vyd., v Mnichově 1897, s. 200 n.); avšak toto březnové předmetafrastovské martyrologium bylo spojeno se sbírkou velkonočních homilií, která byla možná hotová nalezena v byzantské literatuře.

Tři poslední životy (č. 46—48), dodatečně připojené, se odlišují svým chvalořečnickým stylem od prostšího epického slohu prvních Životů; ty pocházejí patrně z jiné stslov. předlohy. Že tyto tři legendy patří k sobě a liší se od ostatních částí Supr, dokazoval *N. van Wijk* několika lexikálními shodami (AfslPh XLII, 1929, s. 289); tamtéž ukazoval na shody se staroruskými minejemi na únor.

Lze tedy zhruba roztříditi obsah Supr. takto:

I. část: hagiografická (martyrologická), až po č. 25., ale se vsunutými 3 homiliemi a 1 modlitbou č. 6., 10., 20., 21.

II. část: homiletická na velkonoční týden, 20 homilií, č. 26. až 45.

III. část: hagiografický dodatek, 3 stati, č. 46.—48.

Ani tyto tři části nejsou uvnitř v sobě stejnorodé; bylo již řečeno, že v homiletické části homilie Epifaniova (shodná s Glag. Cloz.), č. 40., se vyznačuje větší jazykovou starobylostí. *N. van Wijk* dokazoval, že ani hagiografická část I. není z jednotného překladu, nýbrž že č. 6. (Enkomion sv. Basilia Velikého) se vyznačuje lexikálními různostmi, které je nejednou sbližují se slovníkem hlaholských evangelií (Zur Komposition des altkslav. Codex Suprasliensis, Amsterdam 1925, ve Zprávách král. holandské Akademie věd).

Homiletická část (II.) se celkem ukazuje ve slovníku i v mluvnici starobylejší a bližší památkám makedonským; ale podlehla úpravám zvláště syntaktickým ve směru větší závislosti na řečtině.

Je nápadné, že 20 z homilií cod. Supr. pochází od JANA ZLATOÚSTÉHO, nebo mu aspoň bylo připisováno. Vyskýtají se dvě na jeden den, z čehož Marguliés asi mylně dovozoval, že se-

stavovatel cod. Supr. měl dvě sbírky překladů těchto homilií před sebou, a to dvě sbírky nestejného stáří.

Z Jana Zlatoústého bylo v době starobulharské ovšem s oblibou překládáno: car Symeon sám přeložil chrestomatii 135 řečí Jana Zlatoústého s názvem »Zlatostruj«, kde však není obsažena žádná z homilií cod. Supr.; vrstevník Symeonův, Jan exarch, kompiloval své »Šestodnevьje« podle Basilia Velikého, Jana Zlatoústého a jiných řeckých církevních otců. Konečně třetí spisovatel doby Symeonovy, biskup Konstantin, skládal svou postillu (»Poučiteľnoje evangelie«) s použitím 37 výkladů Jana Zlatoústého.

Tyto všecky these potřebují ověření dalším podrobným rozborem a srovnáváním jednotlivých statí cod. Supr., při čemž každá ze 48 statí by nejprve byla analysována samostatně a pak srovnávána s ostatními a s texty hlaholskými.

Mimoto další dva problémy lze jen touto cestou řešiti:

1. nevězí-li v některých částech cod. Supr. »otьčьskyję kъńigy«, o nichž mluví XV. kap. Ž. Meth. a jež Sobolevskij i van Wijk hledali docela jinde,

2. byl-li v době Symeonově pořízen překlad menologia jen na březen, či na jedno čtvrtletí, či dokonce na celý rok — což by bylo dílo obrovské. Ve stslov. ovšem máme jen mineje březnové, ale ve staroruském písemnictví máme ještě mineje podzimní na tři měsíce, září, říjen, listopad, z let 1095—1097, ve třech rkpech. Synodální typografie v Moskvě. Vydal je V. JAGIĆ, Menaea septembris, octobris, novembris (v Petrohradě 1886). Jagić soudil, že tento opis měl předlohou překlad, pořízený u jižních Slovanů na konci X. nebo v první polovině XI. věku.[1] Přímé souvislosti s cod. Supr. nemůže býti, protože tyto staroruské mineje jsou »služební« (liturgické), kdežto v cod. Supr. jsou mineje ke čtení (»četьjimineji«).

Srov. k tomu všemu A. MARGULIÉS, Der altkslav. Codex Suprasliensis, Heidelberg 1927 (kde je probrána i starší literatura)[2]

---

[1] Ke dni 28. září je tu officium ke cti *sv. Václava* (vyd. Jagićova, str. 0213). Otištěno ve Vajsově Sborníku 1929, s. 137—145. O jeho vzniku jsem vyložil ve Sborníku Svatováclavském I, s. 98 n.: soudím, že tento kanon byl složen na Rusi, a to podle II. slov. legendy svatováclavské.

[2] Z recensí o Marguliésovi jsou důležité zvl. *Kuľbakinova* Južnoslov. fil. VI, 1926/7, s. 268 n., *van Wijkova,* ZfslPh IV, 1927, 475 n. a *N. Durnova,* Slavia VIII, 1930, 352 n., *A. Meillet,* BSL XXVIII, 1927, 194 n.

a M. WEINGART, Bulhaři a Cařihrad před tisíciletím, v Praze, gym. progr., 1915.

Ad 15. *Listy Chilandarské* patří rovněž k literatuře patristické (jako Cloz. a Supr.). Obsahují překlad Poučení (Katechese) Kyrilla, biskupa jerusalémského (ze IV. stol.). Zlomek překladu stslov. se vyznačuje věrností a přesností; nemá křiklavých graecismů. Spadá snad do začátku X. století. Podrobný rozbor textový i jazykový, srovnání s mladšími církslov. rukopisy a parallelní text slovanský a řecký podal ANDRÉ VAILLANT: La traduction vieux-slave des Catéchèses de Cyrille de Jérusalem. La deuxième catéchèse, Byzslav. IV, 1932, s. 253 n.

Ad 18. *Listy Zografské* obsahují, jak řečeno, překlad z Basilia Velikého, a to z jeho Regulí (původní název: Ὅροι κατὰ πλάτος). Řecký text: Migne, Patr. gr. sv. 31, s. 1000 n. Otisk textu slovanského i řeckého a index verborum slovansko-řecký i řecko-slovanský v cit. práci P. A. LAVROVA a A. VAILLANTA Les Règles de Saint-Basile en vieux-slave: les feuillets du Zograph, RÉtSl X, 1930, s. 1 n.

Ad 19. *Listy Iľinského* (Pogodinské), patří do této skupiny svým obsahem: je to zlomek komentáře sv. Hippolyta k proroku Danielovi. Se zřetelem na paleografickou i linguistickou starobylost se klade jejich překlad do doby cara Symeona. To je velmi důležité, neboť tím je nepřímo dosvědčena existence stslov. překladu proroka Daniela, což je významné pro řešení problému o překladu Starého zákona. Viz cit. práci *G. Iľinského* v Byzslav. I, 1929, s. 86 n.

Přehled stslov. památek podle obsahu.

1. *Texty biblické.*

Jádro stslov. památek tvoří *evangelia,* jednak v úplném znění, jednak ve výboru na neděle a svátky (evangelistáře). Sem patří:

Čtveroevangelium Zografské (hlah.),
Čtveroevangelium Mariánské (hlah.),
Evangelistář Assemanův (hlah.),
Evangelistář Ochridský (zlomek hlahol.),
Evangelistář popa Sávy (kyril.),
Evangelistář Undoľského (kyril.).

Rovněž do doby cyrilomethodějské náleží překlad *žaltáře.*

Sem patří:

Psalt. Sin. (hlah.),
zlomek žaltáře Słuckého (kyril.).

Z ostatních biblických knih, jejichž překlad rovněž náleží do doby cyrilomethodějské, není ve *stslov.* znění zachováno nic, a musíme k jejich poznání užívati pozdějších rkpů. církevněslovanských.

2. *Texty liturgické:*

a) Missál — podle řeckého (byzantského) ritu — Sinajské listy (Uspenského) — hlahol., t. j. zbytek ztracené části Euch. Sin.
Missál — podle latinského (římského) ritu — Kyj. l. (hlah.),

b) Obřadní modlitby — Euch. Sin. (hlah.),
zpovědní — Fris pam. I. a III. (latinkou) a též Euch. Sin.
hymny a velkopáteční officium — Praž. zlomky (hlah.).

3. *Spisy patristické* (homilie a legendy):

homilie velkonoční: Glag. Cloz. (hlah.),
hom. a legendy březnové: Cod. Supr. (kyril.),
homilie zpovědní: Fris. pam. II. (latinkou),
homilie Efrema Syrského: maked. (rylský) list (hlah.),
Poučení Kyrilla Jerusalémského: listy Chiland. (kyr.),
Regulae Basilia Velikého: listy Zograf. (kyr.),
exegese Hippolytova k Danielovi: listy Il'inského (kyr.).

Ostatní literární činnost doby cyrilomethodějské i Symeonovy poznáváme jen z pozdějších opisů, jejichž znění není již čistě staroslověnské. Tyto spisy tedy patří sice *literárněhistoricky* do nejstaršího období (IX.—XI. stol.), ale *jazykově* nepatří do mluvnice staroslověnské.

D. *Stslov. památky po stránce jazykové.*

Charakteristické známky jazyka staroslověnského v době cyrilomethodějské byly (kromě znaků, uvedených v § 2.) zejména tyto:

A. V mluvnici:

ve vokalismu:

1. přesné zachovávání a rozlišování obou jerů na místech etymologicky náležitých,
2. přesné zachovávání a rozlišování nosovek na místech etymologicky náležitých,
3. přesné zachovávání a rozlišování *y* a *i*,
4. nedostatek fonetického i grafického rozdílu v hlásce za pův. *ě* a za pův. *ja*,

v konsonantismu:

5. v bulharské skupině památek (t. j. v převážné většině) *št* za praslov. **tj* a *žd* za praslov. **dj*, též *št* za praslov. **kt*,
6. přesné rozlišování hlásek *z* a *dź*, ku př. *zemlja* — *dźělo;* zachování *dź* nejen v případech II. palatalisace, nýbrž i palatalisace III. čili progresivní *(kъnędźь, pěnędźь)*, a nejen v kořeni, nýbrž i v koncovkách ohýbacích *(bodźi*, o *bodźě, bodźěchъ)*,
7. hláska *g'* (hlah. ѥ), t. j. palatální *g*, v řeckých slovech, na př. *ang'elъ*,
8. zachovávání epenthetického *ľ*, ku př. *zemľa*,

v skloňování:

9. instr. sing. *o-* km. na *-omь (člověkomь)* a vůbec rozlišování flexe *o- km.* a *u- km.*
10. instr. sg. *ā-* km. (a *jā-* km.) na *-ojǫ* (resp. *-ejǫ*): *ženojǫ, dušejǫ,*
11. zachovávání flexe kmenů konsonantických na *-n, -nt, -s, -r* ve stavu praslovanském,
12. nedostatek lok. pl. na *-ás*, jako je stčes. *Dolás, Vrbčás;* rovněž nedostatek dat. a instr. pl. takto (podle km. konsonantických) tvořeného,
13. nom. sing. mask. part. praes. act. sloves I. a II. tř. na *-y*, ku př. *bery*,
14. ve složeném skloňování adjektiv tvary *nesťožené -ajego, -ujemu, -ějemь* (nebo s provedenou assimilací *-aago, -uumu, -ěěmь*), též *-yji-*, ku př. *novajego, novujemu, novějemь; novyjimi*,
15. zájm. 1. os. sg. *azъ*,

16. dat. osob. zájmena *tebě* a zvratného *sebě*,
17. gen. táz. zájmena *česo* »co«,

v časování:

18. koncovka 2. sg. praes. u sloves thematických *-ši*, ku př. *bereši*,
19. koncovka 3. sg. i plur. praes. na *-tъ* (s tvrdým jerem), ku př. *beretъ, berǫtъ*,
20. zachovávání aoristu asigmatického u souhláskových sloves I. a II. tř. (podle praes. kmene), ku př. *padъ* — *padǫ*,
21. zachovávání sigmatického aoristu kratšího v týchž třídách, ku př. *věsъ* — *věsę, rěchъ* — *rěšę*,
22. naproti tomu řídké užívání aoristu sigmatického delšího v týchž třídách, kdežto později se stal nejhojnějším a nahrazoval aorist asigmatický a sigmatický kratší, typu *vedochъ* — *vedošę*,
23. nestahované tvary v imperfektu, typu *veděachъ* — *veděaše* — *veděachǫ, glagolaachъ* — *glagolaaše* — *glagolaachǫ*,
24. v imperfektu koncovky *-šete* (2. pl., 3. du.) a *-šeta* (2. du.),
25. tvoření kondicionálu pomocí *bimь, bi, 3. pl. bǫ*, ku př. *reklъ bimь* »řekl bych«, *ašte bi sьde bylъ* »kdybys byl zde«,
26. part. praet. act. I. u sloves IV. třídy 1. oddělení typu *prositi*, tvořené kratším způsobem: *prošь*, gen. *prošьša* (nikoli *prosivъ!*),

v syntaxi:

27. dativ adnominální místo genitivu: *skrьžьtъ zǫbomъ* »skřípění zubů« *na věky věkomъ, otъpuštenьje grěchomъ*,
28. dativ. absolutus (pod. jako řecký gen. absol. a latinský abl. absol.) nahrazující větu vedlejší příslovečnou při různosti podmětu věty vedlejší a hlavní; nejčastěji nahrazuje větu časovou (přes 80% všech dokladů), ku př. *sъšedъšju že jemu sъ gory, vъ slědъ jego idǫ narodi mъnozi* »když sešel s hory«, *pozdě byvъšju* »když bylo pozdě«; ale také nahrazuje dat. absol. větu příčinnou (kausální), ku př. *ne imǫštu že jemu česo vъzdati, povelě g̃ь jego*, dále větu podmínkovou (hypothetickou, jen v Supr.), ku př. *nikъtože možetъ ispovědati, poslušьstvujǫštju o tomь Bogu*, a konečně připouštěcí (koncesivní), ku př. *toliku (rybъ) sǫštju ne protrьže sę mrěža*,[1]

[1] Doklady u *J. Stanislava*, Datív absolutný v starej cirkevnej slovančine, Byzslav. V, 1—112). Stanislav uvedl také několik dokladů významem výsledkovým (konsekutivním).

29. vzácné případy užívání lokálu bezpředložkového, ku př. *i iscělě otrokъ tomь časě* »v tu hodinu«,

30. jemná rozlišování adjektiva ve tvaru jmenném a ve tvaru složeném.

B. V slovníku:

Úhrnem: starší vrstva lexikální. Podle rozboru JAGIĆOVA (zv. v Entstehungsgeschichte) lze děliti stslov. slovní poklad na dvě vrstvy, starší a mladší. Tyto dvě vrstvy se od sebe rozeznávají podle tří kriterií:

31. I. kmenoslovně: ve starší vrstvě je slovo tvořeno jistým sufixem, v mladší k témuž kořeni v témž významu místo něho přistupuje sufix jiný, ku př. *bratrъ* — *bratъ, velьjь* — *velikъ, nebesьskъ* — *nebesьnъ;* podobně bývají také rozdíly v předponách: sem patří asi dvojice slov *raspęti* — *propęti* ve význ. »ukřižovati«, při čemž za starší pokládáme *raspęti,*

32. II. podle poměru k t. zv. kulturním slovům. Jde zejména o řecké náboženské termíny. Ve starší vrstvě zůstávají tyto výrazy nepřeloženy, v mladší se překládají: *vlasfimija* — *chula, paraskevьgi* — *pętъkъ, ierejь* — *žьrьcь,*

33. III. Záměna synonym. V mladší vrstvě se volí jiné slovo na místo rovněž domácího slova vrstvy starší v témž významu: *balьji* — *vračь, godina* — *časъ* (obé znamená „hodina«), *neprijaznь* — *lǫkavъjь* (obé »ďábel«!), *sъnьmъ* — *sъborъ.* Sem přiřadil Jagić také případy, kde starší vrstva má slovo původu latinsko-německého a mladší vrstva slovo domácí, ku př. миса (z lat. mensa) — блюдо, олтарь (altare) — трѣбище. Starší vrstva v této věci patrně souvisí s latinskou liturgií v diecési moravsko-pannonské.

Znaky jazyka cyrilomethodějského se ve všech památkách stejně nezachovávají, protože právě jsou to opisy. Celkem lépe se drží v textech hlaholských než v kyrilských. Z hlaholských jsou nejpřesnější (nehledíme-li na *št, žd,* místo něhož je tu *c, z*) listy Kyjevské, a po nich codex Zografensis v oboru hláskoslovném.

Podáme krátkou jazykovou charakteristiku jednotlivých památek s hlavní bibliografií; tato charakteristika nemůže ovšem býti vyčerpávajícím popisem.

1. *Codex Zografensis* budil pozornost svou poměrnou staro-

žitností hláskoslovnou již před vydáním: V. JAGIĆ rozebral v prvních dvou ročnících AfslPh všecky případy užívání jerů (Studien über das altslovenisch-glagolitische Zographos-Evangelium); rovněž jery se obíral A. LESKIEN (AfslPh XXVII, 1905, 321 n.), otázkami zvl. grafickými GRUNSKIJ (ve sborníku Otděl. rus. jaz. i slov. 83, 1907, s. 43 n.); v novější době zvláštní pozornost cod. Zogr. věnovali N. VAN WIJK a JOSEF KURZ (tento ve Slavii IX, 465 n. a 673 n., XI, 385 n., zvl. otisk v Praze 1933, o 89 stranách). Ve studii Kurzově je zpracována podrobně celá dřívější literatura a přineseno množství dokladů a výkladů vlastních.[1]

Výsledek nového zkoumání Zogr. je hlavně v tom, že Zogr. není jazykově jednotný: v některých rysech zadnější jeho část (a to hlavně ev. Janovo) je starobylejší nežli část přední (Mat. a Mark.): to se vysvětlí tím, že písař Zogr. opisoval z předlohy velmi starobylé, od níž se jeho vlastní řeč již poněkud uchylovala, a teprve postupem práce přivykal jazykovému charakteru své předlohy. Tento výklad však nevyhovuje pro všecky znaky, vidíme naopak, že se shodují krajní ev. Mat., Jan. a liší od vnitřních (Mark., Luk.).

Ve většině rkpu se vyskýtá jerová assimilace (čili t. zv. jerová přehláska), totiž že v slabé poloze (je-li jediné jer) místo ъ se píše ь před následující palatální slabikou, a naopak místo ь — ъ před následující slabikou nepalatální, ku př. бьдѣти místo бъдѣти, sice дъва, ale дьвѣма, дьшти místo дъшти, ale naopak бърати místo бьрати (podobně мъзда, тъма); v menší části těchto případů není. Řídké jsou v Zogr. případy vokalisace ъ>о а ь>е v poloze silné. Důležitou známkou starobylosti jest, že Zogr. dobře zachovává nezdloužené jery v t. zv. poloze napjaté (liché před jotací), ku př. абье, цр҃ське (nikoliv -ие), бжьѣ, братрьѩ, братрьѭ, невѣрью, вь цр҃ськи. Tvary s -и- jsou tu v poměru ke tvarům s -ь- hojnější zvláště v ev. Mat. a Jan.

Rovněž ostatní známky jazykové starobylosti se vyskytují pravidelněji v části druhé, ku př. *l'* epentheticum, nestažené tvary skloňování složeného, gen. *česo,* kondicionál 3. pl. *bǫ,* aor. 3. pl. *jęsę;* přechodník minulý typu *prositi* je v Zogr. jen v kratším tvaru *prošь*; delší tvar typu *prosivъ* má v Zogr. jen 6 dokladů, a to v ev.

[1] Srov. však k tomu Weingartovu recensi v Byzslav. V, 453 n.

Zogr. Mar.: I. II. tř. part. praes. act.: místo -у má nosovky: ѧ, ѩ, jen ve skl. slož. /pro rozlišení: грѧбъи - грѧбъи /
↓ грѧвѧи analog знѧтѧ. /

Mat. (2) a Mark. (3), jeden v Luk.[1] Naproti tomu *ne*stažené tvary imperf. jsou lépe zachovávány v ev. Mar. a Luk.

Svou jazykovou pravidelností hodí se Zogr. nejlépe ze stslov. památek za počáteční cvičnou četbu.

2. *Codex Marianus*. Jeho jazykový popis podal r. 1883 JAGIĆ ve svém vydání (s. 423 n.). V hláskosloví. Na rozdíl od Zogr., který zachovává nosovky na náležitých místech, v Mar. nacházíme poměrně častou záměnu písm. ѫ a ѹ, a to nejen ѹ za starší ѫ, ale dokonce ѫ místo původního ѹ, ku př. дъвоѭ Luk. VIII, 43, лѭбьве Io V. 42, což znamená, že pro písaře Mar. písmena ѫ a ѹ znamenala jednu hlásku, čili že místo ѫ vyslovoval ѹ; zřídka se zaměňuje ѧ s ѣ — съвѣзавъше, Mat. XXVII, 2[2]. Naproti tomu není v Mar. vzájemné záměny nosovek.

Jiný důležitý rys je zaměňování ъı hl. и, ku př. ризи Mat. XI, 8. Místo въ - na počátku slova napsal písař ѹ -, ku př. ѹселенѫѭ Luk. II, 1. Z těchto tří znaků usoudil Jagić, že písař Mar. náležel jazyku srbocharvatskému; sem patří i gen. сегд ради místo сего ради Mark. VI, 14.

S tím však se neshoduje vokalisace ъ > о (вонъ často m. вънъ, золъ m. зълъ, сотъ m. сътъ) a ь > е (весь m. вьсь, день m. дьнь často): Jagić vykládal, že tato vokalisace, vlastní jazyku bulharskému, se dostala do rukopisu jako rys literární výslovnosti (s. 428). Jinak jery se tu kromě vokalisace dobře zachovávají, zvláště také v koncových slabikách. Není však vzácností vzájemná záměna jerů a také assimilace jerová, uvedená již při Zogr.; při tom písař dává přednost psaní ъ před ь.

L' epenthetické se vynechává zřídka: dat. lok. земи m. землѝ několikráte, корабь, корабı, rovněž několikráte v part. пристѫпь Mat. VIII, 2 a jinde.

V tvarosloví se vyskýtají u kmenů konsonantických analogické tvary podle *i*-kmenů (viz při výkladě o km. konson. v § 32 n.). Ve skloňování složeném jsou vzácností formy na gen. *-ajego*, dat. *-ujemu*; formy assimilované *-aago* jsou hojnější; naproti tomu *-uumu* vzácné (ku př. нечистоѹѹмоу Luk. VIII, 29), častěji je stažené -ѹмоу. V lok. sg. je dosti dobře zachováno *-ějemь* (ps. -ѣемь).

---

[1] *Meillet* usoudil, že případy part. na *-ivъ* jsou jen stopami pozdějších oprav textu (RÉtSl. VIII, 1928, s. 46 n.).

[2] Do kapitoly o záměně ѧ — ѣ však *ne*patří помѣнѫти (to je starý etymologický rozdíl vedle помѧнѫти); cf. Jagić s. 424.

Charakteristické změny jsou v časování praesenta: místo *-aje-* nalézáme často assimilací 3. sg. *-aatъ:* събираатъ Mat. XII, 30; méně často v 2. pl. *-aate,* ku př. познаате Jo. XIV, 7; zejména charakteristická je změna *-ěje-* v -ѣа- u sloves typu *uměti:* разоумѣатъ Mark. XIII, 14; podobnou assimilací vzniklo z *-uje-* > *-uu-* u sloves typu *besědujǫ, besědovati,* ku př. трѣбоуоутъ Mark. XI, 3, трѣбоуоуте Luk. XII, 30.

Nejdůležitějším znakem časování v Mar. je hojné užívání aoristu asigmatického, hojnější než v Zogr.: Mar. zásadně neužívá jiných forem aoristů, je-li možná asigmatická (doklady viz v časování); Marianu se v té věci blíží Assem. V imperfektu se v Mar. většinou užívá tvarů nestažených s *-ěa-, -aa-.*

V slovní zásobě je v Mar. dobře zastoupena vrstva starší. O bohemismech Mar. viz dále.[1]

Po Jagićovi se věnoval rozboru Mar. I. A. BUZUK v čl. Къ вопросу о мѣстѣ написанія Маріинскаго евангелія (Изв. XXIII, кн. 2., 1918, s. 109 n. a Замечания о Мар. евангелии, Изв. XXIX, 1924, s. 307 n.).[2] Zabýval se podrobněji psaním jerů i nosovek, slabikami *šju/šu* a některými rysy tvaroslovnými, a dospěl k názoru, že ev. Mar. nebylo psáno příslušníkem jazyka srbocharvatského, nýbrž Bulharem (rozumí se, v Makedonii). Vývody Buzukovy nepřesvědčují; zejména případy, kde je v Mar. о za ѫ, jsou jen zřejmé omyly písařské a nemají významu dialektologického (*o* za *ǫ* je totiž střídnicí v dialektech západomakedonských, kolem města Debra).

3. *Codex Assemanianus* byl jazykově rozebrán Jagićem úvodem k vydání Račkého r. 1865. Bylo již řečeno, že jak toto vydání, tak vydání Črnčićovo z r. 1878 nevyhovují a nemohou proto býti podkladem přesného jazykového popisu. Na hojných příkladech to ukázal srovnáním s fotografiemi rukopisu *Josef Kurz* v čl. O potřebě nového vydání rukopisu Assemanova (Lfil. 53, 1926, s. 106 n., 234 n.). Nový jazykový popis podle vydání z r. 1929 se připravuje. Proto zde jen několik poznámek.

Bylo již řečeno, že z vynechávání jerů na konci slova bylo příliš mnoho vyvozováno; je to často na konci řádku, a tedy vlastně jen

[1] Rozborem Jagićovým se zabýval s bulharského stanoviska *L. Miletič,* Periodičesko Spisanie XIX—XX, 1886, s. 219 n.

[2] Srov. posudky *Kuľbakinovy* v Južnoslov. fil. IV, 1924, s. 219 n. a V, 1925/6, s. 304 n.

jev grafický. Ve psaní jerů dává Assem. přednost jeru tvrdému ъ. Vokalisace ъ > о, ь > е je doložena. Náhrada nosovek hláskami nenosovými se v Assem. téměř nevyskýtá. Naproti tomu je tu několik případů vzájemné záměny nosovek po *l'*, *č* a *ž*. *L'* epentheticum se většinou dobře zachovává.

4. *Psalterium Sinaiticum* bylo studováno hlavně v oboru jerů (Ju. Petrovskaja, Къ вопросу о мѣнѣ глухихъ въ старослав. памятникахъ. Мѣна глухихъ въ Синайской Псалтыри, Изв. XXI, kn. 1., 1916, s. 279 n., a od S. Kuľbakina, Полугласници у Синајском псалтиру, Južnoslov. fil. V, 1925—1926, 69 n.). Na základě rozdílů ve psaní jerů bylo rozeznáváno až 14 písařů Psalt. Sin., což je jistě přemrštěné. Nový rozbor podal B. VON ARNIM, Studien zum altbulgarischen Psalterium Sinaiticum, Leipzig 1930,[1] přinesl také zmenšení předpokládaných 14 písařů na tři hlavní písaře (A, B, C).

Jak již řečeno, pro nosovky *ę* a *ję* jest většinou jen jeden znak hlah. ѧ (transkribov. ꙗ), kdežto znak ę (є) se vyskýtá jen sporadicky a to nikdy u písaře A. V té příčině se písař A shoduje s hlah. zlomkem Ochridským a s listy Kyjevskými i Pražskými a tím zastupuje nejstarší typ hlaholice. Stopy tohoto stadia jsou ještě v Assem., kdežto v Zogr. i Mar. a v ostatních hlaholských rukopisech nalézáme již mladší stadium, kde ze znaku ѧ byl vyabstrahován zvláštní znak pro *ę*, totiž є. U písaře B nalézáme dosti dokladů pro záměnu nosovky ѫ hláskou о a také naopak ѫ za о, což je zvláště přesvědčivý případ pro to, že ne všechny doklady záměny ѫ > о můžeme vykládati jako písařské omyly, nýbrž že tu je stopa nářečí západomakedonského. Je také doložena záměna ѫ — е a naopak.

Ve výkladech o jerech je charakteristické, že Psalt. dává přednost tvrdému ъ před ь v částech písařů A a B, kdežto písař C zachovává ь na etymologicky správných místech. Dosti je doložena vokalisace ъ > о a ь > е (плоть 15b, кровъ 103a, слезъ 151b). Co do stažených a nestažených tvarů ve skloň. slož. a v impf. není mezi písaři A, B, C jednoty. *L'* epentheticum se v Psalt. Sin. dosti často vynechává u všech tří písařů. Úhrnem Psalt. Sin. prozrazuje dialektické odchylky makedonských písařů od předlohy, která byla patrně

[1] K tomu viz důležitou recensi *G. Il'inského,* Byzslav. III, 1931, s. 228 n.

původu moravského, neboť v Psalt. zůstaly některé bohemismy (o těch dále).

5. *Euchologium Sinaiticum.* Podle Geitlerova vydání z r. 1882 podal PROKOP LANG »Jazykovědecký rozbor Euchologia Sinajského« I—III v programech gymnasia v Příbrami 1888—1890; byl příznivě oceňován Oblakem (AfslPh XI, 592) a jinými, ale jak ukázal Frček, tento rozbor se hemží chybami.[1] Pro nový rozbor je třeba vyčkati ukončení vydání Frčkova. Speciálně jery v Euch. Sin. zkoumal A. LESKIEN (AfslPh XXVII, 1905, s. 31—40). V zachovávání jerů je Euch. dosti starožitné; assimilace jerová ъ > ь před tvrdou slabikou je provedena velmi pravidelně, méně v případech opačných ь > ъ. Po *č, št, žd* se ь drží, ale po *š, ž* místo ь bývá ъ (což znamená »ztvrdnutí« *š, ž*). Dosti častá je vokalisace ъ > о a častější ь > є. Naproti tomu není tu spolehlivých případů pro záměnu ѫ — о; také *l'* epentheticum se v Euch. lépe zachovává než v Psalt. Sin.

6. *Glagolita Clozianus* byl jazykově rozebrán VONDRÁKEM ve vydání z r. 1893. K tomu ještě čl. N. van Wijka О напряженномъ ь (ь̂) въ Сборникѣ Клоца (Slavia VI, 1927—1928, s. 239 n. Glag. Cloz. má některé důležité jazykové shody s cod. Mar., zvláště ve vzájemném zaměňování ѫ — оу, ku př. тѧжю I, 145 místo тѧжьѫ a naopak отъ сѫдѫ ř. 261/2 m. отъ сѫдоу; rovněž tu a tam zanedbávání rozdílu mezi ы a и, ku př. слишѧ II, 35 místo слышѧ, hl. ve slovese крыти. Tyto případy a rovněž ak. pl. тѧ же I, 77 místo ты же se vykládají jako svědectví pro to, že Glag. Cloz. byl opsán na půdě srbocharvátské, a z jiných jevů se pomýšlí v užším smyslu na Charvátsko; ale originál Glag. Cloz. byl napsán, jak ukazují jiné rysy, v Bulharsku; překládání textů Cloz. se účastnil duchovní, který byl žákem školy velkomoravské, neboť jen tím vlivem vysvětlíme bohemismus розьство ř. 877—879 (třikrát). Co se týče jerů, Glag. Cloz. dává nápadně přednost ъ před ь, zejména po *č, št, žd, š, ž.* Jinak se jery dobře zachovávají (jest ovšem doložena i jejich vokalisace ъ > о, ь > є); důležité jest, že je doloženo psaní nezdloužených jerů v poloze napjaté, ku příkladu абье, безмлъвье, людье, съмрьтьіѫ, сьѩ.

7. *Evangelní listy Ochridské* mají starobylý rys v tom, že mají — podobně jako Psalt. Sin. a obě památky původu českého — jediný znak ѥ pro *ę* i *ję.* Nalézáme tu jen vokalisaci ь > є, ale ni-

[1] Viz také Byzslav. V, 457.

koli ъ) о; v poloze napjaté (ѣ před jotací) se píše jen и, ku př. знамениѣ Jan XX, 30.

8. *Makedonský hlaholský list* poskytuje příliš málo materiálu. Vokalisace jerů není tu doložena.

9. *Kyjevské listy* byly po jazykové stránce často předmětem zkoumání v posledních 30 letech po vydání knihy Vondrákovy. Byla tu záhada: na jedné straně jsou Kyjevské listy vůbec nejpřesnější ze všech stslov. památek, nemají žádné odchylky v oboru nosovek, nemají vokalisace jerů ani jejich ztráty, ba ani jejich záměny (kromě ojedinělého přepsání вьсѣхъ m. -ь- VII a 10);[1] na druhé straně tu vůbec chybí *št, žd* a je místo něho *c, z*. Výklad se bral dvojím směrem: buď byly *c* a *z* uznávány jako bohemismy (a to zase buď jako stopa prvního písaře a zároveň překladatele nebo jako stopa opisovače), nebo byla vyslovována domněnka, že *c, z* jsou památkou po jakémsi nedoloženém a dnes již neexistujícím jihoslovanském nářečí, které mělo tyto střídnice za **tj, *kt* a **dj*. Tak myslil zejména Kuľbakin. Ale v reální památce nelze pracovati s irreálními dialekty.

Některým badatelům také vadilo, že v Kyj. l. je bohemismů domněle málo; je jich tam naopak poměrně mnoho, poměrně více než je dialektických rysů v jiných stslov. památkách, zejména uvážíme-li, že šlo o posvátný text (missál), který musil zachovávati formy literárního jazyka. Je konečně pravda, že naprosto průkazný bohemismus jest jediný, totiž právě *c, z* (zvl. imperativ *dazь!*); ostatní se dají sice doložiti také z jiných jazyků slovanských, ale v souvislosti s průkazným *c, z* se objevují také jako bohemismy. Zbytečně také pochyboval Troubetzkoy (ZfslPh XIII, 1936, s. 96), že *šč* v Kyj. l. za praslov. **stj*, ku př. imper. зашчити VIIb 24 je bohemismus (»moravismus«): *šč* bylo ovšem původní stslov. střídnicí za **stj*, ale v jiných stslov. rukopisech je již změněno ve *šť* úsporou artikulace, kdežto v Kyj. l. je zachováno *šč*, protože právě stará čeština měla také *šč*.

[1] Je tu ještě slovo вьсѫдъ »communio«, ale jeho etymologie není jistá, *Jagić* (AfslPh XX, 11) je spojoval s adv. вьсѫдоу, podobně *Meillet*, (Études II, 323), a pak by tu byla ovšem assimilace jerová; ale *R. Nachtigal* v kn. Starocerkvenoslovanske študije (v Ljubljani 1936) je pokládá za přejaté ze sthněm. *wizgôd* »eucharistia«. - Druhý případ gen. вьсѣхъ, který se uvádí jako případ záměny ъ—ь, není ve skutečnosti v Kyj. l. (srov. Kurz, Lfil 54, 1927, s. 356). - V nadpise надъ оплатмь Ib 9, VIIa 19 chybí titla.

Rovněž není správné, potírati český původ Kyj. l. formou dat. pl. тоузимъ IVb 10, »cizím«: adj. *tjūdjo- (štuždь) se v stslov. evangeliu i žaltáři obvykle vyskytuje ve formě тоуждь (s dissimilací), a počeštěnou formou tohoto тоуждь je právě тоуз-. Případy ak. нъı ve význ. мъı se vysvětlí vlivem opisovače, některé z nich jsou prostě omyly; rovněž tvar силахъ ve význ. gen. pl. VIIa 7—8 a VIIb 8 je zjevné přepsání. Zřejmě jihoslovanské rysy Kyj. l. (ľepentheticum a pouhé *l* za skupinu *-dl-*) se vysvětlují tak, že překladatel se snažil věrně zachovávati charakter staroslověnštiny.

Pro český původ Kyj. l. se vyslovili JAGIĆ (zvl. v Entstehungsgeschichte[2] 1913, s. 245 n.), chýlil se k němu A. BRÜCKNER (Die Wahrheit über die Slavenapostel, Tübingen 1913, s. 107), přijímal jej WEINGART (Nové Atheneum III, 1921, s. 295 n.), N. DURNOVO na prospěch českého původu ukázal, jak staroruští písaři zachovávali jihoslovanské rysy svých stslov. předloh (Slavia I, 1922—1923, s. 219 n.), N. VAN WIJK (Kilka uwag o pochodzeniu mszału Kijowskiego, Księga pamiątkowa ku czci O. Balzera, Lwów 1925, s. 665 n.) zase ukázal na parallely z jazykových dějin podkarpatoruských a usoudil, že Kyj. l. byly psány Čechem: jejich jazyk je staroslověnština upravená pro potřebu na půdě českomoravské; ED. SIEVERS v knize dále citované, L. ARASIMOVIČ (К вопросу о Кіевских листках, Slavia VI, 1927—1928, s. 18 n.) podobně se domnívá, že překladatel chtěl přiblížiti řeč missálu lidu, pro nějž překládal, právě v tom bodě, kde se jeho řeč od řeči moravského lidu nejpádněji odchylovala; podle tohoto výkladu byl překladatel nikoli Čech, nýbrž Bulhar (snad sám Methoděj).

O českém původu Kyj. l. pochyboval ST. KUĽBAKIN (RÉtSl II, 1922, s. 196 n.), kde přičítal *c, z* nějakému nedoloženému nářečí jihoslovanskému, a poněkud mírněji v Le vieux slave, s. 357 (v českém vydání s. 205).

Objevem Mohlbergovým byl posílen výklad o tom, že překlad missálu, z něhož byly opsány Kyj. l., spadá do doby cyrilomethodějské, a do diecése moravsko-pannonské, a tím ovšem i výklad, že v Kyj. listech jsou bohemismy. Při tom není lze rozhodnouti, zdali překladatel byl Čech, který se naučil staroslověnsky, či byl-li to jeden z makedonských učeníků Methodějových (ne-li Methoděj sám, když na Konstantina-Kyrilla sotva můžeme mysliti), který přišel s ním z jihu na Moravu a svůj překlad přizpůsoboval morav-

skému (t. j. jazykově českému) prostředí. Souhrnný přehled bohemismů Kyj. l. viz dále.

Také nadřádkové znaky Kyj. l. byly po Vondrákovi znovu probírány. Ubývá těch, kdo v nich chtějí viděti znaky přízvukové; posledně v tom smyslu psal GEORGE TRAGER, The old church slavonic Kiev fragment. Its accents and their relation to modern slavonic accentuation (vydala Linguistic society of America jako 13. svazek svých monografií 1933).[1] Jinou cestu nastoupil ED. SIEVERS v knize Die altslawischen Verstexte von Kiew und Freising (Leipzig 1925), který viděl v Kyj. l. verše a jejich šestery nadřádkové znaky chápal s hlediska hudební deklamace jako značky notové, resp. neumové.[2] Přes subjektivnost Sieversovy úpravy soudím, že na této cestě jest hledati pochopení nadřádkových značek Kyj. l. Otázka však je, máme-li je chápati podle hudebních značek starohornoněmeckých či spíše (jak jsem naznačil v Byzslav. V, 465) jako neumy byzantské. Při tom by nevadilo, že v římském missálu slovanském by byly značky původu byzantského; stejně tu nacházíme stopy byzantsko-slovanské orientace překladatelovy: Климента *(i* místo *ē!)* Ib 1, 3, 17 (a Климентоу Ib 12) a исоу VIb 11, pod йсм III a 15 (tedy *Isusъ* za lat. *Jesus*), obé podle byzantské výslovnosti *ē* > *i*.

10. *Pražské zlomky hlaholské* se od vydání Vondrákovy knihy O původu . . . z r. 1904 uznávají za památku česko-církevněslovanskou (a to i od Kuľbakina). Ljapunov vysvětlil, že tvar грѧдѣт I B 4—5, který byl nemožně vykládán jako slovakismus (Oblak, Vondrák; ale ѣ by se nečtlo jako slovenské *-je-*, nýbrž jako *-ᵉa-!*), lze čísti грѧдѣт(є), tedy 2. pl. imper. (viz AfslPh XXVIII, 1906, ss. 478 n.). Přehled jejich bohemismů viz dále. ne pravidelnost v ъ-ь ѧ > a, ѫ > ou,

11. *Savinna kniga* byla podrobně rozebrána svým vydavatelem V. ŠČEPKINEM: Разсужденіе о языкѣ Саввиной книги (v Petrohradě 1899). Mimo to o jerech psal A. LESKIEN (Noch einmal ъ und ь in den altkslav. Denkmälern. I. Das Sava-Evangelium, AfslPh XXVII, 1905, 1—30), jenž v této nejdůležitější otázce

[1] Srov. Weingartovu recensi v Byzslav. V, 463 n.

[2] Sieversem se zabýval *Myk. Hrunśkyj* (= Grunskij) v čl. Київськи листки та фрейзінгенські уривки v publikacích Vseukraj. Akademie nauk v Kyjevě 1928.

opravil vývody Ščepkinovy.[1] Podle Leskiena je stav tento: Písař nevyslovoval v slabé poloze v otevřených slabikách jerové hlásky, místy však zachovával způsob psaní své předlohy; nejvíce vyhovoval své výslovnosti při psaní slov nejčastějších jako вьсь, къто, мъногъ, чьто, мьнѣ, мъноѭ, která vyslovoval bez jeru. Velmi často je psáno ь místo ъ před následující palatální slabikou; naproti tomu po *š, ž, č* (nikoli po *št, žd*) se píše častěji ъ. Vokalisace jerů je v Sav. kn. tak vzácná (odečteme-li případy, jež lze vyložiti i jinak, viz Kuľbakin, Le vieux slave, p. 75 n.), že lze souditi, že v nářečí písařově jí vůbec nebylo. Nosovky se zachovávají na svých místech (písmeno ѩ tu neexistuje). Místo ꙗ se po *ľ* a *r'* píše pravidelně ѣ: землѣ 47b, волѣ 29 a j., творѣше 84b. Podobný zjev nalézáme v listech Undoľského ve skupině -нѣ- (непрнѣзнини 25 a j.), v lístku Makedonském (ѣкоже 1, 11) a v listech Chilandarských разарѣетъ I B a 9—16. Je to zřejmý vliv hlaholských předloh. Četné je v Sav. kn. vynechávání epenthetického *ľ*. Zajímavá zvláštnost Sav. kn. jest, že ve skupinách **tьrt, *tьlt* dává přednost psaní *měkkého* jeru: jiné památky, pokud nezachovaly přesně rozdíl mezi ь a ъ, dávají přednost jeru tvrdému. Nalézáme tedy v Sav. kn. въврьже 66 bis, 78 b, отьврьзи 41 b a j., врьхоу 84 a j., мрьтвъ 69, срьдьцемь 122 b; влька 125 b, испльни сѧ 124.

12. *Codex Suprasliensis*, nejobjemnější památka stslov., byl vedle Zogr. předmětem nejčastějšího jazykového zkoumání, zvláště v oboru jerů a lexika. Zabýval se jím VONDRÁK již v první své větší práci Zur Kritik der altslovenischen Denkmale (v Sitzungsberichte vídeňské akademie 1886). Dále sem patří Altslovenische Studien (tamtéž 1890), Über einige orthographische und lexikalische Eigentümlichkeiten des Codex Supr. (tamtéž 1891).[2] Nevalná byla dissertace E. ZIVIERA Studien über den Cod. Supr. I. (Breslau 1892, II. Kattowitz 1899; o první části viz recensi Vondrákovu, AfslPh XV, 1893, s. 407 n.; FR. PASTRNEK psal o Supr. v Lfil XXIV, 1897, 96 n. (zvl. o jerech); po vydání Sever'janovově

[1] Charakteristická jsou slova *Leskienova* na s. 28 n., jež se hodí i na některé jiné novější rozbory stslov. památek: »das ist papierne Sprachforschung und ihr Resultat ist ein papiernes«. — »Gegen die Methode, die Ščepkin dabei anwendet, mußte ich mich aussprechen, weil ich der Überzeugung bin, daß si auf Irrwege geht und in die Irre führt.«

[2] Viz o nich v přehledném článku *M. Nohy* Dílo Václava Vondráka, ČMM 50, 1926, s. 1 n.

A. LESKIEN rozebral znova jery (Die Vokale ъ und ь im Cod. Supr., AfslPh XXVII, 1905, s. 481 n.) a vydal rozpravu Zur Kritik des altkslav. Cod. Supr. I, II (Abhandlungen saské Akademie věd, v Lipsku 1909—1910). N. VAN WIJK (bylo citováno výše; zabývá se zde stránkou lexikální; mimo to v čl. Zur Herkunft dreier Legenden des Cod. Supr. (AfslPh XLII, 1929, s. 289 n.); N. DURNOVO se podrobně zabýval hojnými biblickými citáty v Supr. (К вопросу о древнейших переводах на старослав. язык библейских текстов. Супр. рук., Изв. XXX, 1925, s. 353-429) a při tom srovnával také lexikální varianty. Nejpodrobnější je citovaná monografie A. MARGULIÉSE Der altkslav. Codex Supr. (Heidelberg 1927), kde je podán podrobnější popis hláskoslovný, syntax, krátká charakteristika slovníku, mluvnická charakteristika všech 48 částí Supr. a závěrečné výklady o původu Supr., zejména o dialektě písařově; všech thesí Marguliésových však nelze přijmouti. Je také třeba lišiti od sebe dialekt písařův a jazykové znaky jeho předloh.

Nejnápadnější je Supr. v oboru vokalisace jerů: na vokalisaci ъ > о jsou v této nejrozsáhlejší památce jen tři doklady: любовънъıи 166, 21, смоковьнаго 345, 13, a крѣпокъ 464, 13. Docela jinak tomu je s vokalisací ь > е; zde se Supr. rozpadá na dvě části: v první (po str. 285, t. j. zhruba I., martyrologická část) je vokalisace ь > е velmi častá (přes 300 dokladů); v druhé části (homiletické) rozsahem větší, jest jen 39 dokladů. To je zřejmě stopa dvou různých předloh. Rovněž již v předloze Supr. byly zdlouženy jery v poloze napjaté, ale jen v části po str. 466, což je ovšem velká většina kodexu. Naproti tomu písařovo je časté vynechávání jerů na konci slova i záměna jerů. Psaní jeru ъ po hl. *š, ž, č* . . . ukazuje, právě tak jako psaní jotovaných hlásek, že ve výslovnosti písařově byly tyto souhlásky již odpalatalisovány. Jiný dialektický bulharský rys je v tom, že *l'* epentheticum je v Supr. již jen výjimkou; často se místo *l'* píše ь, ku př. земьıа, což znamená jen palatální artikulaci retnic *m', p', b', v'*. Zdali psaní ѣ ve význ. ıа (nikoli tak časté jako v Sav.) je stopou hlaholských předloh či vlivem výslovnosti písařovy, není jisto. V oboru nosovek je zaznamenati některé případy přechodu ѫ > оу: имоуштоуоумоу místo имѫшт . . . 377, 22.

Vyskýtá se tu také několikrát рокъ proti stslov. рабъ a роз- proti stslov. раз- (za *ŏrt-* na začátku slova s intonací cirkumflexovou, tedy jako v češtině a v ruštině), ale také jiné případy změny

rozeznává e - je

ѧ > о, zvl. v nepřízvučných slabikách; je otázka, do jaké míry tyto případy svědčí pro dialekt písařův.

Důležité je, že v Supr. se rozlišuje є a ѥ na začátku slova: ѥ se píše na začátku slov slovanských, є se píše na začátku slov řeckých, jako єгѵптъ, єлинъ (= Hellén), єпископъ, ve slov. interjekcích єи, єсє zvl. na začátku věty, a zájm. єтєръ. Doklady na kolísání є- a ѥ u několika jiných slov (jako єзєро — ѥзєро) jsou řídké (viz Meyerův index); je v tom nepřímo nové potvrzení starého pravidla, že v hlaholici ѩ je třeba čísti jako ѥ.

Dodatek. V malých kyrilských památkách, totiž v Und. a Chil. je doložena jako v Supr. jen vokalisace ь > є (Und. пришедъше 9, праведъни 33, скръжетъ 32 a j.; Chil. нечестьнѣ II B b 16—17, лестиѭ II B b 25), v Słuck. patrně vokalisace vůbec nebylo. Vypadání jerů tu ovšem není vzácností. Zajímavé je, že se v Chil. udržely některé případy nezdlouženého jeru v poloze napjaté: дьꙗвола II B a 12—13, сїсєньимь I Ab 6. K jazyku Chil.: VONDRÁK, Paleographisches und sprachliches anläßlich der neuen Publikation der Blätter von Chilandar, Afsl.Ph XXII, 1907, s. 541 n.; KUL'BAKIN (vydavatel Chil.), Лексика Хиландарскихъ отрывковъ, Изв. VI, 1904, кн. 4, s. 132n.

Bohemismy ve staroslověnských památkách.

Slovanské prameny o době cyrilomethodějské několikráte dosvědčují, že Konstantin a Methoděj měli záhy žáky z domácího obyvatelstva moravského (později i z Pannonie). Známe některé z nich i jménem, zejména *Gorazda,* jehož Methoděj sám předurčil za svého nástupce; Ž. Meth. v kap. XVII. praví o něm:

> показа же имъ (Меѳодий) єдиного отъ извѣстьнъиихъ оученикъ своихъ, нарицаемаго Горазда, глаголѭ: сь єстъ вашеѭ землѭ свободь мѫжь, оученъ же добрѣ въ латиньскъиѭ кънїгы, правовѣрьнъ.

Po vypuzení žáků Methodějových od Svatopluka šel jistý počet učeníků původu moravského na slovanský jih, do Charvátska i do Bulharska. Ale i ostatní, kteří nebyli původu moravského, odnášeli s sebou vzpomínku na moravské (t. j. jazykově české) prostředí.

Lze tedy přirozeně očekávati, že se v staroslověnských biblických rukopisech najdou stopy po těchto moravských (t. j. českých) spolu-

pracovnících Methodějových. A tyto stopy skutečně jsou. Nejbezpečnější je česká střídnice *z* na praslovanskou skupinu **dj*. Tak čteme v evangeliu Mariánském розьство Mat. XIV. 6, proti stslov. рождьство (»narození«) na jiných místech. Tvar розьство je i v Glagolitu Clozově. Mar. Jan. XX, 27 má imperativ вижь, což je patrně pokažený opis z pův. české formy *vizь* (jako máme v Kyjevských listech дазь). V žaltáři (Psalt. Sin.) nalézáme невѣзество XXIV, 7, proti stslov. невѣждьство (»nevědomost«) a j. tvary.[1] V Euchologiu Sinajském, v zpovědní modlitbě, čteme české sloveso рачити (l 72 a).

Podle dosavadního stavu vědění není těchto českých jazykových stop mnoho a některé, zejm. lexikální, nejsou jisté; ale je třeba míti na mysli, že naše staroslověnské rukopisy jsou vesměs opisy, vzdálené od doby vzniku mezerou 100—150 let, a že byly pořízeny daleko od místa vzniku: v zemích balkánských, dílem v Makedonii, dílem i jinde. Není tedy divu, že těchto jazykových zbytků českých se v nich zachovalo málo; že se vůbec zachovaly, to naopak svědčí pro sílu velkomoravské (t. j. jazykově české) tradice.

Ostatně nezapomínejme, že jak v základní zásobě slovní, hlavně pokud šlo o konkréta, tak v soustavě hlásek (kromě střídnic za praslov. **tj, *dj, *kt*) i v soustavě tvarů (kromě několika pádových koncovek, jako je zejména dvojice *-ě/ję-* ve skloňování *jā* kmenů) a konečně i v syntaxi se jazyk našich předků v podstatě shodoval s makedonským dialektem soluňských bratří, takže podstatná část jazykového pokladu staroslověnského je právě tak česká jako jihoslovanská.

Hojně bohemismů obsahují *listy Kyjevské.*

a) Nesporný bohemismus je tu střídnice *c, z* za praslov. **tj, *kt, *dj* místo stslov. *št, žd*: ku př. *prosęce* VIb 6, *chodatajęcju* Ib 11, *pomocь* VIb 15 (ve větě *prispěji namъ pomocь tvoja*, v modl. 33., která je vlastně *česká*), a zvl. v imper. *dazь*, což byl původní imperativ slovesa *dáti*, doložený j e n v Kyjevských listech (srov. dosud české *věz, viz, jez*), a to 5×, kdežto již v nejstarší české písni »Hospodine, pomiluj ny« je analogický novotvar *daj* (*daj* nám všěm, Hospodine . . .).

[1] Srov. *J. Stanislav,* Dnešný stav otázky československých prvkov v staroslovienských pamiatkach, sborník Ríša veľkomoravská, Praha 1933, str. 491 n. Tam je bibliografie ostatních prací.

b) Opírajíce se o tento nesporný bohemismus, můžeme za bohemismy Kyj. l. pokládati i jiné znaky, dosvědčené kromě čsl. i v některých jiných jazycích slovanských: tak skupinu *šč* za praslov. **stj*, což byla původní stslov. střídnice za **stj;* bylo v stčešt. a je dosud v polšt. a rušt., kdežto v textech stslov. je jenom *št: očiščenije* Va 15, *zaščiti* VIIb 24 a j.;

c) instr. sg. *o*-km. má koncovku důsledně podle *u*-kmenů, *-ъmь*, místo stslov. *-omь*, ku př. *nadъ oplatъmь* IIb 18 a j., což je sporadicky též v textech stslov. a pravidelně v staré ruštině.

d) Syntaktické spojení *utęže byti* (»uspěl«) má sice obdobu ve slovinštině, ale lze je pokládati za bohemismus (viz »ona toho řéci netaže, až ji čbán k sobě přitaže« = sotva to dořekla, v stč. bajce o liščě a čbánu, rkp. Hrad., vyd. Paterova str. 390),

e) na území ritu římského, tedy západní, ukazují slova přjatá z latiny: *oplatъ* = oblata (záměna *b*>*p* se vysvětluje prostřednictvím německým), *mьša* = missa (jinak *služьba, liturgija*), *prěfacija, papežь* (prostřednictvím románským), jméno sv. *Felicity*, gen. sg. *cirъkъve* a adj. *cirkъnaja* vlivem sthněm. (proti stslov. *crьkъve, crьkъvьnaja*).

f) Jako lexikální pannonismus bývá označováno adj. *rěsnotivьnaja* (= istinьnaja, »pravdivé, opravdové«). Srov. v Psalt. Sin. рѣснота »pravda« (jinak истина) a adj. рѣснотивьнъ.

Pro bohemismy můžeme Kyjev. l. označiti *za nejstarší památku českého jazyka.* Missál přeložený z latiny vznikl snad již na konci života Konstantinova; některé jazykové rysy ukazují, že byly psány jazykem, vzešlým z prostředí byzantského; tak zejména osob. jméno *Klimenta* (4 × na l. I) a *Isusъ* (2 ×) místo lat. *Clemens, Jesus;* na byzantské prostředí tu ukazuje byzantská výslovnost dlouhého *ē* jako *i*. Kyjevské listy jsou však opis, jak ukazují některé písařské omyly, zvl. *rovaniję*, Ib 10 místo darovanija, ovšem opis velmi starobylý, jak ukazuje charakter jazyka i písma hlaholského, tedy ne pozdější než z polovice X. století.

Opačná theorie, kterou přednesl V. Vondrák v kn. O původu Kijevských a Pražských zlomků (v Praze 1904), že bohemismů v původním znění nebylo a že se tam dostaly teprve při přepisu, dnes již neobstojí.

Bezpečně českého[1] původu jsou také *Pražské zlomky hlaholské.*

[1] Bohužel neznáme žádnou církslov. památku, jejíž vznik nebo opsání bychom mohli klásti na Slovensko.

Podle pravděpodobné domněnky Vondrákovy (v téže knize O původu ....) byly psány v XI. století v klášteře Sázavském.

Bohemismy jsou tu (podle přehledu Vondrákova):

A. Hláskoslovné:

1. domnělé první dva doklady pro českou přehlásku *a* > *ě* *pęnťъtikostie* (m. -ija) I B 4 a *cělenie* (m. -ija) II A 23.
2. Střídnice za nosovky *ǫ* > *u* a *ę* > *ja*, zvl. v 3. pl. aor. *udariša* II A 4 a j.
3. Za **tj dj* > *c*, *z*: *chvalęcimъ* I B 15, *utvrьzenie* I B 22.
4. *šč* místo stslov. *št*: *na sudišči* II B 21 (viz ad 3. a 4. Kyj. l.).
5. Zachování skupiny *-dl-*: *modlitvami* I A 16, *vъsedli* II B 12.
6. V zájm. *veš-* západoslovanské *-š-* proti stslov. *-s-*: *vъšěchъ* I A 17 (psáno вѣшѣхъ').
7. Tu a tam nedostatek epenthetického *-l-*: *prěstavenie* I B 25.

B. Tvaroslovné:

1. inst. sg. *o*-kmenů s koncovkou *u*-kmenovou: *drěvъmъ že križnъmъ* II B 10—11 (viz i Kyj. l.).
2. Gen. sg. *ja*-km. má koncovku *ě* (jako v severoslovanských jazycích vůbec) proti stslov. a vůbec jihoslov. *-ę*: *bogorodicě* I B 25 (ps. бцѣ) a j.

Pro souvislost Praž. zl. hlah. s jinými památkami stslov. je zajímavá shoda II B 9 дрѣва ради Ядамъ рѣ бъістъ иселенъ s Euch. Sin. 85b дрѣва ради Ядамъ издрѣ изг(нанъ).

Za lexikální bohemismy v stslov. pokládal JAGIĆ (Entstehungsgeschichte s. 268 n.) запѧть místo абье (»*v zápěti*« Čud. ps., Galic. ev.), прахнѣнъ Sav. (srov. č. *práchnivěti*), клепьць (slov. a stč. *klepec*), сань (č. *saň*, v Parim.). Ale jest jich zajisté více.

Bohemismy nalézáme ostatně i v opisech mnohem mladších, a to nejen v textech biblických a liturgických, nýbrž i v textech, majících historický vztah k území velkomoravskému, jako v Životech Konstantina a Methoděje a v opisech legend svatováclavských.

Přehled stslov. památek podle místa jejich napsání:

1. Na území českém:
   předloha Kyj. l. (asi ještě v prostředí velkomoravském), Praž. zlomky hlah. (v Čechách, snad v klášteře Sázavském).

2. Na území pannonském (slovinském):
Fris. pam.
3. Na území blízkém srbocharvatskému, snad v severní Makedonii:
cod. Mar.; Glag. Cloz. (obé se zřejmými bohemismy).
4. V Makedonii v oblasti ochridské:
Zogr., Assem., Psalt. Sin., Euch. Sin. a oba malé zlomky hlaholské (ev. Ochr., Ryl. list).
5. Ve východním Bulharsku, v jeho západní části:
Cod. Suprasl. a malé zlomky kyrilské.
6. Ve východním Bulharsku, v jeho severní části:
Sav. kn.

Pozn. Srov. k tomu čl. *S. M. Kuľbakina,* Du classement des textes vieux-slaves, RÉtsl II, 1922, s. 175 n. a v závěru jeho mluvnice Le vieux-slave (též v českém vydání). Ale ani klasifikace Kuľbakinova, opírající se o rozbor faktů hláskoslovných, není definitivní.

E. *Pozdější památky církevněslovanské a jejich vztah k staroslověnským.*

Naše mluvnice se omezují, se zřetelem na žádoucí stejnorodost jazykového materiálu, na uvedený kánon památek, jen s tím rozdílem, že gramatikové ruští přihlížejí více k Ostrom. Bylo by však možno pojmouti předmět šíře a pokusiti se o historickou mluvnici veškerého církevněslovanského jazyka ve všech jeho typech (redakcích; srov. § 1.). To měl na mysli DOBROVSKÝ, jenž své Institutiones linguae slavicae dialecti veteris (1822) z nedostatku čistě staroslověnských pramenů založil jako mluvnici církevněslovanského jazyka v širším slova smyslu (viz Weingartovu knihu Dobrovského Institutiones, s. 92 n.). K pozdějším církslov. památkám poněkud přihlížel také VONDRÁK ve své Altkirchenslavische Grammatik, 2 vyd. 1912. Ale jinak tento úkol by byl tak obrovský a přípravné práce jsou tak mezerovité, že na jeho plné uskutečnění není pomyšlení. Přes to víme, že některé pozdější rukopisy doplňují a potvrzují fakta, známá z textů staroslověnských. Mimo to jsou pozdější rukopisy biblické i liturgické velmi důležité pro textovou kritiku. Zde z nich podáváme jenom malý výbor.

1. Nejbližší staroslověnským — přímou kontinuitou s půdou velkomoravskou — jsou rukopisy *charvatskohlaholské,* velmi konservativní. Zachování starobylých rysů předloh v charvatskohlahol-

kých opisech bylo tu podporováno také tím, že prostředí čakavského nářečí,[1] v němž se charvatskohlaholská liturgie pěstovala, má některé rysy archaické (tak na př. se tu zachoval nom. sg. *ū*-kmenů: *kri, loki, creki* nebo kondicionál *bim (bin), biš, bi, bimo, bite, bi.* Tak z charv.-hlah. textů Proroků (v breviářích) byly zaznamenány tyto archaismy: nom. mask. part. praes. гредєн, part. praet. act. IV. 1. kratšího typu рожд'шнѣ, vazba люби створити, slovo рѣснота a j (srv. Kurz, Byzslav. VI, 229). V hláskosloví jsou ovšem tyto rkpy. přizpůsobeny výslovnosti písařů i čtenářů: znají jen jednu jerovou hlásku (ь), za nosovky píší оу a є.

Rukopisy charvatskohlaholské jsou také velmi důležitými památkami kulturních styků česko-charvatských; některé ostatně obsahují bohemismy.

Ve vývoji charvatskohlaholské skupiny můžeme rozeznávati:

I. období nejstarší, od příchodu učeníků Methodějových koncem IX. stol. do oficiálního uznání charvatskohlaholské liturgie papežem Innocencem IV. r. 1248.

II. Dobu rozkvětu od r. 1248 do rozšíření knihtisku a do oprav církevního sněmu Tridentského (zhruba do poloviny XVI. stol.), a zde opět dvě skupiny: a) stol. XIII.—XIV., b) stol. XV.—XVI.

III. Dobu novou od sněmu Tridentského.

Do období nejstaršího patří zejména:

1. první strana listů Kyjevských jako památka přechodná,
2. listy Vídeňské jako první památka charvatskohlaholská (vyd. JAGIĆ, Glagolitica, ve Vídni 1890),
3. Gršković̊v zlomek Apoštola z rozhraní XII.—XIII. stol. (vyd. JAGIĆ, Starina XXVI),
4. Mihanić̊v zlomek Apoštola z téže doby (vyd. JAGIĆ, Rad, II, u Zagrebu 1868),
5. nápis na kamenné desce v kostele sv. Lucije v Bašce na Krku z doby krále Zvonimira (z konce XI. stol.).

Do stol. XIII. a XIV. patří zejména:

1. Prvý breviář Vrbnický (z Vrbniku na ostrově Krku), rozebral JOSEF VAJS v kn. Nejstarší breviář chrvatsko-hlaholský, v Praze,

[1] Tři skupiny srbocharvatských nářečí se nazývají podle formy tázacího zájm. »co«: što-kavské (na východě a jihu), ča-kavské (t. j. *čь*, s jerovým *a*, bez zájm. *to*) (na západě) a kaj-kavské (na severozápadě, v sousedství Slovinců). — S tímto dělením zeměpisně se *ne*kryje dělení podle střídnic za praslov. *-ě-* na *e*-kavštinu (*reč, Beograd,* pod. naší ztrátě jotace), *je*-kavštinu *(riječ)* a *i-kavštinu* (*rič,* pod. našemu úžení).

nákl. Král. čes. společnosti nauk 1910 (zde též pěkný popis jiných breviářů).

2. Missál »Kneza Novaka« (t. j. knížete) z r. 1368, krásně psaný a illuminovaný, ve víd. Nár. knihovně,

3. Rukopis Lobkovický z r. 1359, z bývalé knihovny v Lobkovickém paláci v Praze na Malé straně (nyní v Nár. a univ. knihovně), psaný v Seni. Odsud vydal JOSEF VAJS charvatskohlaholský žaltář parallelně s rukopisem pařížským: Psalterium palaeslovenicum croaticoglagoliticum, T. I. Pragae 1916 (v kyrilské transkripci).[1]

4. Remešský evangelistář, t. j. jeho hlaholská část z r. 1395.

Perg. rkp. 47 l.: první část, cyrilsky psaná, obsahuje 16 l., druhá, hlaholská 31 l. Evangeliář je neúplný. O cyrilské části se věřilo ve středověku, že ji psal sv. Prokop, opat sázavský († 1053); je to však jihoruský rukopis ze XII. století. Hlaholskou část psal charvatský hlaholita v klášteře na Slovanech (v Emauzích) v Praze. Je datována českým přípiskem (subskripcí), ale psaným hlaholsky:

Lětъ gospodnichъ č. t. p. d. (= 1395). Tato evanjelie a epistolie ešto su pisani slověnskimъ ězikemъ, ti jmaji spievani biti vъ godi, kdižъ opatъ pod korunu mši služi. A druga strana tiechto kniežekъ, jenž ě podlě russkego zakona pъsalъ ě svati prokopъ opatъ svu ruku, a to pismo russke dalъ něboštik Karelъ čtvrti carъ rzimski k oslavěni tomuto klašteru a ke cti svatemu eronimu i svatemu prokopu.

Remeš. ev. bylo reprodukováno r. 1843 Silvestrem; nová reprodukce péčí L. LÉGERA, L'évangélaire slavon de Reims dit Texte du sacre. Édition facsimile en héliogravure (Reims-Prague 1899). Srov. FR. PASTRNEK, ČMM 1891, s. 331 n.

Pozn. Z činnosti Emauzského kláštera máme v Praze (v Nár. a univ. knihovně v Klementinu) Bibli českou psanou písmem hlaholským (sign. XVII A 1), 258 listů. Obsahuje 15 knih Starého zákona a některé úryvky. Na konci přípis tohoto znění: *Tito knigi dokonani jsu po lětěch narozěni s(y)na božieho po 1416 za času knieze Krziže opata slovańskego. Psana tato bible od bratrzi klašterskich ale ně od pisarzov charvatskich.* Viz Jos. Kolář v Sitzungsberichte KČSN 1866, II, 84; Truhlář, Katalog českých rukopisů c. k. veř. a univ. knihovny, v Praze 1906, s. 1.

5. Breviář Víta z Omišlje z r. 1396 (468 l.!) ve vídeňské Nár. knihovně. Odsud vydal JOS. VAJS knihu Rut (1926).

Do stol. XV. patří zejména:

1. Missál knížete Hrvoje, z počátku XV. stol., překrásně illuminovaný. Viz monografii: V. JAGIĆ-L. THALLÓCZY, Missale glagoliticum Hervojae ducis Spalatensis (Vindobonae 1891).

---

[1] Charv.-hlah. žaltářů je známo šest: kromě pražského a pařížského jsou to oxfordský (bibl. Bodleiana), vatikánský a dva záhřebské.

2. Velmi důležité jsou breviáře, obsahující charvatskohlaholskou recensi I. česko-církevněslovanské legendy svatováclavské; tato recense je původnímu sepsání nejbližší. Celý hlaholský text této vzácné skladby je znám až od počátku XX. století. Její text v lublaňském breviáři objevil a vydal JAGIĆ r. 1902, nato r. 1903 text vatikánský (tento je z r. 1379); Josef Vajs objevil třetí úplný text v breviáři novljanském (vydal FR. PASTRNEK, Slovanská legenda o sv. Václavu, v Praze, KČSN 1903). Srov. JOS. VAJS, Sborník stslov. literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmile, v Praze nákl. Čes. akademie 1929; M. WEINGART, První česko-církevněslovanská legenda o sv. Václavu, v Praze 1934 (ve Svatovácl. Sborníku I.).

Pozn. Historický přehled charv.-hlaholské literatury: V. JAGIĆ Hrvatska glagolska književnost v čele Vodnikovy Povijesti hrvatske književnosti I., Zagreb 1913. — IVAN MILČETIĆ, Hrvatska glagoljska bibliografija. I. Opisi rukopisa. Starine XXXIII. Zagreb 1911. — JOSEF VAJS, Rukověť hlaholské palaeografie, v Praze 1932.

2. *Památky středobulharské* (kyrillské):

Nejcharakterističtější známkou je vzájemná záměna nosovek a nepravidelnost v užívání jerů. Podrobnější přehled viz v kn. B. CONEVA История на българский езикъ. I. Sofija 1919.

1. Evangelium Dobromirovo, ze XII. stol. Viz rozpravu V. JAGIĆE, Evangelium Dobromiri, ein altmacedonisches Denkmal der kirchenslav. Sprache des XII. Jahrhunderts. Wien (Sitzungsberichte) 1898.

2. Evangelistář Bojanský (Bojana byl starý slavný klášter bulharský u Sofie, s nádhernými freskami v kostele) ze XII.—XIII. stol., nyní v býv. Rumjancevském museu v Moskvě. Je to palimpsest, jehož spodní písmo bylo hlaholské. Rozprava o něm S. M. KUĽBAKIN Изв. IV. kn. 3. str. 800—868.

3. Čtveroevangelium Dečanské (t. j. ze slavného srbského kláštera Dečani), nyní v leningradské Veřejné knihovně, asi ze 2. polovice XIII. století. Z tohoto rkp. doplnil Jagić ve svém vydání Mar. chybějící počáteční část (Mat. I.—V., 24).

4. Čtveroevangelium Trnovské, psané v Trnově pro cara Konstantina (1256—1277), nyní v knihovně Jugoslavenské akademie v Záhřebě. Rozbor od M. VALJAVCE (Starine XX a XXI, 1888/9).

5. Čtveroevangelium Dobrějšovo, ze XIII. stol. Vydal B. CONEV v Sofii 1906.

6. Praxapostol Ochridský. Byl opsán z hlaholského originálu, asi koncem XII. století, nyní v býv. Rumjancevském museu v Moskvě. Vydal S. M. KUĽBAKIN, Охридская рукопись Апостола конца XII вѣка, v Sofii 1907.

7. Praxapostol Slěpčenský (podle kláštera Slěpča u Prilepu), pochází asi ze XII. stol. Vydal G. A. IĽINSKIJ Слѣпченскій апостолъ, v Moskvě 1912. Viz Weingartovu rec. L. fil. 42, 1915, s. 63 n.

8. Praxapostol Strumický (makedonský), z konce XII. stol. Nachází se v rukopisné sbírce P. J. Šafaříka v Národním museu v Praze. Popsal jej J. POLÍVKA Palaeographische, grammatische und kritische Eigenthümlichkeiten in dem Makedonischen Praxapostolus (AfslPh X, 1887, 106 n., 417 n.).

9. Žaltář Pogodinův, z konce XII. stol., a

10. Žaltář Boloňský, psán byl u Ochridu za cara Asěna II., po r. 1230. Oba souběžně vydal V. JAGIĆ v nádherném vydání Psalterium Bononiense ve Vídni 1907 (k tomu řecký text komentáře: Supplementum Psalterii Bononiensis, Incerti auctoris explanatio psalmorum graeca, ve Vídni 1917. — Rozbor: V. ŠČEPKIN, Болонская псалтырь (v Petrohradě 1906).

11. Parimejnik Grigoroviččův, t. j. výběr čtení ze Starého zákona, hl. z Genese a z Proroků, k liturgickým potřebám, tedy text důležitý pro řešení problému o církslov. překladu Starého zákona. Pochází z rozhraní XII.—XIII. stol., je v býv. Rumjancevském museu v Moskvě. Vydal jej ROMAN BRANDT (v Moskvě 1894).

3. Památky srbské redakce (cyrilské):

Nejstarší památkou toho druhu je listina bosenského bána Kulina republice dubrovnické z r. 1189 (obchodní smlouva), důležitá pro dějiny srbského jazyka. Je tu zvl. instr. sing. fem. праковь вѣровь (t. j. *-ou* místo nynějšího *-ōm*) a dat. pl. грѧдамь доубровьчамь (text viz v bohaté anthologii STOJANA NOVAKOVIĆE Примери књижевности и језика старога и српско-словенскога, у Београду 1904, s. 401.

1. Evangelistář Miroslavův, nádherný kodex, psaný koncem XII. stol. pro chlumského knížete (Chlum = pozd. Hercegovina) Miroslava, s krásnými iniciálkami a ornamenty, důležitý pro dějiny srbského výtvarného umění. Jsou tu ještě nosovky. Skvěle vydán LJUB. STOJANOVIĆEM 1897. Předloha rukopisu byla staroslověnská, a proto má ev. Mir. obzvláštní význam. Rozbor podal S. M. KULBAKIN Палеографска и језичка испитивања о Мирослављевом јеванђељу, v publ. Srb. kralj. akademie 1925.

2. Čtveroevangelium Nikoľské, kod. z kláštera Nikolja, nyní v Nár. knihovně v Bělehradě. Psán byl sice až kolem r. 1400 bogomilem Hvalem, ale je velmi starobylý a důležitý pro textovou kritiku stslov. Nového zákona. Vydal jej DANIČIĆ Никољско јеванђеље, у Београду 1864.

3. Hvalův kodex z r. 1404 (nyní v Bologni), pro Hrvoje, vévodu spljetského. Kromě Nového zákona a Žaltáře obsahuje také Apokalypsu, kterou uveřejnil DANIČIĆ ve Starinách IV, 86 n.

4. Praxapostol Šišatovacký (klášter Š. na Fruške goře), psán r. 1324. Vydal FR. MIKLOSICH, Apostolus e codice monasterii Šišatovac palaeoslovenice, Vindobonae 1853.

4. Památky ruskoslovanské.

Podrobnější přehled v knize N. DURNOVO: Введение в историю русского языка, Ч. I. Источники. Brno (fil. fak. Masarykovy univ.) 1927. — Durnovo také ukazoval, jak staroruské rukopisy svým pravopisem zachovávají rysy staroslověnské, zejména v oboru nosovek a jerů, dále v užívání ѣ, v є a ѥ na začátku slova, v ѕ, ve skupinách *št, žd* a j. Toho se týká jeho velká práce Русские рукописи XI и XII вв. как памятники старославянского языка v Južnoslov. fil. IV. 1924, s. 72 n., V, 1925/6, s. 93 n. a VI, 1926/7, s. 11 n. Bylo to tím, jak ukázal Durnovo v další stati, že písaři chtěli zachovávati normy literárního jazyka církevněslovanského (Славянское правописание X—XII вв., Slavia XII, 1933—1934, s. 45 n.).

Z textů citovaných u Durnova vybíráme tyto:

1. Evangeliář Ostromirův, výše uvedený při stslov. památkách pod č. 20, ukazuje tyto ruské znaky — kromě připomenuté koncovky 3. sg. a pl. -ть:

a) střídání ѫ — оу, ѭ — ю, ѧ — а, ѩ — ꙗ; ku př. отъ коудоу 27, глаголю, почахъ v přípisu, родиша сѧ 22, ꙗзыкъ 41 a j.,

b) *e* změkčuje předcházející souhlásku: оу нѥго 30 l a j.,

c) ve skupinách praslov. **tьrt, *tьlt* se zachovává poloha jeru před sonantou *r, l:* съмьрти 4 a j. испълнь 3, цьркъ 9,

d) polnoglasie (plnohlasí) není sice v textu, ale je v závěrečném přípise: новѣ городѣ, володимира,

e) za stslov. *žd* je tu a tam *ž:* рожьство 216 a j., прохожѫ 23 n.

f) v instr. sg. o-km. bývá koncovka u-kmenová (je ovšem též v stslov.): словъмь 4 a j., дѫхъмь 261, 280, срдцьмь 43 a j. K podrobnostem srov. rozbor KOZLOVSKÉHO v Изслѣд. по русск. яз. I, 96—118.

2. Sborník Svjatoslavův z r. 1073, druhá po Ostrom. nejstarší datovaná památka strus., byl jako Ostrom. opsán z bulharské předlohy. Je to totiž sborník, který byl na rozkaz cara Symeona na začátku X. stol. přeložen z řečtiny, pak (po pádu bulharské samostatnosti) přenesen spolu s jinými rukopisy na Rus bulharskými emigranty duchovními, a tam opsán pro knížete kyjevského Svjatoslava. Chová se v Synodální knihovně v Moskvě. Jeho hlavní obsah je překlad »Otázek a odpovědí« (Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις) Athanasia, opata sinajského ze VII. věku (řecký text u Migne, Patr. gr. sv. 89, s. 311—824), proložený výpisky z církevních otců, a mimo to 21 statí z jiných círk. otců. Reprodukován v Obščestvě ljubitelej drevnej pis'mennosti v Petrohradě 1880.[1]

3. Zlomek evangelistáře Turovského z XI. stol., chovaný v museu ve Vilně.

[1] Obsah viz ve Weingartově stati Bulhaři a Cařihrad (1915), s. 15 n.

4. Čtveroevangelium Archangelské z konce XI. stol., ne později než z r. 1092.

5. Služební (liturgické) mineje na září, říjen a listopad z let 1095—1097, uvedené při výkladě o Supr. Vydal JAGIĆ (v Petrohradě 1886).

6. 13 slov Řehoře Bohoslovce čili Homilie Řehoře Naziánského. Rkp. (v Leningradě ve Veř. knih.) byl opsán koncem XI. stol., a to z hlaholské předlohy. V textu se ještě vyskytují hlaholská písmena; překlad byl pořízen v Bulharsku. Vydal A. BUDILOVIČ: XIII словъ Григорія Богослова въ древнеслав. переводѣ (v Petrohradě 1875).

7. Paterik Sinajský čili »Lug duchovnyj« přel. z byzant. spisovatele Joanna Moscha Λειμὼν πνευματικός. Rkp. z XI. stol.

8. Pandekty Antiocha z XI. v. — o. AMFILOCHIJ Изслѣдованіе о Пандектѣ Антіоха XI вѣка (v Moskvě 1880).

9. Čudovskaja Psaltyr' XI. v. (s komentářem). Vydal VAL. POGORĚLOV: Чудовская псалтырь XI в., отрывокъ толкованія Теодорита Киррскаго на псалтырь въ древнеболгарскомъ переводѣ, ve Varšavě 1910; k tomu slovní rejstřík.

10. Jevgenijevský žaltář komentovaný, zlomek 20 listů, obsahuje rovněž hlaholské písmeny. Psán v XI. stol.

10a. Kyrilská část Remešského evangelia ze XII. stol. (viz ve skupině charvatskohlah.).

11. Evangelium Mstislavovo psané v l. 1115—1117 pro novgorodského knížete Mstislava (nyní v Synod. knihovně v Moskvě). Vydal P. K. SIMONI Мстиславово евангеліе XII вѣка v Petrohradě 1904—1910. Rkp. vyniká umělecky vzácnými miniaturami.

12. Evangeliář Jur'jevský, psaný okolo r. 1120 v Novgorodě (nyní v Synod. knih. v Moskvě).

13. Čtveroevangelium haličské z r. 1144. Je důležité pro dějiny ukrajinského jazyka svými dialektickými vlastnostmi, na př. -žč (дъжчь Mat. VII, 25) a j. Vydal AMFILOCHIJ v Moskvě 1882—1883.

14. Dobrilovo evangelium z r. 1164, rovněž památka ukrajinská.

15. Apoštol Kristinopolský ze XII. stol., tak nazvaný podle haličského kláštera, nyní ve Stavropigiánském ústavu ve Lvově. Vydal EM. KAŁUŻNIACKI: Actus epistolaeque apostolorum palaeoslovenice. Ad fidem codicis Christinopolitani (ve Vídni 1896).

16. Besědy na evangelie papy Grigorija Velikago. Rkp. XIII. stol. ve Veř. knih. v Leningradě, SOBOLEVSKIJ (Матеріалы и изслѣдованія из области слов. фил., v Petrohradě 1910, s. 48 n.) soudil, že překlad tohoto díla náležel skupině česko-církevněslovanské.

Některé staroruské rukopisy mají význam nejen pro znalost písemnictví staroslověnského, ale také pro znalost písemnictví česko-církevněslovanského, a to i rukopisy pozdější. Tak I. legendu

svatováclavskou nám zachovává jeden rukopis Toržestvennika až ze XVI. století[1] — touž legendu, ale v jiném znění, kterou známe z rkpů. charvatskohlaholských. Tak souvisí celá církevněslovaská literatura v jednom obrovském celku.

Ukázky ze mnohých rkpů. církevněslovanských obsahuje VONDRÁKOVA Církevněslovanská chrestomatie (v Brně 1925).

Církevněslovanské památky na Podkarpatské Rusi.

Jazyk církevněslovanský byl literárním jazykem na Podkarpatské Rusi od založení klášterů archanděla Michaila v Hruševě v Marmaroši a basiliánského kláštera sv. Mikuláše na Černečí (= Mnišské) hoře u Mukačeva koncem XIV. století až do doby obrození, které zasáhlo Podkarpatskou Rus později než sousední země. Zprvu byly církevní texty na Podkarpatskou Rus přinášeny a tam jen opisovány; byly to hlavně texty jihoruské. Teprve později vedle textů přinesených se vyskytují památky sepsané na Podkarpatské Rusi samé; toto oživení literární činnosti souviselo s šířením uniatství v XVII. stol. a s propagací kalvínství, kdy se začala rozvíjeti literatura nábožensko-polemická podobně jako v sousední Ukrajině.

Podkarpatoruské památky jsou dílem texty biblické a liturgické, dílem sborníky, mezi nimiž vynikají postilly (»poučiteľnoje evangelie«). Od XVI. století v nich pronikají rysy místních nářečí, zvl. v postillách. Chovají se v knihovnách v Prešově, Užhorodě a Mukačevě (viz zprávu M. Weingarta v ČČM, XCVI, 1922, s. 273—278), ale také v majetku soukromém. Přehled podkarpatoruských památek podal EVMENIJ SABOV: Христоматія церковно-славянскихъ и угро-русскихъ литературныхъ памятниковъ. Въ Унгварѣ (t. j. v Užhorodě) 1893. V době popřevratové byly objeveny některé jiné důležité rukopisy. Zde podáváme z podkarpatoruských památek jen malý výběr.

Lze je rozděliti takto:

a) dobastará (od konce stol. XIV. do konce XVI.):

1. Nejstarší známou památkou Podkarpatské Rusi je užhorodský Poluustav, pergamenový rukopis z konce XIV. stol. o 209 listech (v knihovně spolku »Prosvita«). Je to klášterní sborník modliteb a obřadů, původu jihoruského; je to opis. Je otázka, byl-li opis psán v podkarpatském klášteře hruševském. Popis a rozbor: OLEKSANDER KOLESSA: Ужгородский »Полууставъ« у пергаміновій рукописи XIV. в. v jubilejním sborníku Наукового Товариства імени Шевченка ve Lvově 1925, str. 59.

2. Druhý co do stáří je mukačevský Žaltář, pergamenový rkp. moldavského původu z XV. stol. chovaný v klášteře na Černečí hoře u Mukačeva a přenesený tam ze sousedního Moldavska. Podrobný popis

[1] Viz cit. *Vajsův* Sborník 1929 a *Weingartovu* práci První českocírkslov. leg. o sv. Václavu (1934).

podal IVAN SOKOLOV ve sborníku Статьи по славяновѣдѣнію въ честь Ламанскаго, v Petrohradě 1883, s. 450 n.

3. Nejstarší církevněslovanská listina o Podkarpatské Rusi je listina z roku 1404 vydaná hruševskému klášteru v Sihoti rumunským vévodou Balicou a magistrem Dragem, potvrzující věnování půdy. Vydal A. PETROV ve Sborníku filologickém VIII, v Praze 1926, s. 179 n. Naproti tomu tak řečená listina knížete Feodora Koriatoviče domněle z roku 1360 je falsum z konce XVI. století. Srov. A. PETROV: Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391—1498 г. V Praze 1930, nákl. Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi při Slovanském ústavě.

4. Terebelský Prolog, t. j. klášterní sbírka životů svatých a morálních poučení, rkp. o 416 l. ze XVI. století. Mimo jiné je tu také opis (na l. 266—276) proložního *Umučení sv. Václava* (vydal A. V. FLOROVSKIJ: Карпаторускій Сборникъ, v Užhorodě 1930, s. 88 n., a rozebral M. Weingart, První čes.-církslov. leg. o sv. Václavu, v Praze 1934, s. 85 n.). Popis celého Prologu podal JU. A. JAVORSKIJ: Новыя рукописныя находки въ области старинной карпаторусской письменности XVI—XVIII вѣковъ. V Praze 1931, nákl. Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi.

b) Doba střední (XVII.—XVIII. stol.):

V poměrně hojných rukopisech této doby, zvl. ve sbornících, jazyk církevněslovanský již silně ustupuje vlivu živé řeči. Nalézáme v nich kromě rysů nářečí ukrajinských a podkarpatoruských polonismy, maďarismy a také zjevné slovakismy (vlivy československé), tyto zvl. v syntaxi a ve slovníku. Přehled památek sem patřících podal IVAN FRANKO: Карпато-руське письменство XVII.—XVIII. вв. У Львові 1900. — O nových rukopisných nálezech: JU. A. JAVORSKIJ: Ветхозавѣтныя библейскія сказанія въ карпаторусской церковно-учительной обработкѣ конца XVII-го вѣка (o Ugljanském sborníku). Užhorod—Praha 1927. — *Týž:* Новыя рукописныя находки... (citováno výše); zde jsou popsány (kromě Terebelského Prologu): 2. Ugljanské Učiteľnoje evangelie. 3. Výklad na evangelní čtení. 4. Torunský sborník, obsahující m. j. polemický traktát o sv. Trojici proti katolíkům a evangelíkům. 5. Sokirnický sborník. 6. Ugljanský sborník »Ključ«. 7. Rakošinský sborník — vesměs ze XVII. století.

Příkladem kulturních styků s Haličí je sborník od duchovního, který pocházel z východní Haliče: Manuálník Grigorija Kujběd y ze Stryje z r. 1652. Vydal M. WEINGART v Bratislavě 1926 ve Sborníku filosofické fakulty univ. Komenského; k tomu rozbor podal JAN JANÓW: Plagjat Grzegorza Prokopowicza Kujbiedy z Cyryla Trankwiljona Stawrowieckiego, Slavia XI, 1932, s. 480 n.

V XVIII. stol. vrstva církevněslovanská je již silně zastřena znaky nářečními. Nejvýznačnější je v tom smyslu postilla njahovská Поученія на евангелие по Няговскому списку 1758 г. Vydal A. PETROV ve Sborníku Otděl. russk. jaz. i slovesnosti, sv. 97, v Petrohradě 1921; k tomu viz

jeho studii: Отзвукъ реформаціи въ русскомъ Закарпатьи XVI в. ve Věstníku KČSN, 1922. Že by předloha této postilly pocházela až ze XVI. stol., není jisto.

Příkladem světské literattury podkarpatoruské je prosaická povídka o Alexandru Velikém, jež se na Podkarpatské Rusi zachovala ve čtyřech opisech. Vydal IVAN PAŇKEVYČ: Тишивська Александрія з початку XVIII. в. Науковый Зборник товариства »Просвѣта« в Ужгородѣ. Рôчник I. 1922, s. 6 n., a zvl. otisk.

c) Doba nová (od konce XVIII. stol.).

Podkarpatoruské památky, třebaže jsou poměrně pozdní, jsou velmi důležité jak po stránce jazykové, tak po stránce obsahové. Viz přehlednou studii JU. A. JAVORSKÉHO: Значеніе и мѣсто Закарпаття въ общей схемѣ русской письменности. Sborník prací I. sjezdu slovanských filologů, sv. II., v Praze 1932, s. 74 n. Lze tu sebrati mnoho zvl. k dějinám apokryfů a středověkých duchovních povídek a legend, které se v odlehlém a konservativním prostředí podkarpatoruském udržovaly až do doby nové. Jazykozpytně je nesmírně zajímavé prolínání základů církevněslovanských jevy dialektickými; podíl vlivů československých není tu bohužel dosti prozkoumán; nejeden domnělý polonismus je vlastně slovakismus.

Pozn. Církevněslovanské památky v Praze se chovají v knihovně Národního musea. Jsou to většinou rukopisy původu jihoslovanského (středobulharského a srbského). Sahají až do XIII. století. Nejvýznamnější z nich pocházejí ze Sbírky ŠAFAŘÍKOVY (36 rkpů.), kterou on nashromáždil za svého pobytu v Novém Sadě (1819—1833). Popis celé sbírky podal M. N. SPERANSKIJ: Рукописи П. И. Шафарика въ Прагѣ, v Moskvě 1894. Od té doby narostla sbírka musejních církslov. rukopisů na 94 čísla, mezi nimi jsou však některé zcela pozdní. Popis všech rukopisů podal A. I. JACIMIRSKIJ: Описаніе южно-славянскихъ и русскихъ рукописей заграничныхъ библіотекъ I., Petrohrad 1921, s. 577—858.

§ 5. Význam jazyka a písemnictví staroslověnského.

Proč se učíme staroslověnštině, jazyku mrtvému?

a) Důvody kulturněhistorické.

1. Jazyk staroslověnský byl ve své době *kulturní dílo* zcela mimořádného významu. Otvíral Slovanům bohatou kulturu *byzantskou,* která byla dědičkou a pokračovatelkou kultury antické, a právě tehdy (ve 2. pol. IX. stol.) na silném vzestupu. Jazyk staroslověnský, stav se jazykem *liturgickým,* dosáhl tím mimořádného postavení, ba posvěcení, neboť až do té doby jen tři jazyky byly v církvi uznávány za posvátné: hebrejština, řečtina a latina (viz Konstantinovu diskusi proti »trojjazyčníkům«, italským theolo-

gům, v Benátkách, Ž. Konst. kap. XVI). Uznání jazyka staroslověnského za církevní bylo v tehdejší Evropě zjev ojedinělý; v soudobých obranách stslov. se ozývají moderní ideály rovnosti jazyků a národů a kulturního sebeurčení.

2. Církevní jazyk staroslověnský zprostředkoval Slovanům, nejdříve kmenům československým ve Velké Moravě, kulturu jazykem jim srozumitelným; tím usnadnil rychlý rozkvět *národní kultury* většiny slovanských národů ve středověku, jak ji vidíme zejména v raném a rychlém vývoji *literatury* u Slovanů ve středověku.

3. Jazyk církevněslovanský (t. j. pozdější úpravy jazyka staroslověnského) byl *společným* literárním jazykem všech východních, velké většiny jižních Slovanů a s počátku (ve stol. IX. až XI.) též Čechů. Byl tedy nástrojem a projevem *kulturní pospolitosti* většiny Slovanů.

4. Jazyk církevněslovanský *dosud* žije u Slovanů v liturgii církví pravoslavných a sjednocené a je dovolen také u katolických Charvatů a na území RČS v jistých památných kostelích na svátky zemských patronů.

b) Důvody z československých dějin.

5. Staroslověnský jazyk má zvláštní důležitost v našich národních dějinách, protože Konstantin a Methoděj působili na Velké Moravě, t. j. na půdě nynější Moravy a západního Slovenska: tam svůj jazyk přenesli, a tam v něm kázali a křtili. Staroslověnština byla tedy první *literární (spisovný)* jazyk na naší půdě, v níž se děly počátky našeho písemnictví.

Viděli jsme, že již v nejstarších textech staroslověnských jsou bohemismy, z nichž aspoň některé svědčí o činné účasti československých duchovních ve velkém literárním díle velkomoravském, zprvu ovšem jen překladatelském. Ale po přenesení velkomoravské literatury do Čech objevují se pokusy také o vlastní literární tvorbu původní a o další překládání z latiny. Tak můžeme mluviti o zvláštní skupině česko-církevněslovanského písemnictví ve stol. X.—XI., kterou nyní stavíme v čelo dějin československého jazyka a literatury.

Nejvýznamnější památkou *skupiny česko-církevněslovanské* jest *první česko-církevněslovanská legenda o sv. Václavu,* sepsaná českým hlaholským knězem v jazyce církevněslovanském asi hned po přenesení ostatků Václavových ze Staré Boleslavě na hrad Praž-

ský r. 932. Je to nejstarší životopis Václavův, první domácí pramen českých dějin a první původní dílo české literatury.

Legenda ta, vynikající oním vyspělým jazykovým uměním, které známe z textů cyrilomethodějských, oplývá doslovnými reminiscencemi na staroslověnský překlad Písma, zvl. evangelií a žaltáře. Tyto reminiscence si vysvětlíme jen tak, že její autor znal z dlouholeté praxe text těchto cyrilomethodějských textů zpaměti a že jej měl v krvi. Prokázal jsem lexikálním rozborem, že čtyři pětiny veškeré slovní zásoby této legendy pocházejí ze slovníku stslov. čtveroevangelia. A také celé pojetí předmětu je úplně ve slohu evangelních pašijí.

Jazykovou kulturu cyrilomethodějského odkazu můžeme sledovati ještě v jiných, pozdějších památkách skupiny česko-církevněslovanské, zejména *v II. svatováclavské legendě,* přeložené z upraveného textu latinské legendy Gumpoldovy koncem X. století, asi za biskupství Vojtěchova, i v *glossách* (pražských čili svatořehořských a vídeňských) ze století jedenáctého. Plná dvě století dožíval, postupně slábna, na české půdě kulturní a jazykový odkaz cyrilomethodějský. Slabé jeho stopy, t. j. jednotlivé staroslověnské výrazy, — nalézáme ještě v nejstarším textu českých evangeliářů a žaltářů. Doba česko-církevněslovanská se uzavírá první českou hymnou státní, písní *Hospodine, pomiluj ny,* která nemůže býti z doby pozdější než z XI. (z jedenáctého!) století a obsahuje zřejmé *paleoslovenismy,* totiž: vazbu *pomiluj ny* = »slituj se nad námi«, verš »*Ty spase všeho mira*« = česky »Spasiteli všeho světa« a spojení *žiznь i mir* = »život a pokoj«.

Díky tomuto staroslověnskému podkladu, jímž byla u nás připravena půda pro vlastní literární činnost, začíná se naše literatura, psaná jazykem českým, dříve než národní literatura většiny ostatních Slovanů i jiných evropských národů. Díky tomuto silnému křesťanskému literárnímu základu, který nám otvíral cestu k literárním stykům s jinými slovanskými kmeny, uchránili si naši předkové ve stoletích svého prvního zápolení s velkou mezinárodní kulturou latinskou a s výbojnou říší římskou svůj národní ráz a svůj jazyk lépe nežli jejich soukmenovci, usedlí přibližně na stejné linii poledníkové, totiž polabští Slované a Slovinci, kteří v počátcích křesťanství neměli tak mocné opory, jakou našim předkům dával

jazyk staroslověnský, a proto spíše podléhali germanisaci, spojené s latinsko-německou misionářskou činností.

Tak staroslověnský jazyk, a v něm zejména staroslověnská bible, jest základní kámen naší národní osvěty.

Hlavní literatura o době česko-církevněslovanské, kromě prací již uvedených, zvl. VONDRÁKOVÝCH:

A. I. SOBOLEVSKIJ, Cerkovnoslavjanskie texty moravskago proischodždenija (РФВ, ve Varšavě 1900).

— Materialy i izslědovanija v oblasti slavjanskoj filologii i archeologii (v Petrohradě 1900). Srov. k tomu nekrolog Sobolevského od Weingarta v Almanachu České akademie XL, 1930, s. 132 a n.

JOSEF VAJS, Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmile. V Praze, nákl. České akademie 1929.

Ríša Veľkomoravská. Sborník vedeckých prác. Sostavil dr. JÁN STANISLAV. V Prahe 1933.

M. WEINGART, První česko-církevněslovanská legenda o sv. Václavu. V Praze, Svatováclavský sborník I. (a samostatně) 1934.

— La Ière légende de St. Venceslas, écrite en vieux slave et d'origine tchèque Byzslav. VI, 1—37 (a samostatně 1934).

— Die Anfänge der tschechischen Kultur und die I. tschechisch-kirchenslawische S. Wenzels-Legende, Prager Rundschau V, 1935, s. 153—171).

— K výkladu česko-církslov. legend o sv. Václavu, v Brně (ČMM) 1936 (polemika s B. Havránkem).

B. HAVRÁNEK, Vývoj spisovného jazyka českého v Čsl. vlastivědě, ř. II. — Spisovný jazyk český a slovenský. V Praze 1936.

V. CHALOUPECKÝ, Počátky státu českého a polského, v III. sv. Dějin lidstva, v Praze 1937, s. 589—638.

c) Důvod linguistický.

6. Avšak jest i důvod jazykozpytný, pro studium filologické ovšem nejdůležitější. Staroslověnština je první a nejstarší spisovný jazyk slovanský a obsahuje většinou hlásky i tvary starobylejší nežli ostatní slovanské jazyky; tím tedy je pro historii slovanských jazyků i pro jejich mluvnici obzvláště důležitá, ale také velmi významná pro srovnávací jazykozpyt indoevropský. Na území nejstarších dialektů indoevropských vznikla také skupina *praslovanská,* slovanský prajazyk, z něhož se později během staletí a vlivem rozmnožení Slovanů a rozšíření jejich sídel (stěhování) vyvíjely jednotlivé jazyky slovanské. Jazyk či lépe dialekty praslovanské, jimiž mluvili Slované ještě ve své pravlasti, tedy v dobách před Kristem až asi do IV. století po Kr., není nám zachován, a my mů-

žeme jeho hlásky a tvary jen *uměle sestrojovati* jednak vzájemným srovnáváním slovanských jazyků mezi sebou, jednak srovnáváním jich s hláskami a tvary ostatních jazyků indoevropských. Praslovanština je tedy jazyk fiktivní, theoreticky předpokládaný, nikoli skutečně doložený. Proto hlásky a tvary praslovanské (a praindoevropské) musíme vždy označovati hvězdičkou, ku př. **tj*, abychom je odlišili od hlásek a tvarů skutečně doložených. Staroslověnština však, nejsouc dobou příliš vzdálena od praslovanštiny, zachovává nám z *valné části* hlásky a tvary praslovanské, a čkoli nevždy; v některých rysech jsou jiné, později zapsané jazyky slovanské (i čeština) starobylejší než staroslověnština.

Staroslověnština tedy má pro slovanského filologa obzvláštní význam jakožto nezbytná cesta k pravému poznání vědecké mluvnice slovanské.

d) Důvod z historie slovanské filologie.

7. Předcházející vlastnosti staroslověnštiny byly dobře známy již v dobách dřívějších. Proto od samého počátku novodobé slovanské filologie v XVIII. století od VÁCLAVA FORTUNÁTA DURYCHA a JOSEFA DOBROVSKÉHO byla studia církevněslovanská osou a východiskem všeho slavistického zkoumání. Svědectví o tom vydává již první knížka, od níž se datují dějiny československé slavistiky, totiž Durychova rozprava »De slavo-bohemica sacri codicis versione« (Pragae 1777), památná korespondence Dobrovského s Durychem, pak s Kopitarem, Dobrovského Slavin (1806), zahájený církevněslovanským zněním vánočního pozdravení andělského (»Slava v-vyšnih Bogu, i na zemli mir, v-človieciech blagovolenie«, Luk. II, 14), Slovanka (1814/5) a jeho Institutiones linguae slavicae dialecti veteris (1822). Staroslověnština byla základem lexikálních i etymologických prací MIKLOSICHOVÝCH i jeho srovnávací mluvnice slovanských jazyků, byla těžištěm obrovské práce JAGIĆOVY i filologického, gramatického a slovníkového zkoumání VONDRÁKOVA a její důležitost se uznává i ve slavistice neslovanské (zvl. německé a francouzské), která od ní vychází, jak svědčí zejména slavistická činnost MEILLETOVA a činnost LESKIENOVA, nebo srovnávací indoevropský Grundriss BRUGMANNŮV.[1]

[1] Srov. také vřelá slova St. *Kuľbakina* О језику Ћирила и Методија, Браство XX, 1925.

e) Důvod didaktický.

8. Jeť ve studiu staroslověnštiny také cenný moment didaktický, neboť svou ukončeností a při tom bohatostí se hodí zvláště začátečníkům k počátkům studia linguistického i literárněhistorického, při zkoumání jejích památek lze se nejlépe vycvičiti v methodách filologických. Ještě dodnes platí v plném rozsahu to, co roku 1809 psal Dobrovský v prvním listě Kopitarovi (vydal Jagić, Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar, Berlin 1885, str. 22):

»Ich fange, wenn ich Schüler habe, die als Philologen das Sprachstudium treiben, immer mit dem Altslawischen an und mit Nutzen.« A v následujícím dopise z téhož roku píše Dobrovský (s. 46): »Nur das Altslawische müssen Sie studieren in dieser Hinsicht. Es braucht weiter nichts als einmal den Psalter und die Evangelien durchzulesen; aber mit ständiger Analyse bis auf die Stammsilben... Nur auf diesem Wege kann man ein gründlicher Slawist werden.«

§ 6. Hlavní literatura o staroslověnštině.

A. *Mluvnice.*

a) Od IX. stol. do konce stol. XVIII.

Jazyk církevněslovanský byl předmětem filologického pozorování po celé tisíciletí svého trvání. Již činnost KONSTANTINA-CYRILA je vlastně geniální dílo jazykozpytné (ve vytvoření písma a spisovného jazyka) a filologické (v překladatelské činnosti, založené na kritice biblických textů).

První theoretické pojednání o písmě a jazyce církevněslovanském je obrana MNICHA CHRABRA »Skazanie o pismenech« z počátku X. století. Poměrem staroslověnštiny k řečtině a problémy překladatelského umění se zabýval v době cara Symeona JAN EXARCH v prologu k překladu Bogoslovija sv. Jana z Damašku. První gramatický spis církevněslovanský byl »O osmi částech řeči« (»Osmь častii slova«), který vznikl asi v první polovině XIV. století v Srbsku; je to však překlad z literatury byzantské. První původní dílo je od gramatika a filosofa KONSTANTINA z KOSTENCE »Skazanie o pismenech«, sepsané na počátku XV. století; probírá zde hlavně pravopis a přizvukování a vykládá re-

formu náboženských knih trnovského patriarchy Euthymia. Jeho spis měl značný vliv na literaturu ruskou. Učený Řek MAKSIM GREK na rozhraní XV. a XVI. století napsal několik statí o překládání z řečtiny do církevní slovanštiny; byla také přeložena latinská mluvnice DONATOVA.

Koncem XVI. století se objevují první tištěné mluvničky církevněslovanského jazyka, jako je vilenská gramatika z r. 1586 (vlastně přetisk stati »O osmi částech řeči«) a »Adelfotis« (vytištěná ve Lvově 1591), nebo mluvnice Vavřince Zizanije z r. 1596, rovněž ve Vilně.

Nejvýznamnější z těchto starších gramatiků je Ukrajinec MELETIJ SMOTRICKIJ, jehož »Gramatiki slavenskyję pravilnoje syntagma« vyšlo ve Vilně 1618 (a 1619). Je to první mluvnice podle našeho pojetí a až do doby Dobrovského nejdůležitější; Dobrovský z ní hojně čerpal.

Pozn. Rukopisné stati o církevní slovanštině souborně vydal a vyložil VATR. JAGIĆ v obrovském svazku Разсужденія южнославянской и русской старины о церковно-славянскомъ языкѣ (cituje se též s titulem Corpus grammaticorum slaveno-rossicorum), Изслѣдованія по русскому языку I. 3. v Petrohradě 1895. — Přehled »Církevněslovanské mluvnice před Dobrovským« podal M. WEINGART jako I. část svého rozboru Institucí Dobrovského (v Bratislavě 1922).

b) Od počátku doby nové do let sedmdesátých.

Východištěm doby nové je základní dílo DOBROVSKÉHO Institutiones linguae slavicae dialecti veteris (Vindobonae 1822), první vědecká mluvnice církevněslovanského jazyka v širším smyslu, objímající všecky části, totiž úvodní přehled jazykových pramenů, pak hláskosloví, podrobné kmenosloví, tvarosloví i syntax, zároveň první krok ke srovnávací mluvnici slovanské; dnes ovšem má význam jen historický. Dobrovský totiž neměl přístupu k čistě staroslověnským rukopisům, proto nedospěl ke správnému názoru o prioritě hlaholice a hlaholských rukopisů, neznal pravého významu nosovek a jerů, a také v oboru tvarosloví měl (ku př. o aoristu a imperfektu) mínění ještě nesprávné. Srov. podrobný rozbor M. WEINGARTA Dobrovského Institutiones č. II. (v Bratislavě 1925).

Teprve po vydání díla dostala se Dobrovskému a Kopitarovi do rukou dříve vyšlá epochální rozprava ruského filologa AL. VOSTOKOVA Разсужденіе о славянскомъ языкѣ (v Moskvě

1820), která opravovala jeho názory hláskoslovné a zejména objevila význam nosovek.

Přes to zůstala mluvnice Dobrovského jedinou až do FR. MIKLOSICHE, který vydal r. 1850 Lautlehre a Formenlehre der altslovenischen Sprache (2. vyd. Lautlehre 1852, 3. vyd. 1878); hned na to zpracoval tvarosloví (Formenlehre) s hlediska srovnávacího AUGUST SCHLEICHER (v Bonnu 1852). Miklosich pak pojal své hláskosloví a tvarosloví do své Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen I² Wien 1879, III² ib. 1876. — Uvésti sluší ještě AL. VOSTOKOVA Граматику церковно-славянскаго языка (v Petrohradě 1863) a A. BUDILOVIČE Начертаніе церковнославянской граматики (ve Varšavě 1883).

I tyto mluvnice mají celkem význam jen historický.

c) Od let 70tých XIX. stol. do přítomnosti.

V 70tých letech XIX. století nastává nová epocha jazykozpytu uplatněním zásad t. zv. lipské mladogramatické školy; současně slavistice se otvírají docela nové obzory vydáváním stslov. rukopisů, zvláště hlaholských.

Po desítky let tu vychovávala slavisty mluvnice AUGUSTA LESKIENA Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache (1. vyd. 1871 ve Weimaru). Původně založená na ev. Ostrom. a jiných textech staroruských a na Supr., byla přepracována na podkladě hlaholských textů v 2. vyd. 1886 (3. vyd. 1898, 4. vyd. 1905, 5. vyd. 1910, 6. vyd. v Heidelbergu 1922). Po 2. vyd. byla přeložena do ruštiny (1890). Obsahuje hláskosloví, tvarosloví, výbor textů a glosář.

Při své prostotě, stručnosti a vzácné jasnosti je Leskienův Handbuch dílo vskutku klasické.

Vedle toho vydal Leskien též Grammatik der altbulg. Sprache, v Heidelberku u Wintera 1909 (bez textů a bez slovníčku), kde více přihlíží k slovanské mluvnici srovnávací; obsahuje též kmenosloví. Vyšla znova r. 1919.

Nejobšírnější je VÁCLAVA VONDRÁKA Altkirchenslavische Grammatik, 2. vyd. v Berlíně u Weidmanna 1912, obsahuje též stručnou syntaxi; podrobnější syntaxe je v 1. vydání téže mluvnice z r. 1900. Je to dosud nejlepší mluvnice stslov. jazyka; viz k tomu recensi A. Meilleta Rocz. slaw. VI, 1913, s. 124 n. a čl.

M. Weingarta v 2. roč. ČMF (1912) Ke dnešnímu stavu badání o staroslověnštině, s. 293 n., 390 n.

Spolehlivá byla česká příručka z doby předválečné prof. Fr. PASTRNKA Tvarosloví jazyka staroslověnského, v Praze 1909, 2. vyd. 1912.

Velmi dobrá je mluvnice ST. M. KUL'BAKINA Древнецерковно-слав. языкъ (hláskosloví a tvarosloví), v Char'kově 1911/2 2. vyd. 1913, 3. vyd. 1917. Mimo to vydal Kuľbakin jinou staroslověnskou mluvnici v Jagićově Encyklopedii slovanské filologie, vydávané petrohradskou akademií Грамматика древнецерковно-слав. языка по древнейшимъ памятникамъ 1915, ta však je příliš stručná. Se stanoviska srovnávací mluvnice jsou důležité F. FORTUNATOVA Лекціи по фонетикѣ старослав. (церковнослав.) языка; vyšly v Petrohradě 1919.

Nově zpracoval S. M. KUĽBAKIN svou stsl. mluvnici pro pařížský Institut d'études slaves; výtah z toho je jeho Mluvnice jazyka staroslověnského, kterou do češtiny přeložil Bohuslav Havránek (v Praze 1928 nákl. Jednoty čes. filologů), rozhojněný o data bibliografická a o hlavní věci ze syntaxe. K tomu cenný čl. Josefa Kurze v Listech filologických roč. 56, 1929, s. 112 n., 224 n.

Opatrně jest užívati učebnice JANA ŁOŚE Grammatyka starosłowiańska, v Krakově 1922; obsahuje četné omyly. Lepší, ale velmi stručná je příručka TAD. LEHRA-SPŁAWIŃSKÉHO Zarys gramatyki języka starocierkiewno-słowiańskiego, v Poznani 1923. — Také H. UŁASZYN vydal učebnici stslov. pro Poláky, ve Lvově 1928.

Nejnovější příručky staroslověnštiny:

S. M. KUĽBAKIN, Le vieux slave. Paris, Institut d'études slaves 1929. (O kratším českém zpracování v překl. B. Havránka viz výše.) K tomu cenná recense Josefa Kurze, Rocz. slaw. X, 1931, str. 137 a n. a Lfil. 58, 1931, 341 n., 59, 1932, 190, a recense van Wijkova v Slavii X, 1931, s. 135 n. — Kuľbakinova mluvnice vyšla též srbocharvatsky v Bělehradě 1930.

N. VAN WIJK, Geschichte der altkirchenslavischen Sprache. I. Laut- und Formenlehre. Berlin-Leipzig 1931 (ve Vasmerově Grundrisse der slavischen Philologie). Přihlíží hojně k mluvnici praslovanské a má hojnou bibliografii. Viz o ní zvl. recensi Kuľbakinovu v Slavii XI, 1932, s. 565 n.

PAUL DIELS, Altkirchenslavische Grammatik. I. Heidelberg, u Wintra 1932. Obsahuje hláskosloví a tvarosloví s úvodem a hojnou bibliografii. K tomu cenný posudek Josefa Kurze v Listech filologických roč. 61, 1934, str. 453—464 a recensi Kuľbakinovu v Južnoslov. fil. XI, 1931, s. 223 n.

Nezbytná pro staroslověnskou mluvnici je praslovanská mluvnice ANT. MEILLETA, Le slave commun, Paris 1924; 2. vyd. 1934 (za účasti A. Vaillanta) a srovnávací mluvnice VÁCLAVA VONDRÁKA Vergleichende slavische Grammatik, 2. vyd. I. Göttingen 1924 (hláskosloví a kmenosloví), II. ib. 1928 (tvarosloví a skladba).

B. Dějiny.

Základní dílo o činnosti Konstantinově a Methodějově, o původu, vzniku a lexikální povaze jazyka stslov. je nejdůležitější spis VATROSLAVA JAGIĆE Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache, 1. zpracování ve Vídni 1900, 2. vydání v Berlíně u Weidmanna 1913. Obsahuje vlastně tři části: v první je přehled dějin doby cyrilomethodějské, v druhé přehled dějin literatury o otázkách cyrilomethodějských, v třetí, neobšírnější, je lexikální rozbor staroslověnštiny. Česky lze se o týchž otázkách poučiti ve spisu prof. FRANT. PASTRNKA Dějiny slovanských apoštolů Cyrila a Methoda, v Praze, v Královské české společnosti Nauk 1902; tam jsou též otištěny hlavní prameny, zvláště staroslověnské legendy o obou apoštolích (v normalisovaném znění) i prameny latinské, zvl. papežské bully. Příslušné sporné otázky, literatura i prameny jsou zpracovány též v díle V. NOVOTNÉHO České dějiny. Dílu I. část 1. V Praze 1912. Obšírné ukrajinské dílo s bohatou bibliografií IVAN OHIENKO, Konstjantin i Methodij, jich žittja ta dijalnisť, 2 sv., Varšava 1927/8.

Se stanoviska byzantologického: FR. DVORNÍK, Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle. Paris 1926. Týž, Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance, Prague 1933.

Se stanoviska bulharského psali o dějinách staroslověnských: B. CONEV, История на българский езикъ, I. Sofie 1919 a ST. MLADENOV, Geschichte der bulgarischen Sprache, Leipzig 1929. Nejnověji se stanoviska obecných dějin JAROSLAV BIDLO v Dějinách lidstva III, v Praze 1937, s. 369—406.

Nové *vydání* legend o Konstantinovi a Methodějovi pořídil A. TEODOROV-BALAN v Sofii 1920, 2. sv. 1934, a citovaný již P. A. LAVROV, Materialy po istorii vozniknovenija drevnejšej slavjanskoj pis'mennosti, Leningrad 1930. K tomu rozbor pramenů s ukrajinským překladem Ž. Konst. a Ž. Meth.: Кирило та Методій в давно-слов'янскому письменстві, v Kyjevě, Ukrajinská Akad. nauk, 1928.

O rozšíření a významu církevní slovanštiny u Rumunů psal zvl. ILIE BĂRBULESCU: Curentele literare la Români în perioada Slavonismului cultural. Jaşi 1928. — Individualitatea limbi Române şi elementele slave vechi. Jaşi 1929. — Istoria literaturii şi Gramatica limbii Bulgare vechi. Jaşi 1930. — Přehled prací I. Bărbulescu podal Dim. Crânjală, Byzslav. VI, 1935/6, s. 303 n.

C. Monografie.

Z monografií jsou nejdůležitější:

ANT. MEILLET, Recherches sur l'emploi du génitif-accusatif en vieux slave, Paris 1897, a Études sur le vocabulaire et l'étymologie du vieux slave (2 svazky v Paříži 1902, 1905), obsahující zvláště kmenosloví a nauku o videch slovesných. Srov. čl. M. Weingarta o Meilletovi v ČMF roč. XXIII, 1937. Znalost děl Meilletových je nezbytná pro každého slavistu.

D. Chrestomatie.

Nepřihlížíme-li k starším čítankám, dosud důležitá jsou JAGIĆOVA Specimina linguae palaeoslovenicae (v Petrohradě 1882).

Bohatý výběr textů obsahuje V. VONDRÁKA Kirchenslavische Chrestomathie, s e s l o v n í č k e m, v Göttingách 1910. Po druhé vyšla česky s titulem Církevněslovanská chrestomatie (v Brně 1925). Vedle toho je Wybór textów starosłowiańskich ST. SŁOŃSKÉHO ve Lvově 1926 (s četnými tiskovými omyly).[1] Obšírný výbor z textů s bibliografií a snímky: IVAN OHIJENKO Pamjatky staro-slov'janskoj movy. Varšava 1929. Dobrá je chrestomatie se slovníčkem, která vyšla jako 2. díl stslov. mluvnice DIELSOVY v Heidelberku 1934; srov. rec. J. Kurze v Lfil. roč. 62, 1935, s. 68—70. — M. WEINGART, Stslov. texty. V Praze 1937.

[1] Viz o tom recensi JOS. KURZE Lfil. 54, 1927, s. 350 n.

E. Slovníky.

Slovníky máme již od XVII. stol. Vzpomenouti sluší A. VOSTOKOVA Словарь церк.-слав. языка (v Petrohradě 1858—1861).

Velký slovník zpracoval FR. MIKLOSICH: Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum emendatum auctum, ve Vídni 1862/5; neobsahuje však slovního pokladu právě z nejdůležitějších památek, jež byly vydány až po jeho vytištění; nejvíce stslov. dokladů je tam z cod. Supr., který Miklosich sám vydal. Nový slovník se chystá z pozůstalosti † prof. V. VONDRÁKA; srov. článek M. Weingarta, Symbolae grammaticae II, v Krakově 1928, s. 227 n. Menší český slovníček je ve Vondrákově Církslov. chrestomatii. Mimo to jsou indexy slov k jednotlivým textům (viz § 4. Přehled stslov. památek).

F. Bibliografie.

Bibliografii všech otázek cyrilomethodějských sestavil G. IL'INSKIJ (zpracovali M. G. POPRUŽENKO a ST. M. ROMANSKI): Opyt sistematičeskoj kirillo-mefoďevskoj bibliografii Sofija 1934. — Vedle toho hojnou bibliografii podává J. OHIJENKO v cit. knihách. Nové práce, týkající se staroslověnštiny, pravidelně zaznamenává pařížská Revue des études slaves, méně jiné časopisy (viz dále v přehledu zkratek); též pražský sborník Byzantinoslavica (řídí M. Weingart); zde viz zvláště WEINGARTOVY Přehledy ke dnešnímu stavu bádání o jazyce a písemnictví církevněslovanském (Byzslav. V, 1934, s. 417—468) a Z nové literatury o otázkách cyrilo-methodějských (Byzslav. VI, 1936, s. 328—339).

Zkratky názvů nejdůležitějších časopisů.

a) České:

Byzslav. — Byzantinoslavica. Vydává Slovanský ústav v Praze.

ČMF — Časopis pro moderní filologii, vydává Klub moderních filologů v Praze.

ČČH — Český časopis historický, vyd. Klub historický v Praze.

ČMM — Časopis Matice Moravské (v Brně).

ČNM — Časopis národního musea v Praze.

LF nebo Lfil. — Listy filologické, vydává Jednota českých filologů v Praze.

Slavia. Vydává nakl. Unie v Praze. Řídí O. HUJER a M. MURKO.

Sborfil. — Sborník filologický, vydává Česká akademie (III. třída).

b) Cizí:

AfslPh — Archiv für slavische Philologie. Řídil Vatr. Jagić (již nevychází).

BSL — Bulletin de la Société de linguistique. Vydává Společnost jazykozpytná v Paříži.

Idg. Jahrb. — Indogermanisches Jahrbuch. V Lipsku. Vydává Indogermanische Gesellschaft. Slavistickou bibliografii tu obstarává O. HUJER.

IF — Indogermanische Forschungen.

Изв. nebo Извѣстія (novým pravopisem Известия) — Izvěstija Otdělenija russkago jazyka i slovesnosti Akademie nauk v Petrohradě (již nevycházejí).

Južslov. fil. — Južnoslovenski filolog, v Bělehradě. Řídí A. BELIĆ.

Pr. fil. — Prace filologiczne, vycházejí ve Varšavě.

RÉtSl — Revue des études slaves. Vydává Ústav pro slovanská studia v Paříži.

Rocz. slaw. — Rocznik slawistyczny. V Krakově.

ZfslPh — Zeitschrift für slavische Philologie, vychází v Lipsku. Řídí M. VASMER.

Časopisy se *citují* takto: za názvem článku uvede se jméno časopisu nebo jeho ustálená zkratka, pak *ročník* (svazek, a to buď číslicí římskou nebo arabskou), *rok* (letopočet), stránka, kde citovaný článek počíná a po případě i kde končí. Při dalším citování téhož článku stačí uvésti ročník a příslušnou stránku, kde se o probírané věci mluví. Zde citujeme ročník římsky, u Lfil a ČMF arabsky.

§ 7. Slovanská písma, jejich původ a vzájemný poměr.

Staroslověnština je psána dvojím písmem; hlaholským a kyrilským.

O názvech těchto písem: slovo »hlaholský«, »hlaholice« je vzniku nejasného. Souvisí zřetelně s kmenem glagol —, tedy buď se substantivem glagolъ (= slovo) nebo spíše s aoristem glagola (= pravil), jež se v staroslověnském textu Písma sv. hojně vy-

skýtá, ale významová souvislost není tu docela jasná. Slovo »kyrilice« je ovšem odvozeno ode jména sv. Konstantina-Kyrilla, ale to neznamená, že by on byl jejím původcem. Naopak, nyní bezpečně víme, že kyrilice od něho nepochází, nýbrž že vznikla až počátkem X. století, na půdě bulharské, asi za cara SYMEONA (v době 893 až 927).[1]

Hlaholice je starší, hlaholici vynalezl sv. Konstantin, a jí byly psány původně staroslověnské památky. Proto hlaholice slula původně kyrilicí, jak máme dosvědčeno staroruským nápisem popa Upira Lichého z r. 1049, jenž k rukopisu jím opsanému, a to »kyrilicí«, připsal:

слава тебѣ, господи, ꙗко сподоби мѧ написати книгы си ис коуриловицѣ кнѧзоу володимироу новѣгородѣ кнѧжащю.

(Je to zápis v knize proroka Daniela, v opise z konce XV. stol., chovaném v moskevské Synodální bibliothéce.) Kdyby byl opisoval z rukopisu téhož písma, jakým psal sám, sotva by se byl zmiňoval zvlášť o písmě. Jeho předloha byla tedy psána jiným písmem, nežli psal sám; poněvadž on sám psal kyrilicí, mínil slovem ис коуриловицѣ hlaholici. Kdy nastala záměna názvů, nevíme; název »hlaholice« lze na charvatské půdě sledovati až do XIV. století.

Záměna názvů způsobila, že o stáří obou písem byly dlouho nesprávné představy: kyrilice byla připisována Konstantinu-Kyrillu a pokládána za starší. Tak činil i Dobrovský. Spor o stáří obou slovanských písem vlekl se takřka celé století XIX. a patří k největším problémům slovanské filologie. Větší stáří hlaholice po prvé a skvěle dokázal Pavel J. ŠAFAŘÍK v mistrovském díle Über den Ursprung und die Heimath des Glagolitismus (v Praze 1858). Na Rusi až do poslední doby[2] se drželo mínění starší. Důvody pro větší stáří hlaholice jsou:

---

[1] Srov. čl. G. IĽINSKÉHO Где, когда, кем и с какою целью глаголица была заменена »кириллицей«? Byzslav. III, 1931, s. 79 n.; datování k r. 893 jest ovšem jen hypothesou. — Srov. N. ZLATARSKÉHO История на бълг. държава I., 2, Sofija 1927, s. 343 n. Naproti tomu domněnka N. DURNOVA (Byzslav. I. 45 n.), jakoby hlaholice a kyrilice byly současné a jen funkčně rozdílné, je nemožná paleograficky i linguisticky.

[2] Viz ještě námitky E. F. KARSKÉHO v nejnovějším zpracování paleografie Славянская кирилловская палеография, Leningrad 1928, a k tomu rec. Vajsovu Slavia VII, s. 628 n.

a) stopy styku hlaholice s moravskou půdou:

1. Ty staroslověnské památky, které rázem jazyka i obsahem docela zřetelně souvisí s moravskou a českou půdou a tím s činností obou věrozvěstů, jsou psány hlaholsky. Jsou to *listy Kyjevské* a *zlomky Pražské*. Původně hlaholsky byly psány také I. i II. církslov. legenda o sv. Václavu, obě v X. století.

2. Jen v hlaholských památkách se vyskytují hojněji *bohemismy*, tak zejména v Mar., Cloz., Psalt Sin.

3. Nepřetržitá souvislost *charvatskohlaholského* písemnictví od dob cyrilomethodějských až po naše časy u Charvatů v Istrii a na ostrově Krku. Při tom tyto charvatskohlaholské památky jsou jednak jazykově velmi starobylé, zvl. knihy Proroků, jež vydal prof. Vajs, jednak ukazují zřejmě styky s památkami česko-církevněslovanskými; tak listy Vídeňské, jež vydal Vatr. Jagić (Glagolitica 1890), jsou podle úsudku Weingartova (1934) zbytky téhož missálu jako listy Kyjevské!

b) Poměr ke kyrilici:

4. V hlaholských památkách má *jazyk i text ráz starobylejší*, jak vyplývá ze srovnání hlaholských textů evangelních (Zogr., Mar., Assem.) s kyrilskými (Sav. kn.), hlaholského žaltáře (Psalt. sin.) s kyrilskými (na př. Boloňským), a ze srovnání hlah. liturgie čili obřadní knihy (Euch. sin.) s kyrilskými. Zvláště jsou v hlah. textech tyto starobylejší rysy: ve skloň. složeném se lépe zachovávají tvary nestažené v textech hlah. než v kyrilských (v Supr. jediný doklad); v hlah. textech se lépe drží aorist asigmatický (v Supr. jediný doklad!) a sigmatický aorist »kratší« (typu *věsъ*), který je starší než sigmat. aor. »delší« (typu *vedochъ*); v hlah. textech je většinou starší typ přechodníku minulého vzoru *prositi: prošь*, kdežto v Supr. má většinu delší a mladší typ *prosivъ;* v hlah. textech se vyskytují slova starší vrstvy jazykové.

5. Hlaholské rukopisy mají *přípisky* (okrajové poznámky) kyrilské.

6. Existují *palimpsesty* hlaholsko-kyrilské, ale ne opačné, t. j. jsou rukopisy, popsané původně hlaholským písmem, ale pro drahotu pergamenu bylo později písmo smazáno (ale neúplně, takže lze je dosud rozeznati) a přes to psáno znovu kyrilicí. Takový hlahol.-kyril. palimpsest je na př. zlomek evangelia Bojanského.

7. V některých kyrilských rukopisech najdeme jednotlivá *písmena, slova,* nebo i *části* psány od téhož písaře hlaholicí, což vysvětlíme jako stopu hlaholské předlohy. Tak je tomu na př. v žaltáři Boloňském (vydal V. Jagić 1907), v apoštolu Ochridském (vydal Kuľbakin 1907), v Pogodinských lístcích (vydal Iľinskij, Byzslav., I, 1929, s. 86 a n.) — vesměs v rukopisech XII. a XIII. století.

c) Z povahy hlaholské abecedy samé:

8. *číselná hodnota* obou písem:

Písmena kyrilská mají touž číselnou hodnotu jako řecká, tedy а = 1, в = 2, г = 3 atd., к = 20; písmena kyrilská, jichž v řecké abecedě není, nemají žádné číselné hodnoty, na př. б, ж; ale písmena hlaholská mají přirozený postup číselný bez závislosti na řeckých, tedy ⰰ (= a) = 1, ⰱ (= b) = 2, ⰲ (= v) = 3, ⰳ (= g) = 4, atd. taktéž ⰽ (= k) = 40. Kdyby byla hlaholice mladší, jistě by byla podržela princip počítání, jaký je v kyrilici i v řečtině.

9. Některá kyrilská písmena, jež nepocházejí z řeckého písma, lze pochopiti jen jako zjednodušené tvary hlaholské; tak oba jery ѣ = ѣ, ь = ь, ju ⰮⰥ = ю, ž ⰶ = ж; š ш = ш bylo prostě přejato.

10. *Historická* svědectví mají význam jen *nepřímý.* Nejstarší zprávy, zejména legendy o obou věrozvěstech, nazývají Konstantina »vynálezcem nového písma«, vyprávějí, že »složil« abecedu. To by nemohlo být řečeno o kyrilské, jež je prostě napodobením řeckého. Tak v Životě Konst. kap. XIV.:

и тогда сложи писмена и начѧ бесѣдоу писати еуаггельскоую;

Živ. Meth. kap. V.:

да тоу ꙗви богъ философоу словѣньскъі книгъі и абие оустроивъ писмена и бесѣдоу съставль, поути сѧ ꙗтъ моравьскаго

(citováno podle vydání Lavrovova 1930).

Ještě větším problémem je *původ slovanského písma.* O kyrilici není a nebylo sporu. Na první pohled poznáme, že je to písmo řecké, a to *velká* abeceda, t. zv. maiuskule, a to její slavnostní ráz, čili písmo unciální (ustavъ). Toto písmo vyniká úhledností, vyznačují je přímé čáry a štíhlé ovály, střídání čar stínovaných a vlasových, a snadno se čte. Pro hlásky, pro něž v řecké abecedě znaků není, bylo použito vzorů hlaholských. Kyrilice vznikla v Bulharsku, asi na počátku X. století za cara Symeona.

Nejstarší kyrilice byla poněkud *nakloněna vpravo* jako tehdejší maiuskule byzantská; teprve později kyrilice, zvláště v XI. až XIV. věku, byla písmem stojatým.

První datovanou památkou kyrilskou je náhrobní nápis cara Samuila z r. 993, nalezený na mramorové desce u jezera Prespanského v Makedonii.

Samuilův nápis zní takto (viz poslední otisk v díle Jordana IVANOVA, Българski starini izъ Makedonija, Sofija 1931, str. 25):

Řádek 1. † в(ъ) имѧ ѡтьца и съ-
„ 2. ина и ст҃аго дꙋ҃ха а-
„ 3. зъ Самоиⷭ҇ рабъ Б҃ж(и)
„ 4. полагаѫ памѧть (ѡтьц-)
„ 5. ѹ и матери и брат(ѹ н-)
„ 6. а кр҃ъстѣхъ си(хъ. се)
„ 7. имена оусъпъш(ихъ: Ни-)
„ 8. кола рабъ Б҃жи (Риѱими-)
„ 9. ѣ Дав(ы)дъ. написа (же сѧ въ)
„ 10. лѣто отъ сътво(рениꙗ миро-)
„ 11. ѵ҃,ѹ҃.ф҃.а҃ (6501=993). инъди(кта.ѹ҃.)[1]

Písmena v závorkách jsou doplněna, protože deska je porušena. Ve 3. ř. se písař zmýlil napsal *p* a pak je opravil nad řádkou v *l*.

Nejnověji svědectvím pro stáří hlaholice jsou také nálezy ve *výkopech v Přeslavě*.[2] Na stěnách chrámu, postaveného Symeonem, byly objeveny nápisy obojím písmem, totiž

a) hlaholský:

ꙋ҃ꙗ ѹ҃ꙗ ѥ҃ж҃э (t. j. »(Kгь)sti gospodi bože«) a

b) kyrilský:

цьркъı сѧтааго (místo св-) иоана дѣлаѥ... (-maja)
паꙋломь хартофꙋлаѯомь.

---

[1] Letopočet se v církslov. památkách udával zpravidla podle éry byzantské, která počítala roky od stvoření světa. Stvoření světa se kladlo k 1. září r. 5.508 před Kr. Nutno tedy od letopočtu odečísti 5.508.

[2] Z literatury o tom viz zvl. K. MIJATEV, Симеоновата църква въ Преславъ и нейниятъ епиграфиченъ материалъ, Български Прегледъ I, 1929, 100 n.). — VAJS, Hlaholice v chrámu cara Simeona v Prěslavi, Slavia IX, 1930, s. 218 n. — V. IVANOVA, Глаголскиятъ надписъ въ Преславъ, Бълг. Прегледъ I, 1930, 521 n. — S. KUĽBAKIN v Južnoslov. fil. XI, 1931, 233 n. — K. MIJATEV, Byzslav. III, 1931, 383 n. — V. IVANOVA, Byzslav. IV, 227 (zde též pěkný snímek).

Mimo to tam byly nalezeny střepiny s písmeny kyrilskými. Hlaholice byla tedy známa též v Prěslavě, ve východním Bulharsku, kolem roku 900, a užívalo se tam písma obojího.

Ale těžkou záhadou byl původ hlaholice. Pokusy jej vysvětlit dály se různými cestami.

1. Myslilo se, že hlaholice spočívá na nějakých slovanských runách (I. J. Hanuš). To je dávno odbyto, protože slovanských run není, a co bylo, jsou jen padělky. Zmínka mnicha Chrabra »чрътъı и рѣзъı« týká se jen vrubů, zářezů.

2. V hlaholici se hledaly stopy písem *orientálních,* protože Konstantin, který před svou cestou na Moravu vykonal misionářskou cestu k Chozarům na Krymu, byl prý, jak zní termín Šafaříkův, »ein schriftkundiger Orientalist« (l. c.). Tak soudil právě ŠAFAŘÍK a VONDRÁK, jenž ovšem orientálních živlů připouštěl mnohem méně nežli kdysi Šafařík, a nyní VAJS. Zdá se vskutku, že v hlaholici jsou některé orientální vlivy grafické, zejména lze mysliti na vliv *samaritského* písma při těchto hlaholských písmenech: nejspíše při *e, k, š, c, č,* snad též při *g', i* (širším), *ě* a patrně i při obou jerech, jak upozornil prof. Vajs.

3. Pomýšlelo se i na písmo albánské; tak činil záhřebský Čech, univ. prof. Leopold Geitler: Die albanesischen und slav. Schriften, ve Vídni 1883. Tato domněnka se ukázala klamnou: památky albánského písma jsou zcela mladé, až z XVIII. stol.

4. Pevný jest poznatek, že hlaholice jest v podstatě a z největší části vytvořena z písma *řeckého,* a to z malé abecedy, tak zv. minuskule, jíž ovšem dal Konstantin jako charakteristickou ozdobu četné smyčky. To dokázali pečlivým srovnáváním přečetných tvarů řeckých minuskulních rukopisů s hlaholskými — anglický paleograf ISAAC TAYLOR (AfslPh V, 1881, 191 n.) a JAGIĆ Четыре критико-палеографическія статьи v Petrohradě 1884, a v díle Графика у Славянъ v Encyklopedii slavjanskoj filologii, v Petrohradě 1911. Písmena pro slovanské hlásky, jichž řecká abeceda nezná, stylisoval podle mínění Taylorova a Jagićova Konstantin velkou většinou z prvků písma řeckého.

Hlavní důvody pro původ hlaholice *z písma řeckého* jsou:

1. paleografické — shoda tvarů, patrná při pečlivém srovnávání.

2. hláskoslovné — totiž:

a) trojí hlaholské písmeno pro hlásku *i*, ⰻ, ⰼ, ⰽ; první dvě jsou asi jen obměny řeckých dvou písmen pro *i*, totiž ι (iota), kyrilsky і, ı, kdežto třetí je za η (éta), kyrilsky и.

Éta v řecké abecedě starověké znamenalo *ē*, ale v Byzantsku v IX. stol. se už dávno čtlo vesměs jako *i*.

b) Složený znak pro jednoduchou hlásku *u*: hlaholsky ⰹ, kyrilské ѹ — napodobením řeckého ου (jež kdysi, v nejstarší době řečtiny, bylo vskutku dvojhláskou *ou*).

c) *Není* vůbec písmeno pro *-j-*, jehož nemá ani řecká abeceda.

d) Písmeno hlahol. ⰸ, kyril. ѳ je přejato z řeckého ϑ; v slovanštině této hlásky není.

Tyto čtyři důvody ukazují zároveň vady hlaholice.

Podrobně a nejlépe jedná o hlaholici základní spis JAGIĆŮV Глаголическое письмо, v 3. svazku Encyklopedie slovanské filologie, v Petrohradě 1911. — Stručněji viz v úvodě k mluvnici Vondrákově a Leskienově. — Nejnověji JOSEF VAJS, Rukověť hlaholské paleografie, v Praze 1932, nákl. Slovanského ústavu.

Rozšíření obou písem.

Hlaholice je pro čtení dosti nesnadná, a v tom lze asi hledati důvod, proč byla záhy (ani ne po 50 letech) zaměněna přístupnější kyrilicí. Udržela se až na naše časy jen v bohoslužebných knihách »hlaholitů«, t. j. v slovanské liturgii římskokatolického ritu, omezené na malé území charvatské a na Kvarnerské ostrovy (na Krku). V novém vydání katolického charvatskohlaholského *missálu*, které upravil prof. VAJS (v Římě 1927), je hlaholicí — parallelně s latinkou — tištěna jen hlavní část mše, t. zv. kanon.

Naproti tomu kyrilice se stala vlastním písmem slovanským, neboť od X. století se rychle rozmohla a ovládla u všech slovanských kmenů pravoslavných, t. j. u Bulharů, Srbů a Rusů, a dnešní azbuka těchto národů je jen pozměněná kyrilice.

Ve své době však byla hlaholice *geniálním vynálezem*, vystihujíc výtečně a bez jakýchkoli diakritických značek všechny, a to tehdy velmi četné slovanské hlásky. Po té stránce tedy byla ještě slovanštější a dokonalejší nežli český pravopis Husův.

§ 8. Slovanské abecedy.

(Abecední pořádek je založen na řeckém.)
Hlaholská abeceda má 38 písmen, kyrilská 44.

Hlah.	Číselná hodnota	Kyril.	Číselná hodnota	lat. přepis	název slovanský
ⰰ	1	а	1	a	az
ⰱ	2	б	—	b	buky
ⰲ	3	в	2 (!)	v	vědi
ⰳ	4	г	3	g	glagolъ
ⰴ	5	д	4	d	dobro
ⰵ	6	є, ѥ	5	e, je	jestъ
ⰶ	7	ж	—	ž	živěte
ⰷ	8	ѕ, ꙁ	6	dz	dzělo
ⰸ	9	з, ꙁ	7	z	zemlja
ⰹ nebo ⰿ	10	(ι), і, ї	10	i	iže
ⰺ	20	и	8 (!)	i	—
ⰻ	30	—	—	g'	»děrv«[1]
ⰼ	40	к	20 (!)	k	kako
ⰽ nebo ⰾ	50	л	30	l	ľudьje
ⰾ	60	м	40	m	myslite
ⰿ	70	н	50	n	našь
ⰿ	80	о	70 (!)	o	onъ
ⱀ	90	п	80	p	pokojь
ⱁ	100	р	100	r	rьci
ⱂ	200	с	200	s	slovo
ⰾ[2]	300	т	300	t	tvrьdo
ⱃ	400	ѹ, ꙋ	400	u	ukъ
ⱄ, ⰻ	500	ф	500	f	frъtъ, fertъ
—	—	ѳ	9 (!)	řec. ϑ	—
ⱅ[3]	600	х	600	ch	chěrъ
ⱆ	700	ѡ	800 (!)	řec. ω	otъ
ⱇ[4]	800	ѿ	—	št	šta
ⱈ	900	ц	900	c	ci
ⱉ	1000	ч	90 (!)	č	ča
ⱊ	—	ш	—	š	ša
ⱋ	—	ъ	—	jer tvrdé	—
ⱋⰻ, ⱋⰿ, ⱋⰾ	—	ъи, ъі, ъі	—	y	jery
ⱌ	—	ь	—	jer měkké	—

Hlah.	Číselná hodnota	Kyril.	Číselná hodnota	lat. přepis	název slovanský
ⰰ	—	ѣ	—	ě[5]	jať
ⰿ	—	ю	—	ju, *nikoli* jü![9]	—
—	—	ꙗ	—	ja	—
—	—	ѥ	—	je	—
ⰵ[6]	—	ѧ (ⰰ, ⰰ)[7]	900	ę	ęsъ
ⰵⰵ[8]	—	ѩ	—	ję	jęsъ
ⰵ	—	ѫ	—	ǫ	ǫsъ
ⰵⰵ	—	ѭ	—	jǫ, *nikoli* jǫ̈[9]	jǫsъ
—	—	ѯ	60 (!)	řec. ξ, ks	—
—	—	ѱ	700 (!)	řec. ψ, ps	—
ⰲ (ⰳ)	—	ѵ (ꙋ)	400 (!)	řec. υ, čti y	yžica

[1] V kyrilici tohoto písmene není, v transkripci textů hlaholských se za ně píše srbocharvatské ћ.

[2] Hlaholské ⰷ visí na lince!

[3] Jiný tvar, t. zv. »pavoukovité« ch: ⰹ.

[4] Hlah. písmeno *št* bylo v prvním období neznámo; vyskýtá se v cod. Zogr. *jednou* (скѣщıами Jan. XVIII. 3); v Mar. je *št* již mnohem četnější, ale teprve cod. Assem. píše toto písmeno většinou (srov. *Jagić*, Mar. s. 422, *Vajs*, Rukověť hlah. paleogr. s. 95, *Kurz*, Slavia XI, 419).

[5] V hlaholském písmě *ě* i *ja*.

[6] Zvláštního znaku pro *ę* pův. nebylo (viz Kyj. l. a Praž. zl., též Psalt. Sin.).

[7] V Supr. kyril. ⰰ znamená ę, kdežto ⰿ znamená ję; písmene ⰿ tu ještě není! V Sav. kn. ę = ⰰ, ję = ⰿ.

[8] Rozlišování znaků pro *ę* a *ję* náleží škole makedonské (Zogr. Mar., Assem. a j.).

[9] Odmítáme lichou a jazykové soustavě stsl. odporující domněnku, kterou od FORTUNATOVA přejali ŠČEPKIN Разсужденіе о языкѣ Саввиной книги (str. 291), KUL'BAKIN Le vieux slave (s. 199 n.), BUZUK (Изв. XXIII, кн. 2., s. 144), KURZ (Slavia XI, 397) a zvláště TROUBETZKOY (Mélanges offerts à M. J. Mikkola, Helsinki 1932, str. 317 v čl. Zum phonologischen Vokalsystem des Altkirchen-slavischen), že prý písmeno ю znamená *ü*, a též domněnku Trubetzkého, že prý ѭ znamená *ǫ̈*. Srov. Byzslav. V., 455 n.

Pozn. Názvy písmen jsou starobylé; jsou dosvědčeny v t. zv. Abecedarium bulgaricum, což je seznam hlah. písmen, v jednom rkpe. pařížské Nár. knih. asi z XI. stol. a v rkpe. mnichovském.

O Abecedariu bulharském (mnichovském) DURNOVO a TROUBETZKOY, Byzslav. II, 1930, s. 29 n.

§ 9. Rozdíly mezi oběma abecedami.

1. Hlaholice má písmeno ѯ = g' (děrv), jehož v kyrilici není; užívá se ho jen v řeckých církevních výrazech, na př. v transkripci анѣлъ; v transkripci kyrilské se ѯ nyní přepisuje podle vzoru Jagićova srbocharvatským písmenem ћ.

2. Hlaholice má písmeno ѧ, které se rovná dvěma kyrilským: ꙗ a ѣ. V kyrilských transkripcích z hlaholštiny se za toto hlaholské písmeno píše vždy ѣ, ale toto ѣ nutno podle etymologického původu čísti někdy ѣ (вѣра), někdy ꙗ (ꙗмь). Viz zde § 2.

3. Hlaholice nerozlišuje є a ѥ jako kyrilice, pro obojí má znak ѥ. є v kyrilských transkripcích se musí na počátku slova a na počátku slabiky číst vždy jako *je*; výjimku tvoří několik málo ojedinělých slov, jako interjekce єй = ej!, єсє = ejhle!

4. Hlaholice původně, t. j. v době cyrilomethodějské (moravsko-pannonské) nerozlišovala ѧ a ѩ, pro obojí psala ѩє = pův. ę i ję. Teprve později — v době makedonské — se vyvinulo zvláštní písmeno pro є, což je zřejmě druhá část písmene ѩє. Třetí tvar tohoto písmene je v nom. sg. mask. part. praes. act. ve tvarech složených, a to zvl. v cod. Zogr. a Mar., totiž ѥ (s chvostíkem), ku př. ꙗѥꙋ = сѧи Zogr. Jan I, 18, (Mar. vyd. Jagić 315, 23). Mluvnický výklad viz v § 48.

§ 10. O výslovnosti a pravopise.

1. Liš ѕ (s) = dz a з (z) = z!, na příkl. ѕѣло = dzělo, čes. »velmi«, a земля.

2. ъ = *ŭ*, ь = *ĭ* (oba jery se *vždy* vyslovují!), na př. сънъ = *sŭnŭ*, »sen«, 2 slabiky; дьнь = *dĭnĭ*, »den«, 2 slabiky. — Tvrdé jer je krátký temný zvuk, asi jako *ŭ*, měkké je krátký světlý, asi jako *ĭ*. Výslovností všech jerů (i na konci slova) jsou mnohá stslov. slova delší o slabiku než v češtině!

3. Liš и = *i* a ы = *y*! Tvrdé *y* není však — jako německé *ü* — hláska labialisovaná (s vypětím rtů)[1] ani to není dvojhláska, nýbrž jednoduchá samohláska nelabiální, jako bylo praslov. a stč. *y* (dnes dialekticky, zvl. v některých nář. slezských a mor.-slovenských), zachované v polštině i v ruštině.

[1] Pro tuto *cizí* hlásku, vyskýtající se v cizích, zvl. řeckých slovech, mají slov. abecedy písmeno »yžica« (hlah. ѵ, kyr. ѵ).

4. ѧ, ѫ nesmějí zníti jako e-n, o-n, nýbrž spíše jako nosovky francouzské.

5. Měkkost hlásek. Vyslovujeme staroslověnštinu vlastně po česku, na př. дѣлати vyslovujeme ď-e-l-a-ť-i, abychom si usnadnili rozlišování forem s *i* a *y*, s *e* a *ě*. Jihoslovanská výslovnost nynější vede k tomu, že bychom měli spíše vyslovovati djelati, tedy *d* a *t*, nikoli *ď* a *ť*. Ale ani to není přesné; výslovnost stslov. byla jistě bližší praslovanské než nynější jihoslovanské. O přesné výslovnosti staroslověnské v této věci nevíme.

6. O jotaci: є na počátku slov a na počátku slabik čti zpravidla *je*: єзеро, єстъ = jezero, jestъ. и na počátku slov čti *i*, ne *ji*, tedy истина = istina, иже = iže, иго = igo; ale v pádech zájmena **jь* a иже čti *ji*, protože je tu ide. kmen *i̯o-*, tedy: instr. sg. mask. neutr. имь = jimь, relat. имьже = jimьže, gen. lok. pl. ихъ = jichъ, dat. plur. имъ = jimъ, instr. pl. има = jima. — Uvnitř slova na počátku slabiky čti и vždy s jotací; mívá tu však dvojí význam, buď ji nebo jь, tedy краи je buď a) kra*ji*, totiž nom. pl., nebo b) kra*jь*, gen. pl. nebo nom. ak. sg. O tom poučuje tvarosloví. V mluvnici se někdy и = jь označuje й k zřetelnosti po způsobu ruském.

7. O jotaci po souhláskách. Po souhláskách *j* zmizelo, způsobivši palatalisaci předcházející souhlásky. Tato palatalisace je označena:

a) buď na následující samohlásce ligaturami ꙗ (hlahol. ѣ), ю, ѥ, ѩ, ѭ: волꙗ (hlah. волѣ) = vol'a, волѭ = vol'ǫ, волѥѭ = vol'ejǫ, вонꙗ = von'a, морю = mor'u, někdy též отьцю = otьc'u, сънькмиштю;

b) nebo ^ obloučkem nad souhláskou, pravidelně jen u н̂, л̂, р̂: вола̂, вона̂, моро̂у;

c) může být též označení obojí zároveň: волꙗ̂, конꙗ̂;

d) oblouček ^ před и, ь může též označiti slabiku ji, jь: nom. pl. кони̂ = końi, gen. pl. коньь̂ = końь;

e) v cizích slovích oblouček ^ označuje »měkkou«, t. j. palatální výslovnost souhlásky к̂, г̂, х̂: к̂есарь = k'esarь, καῖσαρ, к̂инсъ = κῆνσος, агг̂елъ = ang'elъ, ἄγγελος.

NB. Vyznačování měkkosti časem ubývá, čili příslušné souhlásky se odpalatalisovaly.

8. Jiné značky. Za vynechané ъ nebo ь bývá psán apostrof': к'то = къто, ч'то = чьто, п'сати = пьсати.

чь-то = ч: I palatalis. proto za ní musela být měk. samoh.
quid :
ꙗ → = slov. ь
Kv: labiovelární

9. Různé psaní и a ꙑ: Hláska *i* se píše buď и a to nejčastěji, nebo і; і se psává před jinou samohláskou, и po souhláskách a ve spojce и: и глагола има.

V hlaholských textech, zvláště v *Zogr.*, se užívá znaků pro *i* takto:

ѿ і na začátku slova: іскоусити; na začátku slabik; достоитъ; pro spojku *i*: і ицѣли;

ѳ і nebývá na začátku slova.

ꙋ и bývá jako nositel slabiky.

Podobně se různě psává *y*: v transkripci ꙑ, ꙑі, ꙑи.

10. Hlaholské i kyrilské písmeno ѡ w (řec. ω) *ne*znamená jiné hlásky než *o*, tedy *ne* dlouhé *ō*, a jest jen napodobeninou grafiky řecké.

11. Některá nejčastější slova se také *zkracují*. Abbreviatura se označuje rovnou čarou nad řádkem (po případě s háčkem: ̀ ̀ ̀ a podobně), která slove *titla* (z lat. titulus), na př. б҃ъ = богъ, б҃а = бога, чл҃къ = чловѣкъ, сн҃ъ = сынъ, дх҃ъ = доухъ, цс҃твие = цѣсарьствие, нб҃ское = небесьское, гл҃ати = глаголати. — Pro technické potíže nemohou býti všecky zkratky a ligatury přesně reprodukovány; pro podrobné studium paleografické nutno odkázati na fotografické snímky.

Seznam nejobvyklejších zkratek.

(Srov. ČREMOŠNIK, Kratice »Nomina sacra« u cksl. spomenicima, Slavia IV, 238 n., 485 n. a VAJS, Rukověť hlah. paleografie, s. 104 n.).

I.

б҃ъ = богъ; též v jiných pádech, na př. бо҃у.
г҃ь = господь; též v jiných pádech, na př. го҃у.
д҃хъ = доухъ; též v jiných pádech.
н҃бо = небо; též v jiných pádech.
ч҃къ = чловѣкъ; též v jiných pádech.
да҃дъ, д҃дъ = давидъ (давыдъ).
и҃лъ, и҃слъ = издраилъ.
и҃мъ, ер҃мъ a pod. = ироусалимъ, иероусалимъ.
и҃съ = исоусъ; х҃ъ = хрьстъ, Kristus. и҃. х҃. = »Isu Chrьstъ«.
с҃нъ = сынъ.
кр҃стъ, кс҃тъ = крьстъ »kříž«.
м҃ти = мати, ku př. м҃ти б҃жиꙗ = мати божиꙗ.

II. Kromě těchto jmen biblických ještě jiná častá slova se zkracují:

ст҃ъ = свѧтъ.
цр҃кы = црькы.
гл҃ати = глаголати.
ц҃рь = цѣсарь.
цр҃твьѥ = цѣсарьствьѥ. (5 slabik!)
а҃ѣлъ = анѣлъ.
ап҃лъ = апостолъ.
вл҃ка = владыка.
пр҃рокъ = пророкъ.
мч҃къ = мѫченикъ.
мл҃сть = милость.
мл҃тва = молитва.
єп҃къ = епископъ.
п҃пъ = попъ.
нб҃скы = небєсьскыи (vyslov 5 slabik! Též v ostatních pádech).

III. S nadpisováním písmen nad řádku pod obloučkem:

п҃ѧ = памѧть.
м҃ца = мѣсѧца.
нѣ҃ = недѣлꙗ.
к҃ = коньць.
зѧ҃ = зачѧло.

12. Jiné nadřádkové značky, rozdělovací znaménka, spřežky. Obě slovanská písma byla tak výstižná, že nebylo třeba diakritických znamének, jakých potřebujeme při úpravě latinské abecedy pro slovanské hlásky, kromě označení t. zv. měkkosti (palatálnosti) některých souhlásek. Přesto kromě obloučků uvedených sub 7. a apostrofů sub 8. bývají v rukopisech ještě jiné nadřádkové značky. Úhrnem lze říci, že v starých, zejm. hlaholských rukopisech bývá nadřádkových značek málo (zvláštní místo mají z hlaholských textů jen Kyjevské listy, o nichž viz výklad v § 4. B. a D.), kdežto v mladších rukopisech bývá nadřádkových značek více. Jsou ovšem rozdíly mezi jednotlivými písařskými školami, i mezi návyky jednotlivých písařů, ba i písařů téhož rukopisu.

Nejhojnější jsou ᾽ ᾿, zřejmě napodobující řecké přídechy (spiritus lenis ᾽, spiritus asper ᾿). Bývají zejména na začátku slova nad samohláskou a uvnitř slova nad samohláskou, stojící po jiné samohlásce, místo ˆ bývá často ˘. Typograficky nelze všech značek

přesně napodobiti, a mohou tedy býti studovány jen na fotografiích rukopisů resp. na rukopisech samých; proto nelze bezpečně souditi o jejich významu.

Obyčejně se soudí, že nemají významu pro výslovnost. Lze snad tušiti, že některé přídechy označovaly jotovanou výslovnost na začátku slova a slabiky, ku př. ѣн, съписаѭштиймъ, jiné že znamenaly způsob nasazení samohlásky, a to nasazení jemného, protože v stslov. jako v praslov. nebylo pevného nasazení samohlásky čili ražené neznělé souhlásky hrtanové, ku př. а҆ си сѫтъ, ст҃аго, гл҃аше; ale podle nynějších tištěných vydání nelze věc rozhodnouti.

Z hlah. rkpů. nejméně nadřádkových značek mají cod. Mar., Cloz., Psalt., Ochr., kdežto v cod. Zogr. je jich poměrně dosti, rovněž v Euchol. a Ril. Nejlépe lze nyní studovati nadřádkové značky v Assem. (podle vydání Vajsova-Kurzova), kde je jich poměrně dosti, ač méně než v Zogr. Jsou zde velmi nepatrné, takže oblouček ˘ vypadá skoro jako čárka ˋ. Zdá se, že v jejich užívání se písař Assem. řídil jinými zásadami než písař Zogr.

Z kyrilských rukopisů značky nadřádkové v některých malých zlomcích chybějí (Und., Hil'f.), kdežto v Sav. kn. i v Supr. jsou již dosti hojné.

Že by některé značky v stslov. rukopisech označovaly kvantitu (délku samohlásek), je pochybné. Přízvukových (akcentologických) značek není v stslov. rukopisech vůbec.

Pozdější církslov. rkpy. kyrilské se v užívání nadřádkových značek silně liší od rkpů. staroslověnských: nadřádkových značek je mnoho a jsou rozvinuty v systém; zejména se také označuje přízvuk. Počátky této reformy jest hledati u Euthymia, patriarchy bulharského v Trnově (1375—1393), jenž byl reformátorem církslov. knih (viz EMIL KAŁUŻNIACKI, Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius, Wien 1901). Jeho žákem byl vzpomenutý již gramatik Konstantin z Kostence (»Skazanie o pismenech«, viz zde § 6., str. 98n.), který podrobně vyložil užívání četných a rozmanitých značek. Text jeho spisu vydal JAGIĆ (Разсужденіе южнослав. и русской старины о церковно-слав. языкѣ, Изслѣдованія по русск. яз. I., v Petrohradě 1895, str. 366/78 n.; viz též Weingart, Byzantské kroniky v literatuře církslov., II., v Bratislavě 1923, s. 156n.).

Až do Euthymia nebylo také ustálení v užívání rozdělovacích znamének. Podle vzoru byzantských rukopisů bývaly v hlaholských

stslov. rkpech. na konci věty nebo odstavce dvě tečky :, na konci odstavce někdy tři tečky ∴ nebo pět teček ∴, nebo značka ·/. a j. V některých rkpech. bývá na konci věty jedna tečka, a to buď nahoře v úrovni horní linky nebo uprostřed výšky písmen. Ale tečkou se oddělují uvnitř věty také jednotlivé skupiny slov (syntagmata); v těchto případech tečka měla usnadňovati hlasité čtení a zpravidla označovala místo vdechnutí. Byly to tedy spíše značky přednesové než pravopisné (interpunkční). Písmena ve významu číslic byla oddělena od ostatního textu tečkami: ·ѿ·, ·҃·, v kyrilských ještě značkou ⁜.

Jednotlivá slova se od sebe neoddělovala, psalo se souvisle (scriptura continua), tak zvl. v Zogr., Mar., Assem. i v jiných rkpech. Na počátku věty se zpravidla nepsala velká písmena, ani u jmen vlastních. Velká písmena bývala jen na začátku odstavců, a to často jako ozdobné iniciály, sahající do hloubky 2—5 řádek i více.

Spřežky (ligatury, rus. vjazi) jsou v stslov. době ojedinělé. Podle vzoru řeckého je ligaturou písmeno *u* (hlaholské ȣ i kyrilské ѹ nebo ȣ); vlastní slovanské ligatury hlah. i kyr. jsou *ju* (hlah. ꙗ, kyr. ю) a *št*, je-li *š* podepsáno pod *t*: hlah. ѿ, kyr. щ. Kromě těchto stálých ligatur v nejstarší době nebylo ligatur příležitostných; ty se šíří až v pozdější době jednak pro úsporu místa i práce, jednak pro ozdobu — to zvláště v nadpisech. Podrobnosti viz v příručkách paleografie hlaholské (u Jagiće a Vajse) i kyrilské (Sobolovského, Lavrova, Karského).

POKYNY

PRO INTERPRETACE PROSEMINÁRNÍ A SEMINÁRNÍ.

I. Prvním krokem k pochopení textu je správné čtení. Kromě obecných pokynů, daných v § 8. a v § 10., nutno ještě poznamenati: všichni posluchači nechť dbají toho, že с musí se vždy čísti jako -ſ- a nikoli jako *z*, jako děláme vlivem německým v cizích slovech: tedy исоусъ = Iſusъ (*ne* Izusъ!), цѣсарь = cěſarь (*ne* cězarь) pod. cěſarьstvъje a j. Zdvojené samohlásky neznamenají jednu dlouhou jako v němčině, nýbrž vskutku dvě slabiky, tedy новаго = nova'ago, глаголаше = glagola'aše. Dále je třeba zachovávati rozdíl mezi є (*e*) a ѣ (*ě, ja*), což činívá potíže zvl. posluchačům ze středního Slovenska a z Podkarpatské Rusi. Tito poslední nesmějí v stslov. textu nikdy čísti ѣ jako *i*, tedy бѣда, вѣкъ čtěte *bieda, viekъ*! Posluchači z Podkarpatské Rusi také nemají vyslovovati г jako *h* (господи = Gospodi, *ne* Hospodi!) a щ jako *šč*, nýbrž jako *št!* Posluchači z některých krajin Slovenska a posluchači národnosti maďarské mívají potíž s rozlišováním *h* a *ch*. Ve stslov. není vůbec hlásky *h* a χ se čte jako *ch*.

Všem posluchačům nelze ani dosti zdůrazniti, že všechny psané jery musí býti vyslovovány, jak uvnitř slova tak zejména na konci slova, a že musí býti rozlišovány (ь = *ĭ*, ъ = *ŭ*). Aby se toho dosáhlo, je nutné čísti stslov. texty *pomaleji* než texty novodobé. Většina stslov. slov měla, pokud se jery vyslovovaly, více slabik než jim odpovídající slova československá (ruská, polská, atd.), jejich vyslovení tedy trvalo déle než vyslovení příslušných slov našich, a staroslověnština se vůbec vyslovovala *pomaleji* než slovanské jazyky novodobé. Zánik jerů na konci slova a uvnitř slova v isolovaných, resp. lichých slabikách souvisel se zrychlením výslovnosti; a zrychlení tempa řeči znamená zrychlení myšlení, jež souviselo se stoupnutím civilisace širších vrstev.

Správné čtení kteréhokoli cizího jazyka, také stslov., lze si osvojiti jen čtením hlasitým. Nestyďte se čísti si nahlas a učiti se také cizím slovům a mluvnickým tvarům nahlas! Čtete-li jen očima, tvary a výrazy se vám nezaryjí do paměti. Jen hlasitým čtením a hlasitým odříkáváním si mluvidla osvojí nezvyklou artikulaci a jen tak se dosáhne toho, aby sluch kontroloval činnost mluvidel, a aby s jistou artikulací se přesně spojila představa příslušného zvuku. Hlasité čtení je důležité zvláště k ocenění textů stslov., jejichž většina byla přímo vypočtena na zvukový účinek.

Čísti texty, to znamená ovšem nejen jednou přelétnouti očima ani jen jednou si přeříkati, nýbrž často a stále opakovati. Není to mechanisace studia, nýbrž důležité cvičení, které zasahuje samu podstatu věci. Moderní člověk je nucen čísti mnoho a tedy rychle, a proto čte jen zběžně. Zejména

noviny a časopisy se čtou jen zběžně. Ti, kdo vysedávají zbytečně dlouho při čtení novin, naučí se čísti nejen zběžně, nýbrž i povrchně. Mnohé nynější články, stati, ba i knihy (též belletristické) jsou také zběžně psány, totiž určeny jen k rychlému přelétnutí. Ne tak texty staré (zejm. stslov., staročeské, staroruské, atd., vůbec většina starověkých i středověkých textů rukopisných před rozšířením knihtisku). Psaní rukopisu byla práce zdlouhavá a namáhavá, materiál, zejm. pergamen, byl drahý. Proto knih bylo málo. Ale zato každé slovo mělo svou váhu a svůj plný význam. Zejména v textech biblických a liturgických.

Tyto texty (a tedy také texty staroslověnské) je třeba čísti zásadně jinak nežli se většinou nyní čtou časopisy a knihy nynější, totiž pomalu a s upjatou pozorností. Na způsobu, jakým čte posluchač nebo kandidát předložený stslov. text, pozná zkoušející hned, jak zkoušený přečtenému textu rozuměl a jak se vyzná ve stslov. mluvnici.

Pomalé a opakované čtení je nutným předpokladem jazykového výkladu textů (lat. interpretatio, řec. exēgēsis). Cizímu jazyku vůbec a jeho mluvnické stavbě zvláště se nikdo nenaučí jen z knih o jazyce, t. j. z gramatik a slovníků. Ten jazykozpytec, který zná některý jazyk jen z gramatik a slovníků, nezná ve skutečnosti onoho jazyka a může býti sveden k mylným názorům. Studium mluvnické je třeba stále spojovati se čtením textů: mluvnickou theorii je třeba stále aplikovati v praxi na výkladu textů. Neomezujte proto své studium na mechanické »dření« vzorců a celých stránek mluvnice! Je třeba umět užíti mluvnických poznatků na rozluštění a výklad předloženého textu. Proto interpretace je od počátku podstatnou součástkou všech filologických zkoušek a je výslovně předepsána také zkušebním řádem pro státní zkoušky ve všech oborech jazykových. S interpretací nečekáme až po probrání celé mluvnice, nýbrž začínáme s ní hned od první hodiny, ovšem zprvu prostě, postupně rozšiřujíce a prohlubujíce obor výkladů. Postupujeme při tom induktivně, totiž tak, že v přečteném místě textu nejprve určíme jednotlivé tvary, a teprve z nich si skládáme schema flexe, načež teprve následuje podrobnější výklad. Tento postup má zameziti bezmyšlenkovité odříkávání mluvnické látky.

Umění interpretační lze si osvojiti jen opakovaným cvikem. Nejprve dané místo textu (obyč. jeden verš evangelia) pozorně přečteme a přeložíme co možná věrně (neparafrazujeme). Potom podáme rozbor syntaktický, pozorujeme nejprve celek, na př. celý verš, a od celku postupujeme k částem. Pak následuje hlavní součást interpretace, totiž rozbor slovní. Postupujeme slovo od slova, žádné slovo nesmí býti vynecháno; v dalším průběhu interpretací ovšem vynecháváme již slova několikrát vyložená, takže postup interpretací, zpočátku velmi pomalý, se postupně zrychluje. Každé slovo musí býti popsáno a určeno. U slov ohebných nejdříve určíme tvar, a to ustáleným pořádkem: ku př. домове = nominativ plurálu subst. maskulina *u*-kmenového *domъ*, берꙋ = nom. singuláru mask. participia praesentis activi slovesa берѫ, бьрати, skloňování jmenného, глаголѭштиими = instrumentál plurálu participia praesentis activi slovesa

глаголѭ, глаголати, skloňování složeného; рече = 2. n. 3. sing. aoristu asigmatického slovesa рекѫ, рещи, třída I., skupina 4. A podobně užíváme vžitých latinských termínů. K rychlému poznání a určování tvarů v textu dosud neznámém přispívá, když se od počátku cvičíme *ne* mechanicky odříkávati vzorce, nýbrž zkoušeti se ve tvarech na přeskáčku; ku př. dva posluchači se navzájem tak zkoušejí, že jeden z nich říká tvary a druhý je určuje, pak naopak jeden říká gramatické určení (na př. »3. plur. impf. slovesa любити«) a druhý odpovídá tvarem (»любѧахѫ«); další stupeň tohoto cvičení jest, že se cvičí na přeskáčku nejen tvary jednoho jména nebo slovesa, nýbrž současně několika příbuzných, ku př. instr. pl. od subst. отрокъ a отрочѧ, nebo současně pády subst. рабъ (m.) — раба (fem.) — рабыни, nebo několika příbuzných sloves, ku př. имѫ, ѩти — имамь, имѣти — имлѭ, имати); dobré je také cvičení: říci jistý tvar česky a žádati k tomu jako odpověď tentýž tvar staroslověnsky.

Po určení a zařadění tvaru následuje výklad tvaroslovný o příslušné deklinaci nebo konjugaci (na středním stupni již s výkladem praslovanských koncovek), výklad kmenoslovný, a pak výklad hláskoslovný, spojený s výkladem o hláskových jevech, v tom případě se vyskytujících (jako jsou palatalisace, metathese, liquid, l'epentheticum, vývoj souhláskových skupin, ku př. *tl, dl* a pod.), při čemž postupně přibíráme základní poznatky ze srovnávacího jazykozpytu slovanského a indoevropského, a pak etymologie slova; na nižším a středním stupni (t. j. před I. státní zkouškou) se nepouštíme do etymologií pochybných a sporných, přestávajíce na bezpečných.

Rozumí se, že na takto podrobnou interpretaci se musí každý člen proseminář na každou hodinu připravovati, a to na celé uložené místo; při tom si doma může udělati poznámky, ale těm se musí naučiti, nikoli z nich při cvičení jen čísti! Nikdo nespoléhej na to, že bude volán k interpretaci jiný a že ve množství členů bude přehlédnut. Naopak, jako se každou hodinu proseminář a seminář zjišťuje přítomnost všech zapsaných členů (a nepřítomní musí poslati písemnou odůvodněnou omluvenku), tak se také jednotlivými otázkami a vyvoláváním zjišťuje, že všichni přítomní jsou připraveni a že sledují výklad (a výsledky tohoto zjištění se zapisují do listů, které jsou o účasti každého člena vedeny, aby byly podkladem kontroly při zkouškách). Proseminární a seminární cvičení má jen tehdy svou cenu, děje-li se za stálé a živé součinnosti všech členů! Takový seminář, kde jeden člen předčítá a ostatní trpně poslouchají nebo dokonce se baví nebo si čtou něco jiného, nestojí za nic a mohl by se prostě zrušiti.

Cvičení v umění podrobné interpretace vede k osvojení methody analytické.

Ale k tomu, aby se správně a s porozuměním čtly staré památky, je třeba ještě jiného umění, rovněž nezvyklého dnešnímu čtenáři. Obyčejný (laický) čtenář je zvyklý čísti vše, zejména noviny, tak, jak jsou mu předloženy, a nehloubati o tom příliš. Vědecky čísti však znamená čísti kriticky. Počátkem kritického čtení je pochybování o tom, je-li tak dobře napsáno nebo správně vytištěno? Filolog a linguista se učí přemýšleti o textu a pochybovati o něm. Teprve obstojí-li text v této kritice, může

býti přijat za správný. V proseminář (ve II. sem.) a ve středním semináři se učíme — aspoň v hlavních rysech — textové kritice, t. zv. nižší. Kriticky dívat na text se učíme srovnáváním textů mezi sebou; srovnáváme na př. totéž místo ve všech stslov. textech evangelních, totéž místo v několika církslov. žaltářích, tutéž stať v Cloz. a v Supr. a pod., tedy srovnáváme příslušné církslov. texty mezi sebou: shledáváme, v čem se shodují a v čem se od sebe liší; tím lépe poznáváme nejen jejich vzájemný poměr, ale i u každého textu zvláště si srovnáváním lépe uvědomujeme jeho znaky paleografické, mluvnické a slovníkové. Na vyšším stupni (t. j. po I. státní zkoušce) podobně srovnáváme texty z různých slovanských jazyků mezi sebou (na př. žaltáře staročeské se staropolskými a pod.).

Druhý obor srovnávací methody je, že srovnáváme stslov. texty s jejich předlohami, tedy Kyjevské listy s latinským gregoriánským missálem, evangelní, žaltářní, liturgické i homiletické texty se zněním řeckým (to bohužel je nyní možné jen výjimečně pro neznalost řečtiny u většiny posluchačů). Srovnáváním stslov. textů s předlohami poučujeme se o několika věcech: 1. o vývoji stslov. textu samého, o jeho změnách a pozdějších úpravách, 2. o redakci řeckého textu, z níž bylo překládáno, 3. o překladatelské technice a o stylistickém umění překladatelů, 4. někdy lze tímto srovnáváním přispěti i k opravě a lepšímu porozumění originálních textů řeckých, 5. a vyvozovati poznatky o počtu překladatelů a o jejich vlastnostech, čímž se pak přechází ke kritice t. zv. vyšší.

Při výkladech, konaných v proseminární (seminární) hodině, si všichni posluchači poznamenávají nové věci, dosud neprobrané, do zvláštního sešitu, kde si každou hodinu zapíší probírané místo a datum. Tyto poznámky jim později dobře prospívají při opakování látky.

Kritika a hermeneutika (interpretace) jsou základní methody filologické. Teprve na správné kritice a hermeneutice jazykového materiálu se může zakládati jazykozpyt.

Pozn. Nejpodrobnější výklad o filologické kritice a hermeneutice je v knize THEODORA BIRTA Kritik und Hermeneutik nebst Abriß des antiken Buchwesens. München 1913.

*

II. Od počátku II. semestru proseminář a po případě též ve středním semináři se dělají písemné interpretace. Je to první posluchačův pokus o vlastní práci v oboru jazykozpytu, kde se má cvičiti ve správném psaní jazykozpytných značek a cizojazyčných dokladů, v užívání odborných terminů, ve formulování jazykového výkladu a v užívání jazykozpytné literatury. Nemůže to tedy ještě býti práce samostatná, nýbrž cvičná, průpravná kompilace, z níž si autor kromě odborných poznatků má odnésti techniku linguistické práce a tím přípravu na budoucí písemné práce seminární, státní a dissertační.

Úprava proseminárních a seminárních interpretací jest pro všechny členy jednotná. Píší se na volné čtvrtky. Nejdříve se napíše přidělené

stslov. místo (obyč. tři verše biblického textu nebo místo obdobné délky z jiného textu); opíše se přímo z vydání (nikoli z nějakých výňatků a chrestomatií); kdo umí, napíše totéž místo nejen kyrilsky, ale také hlaholsky. Pak se totéž místo napíše z jiných textů staroslověnských a z jiných významných textů církevněslovanských, tedy ku př. nejen z Assem. a Sav. kn., nýbrž též z Ostrom., nejen ze Zogr. a Mar., nýbrž též z Nikol'ského evangelia, nejen z Psalt. Sin., nýbrž též z Psalt. Bonon. a Pogod. a pod.

Následuje cvičení v textové kritice: v pozorovaných textech se vytknou všecky rozdíly paleografické, hláskoslovné, kmenoslovné, tvaroslovné, syntaktické a lexikální. Pak se stslov. text srovná s řeckým (a není-li to možné, aspoň s latinským), aby si pisatel (interpret) uvědomil všecky charakteristické rysy stslov. textu v pořádku slov a vět, v syntaxi, v lexiku.

Pak následuje český překlad přiděleného místa;[1] jde-li o místo z Nového zákona, je zajímavé srovnati poslední vydání katolické (přel. Jan Sýkora, v Praze, v cyrillomethod. knihtiskárně 1923), evangelické (přel. F. Žilka, v Praze u Laichtera 1933) a znění české bible Bratrské (vydává vždy v nových otiscích podle znění z roku 1613 Britská a zahraniční Biblická společnost (v jejím nákladě lze lacino dostati bibli a zvl. Nový zákon a žalmy ve více než 400 jazycích; doporučuji pro každý jazyk, který filolog studuje, čísti evangelia jako vhodný a snadný způsob poznání jazyka),[2] pak znění slovenské (vyšlo nákl. Spolku sv. Vojtěcha v Trnavě, dokončeno 1926) a pak znění aspoň v jednom jiném jazyku slovanském, zvl. v tom, do jehož lektorského kursu posluchač chodí ve smyslu požadavků zkušebního řádu.

Po této části textové následuje v písemné interpretaci rozbor syntaktický, který při nepatrném rozsahu přiděleného textu nezabere mnoho místa, a pak rozbor slovní, který je hlavní částí interpretace. Každé slovo textu se napíše jako heslo vlevo nahoře, a pak se postupem výše naznačeným o něm vykládá vše, co si posluchač o něm shledal z příručních knih a čemu rozumí. Každý výklad musí být citován, odkud je vzat, abychom si nezvykali chlubit se cizím peřím (jako činívají někteří essayisté) a abychom si zvykali tomu, že každé tvrzení musí býti doloženo. Cituje se autor, název spisu (tento zkratkou), svazek vydání a zejména s t r á n k a: přesné citování patří k základním požadavkům techniky vědecké práce; tedy ku př. Vondrák, VSG, II², 459. Toto citování se umístí hned pod citovaným výkladem vpravo.

Důležitá upozornění:

1. Cizojazyčné knihy se ovšem citují česky: neopisují se v originálním znění, aby bylo viděti, že pisatel porozuměl cizojazyčnému výkladu.

---

[1] Posluchači slovenští píší napřed překlad slovenský, pak znění české; posluchači jiné slovanské národnosti (Poláci, Podkarpatští Rusíni, Rusové a j.) píší napřed překlad svým mateřským jazykem. Tito mohou psáti vůbec celou interpretaci svým jazykem.

[2] Prodej knih Biblické společnosti je nyní v Praze II. v Soukenické ulici č. 15.

2. Nemá smyslu vypisovati, resp. překládati doslovně dlouhé citáty: tím se nedokazuje píle, nýbrž naopak neobratnost. Musíme se učiti i z dlouhého výkladu podati svými slovy stručně jádro věci. Docela pak zbytečné a nerozumné by bylo opisovati doslovně celé partie — z lithografovaných přednášek, které přece má posluchač tak jako tak uměti!

Každé slovo a každý tvar se ovšem vykládá jen jednou; opakuje-li se v přiděleném textu, odkáže se na místo dřívější; stránky interpretace jsou proto očíslovány. Rozumí se, že také táž věc se vykládá jen jednou; tedy najde-li interpret při excerpování týž výklad (ku př. o konc. gen. sg. *o*-km. влька z ablativního **-ōd*) v několika knihách, napíše jej jen jednou a připojí jen citace knih, v nichž jej četl. Liší-li se výklady o téže věci v různých spisech, jak bývá při etymologiích nebo při hláskoslovných problémech, uvedou se ovšem oba resp. všechny: na nižším a středním stupni posluchač ještě nedovede posouditi, který je lepší a proč. Každé nové heslo se začíná na nové stránce.

Na konci interpretace nesmí chyběti bibliografie, při čemž se pisatel cvičí v přesném zjištění jmen autorů, názvů knih, místa a roků vydání. Uvádějí se zvláště prameny, jimiž jsou nám jen vydání textů, a zvláště pomůcky, jimiž jsou mluvnice, slovníky a jiné knihy, na konec časopisy.

Interpretace se uzavře seznamem užitých zkratek, rejstříkem vyložených slov s označením příslušné stránky a přehledem obsahu.

Rozumí se, že se vyžaduje úhledné písmo, vkusná úprava a přehledné rozvržení celé práce. Zvykněme si podávati své jídlo na čistém talíři. Nešetřme na papíru! Je to rozšířený zlozvyk i starších filologů, že píší příliš hustě a nepřehledně, že škrtají v rukopise, že píší na papíře podřadné jakosti a třeba již na jedné straně popsaném. Neúhlednost a nepřehlednost rukopisu prozrazuje, že takový autor nemá pořádku patrně ani ve své vlastní hlavě.

Interpretace se neoceňují podle počtu stránek ani se neváží na váze. Rozhoduje přesnost dokladů a správnost a jasnost výkladů.

Takto popsaná interpretace je ovšem až čistopis. Materiál k ní si posluchač sbírá po příp. i po několik týdnů[1] excerpcí, t. j. vypisováním z užitých pramenů a pomůcek, a je tedy příprava k interpretaci prvním cvičením v excerpční linguistické práci. Výpisky (excerpta) pořizovati je nejúčelnější na lístky buď čtvrtkové nebo osmerkové (menší formát, u některých starších filologů kdysi oblíbený, ku př. šestnácterkový a ještě menší, vůbec nedoporučuji: nutí k písmu příliš titěrnému a malé lístky se snadno poztrácejí); kdo si dělá poznámky v sešitě, zakrátko se v nich nevyzná; zvláště varuji před psaním poznámek z různých předmětů do

[1] Jak dlouho trvá excerpční práce a vůbec sepsání celé interpretace, nelze jednotně určit: každý nemá stejnou dobu volného času a všichni nepracují stejně rychle. Celkem lze však říci, že to není žádné přetěžování posluchačstva a že posluchači zmáhají tento úkol bez velkého napětí, jak dlouholetá zkušenost ukazuje.

jednoho sešitu. Rozumí se, že na každém lístku musí být přesná citace spisu, odkud je výpis vzat. Excerpcí se pisatel obeznamuje se základními jazykozpytnými díly našimi i cizími, učí se jich užívati a hledati jednotlivosti v dílech souborných a objevných.

Toto hledání je ve velkých mluvnicích usnadněno nejen podrobným obsahem, ale zvláště rejstříky slovními a věcnými; pisatel se tedy učí užívati rejstříků, na př. v Brugmannově velikém Grundrisse, nebo nalézá slovanská slova v latinském etymologickém slovníku Waldeho podle jeho indexu slovanských slov.

Výslovně jest upozorniti na to, že nestačí pracovati interpretaci jen s odbornou literaturou českou; musíme si od počátku zvykati práci s odbornou literaturou cizojazyčnou, což je zvláště pro linguistu a slavistu nezbytné.

Věda je mezinárodní, a je tedy interpretace prvním cvičením v mezinárodnosti vědecké práce. Nezbytné je pro slavistu zejména používati linguistických děl německých, francouzských a ruských, ačkoli ovšem i v jiných jazycích (zvl. také v slovanských) jsou důležité jazykozpytné publikace.

Posluchači filosofické fakulty Karlovy university v Praze najdou všecky knihy, potřebné k interpretaci, volně vyloženy ve velké studovně semináře pro slovanskou filologii; tam jsou i praktické jazykové slovníčky francouzské, ruské, německé a mnohé jiné.

Po skončení excerpční práce si pisatel spořádá lístky podle jednotlivých slov a podle pořádku výše vyloženého (po příp. si je též očísluje), a pak z nich spisuje interpretaci, možno-li hned načisto (leda snad že si pro obtížnější místa udělá napřed koncept).

Napsáním interpretace načisto není ovšem úloha interpretova vyřízena. Interpret musí uměti vše to, co do své interpretace napsal; tedy ne snad aby svůj výklad jen přečetl, nýbrž musí jej podávati volně zpaměti! Paměť se totiž dnes málo cvičí, a zvl. na universitách se mnoho čte a málo volně vykládá bez písemných pomůcek; proto mnohým kandidátům i přednášečům působí potíže, mají-li mluviti zpaměti. Stslov. interpretace tedy má býti také cvičením paměti.

Postup proseminární a seminární práce, v těchto pokynech podle skutečnosti naznačený, se po dlouhá léta (od r. 1919) osvědčuje a je vyzkoušen již na několika tisících posluchačů a na několika stech zkušebních kandidátů. Také písemné proseminární interpretace, podle tohoto návodu sestavené, vyhovují svému určení. Bývá jich v proseminář odevzdáno za letní semestr každoročně 80—90 a jsou velkou většinou dobré.

Na konec uvádím příkladem z jedné proseminární interpretace z letního semestru 1937 bibliografii a seznam zkratek, které si interpretka sama sestavila.

Prameny, pomůcky a jejich zkratky.

I. PRAMENY.

→ Quattuor evangeliorum codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus. — Edidit V. Jagić, Berolini 1879. *Zogr.*

→ Quattuor evangeliorum versionis palaeoslovenicae codex Marianus glagoliticus. — Edidit V. Jagić, Berolini 1883. *Mar.*

→ Assemanovo Izbornô Evangjelje. Na světlo dao dr. Ivan Črnčić. V Rimu 1878. *Assem.*

→ Biblia sacra vulgatae editionis juxta exemplaria et typografia apostolica vaticana. Romae 1592. — Edidit Valencius Loch. Ratisbonae 1888.

→ Písmo sväté, Starého a Nového zákona, nákladom spolku sv. Vojtecha. V Trnave 1913—1926.

Sveto pismo starega i novega zakona. V Lubljani 1914.

→ Biblja święta t. j. całe pismo święte starego i novego testamentu. Warzsawa 1928.

→ Святе письмо. У Берлинї 1925.

→ Biblí svatá aneb všechna svatá písma starého i nového zákona. Podle posledního vydání Kralického z roku 1613. V Praze 1930.

II. POMŮCKY.

a) Slovníky:

→ ⌐Erich Berneker: Slavisches etymologisches Wörterbuch, erster Band A-I; Heidelberg 1924. Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 2. Ausgabe. *Berneker Sl. etym. W.*

→ Josef Holub: Stručný slovník etymologický jazyka československého. Druhé přeprac. vydání. Vyd. Unie. V Praze 1937.[1] *Holub, Struč. slov. etym.*

→ ⌐Fr. Miklosich: Etymologisches Wörterbuch der slav. Sprachen. Wien, Braumüller 1886. *Mikl. Etym. W.*

Fr. Miklosich: Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum emendatum auctum, Vindobonae, Guilelmus Braumueller 1862—65. *Mikl. Lex.*

A. Walde: Lateinisches etymologisches Wörterbuch, 2. umgearbeitete Auflage. Heidelberg C. Winter 1910. *Walde Lat. Wtb.*

→ ⌐Walde-Pokorny: Vergleichendes Wörterbuch der idg. Sprachen, Berlin u. Leipzig 1928(30). *Walde-Pok. Vgl. W.*

---

[1] Pozor však na některé jeho nepřesnosti a omyly!

b) Mluvnice:

Josef Baudiš: Struktura jazyků indoevropských. Bratislava 1932. *Baudiš.*

Karl Brugmann: Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. 2. Bearb. Strassburg. Karl J. Trübner I. 1897. II. 1, 1906. II. 2, 1911. II. 3, 1916. *Brugmann, Grundriss der vgl. Gr.*

Karl Brugmann: Kurze vgl. Grammatik der idg. Sprachen. Strassburg, Karl J. Trübner 1904. *Brugmann, Kurze vgl. Gr.*

Karl Brugmann: Vgl. Laut-, Stammbildungs- und Flexionslehre nebst Lehre vom Gebrauch der Wortformen der idg. Sprachen, 2. v. II. díl. Lehre von den Wortformen und ihrem Gebrauch. 2. Teil, Strassburg, Karl J. Trübner 1911. *Brugmann, Wortform. und ihr Gebr.*

Paul Diels: Altkirchenslavische Grammatik, I. Teil Grammatik, Heidelberg 1932, Winter. *Diels, Aksl. Gr.*

Jan Gebauer: Historická mluvnice jazyka českého IV. díl. Skladba; k vydání upravil Frant. Trávníček; v Praze nákl. Čes. akadem. věd a umění 1929. *Gebauer, Hist. mluv. IV.*

Jan Gebauer: Příruční mluvnice jazyka českého. Upravil Fr. Trávníček. Vydání 4., přepracováno. V Praze 1930, nákl. akad. *Geb. Přír.*

Gebauerova Mluvnice česká. Nově zpracoval *Václav Ertl.* Vydání dvoudílné. 9. V Praze, Unie 1926. *Geb.—Ertl.*

Hermann Hirt: Indogermanische Grammatik, 6 svazků, Heidelberg, Winter 1921—1934. *Hirt, Idg. Gram.*

Oldřich Hujer: Slov. deklinace jmenná; v Praze nákladem Čes. akad. císaře Frant. Josefa pro vědy, slovesnost a umění r. 1910. *Hujer, Sl. dekl. jm.*

Oldřich Hujer: Úvod do dějin jazyka českého, 2. vyd. v Praze 1924. *Hujer, Úvod*[2].

St. Kul'bakin: Le vieux slave. Paris, librairie Honoré Champion 1929. *Kul'bakin.*

St. Kul'bakin: Mluvnice jazyka stslov. Do češt. přel. Boh. Havránek. V Praze 1928, nákl. Jednoty čsl. filologů. *Kul'bakin, Mluvn.*

A. Leskien: Grammatik der altbulgarischen (aksl.) Sprache, Heidelberg, Winter 1909. *Leskien, Gram. der abg. Spr.*

A. Meillet: Introduction à l'étude comparative des langues indoeuropéennes. 7e édit., Paris 1934, librairie Hachette. *Meillet, Introduction*[7].

A. Meillet: Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave. Paris, Librairie Émile Bouillon éditeur, I. 1902, II. 1905. *Meillet, Etud. I., II.*

A. Meillet: Le slave commun, 2. vyd. rozšířené s pomocí A. Vaillanta, Paris. Librairie ancienne Honoré Champion 1934.
Meillet, Le slave com.[2]

Franz Miklosich: Vergleichende Grammatik, I. díl: Vgl. Lautlehre der slav. Sprachen. II. díl: Stammbildungslehre. III. díl: Wortbildungslehre.[1] IV. díl: Syntax. Wien, Wilhelm Braumüller 1879.
Mikl., Vgl. Gr. I., II., III., IV.

Fr. Oberpfalcer: Jazykozpyt. V Praze 1932, nákl. Jednoty čes. filologů. *Oberpfalcer.*

→ ¿W. Vondrák: Vergleichende slav. Grammatik, 2. vyd. I. díl: Göttingen 1924, Vandenhoeck & Ruprecht. II. díl: tamtéž 1928.
Vondrák, VSG[2].

→ ¿W. Vondrák: Altkirchenslavische Grammatik, 1. vyd. Berlin 1900 (odsud skladba!), 2. vyd. Berlin 1912, Weidmannsche Buchhandlung.
Vondrák, Aksl. Gr.[2]

→ ¿Miloš Weingart: Časování staroslověnské. I. a II. díl. Přednášky ze studijního roku 1927—8. V Praze 1928. Nákladem Klubu moder. filologů. *Weingart, Stsl. čas. I., II.*

→ ¿Miloš Weingart: Praslovanské skloňování. Přednášky ze stud. roku 1932. V Praze 1932. Nákl. Klubu moder. filologů.
Weingart, Psl. skloň.

Miloš Weingart: Praslovanský vokalismus. Přednášky z roku 1933. *Weingart, Hláskosloví.*

N. van Wijk: Geschichte der altkirchenslavischen Sprache, I. Band, Berlin und Leipzig, W. de Gruyter 1931. *Wijk, Geschichte.*

c) Ostatní příručky:

→ ¿V. Jagić: Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache. Berlin, Weidmannsche Buchhandlung 1913. *Jagić, Entstehungsgeschichte.*

Václav Vondrák: Církevněslovanská chrestomatie. V Brně 1925, vyd. A. Píša. *Vondrák, Csl. chrest.*

d) Časopis:

Archiv für slav. Philologie XXVII. Bd. von V. Jagić, herausgegeben. Berlin 1906. *AfslPh, XXVII, 1906.*

V naší interpretaci: knihy, označené šipkou, a
II. sem., let. kněh 1938.

A. Leskien: Handbuch der altbg
Stanislav: Čsl. mluvnice, nákl. Graf. Ú v Praze 1938
Evang. Nikolské. Řecká bible
Evang. Ostromirovo

[1] Pozor na to, že označování deklinací je u něho dnes již zastaralé!

ZKRATKY:

adj — adjektivum
alb. — albánsky
ags. — anglosasky
A., akus. — akusativ
aor. — aorist
arm. — arménsky
balt. — baltsky
bulh. — bulharsky
brus. — bělorusky
csl. (církslov.) — církevněslovanský jaz.
č., čes. — česky
čak. — čakavsky
čísl. — číslovka
čsl. — jazyk československý
D., dat. — dativ
dial. — dialekticky
dolluž. — dolnolužicky
du. — duál
ev. — evangelium
G., gen. — genitiv
av. — avestsky
germ. — germánsky
got. — gótsky
hluž. — hornolužicky
ide. — indoevropsky
inf. — infinitiv
I., instr. — instrumentál
ir. — irsky
iran. — iránsky
kajk. — kajkavsky
km. — kmen, -ový
lat. — latinsky
lit. — litevsky
L., lok. — lokál
lot. — lotyšsky
mrus. — malorusky (ukrajinsky)
nč. — novočesky
něm. — německy
N., nom. — nominativ
osk. — oskicky
pol. — polsky
polab. — polabsky
pl., plur. — plurál
praef. — praefix
psl., praslov. — praslovansky
r., rus. — rusky
rum. — rumunsky
ř., řec. — řecky
sg., sing. — singulár
slov. — slovensky
slovin. — slovinsky
sch., srbchrv. — srbocharvatsky
stangl. — staroanglicky
stč. — staročesky
sthn. — starohornoněmecky
sti. — staroindicky
stnord. — staronordsky
stper. — staropersky
stpol. — staropolsky
stprus. — staroprusky
stsas. — starosasky
stslov. — staroslověnsky
subst. — substantivum
suf. — suffix
štok. — štokavsky
ukr. — ukrajinsky (malorusky)
umbr. — umbersky
V., vok. — vokativ
véd. — védsky.
zájm. — zájmeno

NB. Jiné české odborné zkratky najdete na počátku I. dílu Příručního slovníku jazyka českého, vydávaného v Praze Českou akademií ve Státním nakladatelství (1935—1937).

ODDÍL DRUHÝ.

SKLOŇOVÁNÍ

ve staroslověnštině jako vůbec ve slovanských jazycích jest trojí: jmenné, zájmenné a složené. Podle jmenného se skloňují jména podstatná a přídavná, participia a některé tvary zájmen osobních; podle zájmenného většina zájmen; podle složeného se skloňují (vedle jmenného) přídavná jména a participia.

§ 11. Obecný výklad.

Skloňování staroslověnské poskytuje dobrý obraz slovanského skloňování na konci doby předhistorické (praslovanské).

Staroslověnština má jako všecky jazyky slovanské sedm pádů: 1. nominativ, 2. genitiv, 3. dativ, 4. akkusativ, 5. vokativ, 6. lokál a 7. instrumentál. V tomto pořádku budou dále uváděny; má trojí rod, mask., fem., neutr. — a trojí číslo: singulár, plurál a duál.

1. O koncovkách. K rozlišování tvarů skloňovacích slouží hlavně pádové *koncovky*. Naproti tomu rozlišování tvarů skloňovacích pomocí různého *stupně* samohlásky kořenné se zachovalo jen v menšině případů: nejvíce v deklinaci *u*-kmenů a *i*-kmenů, v rozdíle stupně kmenotvorné hlásky vokativu a nominativu sing. u *o*-km. mužských a u *ā*-kmenů a *i̯ā*-km. (*bogъ* z **bogos: bože; žena: ženo* [*o* za **ə*$_1$], *duša: duše*) a v některých tvarech kmenů souhláskových (zvl. u *n*-km. mužských nom. sg. *plamy* z **pol-mōn,* gen. sg. *plamene*).

Zachovalo se dosti tvarů *bezkoncovkových,* t. j. pouhých kmenů. Jsou to zejména všecky vokativy (*bože, ženo, duše, synu, sъmrьti;* dále nom. sg. *ā*-km. a *i̯ā*-km. (*žena, duša, milostyńi*), též nom. sg. fem. part. praes. act. (*vedǫšti*), part. praet. act. I. (*vedъši*) a komparativů (*slaždьši*) a nom. sg. všech kmenů souhláskových (*kamy, imę, slovo, otročę, mati*); lokál sing. *i*-km. a *u*-km. (*pǫti, nošti, synu,* adv. *doma* z **domō(u̯)*; zbytek instrumentálu bezkoncovkového je adv. *vъčera.*

Pády, které se tvořily pomocí koncovek, měly vždy jedinou koncovku pro všechny druhy kmenů. Jednotnost koncovek pro jednotlivé pády byla již v praslovanštině zatemněna hláskovými

změnami (nepatří sem však rozdíl gen. sg. *o*-km. *vlьka, města* od ostatních genitivů: to je původně ide. ablativ). Přece však lze uvésti několik charakteristických rysů:

1. v instr. sg. mask. a neutra mají vždy koncovku *-mь*, feminina *-ǫ*; to je praslovanský novotvar, který ukazuje, jak již v předhistorické době začal působiti vliv mluvnického rodu na deklinaci, která byla v době indoevropské vybudována na rozdílech kmenových;

2. instr. sing. mask. neutr. u všech typů má koncovku *-mь*, kdežto dat. plur. *-mъ*. Rozdíl je tedy jen v koncovém jeru. To ukazuje, jak hláskový rozdíl mezi jerem »měkkým« ь a »tvrdým« ъ byl ve stslov. ještě živý, jak se zejm. v době cyrilomethodějské koncové jery zachovávaly a jak se mezi sebou rozlišovaly.

3. Gen. plur. všech deklinací se končí na -ъ (po palatálách -ь).

Pozn. Výklady tvarů praslovanských jest hledati jednak v příručkách, v MEILLETOVÝCH Le slave commun, a Introduction . . ., a v BRUGMANNOVĚ Kurze vergleichende Grammatik, jednak ve speciálních pracích, jako jsou HUJEROVA Slovanská deklinace jmenná (v Praze 1910) a WEINGARTŮV Výklad praslovanského skloňování (lithograf., 3. vyd., v Praze 1932).

2. O čísle dvojném. Charakteristickým příznakem tvarosloví indoevropského i praslovanského byly zvláštní tvary pro duál vedle singuláru a plurálu u jmen, zájmen, číslovek i sloves. Duál označoval: 1. existence párové, a) v přírodě i b) v dílech lidských (t. zv. ambál, od lat. *ambo* = »oba«), ku př. a) v češtině dosud *oči, uši, ruce* (stslov. рѫцѣ), *na rukou, na nohou, na kolenou,* tedy zvl. v označování částí těla; b) stč. *kolesě,* »dvoukolý vůz«, stslov. сапога »pár střevíců«: ремень сапогоу его Jan I, 27; 2. v počítání jakoukoli dvojitost; sem patří čes. *dvě stě,* stslov. дъва слѣпьца Mat. IX, 27, оба сына зеведеова Mat. XXVI, 37; 3. dva souvztažné pojmy zahrnuté pod jedno jméno v duální formě: родителя = »rodiče« (duál elliptický).

Duál byl v stslov. v důsledném užívání; v překladových textech tu zajisté spolupůsobila okolnost, že duál byl zachováván i v řečtině; odchylky jsou řídké. V hlaholských textech je podle rkp. práce dr. Otakara Klímy z r. 1931, obsahující soupis dokladů, 1.231 dokladů na duál nominální (z toho 935 v textech evangelních) a 457 na duál pronominální (z toho 312 v textech evangelních), v kyrilských textech podle sem. práce p. A. Pokladníka z r. 1933

je 2.205 dokladů, z toho 1.216 nominálních, 989 pronominálních. O životnosti duálu ve stslov. svědčí, že se kladl i tam, kde řecký text měl tvar plurální, ale smysl vyžadoval duálu.

V kyrilských textech (Sav. a zvl. v Supr.) lze již pozorovati některé úchylky v užívání duálu, zvl. v zaměňování tvarů zájm. osobních du. на, ва a pl. нъı въı nebo u subst. родителѩ.

Dosud je plně zachován duál v slovinštině a v lužické srbštině.

Pozn. Ze speciálních prací o duálu je zvl. důležitá BELIĆOVA О двојини у словенским језицима. (Beograd, Srp. kralj. akademija 1932). - L. TESNIÈRE Les formes du duel en slovène (Paris 1925), s podrobným linguisticko-geografickým atlasem.

3. O pádech. Všech sedmero pádů není všude zachováno v úplném rozlišení. V *duále* jsou vůbec jen tři formy: jedna pro nom., akk., vok., druhá pro gen., lok., třetí pro dat. a instr. V *plurálu* není zvláštní formy vokativní, za vok. tu slouží nom., v *neutrech* rovněž ne, a poněvadž není ani rozlišen nom. od akkus., mají neutra ve všech třech číslech vždy jednu společnou formu pro nom.-akus. i vok. (мѣсто, мѣста, мѣстѣ). *Feminina* v plur. nemají zvláštní formy pro nomin. a užívají za nom. plur. akusativu plur. (женъı, дѹшѧ, кости).

Mimoto vlivem hláskoslovných změn splynuly ve znění některé formy původem rozdílné.

4. Zvláštností všech slovanských jazyků jest, že u životných maskulin tvar genitivní zastupuje akusativ. Tento jev, omezený v češtině na singulár maskulin *(vidím bratra, ptáka)*, rozšířil se v slovenštině též na plurál maskulin *(videl som zbojníkov, mužov, vlkov, medveďov;* některá jména zvířecí však mají nom. i ak. plur. na *-y: voly, kone)*[1]. V polštině zasáhl tento jev do plurálu u mužských jmen osobních, kdežto u zvířecích jest jen v singuláru. Nejvíce se rozšířila záměna akusativního tvaru genitivním v ruštině, kde je v singuláru i v plurálu u všech jmen životných (t. j. osobních i zvířecích).

V jazycích jihoslovanských je u substantiv stav týž jako v češtině. Chronologie památek ukazuje, že rozšiřování záměny tvaru akusativního genitivním postupovalo až v pozdějších stoletích středo-

[1] O tom více *Czambel,* Rukoväť spisovnej reči slovenskej, 3. vyd. v Turč. sv. Martině 1919, s. 47 n.

věku. Ve staroslověnštině tedy nalézáme počátky tohoto procesu: užívání tvaru gen. v akus. je tu rozšířeno méně než ve staročeštině.

Zejména nalézáme tento »genitiv-akusativ« (název pochází od Meilleta) jako jev pravidelný:

1. u osobních jmen vlastních *o*-kmenových:
   ꙗ҆ни же поі҆мъше ѥ҆сꙋ Mat. XXVI. 57 Zogr., видитъ х҆а гн҃ѣ Luk. II. 26 Zogr., не остави ити по себѣ ни единогоже тъкъмоу Петра і Ѣкова Іоанна Mark. V, 37 Zogr.;
2. u obecných jmen *o*-kmenových označujících osoby (nikoli zvířata):
   възлюбиши подроугa своего і възненавидиши врагы своѩ Mat. V, 43 Zogr., приведѫтъ игоумена (= opata) Euch. 82 a, побѣдити врага Euch. 84a, іже л҆ю҆битъ оц҆а ли матерь паче мене Mat. X. 37 Zogr., аште мѧ бисте вѣдѣли, і оц҆а моего оубо бисте вѣдѣли Jan VIII, 19 Zogr.;
   Též někdy po předložkách: облѣчетъ сѧ въ новаго А҆дама Euch. 94 a, оупъвати на господѣ (často v Psalt.), възьрѣ на Петра Luk. XXII, 61 Zogr. a j.;
3. u zpodstatnělých adjektiv a participií, označujících osobu mužskou, v tvarech složených: възлюбиши искрьнѣго своего Mat. V. 43 Mar., иже аште мѧ приемлетъ, приемлетъ посълавъшаго мѧ Luk. IX, 48 Zogr.;
4. u jmen neživotných, která jsou přístavkem (aposicí) životných nebo personifikací: погроузити тебе, стльпа вѣрьнаго;
5. u táz. zájm. кого vždy;
6. u ukazovacích zájmen того, сего, vztahují-li se na osoby mužské;
7. v plur. v mladších (zvl. v kyrilských textech) u osob zájm. *ny, vy: nasъ, vasъ,* jsou-li v poloze přízvučné.

Tvar akusativní se zachovává tam, kde není možný dvojsmysl:

1. po předložkách: вынти за мѫжь,
2. ve spojení akus. se zájm. *svojь:* отьць посъла рабъ свои;
3. jinde v případech smyslově zjevných: роди мати сынъ; привѣсѧ чл҃вкъ нѣмъ и бѣсенъ Mat. IX, 32 Zogr. Mar.;
4. u mask. *i*-km. a *u*-km., jako гость, господь, зѧть, тать, сынъ.

U feminin osobních se vyskýtá gen.-akus. někdy zejména vedle gen.-akus. mask., tedy analogií: і҆же не почьтетъ оц҆а ли мр҆е своеѩ Mat. XV, 5 Zogr.

Východištěm gen.-akus. bylo tázací zájmeno кѣто. Hláskoslovně ide. nom. sg. *-*os* a akus. sg. *-*om* tu nutně splynuly v кѣ (-то jest vlastně ukazovací zájmeno, připojené pro důraz, jako v češt. *co to?*); bylo tedy třeba vyhnouti se dvojsmyslu a vyznačiti jasně, kdy se tážeme po podmětě a kdy po předmětě. Proto v akus. musilo býti použito tvaru jiného; byl k tomu vybrán genitiv, který je tvarem velmi výrazný, bývá velmi častým pádem předmětu, syntakticky akusativu nejbližším (vzpomeňme na blízkost akusativu vnějšího předmětu a genitivu partitivního nebo blízkost akusativu u sloves přechodných č. transitivních a genitivu záporového). Tak vznikla dvojice кѣто — otázka po podmětu — a кого — otázka po předmětu. V odpovědi na otázku кого bylo ovšem použito shodně tvaru genitivního, na př. Петра a z odpovědí na tázací věty se pak toto užívání rozšířilo i do vět jiných. U *ā*-km. toho třeba nebylo, protože tam je tvarem jasně rozlišen nominativ od akusativu.

Výkladem gen.-akus. se zabýval podrobně A. MEILLET v knize Recherches sur l'emploi du génitif-accusatif en vieux slave (Paris 1897). Sebrav a pečlivě roztřídiv stslov. doklady, vyložil gen.-akus. jako jev tvaroslovný, nikoli syntaktický; mylně se však domníval, že jeho východištěm byly tvary zájmen osobních a rodových, a že *mene, tebe, sebe* byly pův. přízvučné akusativy. Výklad zde podaný je založen na výkladu VONDRÁKOVĚ v AfslPh XX, 1898, 392 n., opakovaném též ve Vergl. slav. Gram., II, 2. vyd., 1928, 252 n., který je nejlepší. Ostatní literaturu o této otázce viz v ČMF XXIII, 23, s. 214 n.

Skloňování jmenné.

§ 12. Rozdělení podst. jmen ve třídy.

V mluvnicích současných slov. jazyků se podst. jména dělí obyčejně podle *rodu.*

To se děje proto, že ve slov. jazycích měl mluvn. rod velký vliv na deklinaci (viz Výklad praslov. skloň. 1932, str. 12). Tak dělí KUŁBAKIN i DIELS také stslov. skloňování podle rodu. Ale poměrům stslov. a praslov. lépe odpovídá dělení jmen podst. podle kmene.

Děje se podle toho, která hláska stojí na *konci kmene,* k němuž se připojují pádové koncovky.

Podle hlásky kmenotvorné přípony rozeznáváme tedy tyto třídy a vzory (roztřídění je upraveno se zřetelem na historickou mluvnici československou):

A) *Samohláskové* kmeny:

I. *o*-kmeny:

1. tvrdé mask. рабъ, богъ, neutr. лѣто
2. měkké a) (*ję*-kmeny) „ краи, мѫжь „ поле (-je)
   b) (*iję*-kmeny) „ жрѣбьи „los“ „ знаменьие(-ьje)
   Георгьи = Jiří

II. *ā*-kmeny:

1. tvrdé fem. жена mask. слоуга
2. měkké a) (*ją̄*-kmeny) „ доуша „ юноша
   b) (*iją̄*-kmeny) „ ладьи »loď« „ бальи (obyč. ps.-ии) »lékař«

III. *ŭ*-kmeny: mask. сынъ

IV. *ĭ*-kmeny: mask. пѫть, fem. кость

V. *ū*-kmeny(*y*): [ide. *ū* = slovan. *y*]: цръкъы (gen. цръкъве).

VI. B) *Souhláskové* kmeny:

1. *n*-kmeny: a) mask. камъы (gen. камене)
   b) neutr. имѧ (имене)
2. *s*-kmeny: слово, gen. словесе
3. *nt*-kmeny: отрочѧ „chlapec“ (gen. отрочѧте)
4. *r*-kmeny: мати (gen. матере).

Pozn. Seznam rozmanitých forem staroslov. viz : R. SCHOLVIN, Beiträge zur Deklination in den pannonisch-slovenischen Denkmälern, AfslPh. II, 1877, s. 482—569, velmi spolehlivá sbírka dokladů, jež byla základem několika mluvnicím, ale dnes již zastarala; LJAPUNOV: Formy sklonenija v staroslavjanskomъ jazykě I. Sklonenije imenъ, Odessa 1905. Hojné sbírky dokladů obsahují zvláště mluvnice VONDRÁKOVA a DIELSOVA. Zde podáváme jen výběr charakteristických dokladů. Všecky doklady byly kontrolovány přímo z textů.

Doklady se zde citují takto: to, co má význam sémantický nebo syntaktický nebo co je obecným znakem stslov., cituje se, jde-li o místo z textů evangelních, podle kapitoly a verše, z žaltáře podle žalmu a verše, při čemž římská číslice znamená kapitolu evangelia resp. žalm a arabská verš.

Jinak se doklady i z evangelních a žaltářních textů a z ostatních památek vůbec citují podle příslušného místa v rukopise resp. ve vydání. Při tom v citátech:

Ze Zogr. jest označen list rukopisu (ve vyd. Jagićově tučné číslice nad sloupci).

Z Mar. jest označena stránka a řádek Jagićova vydání, tedy tak, jak Jagić sám cituje ve svém rejstříku.

Z Assem. stránka Črnčićova vydání event. též kapitola a verš.

Z Psalt. stránka a řádek vydání Sever'janovova, při čemž stránky vydání odpovídají listům rukopisu; písmena *a b* ve vydání označují sloupec (v rukopise líc a rub listu). V rejstříku vydání se doklady citují podle stran a sloupců vydání, při čemž písmeno *a* se vynechává.

Z Euch. Sin. se zde cituje tak, jako v rejstříku Słońského, totiž list a strana rukopisu (a, b) a řádek; řádky rukopisu jsou zachovávány ve vydání Geitlerově, nejsou však tam očíslovány.

Z Glag. Cloz. se cituje podle řádek, jež zachovává vydání Vondrákovo i jeho index.

Kyjevské listy se citují podle listů a stran (a, b) rukopisu i řádek, jež jsou zachovány ve vydání Jagićově (Glagolitica); tak se cituje i v indexu Vondrákově (v knize O původu . . ., str. 94 n.), jenže tam se písmeno *a*, označující líc listu, vypouští.

Pražské zlomky jsou citovány podle listů a stran (A, B) a řádek rukopisu, jako v indexu Vondrákově (v knize O původu . . ., str. 105 n.).

Ze Sav. kn. se cituje podle listů rukopisu a jejich stran (písmeno *b* znamená rub listu), jako v indexu vydání Ščepkinova, v němž jsou listy rukopisu označeny na okraji sloupce sazby.

Ze Supr. se cituje podle stran a řádek vydání Sever'janovova, jež odpovídají stranám a řádkům rukopisu; tak se cituje i v indexu Meyerově.

Ostrom. podle listů rukopisu, jež jsou zachovány ve vydání Vostokovově, rovněž malé památky.

Zkratka Ev. (Evang.), vyskytující se v některých spisech (kromě této Rukověti také u Meilleta), znamená, že tvar nebo výraz tak označený je vůbec součástkou jazyka textů evangelních.

A. Skloňování kmenů samohláskových.

§ 13. Vzory o/i̯o-kmenů.

a) vzor mask. рабъ:

Sg. N.	рабъ	Pl. рабѝ	Du. раба
G.	раба	рабъ	рабоу
D.	рабоу	рабомъ	рабома
A.	рабъ	рабы	
V.	рабе	рабѝ	
L.	рабѣ	рабѣхъ	
I.	рабомь	рабы	

[K instr. sg: srv. stč. chlap*em*, dub*em*!]

Pozor! V nomin. akkus. *du.* stsl. důležitá odchylka od stčeštiny: stč. dva chlap*y* — u *o*-kmenů je analog. tvar *u*-kmenový.

b) vzor богъ:

Sg.	N.	богъ	Pl.	бога	Du. бога
	G.	бога		богъ	богоу
	D.	богоу		богомъ	богома
	A.	богъ		богы	
	V.	боже		бога	
	L.	богѣ		богѣхъ	
	I.	богомь		богы	

c) neutra:

Sg.	N. A. V.	лѣто	Pl.	лѣта	Du. лѣтѣ
	G.	лѣта		лѣтъ	лѣтоу
	D.	лѣтоу		лѣтомъ	лѣтома
	L.	лѣтѣ		лѣтѣхъ	
	I.	лѣтомь		лѣты	

d) *jo*-km. mužské: vzor краи:

Sg.	N.	краи (= -jь)	Pl.	краи (= -ji)	Du. краꙗ
	G.	краꙗ		краи (= -jь!)	краю
	D.	краю		краѥмъ	краѥма
	A.	краи (= nom. -jь)		краѩ	
	V.	краю		краи (= nom.)	
	L.	краи (= kraji)		краихъ (= -jichъ)	
	I.	краѥмь		краи (-ji)	

e) vzor мѫжь:

Sg.	N.	мѫжь	Pl.	мѫжи	Du. мѫжа
	G.	мѫжа		мѫжь	мѫжю
	D.	мѫжю		мѫжемъ	мѫжема
	A.	мѫжь		мѫжѧ	
	V.	мѫжю (!)		мѫжи	
	L.	мѫжи		мѫжихъ	
	I.	мѫжемь		мѫжи	

f) mask. na *-bjь*, t. j. -ьи (psáno častěji -ии zdloužením jeru v poloze napjaté).

Sg.	N.	жрѣбьи	Pl.	жрѣбьи (= ьji)	Du. жрѣбьꙗ
	G.	жрѣбьꙗ		жрѣбьи (= -ьjь)	жрѣбью
	D.	жрѣбью		жрѣбьѥмъ	жрѣбьѥма

Sg.	A. жрѣбьи	Pl.	жрѣбьѩ
	V. (георгью)		V. = N.
	L. жрѣбьи		жрѣбьихъ
	I. жрѣбьемь		жрѣбьи

g) neutra *-je*: vzor поле:

Sg.	N. A. V. поле	Pl.	поля	Du.	поли
	G. поля		полъ		полю
	D. полю		полемъ		полема
	L. поли		полихъ		
	I. полемь		поли (!)		

g) neutra na *-ьje*: vzor знаменье:

Sg.	N. A. V. знаменье	Pl.	знаменья
	G. знаменья		знаменьи (= -ьjь!)
	D. знаменью		знаменьемъ[2]
	L. знаменьи (= -ьji)		знаменьихъ (= -ьjichъ)
	I. знаменьемь[1]		знаменьи (-ьji)[3]

Du. знаменьи (= ьji)
знаменью
знаменьема

§14. Kmenoslovné a hláskoslovné poznámky o jednotlivých jménech a pádech o-kmenů.

1. K *o*-km. muž. tvrd. patří všecka substantiva (a adjektiva), zakončená v nom. sg. na -ъ a v g. sg. na -*a*. Ku př.:

α) s formantem jen -*o*-: богъ, врагъ »nepřítel«!, чловѣкъ, гладъ, годъ »doba«, градъ 1. »obec«, градъ 2. »krupobití«, дроугъ (подроугъ), мракъ (**mork-*, мрькнѫти), мразъ (**morz-*, мрьзѣти), родъ, слоухъ, снѣгъ, стоудъ, тоукъ, зѫбъ.

β) slova stvořená zdvojením (reduplikací) kořene: глаголъ »slovo« (**gol-gol-*), прапрѫдъ i прѣпрѫдъ »purpur«, »nach«, »purpurový šat«;

γ) subst. z kořenů slovesných;, při čemž subst. má v kořeni stupeň -*o*-, sloveso v I. třídě stupeň -*e*-: блѫдъ »smilstvo« (блѫдѫ »tla-

[1] Liš od čes. znamením (**-ьjьmь! [2] Liš od čes. -*ím* podle skloň. slož. [3] V češt. instr. pl. podle slož. skloň.

chám«); -боръ, ku př. съборъ (берѫ, бьрати), гонъ (женѫ, гънати), гробъ (гребѫ, грети), níže uvedené за-конъ (-чѧти, -чьнѫ), лѫкъ »luk« (*лѫкѫ), моръ (мрѣти z *mer-ti, мьрѫ), плотъ (плетѫ), рокъ »smluvená lhůta« (srov. čes. *ú-rok*; рекѫ, решти), токъ (текѫ, тешти), трѫсъ »zemětřesení« (трѫсѫ); об-лакъ (místo *об-влакъ, *v* po *b* odpadlo; **volk-*, stupeň *velk* srv. влѣкѫ, влѣшти), цвѣтъ »květ« (цвисти, цвьтѫ);

δ) složená: оу-броусъ, не-дѫгъ, об-ѣдъ, по-ꙗсъ »pás«, сънь-мъ, за-конъ, по-носъ »potupa« (srov. slovensky *ponos!*), платъ (**polt-*, srov. платьно), въз-д-растъ »vzrůst«, о-стровъ, об-разъ, от-рокъ »hoch, dítě, otrok«, по-зоръ, про-рокъ (slovo hybridní; předpona про- je podle řeckého προφήτης), сѫ-сѣдъ; лице-мѣръ, »pokrytec«, врьто-градъ »vinice« a j.

ε) mnohá subst. odvozená, tvořená formanty složitějšími než pouhé *-o-*, jako je *-so-*, гласъ (**gol-so-*), *-īko-*, оученикъ, *-ьnīko-*, наимьникъ, »najatý dělník«, праздьникъ, »svátek« a j.

K *o*-km. tvrdým středním patří subst., zakončená v nom. sg. na -о a v gen. sg. na -а (to je důležitý rozdíl od *s*-kmenů, které mají sice nom. sg. také na -о, ale gen. sg. na -есе!), ku př. s formantem *-o-:* чело, гнѣздо, иго »jho«, plur. tantum оуста; s formantem *-to-*: блато (přesmyknutím z **bolto*), врата (**vor-ta*), злато (**zol-to*), жито (*živ-to, v* vypadlo), пѫто (z kořene **pon-*, viz опона; пѫти, пьнѫ); s formantem *-ьstvo-:* мъножьство, невѣждьство, рождьство, съвѣдѣтельство, цѣсарьство, a mnoho jiných jmen odvozených; s formantem *-dlo-*: гръло »hrdlo«, крило »křídlo«, рало »rádlo« (**or-dlo*), s formantem *-do-*: говѧдо; s formantem *-no-:* колѣно, сѣно; s formantem *-ьno-:* брашьно »jídlo«, »pokrm«, платьно (**polt-ьno,* srov. платити).

K *jo*-km. muž. ta, která v nom. sg. mají *-j-*: зълодѣи »zločinec«, nejen »zloděj«! (=jь), любодѣи »cizoložník«, ходатаи »hospodář«, *-č-*: плачь, врачь »lékař«, *-ž-*: мѫжь, *-š-*: кошь, *-št-*: плашть, *-žd-*: дъждь »déšť«, srov. slovensky *dážď*, вождь (=**vod-jo-*) »vůdce«, *-ć-*: отьць, *-dź* (z něhož bývá často úsporou artikulace jen *-ź-*): кънѧзь, *-ń-*: конь, *-l-*: оучитель, *-r'-*: сѫпьрь »soupeř«; také subst. se suffixem *-tel'ь*: прѣдатель »zrádce«, приꙗтель, съ-вѣдѣ-тель »svědek«, тѫжатель »zemědělec«, »vinař«, жѧтель »žnec«, влас-тель »pán«, »velitel« a j. Na suffix *-ar'ь*: мытарь »celník«, винарь »vinař«, вратарь »vrátný«, Ostrom., рыбарь a j.

K *ǫ*-kmenům středním patří substantiva, která mají před kmenotvornou slabikou souhlásku palatální, jsou zakončena v nom. sg. na -ѥ (= -ě), v gen. sg. na ꙗ, ku př. полѥ, морѥ, ложе a j.;

s formantem *-ište* (**-iskǫ*) -: попьрище »míle«, »stadium«, позорище Supr. »divadlo«, сѫдище, съкровище »skrýše«, »poklad«, съньмище.

K *ьǫ*-kmenům patří přečetná substantiva odvozená, zejména kollektiva, jako каменьѥ, обилье »hojnost«, трьстье (srov. čes. míst. jm *Třtí*), všecka podstatná jména slovesná, jako пропѧтьѥ »ukřižování«; též mnohá abstrakta složená, ku př. милосрьдьѥ, невѣрьѥ a правовѣрьѥ, съдравьѥ, жестосрьдьѥ »zatvrzelost«, »krutost«.

K rozšíření subst. na *-ьje, -ьstvьje*, zvl. v pozdějších církslov. textech, a k poměru suffixů *-ьstvo: ьstvьje* viz studii B. von Arnim, Beiträge zum Studium der altbulg. u. altkslav. Wortbildung und Übersetzungskunst, Berlin 1931 (nákl. Akademie nauk).

2. U *o*-kmenů tvrdých, mužských i středních, které mají kmenovou souhlásku velární (zadopatrovou, *k, g, ch,* nastává před úzkými (palatálními, t. j. předopatrovými čili měkkými) samohláskami koncovek *palatalisace,* a to dvojí:

a) před ѥ (= ide. **e*), и (ide. **ē* nebo **ei*), ь (ide. **ĭ*), ѣ původu monofthongického (z ide. **ē*), ѧ (ide. **em, *en*) — palatalisace (starší) *první:*

к, г, х se mění v ч, ж, ш.

U *o*-km. se objevuje ve vok. sg.:

k:	человѣкъ	—	человѣче	отрокъ	—	отроче
	влькъ	—	вльче	g: богъ	—	боже
	пророкъ	—	пророче	ch: доухъ	—	доуше

b) před *ě, i* původu difthongického z ide. **oi, *ai* — palatalisace (mladší) *druhá:*

к, г, х se mění v ц, ѕ (= dź!), с.

Tu nalézáme v lok. sg.: пророцѣ, человѣцѣ, вльцѣ, отроцѣ, лѫцѣ (nom. лѫкъ); — бозѣ, розѣ (nom. рогъ); — доусѣ, грѣсѣ.

V nom., vok. pl.: пророци, человѣци, вльци, отроци; — бози, рози; — доуси, грѣси;

v lok. pl.: пророцѣхъ, человѣцѣхъ, вльцѣхъ, отроцѣхъ; — бозѣхъ, розѣхъ, доусѣхъ, грѣсѣхъ;

v nom. ak. du. вѣко — вѣцѣ, иго — изѣ.

3. Ve vok. sg. *o*-km. mají na konci -ѥ; *ją*-kmeny však starobylé zakončení *-ju* od vyhynulých *ju*-kmenů, které jsou dosud zachovány v litevštině (na př. *keřdžus* = pastýř); tato koncovka byla i v stčeš. a z ní je v nčeš. *-i*: vok. vzoru oráč, meč: *příteli!* stč. *přieteliu!* Slovensky dosud: *priateľu!*

Tedy рабѥ, ale мѫжю; avšak slova na *-bćb*, jako отьць, старьць, коупьць, младьньць, тельць (»tele«), a slova na *-dźb*, jako кънѧзь »kníže«, mají ve vok. -ѥ, před nímž je souhláska kmenová v první palatalisaci, tedy отьче, коупьче, старьче, младьньче, кънѧже, jako by byl nom. **otьkъ*, **kъnęgъ* atd. Původně totiž ve starší době praslovanské vskutku jejich nom. tak zněly, a celé paradigma bylo v praslovanštině tvrdé a teprve časem se změnila kmenová souhláska *k, g* v *ć, dź* (kromě vok. sing.). Je to t. zv. *třetí* čili progresivní palatalisace a nastala zde vlivem předcházejícího *-b-*, resp. *-ę-*. Co se týče datování druhé a třetí palatalisace, v nejnovější době byly vysloveny domněnky, že jejich časový poměr je obrácený, to jest, že progresivní palatalisace je starší než t. zv. druhá (tak zejm. vykládá VONDRÁK ve Vergl. slav. Gram. I, 2. vyd. 1924, s. 353 n.), není to však jisto; podrobněji o tom v hláskosloví.[1]

4. U *ją*-kmenů v těch pádech, kde tvrdé *o*-kmeny mají v koncovce samohlásku *-o*, *ją*-kmeny mají *-je-*. To je nejstarší praslov. přehláska *jo* ⟩ *je*; instr. sg. рабомь — краѥмь, dat. plur. рабомъ — краѥмъ, dat. instr. du. рабома — краѥма.

5. Rozlišujme přesně koncovky!

Instr. sg. ь:	рабомь — ale	dat. pl. ъ:	рабомъ,
instr. sg.	краѥмь	dat. pl.	краѥмъ
instr. sg.	лѣтомь	dat. pl.	лѣтомъ
instr. sg.	полѣмь	dat. pl.	полѣмъ
instr. sg.	знаменьѥмь	dat. pl.	знаменьѥмъ.

Gen. pl. má náležitou koncovku -ъ (nikoliv *-ů*, stč. *-óv*, kteráž je analog. podle *u*-kmenů), tedy чловѣкъ, богъ jako лѣтъ. Zní tedy gen. plur. stejně jako nom. ak. sg. mask. U měkkých zde nastala palatalisace **jь* ⟩ *jь*, proto мѫжь, поль. Podobně v *instr. pl.* u měkkých **jy* ⟩ *ji*, proto рабъі, ale кран, мѫжи; лѣтъі, ale поли.

[1] Pod. je tvořeno n. *-bce*: срьдьце, лице »vejce«, rovněž s progres. palatalisací.

6. Různými hláskoslovnými procesy mají různé pády stejné znění:

Sg. nom. ak.	рабъ	=	gen. pl.
gen. sg.	раба	=	nom. ak. vok. du.
dat. sg.	рабоу	=	gen. lok. du.

U měkkých totéž, ale ještě ve větší míře, totiž:

nom. vok. pl.	мѫжи	je též instr. pl.,
dat. sg.	мѫжю	je vok. sg. (a je též gen. lok. du!)

7. Nedostatkem písmene *-j-* jsou na první pohled nejasné tvary substantiv na *-jь* a *-ьje*: краи znamená (ovšem v různé hláskoslovné hodnotě):

a) nom., ak. sg. a gen. plur. = *krajь*,
b) nom., vok. instr. pl. = *kraji*.
Viz paradigma.

8. Neutra na *-ьje* mají původně formu -ьѥ, na př. безоумьѥ Zogr. 96 (Mark. VII 22), веселье Zogr. 132 (Luk. I 14), осѫжденьѥ Mar. 83, 23, орѫжьѥ Psalt. 6b 18 (psáno ъѥ), a podobně i v ostatních pádech na -ь- před koncovkou: gen. знаменьѣ Zogr. 98, dat. повелѣнью Cloz. 724, lok. въ обильи Psalt. 34b 17, instr. орѫжьемь Mar. 102, 18—19, очиштеньемь Cloz. 405.

V plur. nom., ak. на оутрьѣ Zogr. 124, даанъѣ Psalt. 81b 19, орѫжьѣ Psalt. 70b 1, gen. прѣгрѣшеньи Zogr. 111, начинаньи Psalt. 33, 10, lok. въ помъышленьихъ Euch. 23b 11, въ пѣнъіхъ Psalt. 67b 9 (t. j. -ьи-), instr. помъышленьи Euch. 88b 11.

Avšak tyto náležité tvary jsou v menšině.

Častěji nastaly hláskoslovné obměny:

a) nejhojněji nastává před *-j- zdloužení jeru v i*, a to ve všech pádech (jsou to jery v t. zv. poloze napjaté podle A. A. ŠACHMATOVA, AfslPh XXXI, 1910, s. 481 n.), takže obvyklé tvary jsou знамениѥ, знамениꙗ, знамении atd. V těchto nejčastějších formách jsou také uvedeny vzory v Handbuchu Leskienově i v mluvnici Vondrákově, Kuľbakinově, ve v. Wijkově i Dielsově.

Tak se píše i v listech Kyjevských: nom. sg. издрѣшениѥ Vb 9, ak. sg. обѣцѣниѥ IVb 23, очишчениѥ V 15—16, gen. sg. вълитиѣ II 6—7, избавлениѣ IV 10, мѫчениѣ Ib 8; lok. sg. мѫчении II 2, ak. pl. обѣцѣниѣ II 8—9 a j.

b) ojediněle jsou i jiné změny:

α) v dat. pl. z formy знамениѥмъ assimilací (a asi také přikloněním k slož. adj. skloňování) bývá často знаменимъ;

β) tvary s *-ii-* bývají stahovány v *-i-*, totiž v gen. pl., na př. знамени Zogr. 231, 235 a v lok. plur., na př. камениχъ Zogr.;

γ) v gen. pl. z tvarů nezdloužených *-bjь* nastává ojediněle vokalisace -ь- v -ѥ- podle pravidla jerového (jer na sudém místě od konce); tak nalézáme v Mar. 195, 30—31 милосрѣдеи = milosrъdьjь. Častější případy tohoto druhu najdeme i u *i*-kmenů.

Podobně je tomu u *bjo-* kmenů mužských, jako jsou жрѣбьи »los«, славии »slavík« (**solv-*), viz v ruštině *vorobéj, solovéj,* a dolož. v Ev. a zvl. v Psalt., též v Supr., гвоздьи »hřebík«, v pozdějších textech též врабии »vrabec« (praslov. **vorb-*), мравии »mravenec« (**morv-*) a ovsem též u jmen vlastních cizího původu, jako je Григорьи (zpravidla -ии) Rehoř (z byz. Γρηγόριος).

9. V nom. sg. mask. najdeme také vokalisaci jerovou podle pravidla jerového, když k subst. je připojeno enklitické (t. j. příklonné, nepřízvučné) zájmeno ukazovací, buď сь »tento« nebo тъ »onen«. V tom případě koncové -ъ u substantiv se vokalisuje v -о- (v stslov. se vokalisuje ъ > о, ь > ѥ): -сь: v Zogr. родось 23, 98, 118, образось 113, позорось 220, праздьникось 245 »tento svátek«, народось 249, »tento lid, zástup« (7 dokladů); v Assem: миро-сь »tento svět« 28, народось 40, se zájm. -тъ: работъ 55, podobně чловѣкотъ, оученикотъ, клеврѣтотъ »tento sluha« a j. (celkem 12 dokladů). Několik dokladů jest ještě v Mar., ku př. ґлось 282, 21, домотъ 125, 28, a v Euchol. плодось 14 a 16—17.

10. V ak. sg. mužských *o*-km. osobních je už v nejstarších památkách častý tvar genitivní: любити отьца Zogr., раздроушиши врага Psalt. 7, 18 (VIII, 3); též po předložkách: възьрѣ на Петра Luk. XXII, 61, Zogr. Mar; на ѣа оупъваѭ Psalt. 69 b 17 (ž. LV, 12) = doufaje v Boha.

§ 15. Tvaroslovné analogie v pádech o-kmenů podle u-kmenů.

Ani v nejstarších památkách staroslověnských nemáme zachovány všecky typy deklinací nezkalené; již od počátku nastává míšení různých tříd, kteréž se později stupňuje ve splývání (syn-

kretismus) deklinací: tak původní rozmanitost ide. paradigmat se oslabuje. Ve dnešních jazycích slovan. na př. vůbec není zvláštních *u*-kmenů splynuly s *o*-kmeny); téměř není konsonantických kmenů: splynuly s *i*-kmeny a s *o*-kmeny.

Počátky toho procesu nalezáme již v stslov. Obzvláště časté jsou u-kmenové tvary u *o*-kmenů (i *jo*-kmenů). Zde totiž bylo působení analogie usnadněno shodou v koncovce N. A. sg. -ъ a také častou shodou v počtu slabik: *u*-kmeny byly všecky dvojslabičné, z *o*-kmenů mnohé; *u*-kmenové tvary u *o*-kmen. deklinace nalézáme už v nejstarších památkách hlaholských, ale poměrně zřídka. Čím mladší památka, tím je jich více. Jde tu o tyto koncovky:

v gen. sg.	nál. konc. je	-а,	u *u*-kmenů	-оу
„ dat.	„	-оу	„	-ови
„ lok.	„	-ѣ	„	-оу
„ instr.	„	-омь (u *jo*-km. -емь)	„	-ъмь (u *jo*-km. -ьмь)
v nom. pl.	„	-и	„	-ове (-еве)
„ gen.	„	-ъ (*jo*-km. -ь)	„	-овъ (-евъ)
„ dat.	„	-омъ (-емъ)	„	-ъмъ (-ьмъ)
„ lok.	„	-ѣхъ (-ихъ)	„	-ъхъ (-ьхъ)
„ instr.	„	-ы (-и)	„	-ъми (-ьми).

Nejčastěji jsou tyto analogické formy v dat. sg. (-ови) a v gen. pl. (-овъ).

Doklady: gen. sg. гласоу Psalt. 95 a 4, родоу Supr. 244, 10 a j., рѧдоу Supr. 409, 13.

Dat. sg.: -ови se vyskýtá (vedle konc. náležité) při jménech osobních, zejm. při jm. vlastních cizího původu a vůbec při jménech cizích: богови, господеви obecně (Zogr., Mar. a j.), pravidlem pod titlou бѣи, гѣи, доухови, мѫжеви, чловѣкови, цѣсареви ve všech památkách, врачеви Euch., архиереови Zogr., Исоусови, Петрови, Моѣсови, Пилатови, Симонови Zogr., Ass., Sav., Supr. a j. Vedle tvarů analogických vyskytují se ovšem též tvary náležité: къ бо̑у = къ богоу (po předložce vždy) a mn. j.

Lok. sg.: -оу je málo doloženo. V Zogr., Mar., Ass., Cloz., Sav. nikoli; къ станоу Psalt. 138b 18, дароу Supr. 299, 2, дѫбоу 353, 30 a j., рѧдоу 333, 15, Supr. Nejvíc v Supr., hlavně u dvojslabičných substantiv; ale jsou v Supr. též lok. na -ѣ.

Instr. sg.: -ъмь rovněž vzácně. V Zogr. 4×, na př. гласъмь 86 a j.; иерс̑лмъмъ Mar. 13, 8; v Ass., Cloz., Sav. nic. V Euch. 43b 4 i Psalt. 3 a 4 také гласьмъ (místo -ъмь), též v Supr. Důležito je, že v Kyjev. listech je důsledně jen -ъмь: образъмь IV b 19, оплатъмь II b 18 a j., psáno též оплатмь (8×), въсѫдъмь VII b 10—11. To je bohemismus, protože v češtině právě pro instr. sg. *o*-kmenů nelze předpokládat koncovku **-omь*, nýbrž **-ъmь*: **bratrъmь, *časъmь* = *bratrem, časem* (*e* jerové); rovněž v Praž. zl. hlah. дрѣвъмъ же крижънъмъ II B 10—11.

Též staroruské památky se vyznačují koncovkou -ъмь, na př. již Ostromirův evangelistář: богъмь, бѣсъмь, доухъмь (85 dokladů).

Nom. pl.: -ове je vzácné, v Zogr., Mar., Ass., Sav., Psalt. není, nýbrž jen -и, a to i u *neživotných:* гнѣви, гради, сѫди, také ovšem бѣи = боѯи atd. V Euch. sin. попове 49a 11, častěji v Supr. дарове 210, 1 a j., доухове 53, 16, 237, 8 (ale též náležitě доуси), садове 301, 23, сѫдове 301, 8, оудове 516, 27, tedy také u neživotných.

Gen. pl.: -овъ je doloženo o něco častěji. V Cloz., Psalt. není vůbec, v Zogr., Mar., Ass. ojediněle: врачевъ Zogr. 75, 88, грѣховъ Mar. 195, 30; 312, 11; Assem. 35 (Luk. XXIV, 47), 54 (Mark. I, 4); Sav. 146 b; родовъ Ass. 147 (Mat. I, 17) a j.; гадовъ Euch. 59 a 12; даровъ 100 a 18, častěji v Supr. бѣсовъ 40, 15 a j., градовъ 201, 21, змиевъ 467, 3, плодовъ 429, 30, троудовъ 429, 26, цвѣтовъ 429, 29. Objevuje se jen u substantiv, která jsou v nom. sg. *dvojslabičná.*

Dat. pl.: -ъмъ: ojedinělé doklady v Supr., a to u neutra слово: млѣка словъмъ 312, 14 a словъмъ 476, 26.

Lok. plur.: -ъхъ vzácně: vokalisací jeru (ъ > о) vzniká -охъ: даро̑хъ Euch. 98 b 20, жидохъ Supr. 496, 7.

Instr. pl. -ъми je doloženo ojediněle v Euch. даръми 14 b 25, оудъми 45 a 1, v Cloz. грѣхъми II 5, v Supr. апостолъми 496, 2.

Dat. instr. du. ojedinělé крильма (místo крилъма, a toto analogií místo крилома, nom. крило »křídlo«) Supr. 458, 7.

Úhrnem: Nejvíce *u*-kmenových tvarů při *o*-kmenech má *Supr.* Je to tedy proces pozdější, který asi do cyrilometodějské doby nespadá. Nejnovější příspěvek o *u*-kmenových analogických tvarech: R. NAHTIGAL: Oblike po osnovah na *-u-* v starocerkvenoslovanskih spomenikih, Zbornik A. Beliću (Beograd 1921) str. 87—96. Nachtigal vidí v tomto zjevu počátek pozdějšího slovan-

ského rozlišování deklinace životných a neživot. a ukazuje, že nejdříve a nejvíce se u *o*-kmenů rozšířila koncovka dat. sg. *-ovi* a gen. pl. *-ovъ*.

§ 16. Analogické tvary *i̯o*-kmenové podle i-kmenů.

Jde o ty pády *-i̯o*-kmenů, kde v koncovce místo očekávaného *e* nalézáme *ь*. Je to v instr. sg., dat. pl. a dat. instr. du. Případy ty, kromě dat. pl., by bylo lze vykládati také jako analogii podle *ŭ*-km., kde *-ъ* po palatální souhlásce se palatalisovalo v *-ь*; tento výklad o analogii podle *-ŭ*-kmenů by narážel na potíže v dat. pl., v němž náležitou koncovku při *u*-kmenech vůbec nemáme zachovánu. Jde tedy o koncovky instr. sg. -ьмь místo -ємь, v dat. pl. -ьмъ místo -ємъ a v dat. instr. du. -ьма místo -єма. Celkem jsou takové doklady řídké: *instr. sg.* сѫпьрьмь Zogr. 6 (= Mat. V, 25), Ass., отьцьмь Sav. 25 b, плачьмъ (místo -мь) Supr. 530, 9, вьпльмъ (ps. вь — místo въ; rovněž -мъ místo -мь) = »křikem«, Supr. 276, 13, цѣсарьмъ Supr. 360, 23 — *dat. pl.:* jen v Sav. a Supr. ojediněle: цѣсарьмъ Sav. 130 b. Z *dat. instr. du.* by sem patřilo citované již крильма a 1× v Supr. плещьма (nom. sg. плеще) 469, 11.

Kromě těchto tří pádů se objevuje analogie podle *i*-kmenů v nom. pl. a gen. pl. V *nom. pl.* místo náležitého -и bývá totiž ojediněle -ьи resp. -ии podle пѫтии, na př. стражии Supr. 134, 5; 184, 26 »strážci«. V *gen. pl.* pak místo -ь bývá velmi vzácné -еи, t. j. původně -ьи (*-*bjь*), podle пѫтьи, костьи; na př. врачеи Assem. 144 (Mark. V, 26).

§ 17. Stopy konsonantického skloňování

u subst. mask. znamenajících příslušníky jistého kmene nebo místa.

Takováto substantiva jsou tvořena suffixem -ѣн- (*-*ēn*-), jenž po jotaci zní -ıан-. V této podobě nalézáme tento suffix pouze v plurále: jména rodová, kmenová či místní byla patrně původně pluralia tantum. Později — ještě v době předhistorické —, když se ukázala potřeba individuálního označení, byl k tomuto suffixu připojen ještě další suffix *-*īno*- (týž, který nalézáme v possessivech »matč*in*« a pod.). Obojí suffix *-ēn* + *īno*- zůstává jen v sing. a du. Původně tedy vyznívají tato jména na *-n*- jako *n*-kmeny, a proto mají v plur. některé tvary konsonantické. Sem patří zvláště:

a) odvozená ode jmen *vlastních:* иѥроусалимлıане, sg. иѥроусалимлıанинъ, самарѣне, sing. самарѣнинъ (od subst. самарıа), издраилѣне,

sing. издраилѣнинъ; галилѣане, sing. галилѣанинъ, римлане, sing. римлянинъ (od subst. римъ; zde je třeba vycházeti od possessiv. adj. **rimjo-, l'*epenthetické); солоуняне, sg. солоуняниннъ; sem patří také словѣне, sing. словѣнинъ (znamená vlastně »obyvatele vodnaté krajiny«).[1]

b) odvozená od *appellativ* (jmen obecných): болярин, pl. боляре (souvisí s komparativem болѣи »mocnější), землянинъ »venkovan« (od земля), pl. земляне, властелинъ, pl. властеле (od власть »moc«, praslov. **vold-tь*), гражданинъ (od possess. adj. ze subst. градъ - **gordjo-*) »občan«, pl. граждане, крьстьянинъ »křesťan« (od крьстъ; psáno hlahol. крьстьѣнинъ), pl. крьстьяне.

Skloňování v sing. a du. je pravidelne podle *o*-kmenů, tedy gen. самарѣнина, dat. самарѣнинoу atd.

Plurál zní takto:

N. V.	самарѣне
G.	самарѣнъ
D.	самарѣнемъ (z pův. -ьмъ)
A.	самарѣнъі
L.	самарѣнехъ (z pův. -ьхъ)
I.	самарѣнъі.

Akus. a instr. podle o-km., ostatní pády podle kmenů konsonant.

Pozn. Podobně se skloňují i appellativa se suffixem -инъ, jenž v plur. taktéž odpadá, na př.

Sg. N.	жидовинъ	Pl. жидове	
G.	жидовина	жидовъ	
D.	жидовинoу	жидовомъ Supr.	tyto tvary
atd.		lok. жидовѣхъ Supr.	jsou pozdější.

Du. N. A. V. жидовина.

Sg. N.	болярин (»šlechtic«)	Pl.	боляре
G.	болярина		боляръ
D.	болярин oу		болярем ъ
atd.		Ak. Instr.	боляръі

Du. болярина.

[1] Viz *Weingartův* výklad v knize Slovanská vzájemnost, v Bratislavě 1926, s. 15 n.

Rovněž исполинъ »obr«, plur. gen. (и)споловъ, instr. pl. исполы; жителинъ »obyvatel«, pl. жителе, gen. жителъ, властелинъ »šlechtic«, »pán«, plur. властеле, instr. plur. властелы a zvláště воинъ (čti vo-jinъ), nom. pl. sice воини, g. воинъ, ak. воинъі, ale též вои, ak. pl. воѩ (podle мѫжѫ), instr. pl. вои (= vo-ji).

Vedle *i*-kmene господь »Pán« je též господинъ.

§ 18. Stopy konsonantického skloňování u nomin agentis na -tel'ь a -ar'ь.

Tato slova měla původně zakončení *souhláskové.* Jsou v nich suffixy:

ide. *-tel/ter-* (v jiném stupni v lat. a řeč. *-tor: orātor*) a lat. suffix *-ārius*, gótský *-areis* (got. *laisjan* »učiti« — *laisareis* »učitel«). Již v praslov. přešla tato subst. k *ję*-kmenům. Jsou to:

a) na -тель: прѣ-датель »zrádce«, od дати, властель od власть »moc« (praslov. **vold-tь*), дѣлатель od дѣлати, благодѣтель »dobrodinec« od дѣѭ, дѣти »činiti«, съвѣдѣтель »svědek« od вѣдѣти, жѫтель »žnec« (od жьнѭ, жѫти), житель »obyvatel«, тѫжатель »zemědělec«, оучитель, писатель, съ-казатель, приꙗтель;

b) na -арь: винарь (od вино), мытарь (od мыто), рыбарь, denominativa; též цѣсарь.

Tato subst. se skloňují v sg. a du. zcela podle *ję*-kmenů. Plurál zní takto:

N. V.	мытаре	N. G.	konson.
G.	*мытаръ, obyč. мытарь		
D.	мытаремъ	D.	(též místo -ьмъ)
A.	(мытарѫ)	A.	podle *ję*-kmenů
L.	(мытарехъ nedolož.)	L.	„ *ję-* „
I.	(мытары)	I.	„ *o-* „
	мытари Mar.		„ *ję-* „

V nom. je náležité р, л *ne*palatalisované; někdy sem vniklo z ostatních pádů р', л' palatalisované.

Vedle starých tvarů konsonant. pronikají ovšem i v plur. u subst. na *-tel'ь* a *-ar'ь* tvary *ję*-kmenové:

V nom. pl. vedle тѫжателе Mar. 163, 10, мытаре Mar. 14, 6 a j., rovněž Zogr. Assem., též съвѣдѣтелі Psalt. sin.; мытари Zogr. 141, též Assem. Sav. a j.

V gen. pl. vedle жителъ Zogr. 190, тѫжателъ Zogr. 112, дѣлателъ Mar. 69, 15—16 (zvl. v Zogr., Mar.) též съвѣдѣтелѣ Zogr. 69, дѣлателѣ (již v Zogr., Mar., Assem.), родителѣ Supr. 97, 8 a j., цѣсарь Psalt. 59, 8, ale obyčejně мытарь Zogr., Mar., Assem., Supr.

V ak. pl. je vůbec jen ѧ: дѣлателѧ, цѣсарѧ Zogr., Mar. 29, 7; 70, 11; 240, 18 a j.

V instr. pl. bývá ы, toto však podle *o*-kmenů tvrdých: дѣлателы Mar. 69, 17, родителы Mar. 294, 16, съ мытары Sav. 35 b a j., též Zogr., Assem.; řidčeji tvary na -и podle *i̯o*-kmenů: мытари Zogr. 148, Mar. 213, 20 a j. (též v Assem., Supr.); родители Sav. 130 b; v Ostrom. jen tyto tvary v instrum. pl.

Analogie podle *o*-kmenů tvrdých v instr. sg. se vysvětlí shodou v gen. pl.: рабъ — мытарь.

§ 19. Skloňování řeckých jmen mužských podle -o/i̯o-kmenů.

a) Jména vlastní, zvláště osobní.

Cizí jména se zpravidla skloňují, nenechávají se neskloňovaná.

1. Řecká a biblická jména s koncovkou -ος, životná i neživotná přecházejí k *o*-km., v sg. nom. -ъ: Петръ, gen. Петра = Πέτρος; pod. Авраамъ, Витлеемъ (n. Видлеемъ), Иероусалимъ, Капернаоумъ, Лазаръ, Пилатъ a j.

2. Řecká a biblická jména na -ης přecházejí rovněž k *o*-km. tvrdým: Иоаннъ, Иродъ, Herodes, rovněž na -ων, ku př. Вавилонъ, игемонъ = ἡγεμών. Jména na -ιος k *i̯o*-kmenům, v nom. -и (jь): Григории, gen. -ия, Γρεγόριος.

3. Jména na -ευς přecházejí v nom. k *i̯o*-km., v ostatních pádech k *o*-km.: иерей, gen. иерея = ἱερεύς.

4. Jména na -αιος v nom. k *i̯o*-km. (-ѣи nebo -еи), v ost. pádech k *o*-km.: фарисѣи (n. фарисеи), gen. фарисея = φαρισαῖος, июдѣи, dat. pl. июдеомъ.

Pozn. фарисѣи má vok. sing. podle *i̯o*-kmenů: фарисею Mar. 85, 5—6. —Исоусъ je pravidelný *o*-kmen, dat. však Исоусови, též Петрови, Хрьстови (k tomu nom. buď Хрьстъ nebo Хрьстосъ).

b) Jména obecná neživotná.

Řecká, latinská a biblická substantiva cizí se zpravidla skloňují jako jména domácí, ale v rodu se někdy odchylují od rodu původního. Jména měsíců mají v evangelistáři (v kalendářních údajích) i v Supr. zpravidla tvary podle skloňování tvrdého:

еньваръ, gen. -ара (nebo еноуваръ)
феуроваръ, gen. -ара (a přesmyknutím фер'варѣ Assem. 150b).
мартъ, gen. марта Assem., Sav., Sup.
априлъ, (lok. априлѣ Assem. 146b, Sav. 131a).
июнъ (lok. июнѣ Assem. 121a, 141a).
июлъ (lok. июлѣ Assem. 150a).
септѧбръ (gen. септѧбра, lok. септѧбрѣ Sav. Und.).
октѧбръ (gen. октѧбра Sav. 131a).
ноѩбръ (gen. ноѩбра Sav. 133b).
декѧбръ (gen. -а i -ѣ. Sav. Und. Supr. 538, 29).

Odchylky v mluvnickém rodě proti řečtině, ku př.:

slov. mask., řec. neutr. демонъ δαιμόνιον, идолъ εἴδωλον, динаръ δηνάριον, талантъ τάλαντον, манастъір'ь μοναστήριον Euch., Supr., органъ ὄργανον (srov. čes. *varhany*), притворъ πραιτώριον (asi vlivem slov. притворъ, srov. čes. *pitvor, pitvorný* — toto dissimilací), потиръ ποτήριον, псалтъір'ь ψαλτήριον; na -ιον: ассарии »peníz« (lok. sg. Mat. X, 29), динарии, сандалии; ароматъ (ak. pl. ароматы) τὸ ἄρωμα Ev., тъмьіанъ θυμιαμα »dymián«, je psáno též тьмьіанъ nebo оьмьіанъ Supr.;

slov. mask. řec. fem.: акридъ ž. ἀκρίς ještěrka, финикъ (ὁ)ἡ φοῖνιξ »palma«.

Některá řecká neutra, zakončená v nom. sing. na -α (-nt-kmeny), přešla vlivem svého zakončení k slov. *ā*-km. a stala se femininy; tak zvláště пасха ř. πάσχα, pod. χризма, Ev. Ps. Supr., катапетазма »opona (chrámová)« Ev.; pod. сукамина »strom morušový« ř. fem. ἡ συκαμῖνος. Viz též při *ā*-kmenech.

Tyto úchylky se vysvětlí nikoli snad nedostatečnou znalostí řečtiny u prvních překladatelů,[1] nýbrž tím, že jde o slova, přejatá lidovou cestou v době předliterární.

[1] Tak myslil *Pogorělov* v přednášce na V. byzantologickém sjezdu v Římě 1936; viz o tom Byzslav VI, 337. — *Pogorělov* sebral stslov. tvary řeckých jmen v čl. Формы греческих слов в кирилломеѳодіевском переводѣ евангелія, Byzslav. II, 1930, s. 1—28.

§ 20. Skloňování ā/i̯ā-kmenů.

a) vzor жена:

Sg. N.	жена, нога	Pl. женъі	Du. женѣ, носѣ
G.	женъі	женъ	G. L. женоу
D.	женѣ, носѣ	женамъ	D. I. женама
A.	женѫ	женъі	
V.	жено	женъі	
L.	женѣ, носѣ	женахъ	
I.	женоѭ	женами	

b) vzor доуша:

Sg. N.	доуша	Pl. доушѧ (stč. dušě)
G.	доушѧ (ale stč. dušě!)	доушь
D.	доуши	доушамъ
A.	доушѫ	доушѧ
V.	доуше	доушѧ
L.	доуши	доушахъ
I.	доушеѭ	доушами

Du. N. A. V. доуши
G. L. доушоу
D. I. доушама.

c) vzor землꙗ (l'epentheticum):

Sg. N.	землꙗ	Pl. землѧ (stč. země)
G.	землѧ (stč. země)	земль
D.	землѝ	землꙗмъ
A.	землѭ	землѧ
V.	землѐ	землѧ
L.	землѝ	землꙗхъ
I.	землеѭ	землꙗми

Du. N. A. V. землѝ
G. L. землю
D. I. землꙗма

§ 21. Poznámky o ā-/i̯ā-kmenech.

1. Ke vzoru жена patří subst. zakončená -а, v gen. sg. -ъі:

α) S formantem *-a-*: раба Ev. »otrokyně«, »služka« (vedle рабъінѝ, **orb-*), коза (mask. коз-ьлъ), жена, подъпѣга Ev. »propuštěná

žena«; жаба Psalt., гора, лѣха »lícha«, мѣзда, нога, ржка, тьма, звѣзда; вода (pův. ide. *n*-kmen); бѣда, хвала, хоула, »rouhání«; z kořenů, od nichž se tvoří také slovesa: жза »pouto« (srov. вѧзати); про-каза »lepra«, »malomocenství«;

β) z kořenů ve stupni *-o-*, kde příslušné sloveso I. třídy má stupeň *-e-*: лѫка (srov. mask. лѫкъ, slov. лѧкѫ, лѧшти), мѫка (srov. мѧк-ъкъ, **męknǫti*, о-пона (пѧти), тѫга (тѧг-нѫти);

γ) abstrakta s formantem *-ьba* jako лѣчьба Supr., *-ota*: чистота, лѣпота, вель-лѣпота, ништета »chudoba«, рѣснота »pravda« (subst. na *-ota* jsou charakteristická zvláště pro Psalt.); *-tva-*: (= českému *-tba*, jehož není v stslov.) жѧтва, клѧтва, молитва Ev.; *-ьda*: правьда »spravedlnost«, вражьда »nepřátelství«, бесѣда »hovor«, »slovo« (**bez-sěda*) a j.

Všimněme si tvarů subst. *sobota*; je собота (z lat.) a сѫбота (z byz. řečtiny): vedle toho je též mask. *o*-km. сѫботъ. v субботе

2. Ke vzoru доуша patří subst. *ją̄*-kmenová, jejichž poslední souhláska jest *-j-*: земля, воля (tato dvě jsou asi jediné zbytky staré ide. deklinace *ē*-kmenové, srov. lit. *žemė*); змья (nebo змия), строуя »proud«, братрья, častěji братрия (kollektivum »bratří«); před *-j* se kořenová souhláska palatelisuje:

r', l': боурия, каплия »kapka«,

č: притъча »příběh« (**tъk-jā*, kořen **tъk-*, viz do-*týk*-ati se),

ž: a) стража (**storg-jā*), лъжа (**lъg-ja*, viz též лъжь = »lež«),
b) кожа (**koz-ja*), od коза, мрѣжа (**merz-ja*),

žd: межда (**med-ja*), нѫжда (**nǫd-ja*) »nouze«, надежда (**de-d-jā*),

c': овьца (*ć* progres. palatalisací),

š: доуша (**dhous-jā*), соуша (**saus-jā*),

št: пишта (**pit-jā*, viz питѣти »krmiti«), свѣшта (**svět-jā*, srov. **svět-ьlo*),

žd: госпожда (**gospod-jā*) »paní«,

dz': ѩзда »nemoc«, стьзда »stezka« (viz do-*stig*-nǫti).

3. V *instr. sg.* náležitá koncovka je -оѭ, utvořená analogií podle rodových zájmen jako тоѭ. Vedle toho v některých památkách též nečasto -ѫ: vedle náležitého tv. самариѩѭ je haplologií галилѣѭ Zogr. 195, братриѭ místo братрьиѭ (od nom. братрья), Zogr. 209b, Mar. 294, 16 (Assem. zde братиѭ).

Formy na -ѫ jsou patrně reflexem jiné praslovanské formy na -*ǫ*; ku př. многѫ силѫ Psalt. 40, 12; nejčastěji jsou v Supr.: instr. ноуждѫ 41, 12, вѣрѫ 51, 21, винѫ 42, 19, сотонѫ 157, 24, рѫкѫ 510, 19; byly patrně už v praslov. vedle sebe koncovky *-*ojǫ* a *-*ǫ*. — Viz k tomu článek R. NAHTIGALA Časopis za slovenski jezik, knjiž. in zgodovino III 1921-2 s. 1 r., 71 n., který mylně předpokládal pro instr. sing. fem. praslov. formy **ojǫ, oǫ, ǫ*; a proti němu N. VAN WIJK, Slavia II, 1923/24, s. 5 n. Též FR. RAMOVŠ ZfslPh I, 1925, 65—73.

4. Před koncovkou -ѣ původu difthongického (z ide. *-*aị*) objevuje se u *ā*-kmenů s hláskou velární (zadopatrovou) druhá palatalisace, totiž v dat. lok. sg. рѫцѣ, носѣ, снъсѣ (снъха »snacha«) a v N. A. V. du. рѫцѣ, носѣ, снъсѣ.

5. Rozdíl mezi koncovkami *ā*-kmenů a *i̯ā*-kmenů:

gen. sg.	жены	— доуша	— totéž v N. A. V. pl.
dat. lok. sg.	женѣ	— доуши,	
vok. sg.	жено	— доуше	= praslov. palat.**i̯o* › *i̯e*,
instr. sg.	женоѭ	— доушеѭ	
gen. pl.	женъ	— доушь	rovněž palatalisace **-jъ* › *jь*.

6. Subst. земля má *l'*epentheticum podle pravidla stslov. (též v jihosl. a rušt.), že následuje-li po retnicích (*p, b, m, v*) *j* nebo jotovaná hláska, vsouvá se -*l'*-.[1] Avšak v dat. lok. sg. землѝ bývá velmi často земи. (Zvl. v Cloz., Euch., Sav., Supr. Viz doklady u Vondráka Akslav. Gram.,[2] str. 320 n.). Vykládá se, že tento tvar je podle *i*-kmenů; pravděpodobnější jest vykládati tyto případy nikoli morfologicky, nýbrž hláskoslovně, t. j. jako bulharské dialektické zanikání *l'*epenthetického (srv. N. VAN WIJK, Rocz. slaw. IX. 1921, str. 14—18).

§ 22. Maskulina -ā/i̯ā-kmenů.

a) Jména, označující bytosti mužské, *ā*-kmeny, byla původně rodu ženského; nezřídka najdou se toho doklady i v památkách stslov., na př. слоугы июденскы ѩсѧ иса, Jan XVIII, 12 (Zogr. Mar.) οἱ ὑπηρέται τῶν Ἰουδαίων συνέλαβον τὸν Ἰησοῦν; елисавєть жжика твоꙗ, Luk. I, 36 (Mar., Zogr.) označuje na citovaném místě

[1] Též tak fem. капля »kapka«, od koř. *kap*-ati; коуплꙗ »koupě« od koř. *kup*-iti »koupiti«.

bytost ženskou: ἡ συγγενής σου. — Ale záhy se stávají maskuliny. Jsou to slova:

1. *ā*-kmenová: ближика »příbuzný« (adv. близъ), владыка (Euch. sin.), воѥвода, июда »Jidáš«, слоуга, сотона »Satan«, жжика (adj. жзъкъ »úzký«), старѣишина (od komparat. старѣи, gen. старѣиша = »starší«);

2. *jā*-kmenová:

α) na *-ьca, -ica* (tyto suffixy vznikly progresivní palatalisací z **ьka, *-īka,* jako mask. *-ьсь* (отьць) a neutra *-ьce* (z **-ьko*): винопиица, водопиица, пиꙗница »piják«, оубиица »vrah«, ꙗдьца »jedlík«, »žrout«, чловѣко-оубиица »vrah«, сѣчьца (viz сѣкати), чародѣ-ица;

β) na *-ja*: дрѣво-дѣлꙗ »tesař«, Supr., прѣдъ-теча »předchůdce«, (иоаннъ пр. Supr., = Jan Křtitel; **-tek-ja,* sloveso тѣшти »téci), юноша Evang.; skloňují se jako ~~жена~~. доуша.

§ 23. Feminina jiných zakončení podle vzoru доуша.

a) Subst. km. *-ynja* na označení ženských bytostí a abstrakt. Je tu složený suffix *-y-nją̄*:

α) ženské bytosti: богынї, господынї »paní«, крьстианынї »křesťanka«, поганынї, рабынї »otrokyně«, самарѣынї, сѫсѣдынї, ѥлинынї »Řekyně«.

β) abstrakta: благостынї »dobrota«, благынї totéž, гръдынї »pýcha«, лѣгынї »ulehčení, úleva, útěcha«, милостынї »smilování« (pak »almužna«), правынї »právo, spravedlnost«, простынї »prostota«, поустынї »pustina«, свѧтынї »svatyně«. Skloňují se úplně podle vzoru доуша: g. sg. милостынїѩ, dat. милостынї, ak. милостынїѭ atd.

V nom. sg. je *-n'i* vlastně nenáležité. Kmenový znak *-ją̄* je tu v oslabeném stupni *-ī*, takže suffix zní **-ynī* a nebylo tedy důvodu k palatalisaci *n* v *ń*; toto sem vniklo z ostatních pádů. ✓ мощная

b) Podle vzoru доуша se skloňují též part. fem. na -и, a to praes. act. i praet. act. I.: несѫшти, ведѫшти, глаголѭшти, . . ., несъши, ведъши, глаголавъши . . ., a fem. komparativů болѣши »větší«, мьнїши »menší«.

§ 23a. Feminina a maskulina -ьjā- kmenová

(příklady: fem. ладьи, mask. бальи).

Skloňují se stejně jako -*ją*- kmeny (vz. доуша), jen s tím rozdílem, že před koncovkovou slabikou je vždy -ь-, které se však zpravidla dlouží v -и- (jer v poloze napjaté), tedy n. -ии, gen. -иѩ, dat. -ии, ak. -иѭ atd.

Sem patří:

1) a) fem. (vzácná) bez střídání stupňů, tedy v nom. sing. na -ьꙗ (resp. -иꙗ):

зміꙗ, братриꙗ (kollekt. »bratří«, obé pův. -*bja*). Hl. slova cizí мариꙗ, витаниꙗ »Bethanie«, власфимиꙗ »blasfemie«; v Kyjev. listech též прѣфациꙗ z lat. praefatio, v Praž. zl. hlah. пѧтикостиꙗ z řec. πεντηκοστή, 50. den po velikonocích = svatodušní svátky — podle vzoru доуша.

b) mask. илиꙗ, gen. илиѩ »Eliáš«;

2. fem. se stupněm oslabeným v nom. sg., tedy na -ьи (resp. -ии): ладьи (ладии), gen. ладьѩ (ладиѩ) »loď« (stč. *lodí*) vyskýtá se též tvar ještě nepřesmyknutý лдии, ku př. Zogr., Supr.; крабии »koš«, »skřínka«, srov. čes. *krabice*, Supr., млъниии »blesk«; параскевьѣии Ev. z vulgárně byzantského παρασκευγή (= παρασκευή), »den přípravy před sabbatem«, t. j. pátek.

3. mask. se stupněm oslabeným v nom. sg., tedy na -ьи/-ии (jako předcházející fem. 2), s dloužením jako u знаменьие — знамении. (Jsou to kmeny -*bją*-, v jichž nom. je suffix v oslabeném stupni -*bjə*$_1$; *ə*$_1$ = šva primum je oslabený stupeň dlouhých samohlásek; *-*jə*$_1$- dává -*ī*-.) Tato se až na nom. sing. skloňují úplně podle vzoru доуша: балии »lékař«, вѣтии »řečník«, сѫдии »sudí«, na -*čьji*, zvl. v Supr. корабьчии »lodník», кръмьчии »kormidelník«, кънигъчии »učenec«, самьчии »prefekt«, сокачии »kuchař«, шаръчии »malíř«. — Gen. sg. tedy балиѩ, dat. балии, ak. балиѭ atd.; v nom. sg. vyskytují se též tvary stažené бали, сѫди.

4. Cizí osobní jména mužská, jako:

моисии, gen. моисиѩ, dat. моисии, ak. моисиѭ, inst. моисиѥѭ, (vedle toho se též skloň. моси jako *o*-kmen: моѣа, моѣови).

§ 23 b.

Řecká biblická jména ženská osobní a místní se zpravidla skloňují, a to i tehdy, zůstávají-li v řeckém textu nesklonná.

1. Jména na -α přecházejí k *ā*-kmenům:

анна, голгота, змръна Σμύρνα Psalt. (nebo змурна, ak. змурнѫ často), марта, соусана; jen кана se neskloňuje, protože se pokládá za jeden celek s násl. adj. галилеискъ: въ кана галилѣи Mar. 313, 2 a j., též adj. въ кана-галилѣискыхъ Euch. 14 a 22 n. – Řec. subst. μνᾶ »mina« bylo přejato ve tv. akus. plur., který se často v počítání vyskytoval, a pak se neskloňovalo: мнасъ твоѣ Mar. 285, 11, 15; десѧть мънасъ Mar. 284, 22; 285, 7; ojediněle se k němu přitvořil akus. sing. мнасѫ Mar. 286, 1; v Supr. se rovněž neskloňuje: отъ едномѫ мнась 376, 3.

Jména neživotná na -α rovněž se skloňují podle *ā*-kmenů:

ѣеона, ak. -ѫ γέενα Ev., пор'фꙋра, ak. -ѫ Ev., трапеза »stůl«, лавра λαύρα., Supr. pův. »ulice, chodba«, potom »klášter« (srov. Pečerskaja lavra u Kyjeva!). Také biblická манна , akus. sg. маннѫ.

2. Jména na -ια k *ьjā*-kmenům: марига, витаниꙗ »Bethanie«. власфимиꙗ; podobně na — αια — ѣа (-εα): галилѣꙗ, июдѣꙗ.

3. Jména mužská na -ας přecházejí k *ā*-km. mužským: варавва »Barabáš«, иона »Jonáš«, июда, каиафа, сотона; podobně мамона řec. μαμωνᾶς, dat. мамонѣ Mar. 17, 11; 272, 18.

4. Maskulina na -ιας přešla k mužským -*ьjā*-kmenům (se zdlouž. v -иꙗ): gen. захариѩ, иѥремиѩ, илиѩ, исаиѩ atd.

5. Feminina na -ιάς, -ιάδος se skloňují takto: nom. иродиѣ Herodias, ale gen. иродиꙗдъı, dat. иродиꙗдѣ; pod. тивериѣдъı (od nom. Tiberias); Artemis: gen. артѣмидъı Supr. 222, 9; 226, 29, ale akus. арфемѫ Sup. 226, 15; 231, 2.

§ 24. Skloňování u-kmenů.

Vzor сынъ.

Sg.	N.	сынъ	Pl. сынове	Du.	сынъı
	G.	сыноу	сыновъ		сыновоу
	D.	сынови	*сынъмъ (nedolož.)		сынъма
	A.	сынъ	сынъı		
	V.	сыноу	сынове		
	L.	сыноу	сынъхъ		
	I.	*сынъмь	сынъми		

(v této formě nedoloženo.)

§ 25. Poznámky o u-kmenech.

1. K *u*-kmenům patří jen několik málo maskulin. Stanoviti *u*-kmen. subst. není vždy snadné, protože velmi záhy *u*-km. přijímají koncovky *o*-kmenové. Staré *u*-km. jsou asi tyto (9 subst.): сынъ »syn«, домъ, полъ »strana«, »polovice« (srov. stčes. du. *s-polú*), волъ (!), миръ »svět«, чинъ »hodnost«, »řád« (viz rus. *čin-ov-nik*), санъ »hodnost«, сыпъ »věž (**sūp-*, viz syp-ati) Supr., медъ: v ide. bylo neutrum, řec. μέθυ, sti. *mádhu*; v praslov. hláskoslovně splynulo s maskulinem (**-us* > *-ъ*, rovněž **-u* > *-ъ*), a proto změnilo i rod. Z těchto subst. сынъ, санъ, чинъ mají formans *-nu-*, ostatní pouhé *-u-*.

Jednotlivá substantiva *u*-kmenová mají tyto tvary:

сынъ má gen. sg. téměř *jen* сына (сїа, 48 dokladů); náležitý gen. сыноу 2 × v Sav. kn. a Psalt.; dat. sg. сынови i сыноу, vok. сыноу, ale také сыне (7×), lok. sg. сыноу i сынѣ (3×), instr. sg. сыномь; lépe nežli v sg. jsou původní tvary *u*-kmenové zachovány v plur. i du. (až na dat. pl., který zní сыномъ).

домъ má gen. sg. *jen* домоу, dat. sg. домови i домоу, lok. sg. v evang. jen домоу, instr. sg. домомь; gen. pl. домовъ, lok. pl. домохъ (vokalisací jeru z **-ъchъ*);

полъ má gen. sg. полоу, ku př. до полоу нощи Supr. 70, 26, taktéž lok. sg.; du. полы, полъма; konsonantický kmen **pol-* je v adv. пладьне s přesmyknutím likvidy **pol-dьne*, »poledne« (Euch. 50 b 3; Supr. 539, 30, zde subst. пладьнье).

волъ má tyto *u*-kmenové tvary: gen. sg. волоу často, g. plur. воловъ, n. pl. волови místo -ове; -и je zde anal. podle *o*-km.

медъ má gen. sg. медоу (Supr. 291, 8) i меда (toto v Psalt. 22 b 1).

Mimo to nalézáme ojedinělé *u*-km. tvary u subst. врьхъ: съ връхоу Zogr., Mar., adv. връхоу (lok.) »nahoře«; litevské *viršùs* ukazuje, že to je rovněž původní ide. *u*-kmen. Také даръ má častěji *u*-kmenové tvary: lok. sg. дароу, gen. pl. даровъ, instr. sg. даръми, hlavně v Supr. a v Euch. sin. — Dále ꙗдъ »jed«, gen. ꙗдоу,[1] станъ, lok. sg. станоу; ледъ, lok. ледоу, садъ, nom. pl. садове, gen. pl. садовъ; též кратъ: viz du. дъва кратъі Zogr., Mar. (ale gen. plur. podle *o*-kmenů: до седмь кратъ); миръ, gen. sg. мироу Psalt., Supr. (ale мира Evang. i jinde většinou), dat. mirови Assem., Supr.; adv.

[1] Liš od *i*-km. ꙗдь »potrava« Ev. i Supr.!

вънoу »venku« (vedle toho též вънѣ), низoу »dole«, долoу, до долoу (od subst. долъ).[1]

Z *adjektiv* sem patřila лѣгъкъ »lehký«, младъ, цѣлъ »zdravý«, ale záhy přešla v stslov. již úplně k *o*-kmenům. Srv. však stč. *zmladu* (slovensky od mlad*i* je z *i*-km. subst. *mlad'*).

2. Čisté *u*-km. tvary záhy ustupují analogiím podle *o*-kmenů:

Gen. sg. сынoу jen jednou v Psalt. 7 b 17 a dvakrát v Sav. 135 b, jinak vždy сына podle *o*-km.; podobně сана Supr. 54, 21 a též меда Psalt. (3×), чина Supr. (3×), до връха Ev.; jinak -oу: волoу, домoу, медoу, полoу atd.

Dat. sg. сынови Zogr., Mar., Ass., Supr., ale též сынoу, podle *o*-km; домови, мирови, též домoу podle *o*-km.

Lok. sg. obecně na -oу: сынoу, домoу, полoу, чинoу, мирoу, санoу, на сынoу »na věži«; (též u *o*-km., viz výše, je hojné -oу: дарoу, дѫбoу, скотoу, ...); též -ѣ je podle *o*-km.: сынѣ Mar. 3×.

Instr. sg. Koncovka náležitá -ъмь není doložena, místo ní je u *u*-km. koncovka *o*-kmenová: сыномь, домомь atd., ale naopak u některých *o*-km. je koncovka *u*-kmenová: гласъмь, a j. *U*-kmenová koncovka -ъмь je zejména důsledně u *o*-km. subst. v Kyjev. listech (bohemismus), образъмь IV b 19, оплатъмь II b 18 a j., въсѫдъмь VII b 10 a v Ostrom. ev. (rusismus): богъмь 4 b, 112; доухъмь 238, гладъмь 118 a j.

Nom. pl. -ове obecně: сынове; skřížením s *o*-kmenovou koncovkou -и (kontaminací) vzniká -ови: сынови, волови (tak častěji v Psalt.).

Gen. pl. -овъ obecně: výjimkou сынъ Psalt. (několikrát), Mar. 105, 23.

Dat. pl. se vyskýtá jen s *o*-km. koncovkou -омъ: сыномъ, домомъ.

Lok. pl., náležitá koncovka -ъхъ se vyskýtá jen vokalisována v -охъ: даро́хъ 98 b, жидохъ Supr. 496, 7.[2]

ne dle o-km - ъхъ.!!

[1] Srov. *R. Nahtigal*, Oblike po osnovah na *-u-* v starocerkvenoslovanskih spomenikih, Zbornik A. Beliću (Beograd 1921, s. 87 n.). - Ojedinělé *u*-km. tvary ovšem neznamenají, že ono subst. bylo vůbec *u*-kmenové. Tak ku př. du. дъва кратъі (Mark. XIV, 72) je zřejmě analogií podle три кратъі, четъіри кратъі, колѣ кратъі (toto v Mat. XVIII, 21 a j.). Také даръ a миръ mají více dokladů *o*-kmenových. Tak Weingart, ČMF 2, 1912, str. 395.

[2] Se zřetelem na to, že Supr. nezná vokalisace jerů, vykládá *Kul'bakin* Le vieux slave, str. 227, жидохъ v Supr. analogií podle dat. pl. -омъ.

Instr. pl. сынъми 1× v Supr. Též podle *o*-kmenů сынъ v Euch.

Du. N. A. V. сынъ. Vedle toho též *o*-km. сына ojediněle a podobně.

Du. G. L. сыновоу; сыноу ojediněle.

Du. D. J. сынъма a též (podle *i*-kmenů) сыньма ojediněle.

3. Jiné (ustrnulé) tvary *u*-km. subst. Vedle lok. sg. домоу vyskýtá se ve funkci adverb. též дома na otázku »kde?«, ku př. ev. Jan. XI, 20. Vykládáme tuto formu s prof. Zubatým z téhož základu jako домоу, totiž lok. sg. bezkoncovkového **domōu̯*, kde *-u̯* — druhá složka dvojhlásky — v jistých větních spojeních odpadlo, a *-ō-* pak ovšem dalo praslov. *-ā*.

Vedle toho se vyskýtají adverbia **domovь*, **dolovь*, stč. *domóv*, *dolóv*, a z toho nčes. *domů*, *dolů*, slovensky *domov*, *dolov*; jsou to lokály *u*-kmenové s koncovkou *-ь* (**-i*), jež nutno lišiti od náležitých dativů домови, долови.

§ 26. Skloňování i-kmenů.

a) Maskulina, vzor пѫть »cesta«:

Sg.	N.	пѫть	Pl. пѫтьѥ	Du.	пѫти
	G.	пѫти	пѫтьи (= -ьjь)		пѫтью
	D.	пѫти	пѫтьмъ		пѫтьма
	A.	пѫть	пѫти		
	V.	пѫти	пѫтьѥ		
	L.	пѫти	пѫтьхъ		
	I.	пѫтьмь	пѫтьми		

b) feminina, vzor кость:

Sg.	N.	кость	Pl. кости	D.	кости
	G.	кости	костьи(*-ьjь*)		костью
	D.	кости	костьмъ		костьма
	A.	кость	кости		
	V.	кости	кости		
	L.	кости	костьхъ		
	I.	костьѭ	костьми		

Pozn. Pozoruhodný je *parallelismus* mezi skloňováním *u*-km. a *i*-km., jenž se jeví *střídáním stupně* v slabice kmenotvorné: v N. A. sg. je znak

kmenový ve stupni oslabeném ъ, ь (= *-*u*-, -*i*-), rovněž tak v I. sg., v D. L. I. pl., v ostatních pádech je stupeň plný, -ов- -и- (dílem z *-*eu̯*-, *-*ei̯*-, dílem z *-*ou̯*-, -*oi̯*-; stupeň -*o*- je patrně zvl. v G. a L. sg., stupeň -*e*- ve V. sg. a v N. G. pl.); lok. sg. jsou ze stupně zdlouženého -*ēi̯*, -*ōu̯*.

§ 27. Hláskoslovné poznámky o pádech i-kmenů.

1. Výsledkem různých hláskoslovných procesů splynuly původně rozmanité koncovky v -*i*, takže tvar пѫти, кости je G. D. A. L. sg., A. pl. a N. A. V. du., a u fem. vzoru кость též vzat z A. pl. za N. pl.

2. Rozdíly mezi koncovkami mask. a fem. jsou pouze: v instr. sg. -ьмь: -ьѭ a v N. pl. -ьѥ: -и (ak.); tyto rozdíly nejsou původu ide., vyvinuly se až v praslovanštině.

3. Původní a náležité jsou v pádech, kde jest -*j*-, podobně jako u vzoru знаменьѥ, – tvary s -ь-, tedy костьѭ, пѫтьѥ, gen. pl. пѫтьи, костьи (-ьjь), G. L. du. костью; avšak i zde nastává zdloužení jerů v poloze napjaté (před -*j*-) v -и-, tedy костиѭ, atd., v pl. пѫтиѥ, g. pl. пѫтии. Tyto tvary s -и- jsou četnější než původní, zvl. v Ass. a Sav.: крѣпостиѭ, благодѣтиѭ Euch., людиѥ Euch. a j. – Toto prodlužování je hojné zejm. v gen. pl. (костии, пѫтии Ass.). Jiné doklady: людии Mar. Ass. Supr., печалии Ass.

V těchto případech pak někdy nastává stahování -ии- v -и- na př. отъ пѫти его Psalt. 68 a 15, по срѣдѣ дъвоихъ люди Cloz. 867—868, печати Cloz. 737/8, маломошти Supr. 121, 9.

4. Jiná změna ь v gen. pl. nastala tam, kde nevzniklo toto prodloužení v -и-, totiž *vokalisace* jeru v -е- podle pravidla jerového; tak vzniká v gen. pl. koncovka -еи, t. j. -*ejь*: людеи, двьреи, дѣтеи, господеи Mar., пѫтеи a j. Euch., дѣтеи Ass.

Vokalisace ь ⟩ е nastává kromě toho i před souhláskou na sudých místech, t. j. v koncovkách: instr. sg. mask. -ьмь ⟩ -емь, v dat. pl. -ьмъ ⟩ емъ, v lok. pl. -ьхъ ⟩ -ехъ, na př. instr. sg. голѫбемь, огнемь, печатемь Euch., dat. pl. болезнемъ, костемъ a j., людемъ Psalt., lok. pl. милостехъ, пѣснехъ, обитѣлехъ »o příbytcích«, заповѣдехъ »o přikázáních« a j. Euch. Též Mar. Ass. Cloz. V obou kyrilských památkách případy vokalisace nejsou tak hojné.

NB. Někdy (zřídka) bývá vokativ sg. ve funkci nom.: къзни ← ! Praž. zlom. hlah. IIA 20. Srov. čes. mor. dial.: Potkala ho Smrti. To není jev hláskoslovný, nýbrž morfologický.

§ 28. Substantiva i-kmenová.

a) Jsou to maskulina poměrně nečetná: болѣ »nemocný« (Euch.), гвоздь, »hřebík«[1] (Cloz.), голѫбь, гость (Supr.), господь »pán«, грѫтань (Psalt.), дрьколь »kyj, klacek«, звѣрь, зѧть (Supr.), лакѫть »loket« (**olkuti-*), plur. tantum людьѥ, маломошть »nemocný« (Euch. Supr.), медвѣдь (v stslov. nedoloženo, ale strus.), ногѫть »nehet« (Euch. Supr.), пазнегѫть (Psalt.), огнь, печать (Euch. Cloz., Supr.), пѫть »cesta«, тать »zloděj«[2], тьсть »tchán«, оушидь »uprchlík« (Supr.), чрьвь »červ«, жгль »uhel«.[3]

b) Daleko četnější jsou feminina, a to s rozmanitými formanty:

α) prosté *-i-*: блѧдь »mýlka«, вьсь »vesnice«, брьвь »brva«, врьвь »provaz«, вѣдь »vědění«, зъль »zlomyslnost«, plur. tantum двьри »dveře« (*o-* stupeň viz дворъ), жаль »náhrobek« (srov. čes. *Žalov*, pohřebiště), зльчь »žluč« (viz зеленъ, злато), nedolož. *конь »začátek« (odtud ис кони = »na začátku«; искони бѣ слово = začátek evangelistáře, viz též *kon-ьsь, po-čę-ti*); мѣдь, мъышь, du. прьси, пѧдь »píď«, рѣчь, соль, тварь »stvoření«, тврьдь »hrdost«, хоть »chuť«, чѧдь (kollekt. k sing. чѧдо »dítě«) »lidé«, ꙗдь »jídlo« (liš od *u*-km. ꙗдъ »jed«!).

β) Formans **-li-, -sli-*: plur. tant. гѫсли (**gǫd-, -gǫdǫ*, č. *hudu, hudec, Houdek*), мъысль, лѣторасль (srov. расти, отъ-расль »výhonek«), plur. t. ꙗсли (**ēd-sli*); гъıбѣль »záhuba«, кѫпѣль, млъчаль »mlčenlivost« (**mьlk-ēli-*), обитѣль (**ob-vit-*) »příbytek«, печаль (**pek-ēlь*) »starost« a j.

γ) formans **-ni-, -sni-, -zni-*: брань (**bor-nь*, srv. *borjǫ, brati;* jiné jest *berǫ, bьrati!*) »hádka« (pak i »válka«), дань, длань, голѣнь, *стань (бес прѣстани Supr.), пѣснь, později církslov. též баснь, »vymyšlené vypravování«, боꙗзнь, жизнь (**živ-*) = »život« (!nikoli »žízeň«, to = жѫжда podle доуша), казнь »trest«, каꙗзнь »pokání«, приꙗзнь »přízeň«, adj. неприꙗзнь »zlý«, t. j. »ďábel« (ku př. избави нъı отъ неприꙗзни v Otčenáši).

δ) formans **-ti-*: забъıть »zapomenutí«, за-висть, не-на-висть, власть *abstr.* »vláda«!, вѣсть (**věd-ti-*) »vědění«, повѣсть »vy-

[1] Je též *-ьjo-*kmen гвоздии téhož významu.

[2] Srov. čes. míst. jména *Vše-taty, Tato-bity.*

[3] Liš od жгълъ (*o*-km.) »úhel, kout.« Pokud není jinak označeno náleží slova již do slovníku evangelia.

pravování«, благодѣть »milost«, благодать totéž, кость, масть (**maz-ati*), мощть (**mog-ti-*) »moc«, мьсть, *лѣть (ve frázi лѣть нєстъ = »lze«) »možnost«, съ-мрьть, памѧть, на-пасть (**pad-ti-*) »nebezpečí«, пєшть (**pek-ti-*), »pec«, плъть »maso«, прѣсть »prsť«, »prach«, сласть (**sold-ti-*), страсть (**strad-ati*), сѣть, *сыть (na př. adv. до сыти = »dosyta, č. *dosti*), чьсть (**čьt-ti-*), чѧсть »část«, рѫкоѧть nebo рѫковѧть.

ε) Formans* *-osti-* (složen z **ot-ti-*; srov. suf. *-oto-* [životъ] a *-otā-* [dobrota]); jména vlastností: благость, боуѥсть »hloupost«, доблѥсть »statečnost«, дрѣзость »odvážnost«, крѣпость »síla«, кротость »mírnost« (!) [srov. кротѣкъ], лѣность, мѫдрость, милость, пакость (пакости = plur.-ak., дѣлати »políčkovati«, »špatně nakládati s někým«), присность »stálost«, »věčnost« (adv. присно ἀεί, »vždy«), радость, юность, хытрость a mnohá jiná.

§ 29. Poznámky o odchylných tvarech jednotlivých substantiv i-kmenových.

a) Splývání *i*-km. mužských s *jo*-kmeny: господь, »pán«, mívá sice náležité tvary podle vzoru пѫть sg. g. dat. господи, nom. pl. господьѥ, g. plur. господии Zogr. 38 nebo господєи Mar. 53, 15—16, ale častější jsou tvary podle *ję*-km.: gen. sg. господѣ (= -ꙗ) Zogr. 114, 134, dat. господю Zogr. 241; Mar. 185, 10; 337, 20, a také podle *o*-kmenů: gen. господа (psáno ѓа), často v Mar., dat. sg. господоу Sav. 60, 149. Je též dat. sg. господєви podle мѫжєви (vl. tvar *u*-kmenový s přehl. *o/e*), ku př. гєи Zogr. 195 (často v Mar.). — Vedle toho je též *o*-km. subst. господинъ »pán« (srov. čes. »Hospodine, pomiluj ny«).

огнь má často tvary podle *ję*-kmenů: огнꙗ, огню, instr. огнѥмь atd. již v Zogr. a Mar.; z těchto *ję*-kmenů vniklo pak н̑ i do nom. sg. огнь Zogr. 86.

звѣрь má gen. sg. v Supr. звѣрѣ 44, 28—29; 49, 22; 509, 28.

b) Zbytky konsonantických *t*-kmenů mužských:

лакъть byl původně konsonant. *t*-kmen, odtud gen. pl. лакътъ Zogr. 287, Mar. na tomtéž místě 401, 8 лактъ[1], Sav.,

[1] Je to Jan XXI 8, ve spojení дъвѣ сътѣ лакътъ. V nom.-ak. sg. bývá též vokalisace jerová; лакоть единъ Mar. 17, 22 (= ev. Mat. VI, 27.

Supr. (zde 3 doklady), a instr. pl. лакътъı Supr. Srov. česky dosud půl lok*te*, pět lok*et* — což jsou tvary skloň. konsonantického.

ногътъ a пазногътъ (nebo пазнегътъ) rovněž; proto gen. plur. ноготъ s vokalisací ъ > о místo ногътъ Euch. 36 b, 9 vedle nález. ногътии Supr. 117, 27 podle *i*-km.; rovněž tak v instr. pl. vedle ногътьми též ногътъı Supr. 113, 30; 397, 27 (zde bez jeru); v ak. pl. podle *i*-km. пазнегъті Psalt. 84 b 15.

печать byl rovněž původně kmen souhláskový; odtud nom. pl. печате Supr. 452, 20. Má též dat. plur. podle *o*-km.: печатомъ Cloz. 915, 918 vedle nález. печатьмъ.

c) Neutra око, оухо (v sing. vlastně *s*-kmeny) mají v duálu tvary, připomínající *i*-kmeny:

очи, оуши,
очию, оушию (vedle toho -ью),
очима, оушима.

Ve skutečnosti tyto tvary nejsou *i*-kmenové, nýbrž N. A. очи, оуши je starý konsonantický duál, tvořený přímo z koř. **ok-*, **uch-*, a ostatní pády prostě připojují koncovku k tomuto nom.-ak. Rod mluvnický, zda-li femininum či neutrum, není patrný ve spojení evangelijním оуши игълинѣ »ucha jehly« v Mar. 68, 14; 156, 9—10; 281, 21. Ale v pozdějších textech se tyto tvary pokládají za feminina, viz doklady отврьстама очима Apošt. Šišatovacký Skut. IX, 8, очима раслабленама Řeh. Nazian.

Velmi hojné je pronikání *i*-km. tvarů ke kmenům konsonantickým, o čemž viz dále.

§ 30. Skloňování ū-kmenů.

Vzor црькъı:

Sg. N.	црькъı	Pl. црькъви (podle *i*-km).
G.	црькъве	црькъвъ
D.	црькъви	црькъвамъ (stč. svekrv*e*m, *-ьмъ, podle *i*-km.)
A.	црькъвь	= N.
V.	—	= N.
L.	црькъве	црькъвахъ (stč. svekrv*e*ch)
I.	црькъвьıѫ	*црькъвами nedolož. (stč. svekr*e*vmi).

Du. nedoložen.

§ 31. Poznámky o ū-kmenech.

1. Sem patří nečetná substantiva, vesměs feminina, zakončená v nom. sg. na -ъı, jež se rovná ide. *ū*. Jsou to:

α) ženské bytosti: свекръı, неплодъı »neplodná«, ѩтръı stč. *jatrev*, t. j. švakrová, »uxor fratris mariti«;

β) abstrakta: любъı »láska«, цѣлъı »léčení«;

γ) jména věcná (přejatá z germánštiny): боукъı »písmeno«, брадъı »sekera« Supr., *жрьнъı »mlýn« Evang., локъı »jáma«, »bažina« Euch., смокъı »fík« Supr. (Mar. смокъвьница), тъıкъı »tykev«, хоржгъı »korouhev«, црькъı (často psáno црькъı) »chrám«, »církev« z řeckého κυρι(α)κόν; otázka jest, zdali přejato prostřednictvím germánským.[1]

2. Skloňování těchto kmenů není již zachováno v původní podobě; jsou tu tvary původní (nom., ak. sg., gen., dat., lok. sg., gen. pl.), a ty mají povahu konsonantického skloňování; pak jsou tu tvary *i*-kmenové v instr. sg. a v nom., ak. pl., a *ā*-kmenové: v dat., lok., instr. pl., a to již v nejstarších památkách.

3. Nejdůležitější *hláskoslovný rys* tohoto skloňování je, že *-ū-* ve všech pádech, kde následuje samohlásk. koncovka (t. j. kromě jediného nom. sg.) se rozštěpilo již v prajazyku v *-uu̯-*, tedy ku př. *ū* + *e* ⟩ *uu̯e-*, ve stslov. -ъв-; tím právě tato subst. nabyla charakteru kmenů konsonantických.

4. *O jednotlivých pádech.* V *gen. sg.* je nález. konson. koncovka -е; vedle toho též analogií podle *i*-kmenů -и; любъве, црькъве, všude — a из локъви Euch. 54b 5, любъви Psalt. 144b 10.[2]

V *akus. sg.* se objevuje podle jerového pravidla vokalisace ъ ⟩ о: свекровъ Mar. 33, 4; 258, 4—5; црьковь (často v Zogr.), любовь Cloz. II 68, жрьновъ Mar. 61, 18 (vzácný doklad). V Sav. a Supr. se tento vokalisovaný tvar nevyskytuje. Někdy stojí genitiv za akusativ: разарѣѭ »bořící« црькъве Zogr. 126; възиде къ црькъве Zogr. 246; вьнидоста вь црькве Sav. 65; виждъ неѭ несытѫѭ любьве Supr. 395, 10, kde je tento zjev nejčastější. Tato záměna vznikla nejprve u jmen osobních, jako свекрьве, неплодъве

[1] Nejnověji *G. Gunarsson*, Das slavische Wort für Kirche, Uppsala 1937, myslí na prostřednictví románské.

[2] Naproti tomu tvar любъви Euch. 11a 6 ve spojení любъви съвръшитель není gen., nýbrž dat. adnominální.

vlivem gen.-ak. *o*-kmen.; u ostatních *ū*-kmenů pak se rozšířila analogií podle jmen osobních (Hujer, Slov. dekl. jmenná, s. 96).

Vedle toho také je akus. tvar любъі ve vazbě любъі (nebo прѣлюбъі) творити (дѣлати) »smilniti«, dobře doloženo v Zogr. Mar. Ass. Psalt. Sav. Buď je to nom. ustrnulý, vzatý za akusativ, nebo spíše starobylý akusativ ide. *-*ūm* (srv. lat. *socrūm*, řec. ἰχθῦν). Později byl omylem cítěn tento tvar jako ak. pl. a přitvořen k němu gen. záporový na -ъ: не прѣлюбъ дѣи Mar. 155, 16; pod. 284, 5, не прѣлюбъ сътвориши Assem. Mat. XIX, 18, *V lok. sg.* náležitý tvar na -е ustupuje analogickému -и podle *i*-kmenů, ku příkl. въ любъви několikrát doloženo v Zogr., Mar., Assem., Sav., též jednou v Kyjevských listech VI a 19, několikrát v Supr.; въ цръкъви často v hlaholských i kyrilských textech vedle цр҃кве.

V instr. sg. nastává známé prodloužení ь v и: любовиѭ několik dokladů v Euchol.

NB. Vzácnou zvláštností (2× v Supr. a pak v textech pozdějších) je *nom. sg.* na -и totiž смокви Supr. 346, 5; 348, 4: je to analogie podle *i*-km., kde někdy forma vokativní má funkci nominativu.

5. K *ū*-kmenům patří též substantivum кръвь. Skloňuje se takto:

Náležité tvary:		Analog. podle *i*-km.:
Sg. N.	кръвь	
G.	кръве	кръви
D.	кръви	
A.	кръвь	
V.	= N.	
L.	кръве	кръви
I.	кръвьѭ (prodlouž. též -иѭ)	
Pl. N.	кръви	
G.	—	кръвьи, кръвии
D.	кръвьмъ	(stažením кръви Psalt. 65 b 2)
A.	кръви	
L.	*кръвьхъ	
I.	кръвьми	

Analogické tvary gen. sg. кръви, lok. въ кръви se vyskytují dosti vzácně.

Pozn. N. sg. кръвь je vlastně akusativ, vzatý za nom. Náležitý nom. sg. by zněl **krȳ*, lat. *cruor;* v stslov. doložen není, je však v slovinštině (viz hymnu »Naprej zastava slave, u boj junaška *kri*«), též v čakavštině, ve staré polštině a ve vyhynulém jazyce polabském.

§ 32. B. Skloňování kmenů souhláskových.

Toto skloňování je už v praslovanštině v úpadku. Některá substantiva nebo typy substantiv přešly již ke skloňování samohláskovému a z původního souhláskového zachovaly jen ojedinělé tvary; tak zvl. subst. typu граждане a subst. s příponami *-tel'ь* a *-ar'ь* v plurále (viz zde § 17.) a jednotlivá subst. jako печать, ногъть (viz zde § 29. b).

Udržely se jen konsonantické třídy substantiv na *-n, -r, -s, -nt.* Avšak i u těchto skupin se objevuje *i*-kmenové tvoření pádů v těch koncovkách, jež se začínají souhláskou, totiž v instr. sg. *-mь,* dat. pl. *-mъ,* lok. pl. *-chъ,* instr. pl. *-mi* a dat. instr. du. *-ma.* Šlo tu tedy o to, aby souhláska kmenová nebyla v bezprostředním sousedství se souhláskou koncovou, což by ztěžovalo výslovnost; upraven byl tedy kmen na *-ь.* Z těchto pádů se pak šířily analogie podle *i*-kmenů i do jiných. Analogie podle *i*-kmenů jsou rozšířeny zvláště v obou památkách sinajských. *Neutra* konsonant. kmenů se v instr. plur. přiklánějí k neutrům *o*-kmenovým.

§ 33. Skloňování n-kmenů mask.

Vzor камъ »kámen«:

Sg. N.	камъ	Pl.	камене	Du.	камени
G	камене		каменъ		*каменоу
D.	камени		каменьмъ		каменьма.
A.	камень		камени		
V.	–		–		
L.	камене		каменьхъ		
I.	каменьмь		каменьми		

Takto se skloňují subst. mask., zakončená v nom. sg. na -ъ (z**-ōn* s intonací raženou čili akutovou) a mají í v ostatních pádech kmen zakončený jednak *-men,* камъ, пламъ (**pol-mōn,* srov. č. *plápol* = **pol-pol* reduplikací, *poléti*), jednak *-en-*: корен-, прьстен- (ps. -ъ-), ремен-, степен- (»stupeň«, »krok«), нелен-.

Náležitý nom. je doložen jen u subst. камъı a пламъı, a to jen v Supr.; u ostatních se béře akus. za nom.: корень, пламень, ремень, степень, елень. V pozdějších památkách též гребень, кремень, ѩчьмень.

Poznámky o jednotlivých pádech:

1. *Nom. akus. sg.* Kromě Supr., kde je nález. nom. камъı, пламъı, ve všech památkách se vyskýtá tvar akus. jakožto nominativ: камень Zogr., Mar., Ass., Euch., Cloz., пламень (psáno -ъ) Psalt. sin. Naopak v Supr. se často vyskýtá nominativní tvar камы a пламъı též ve funkci akusativní: и камъı великъ възложити на прьси Supr. 104, 27 a j. doklady.

2. *Gen. sg.* Náležitá konsonant. koncovka -е je zcela pravidelně doložena. Několikrát slouží tvar genitivní též za akusativ: сътворь драгаадго камене Euch. sin. 21 b 3. Gen. na -и podle *i*-km. zcela ojediněle: отъ камени Supr. 49, 27.

3. *Lok. sg.* Náležité -е je časté v nejstarších textech; koncovky *i*-kmenové -и přibývá již v hlaholských textech, na př. на камени Euch. 93 b, 18.

4. V *instr. sg.* je koncovka -ьмь řídká; většinou je vokalisována podle pravidla jerového v -емь: каменемь Euch. 27 a 20.

5. *Nom. pl.* Náležitá koncovka -е u tohoto vzoru není doložena; vyskýtáť se místo nom. pl. často neutr. kollektivní singulár: камение распаде сѧ αἱ πέτραι ἐσχίσθησαν Evang.; konc. -е je však doložena u subst. na *-ěninъ, -janinъ:* самарѣне, римлѧне a u subst. na *-tel'ь* a *ar'ь:* жѧтеле, мытаре.

V ostatních pádech jsou tvary výše uvedené pravidlem.

Pozn. V Psalt. sin. se vyskýtají ojediněle tvary, v nichž kmenové -е- je vypuštěno, na př. lok. sg. камни a pod. LESKIEN Hdb.[5], 70 vykládá, že tyto tvary nejsou starobylé, nýbrž že v nich kmenové -е- bylo oslabeno v ь a toto pak vypuštěno. Jiný výklad podává KUL'BAKIN Древ.-слов. яз. II 216, a Le vieux slave, 239, že totiž rozdíl камень-камьни byl napodoben podle poměru день — дьни. Tento výklad má však tu závadu, že 1. *е* v день není původní, nýbrž jerové, kdežto v ak. камень ano, a pak 2. že pův. nom. byl ne камень, ale камъı. Podobný poměr dnes máme ve velkoruštině: *камень – камня – камню.*

§ 34. Skloňování subst. дьнь.

Náleží rovněž k *n*-kmenům; původní tvary jsou tyto:

Sg. N.	дьнь	Pl. дьне	Du. дьни
G.	дьне	дьнъ	дьноу
D.	дьни	дьньмъ	дьньма.
A.	дьнь	дьни	
V.	—	—	
L.	дьне	дьньхъ	
I.	дьньмь	дьньми	

Avšak vedle nich a místo nich se objevují též tvary jiné:

V *nom. sg.* a *ak. sg.* objevuje se též příklonné zájmeno -сь nebo -тъ: дьньсь nebo vokalisací дьнесь Zogr., Mar. a дьнетъ Ass. (analog. též dvakrát v Ass.: денетъ = дьньтъ).

V *gen. sg.* vedle дьне zřídka дьни.

V *lok. sg.* rovněž tak, na př. въ дьне a vedle toho též въ дьни Zogr., Mar. a zvl. v obou památkách sinajských; srov. čes. *ve dne* jediný dodnes zachovaný lokál podle *n*-kmen. skloň.

V *instr. sg.* vedle дьньмь (a často vokalisovaného дьнемь) nacházíme také analogií podle ношть instr. sg. дьнить, ale to vzniklo ve spojení ношть и дьнить Supr. 292, 24; 537, 30, zde isolovaně; opačnou analogií v němčině: sthněmec. *tages* — *nahtes*, adv. *nachts* »v noci«.

Nom. pl. nález. дьне, dolož. Zogr. a Mar. Vedle toho též дьниѥ podle пѫтиѥ, hojné již v hlahol. textech, a též дьни podle кости Psalt. sin

Ak. pl. jen дьни.

Gen. pl. дьнъ velmi častý, též vokalisován v денъ, ku př. Psalt. отъ-денъ лютъ 123 b 18. Vedle toho nezřídka podle *i*-km.: дьнии, дьнеи. Tvar дьнъ se objevuje zejména po číslovkách: по шести денъ Mar. 57, 28, kdežto analog. gen. дьнии je po číslovkách vzácný.

Dat. pl. дьньмъ a vokalisací дьнемъ; podob.

lok. pl. дьньхъ a дьнехъ, a

instr. pl. дьньми Mar. a деньми; vedle toho je též podle *o*-km. дьнъı Zogr.: трьми дьнъı 230 bis (zde patrně dissimilací).

Du. Tvary jsou doloženy pravidelně, ovšem zřídka; nom., ak. дьни, v g., lok. vedle nález. дьноу též podle *i*-km. дьнью, a to zvláště v Sav. a v Supr. Celkem má дьнь více analog. tvarů *i*-km. než jiná mask. *n*-kmenová.

§ 35. Skloňování n-km. neutrových.

Vzor имѧ »jméno«.

Sg. N. A. V.	имѧ	Pl. имена	Du. именѣ
G.	имене	именъ	*именоу
D.	имени	именьмъ	именьма.
L.	имене	именьхъ	
I.	именьмь	*именъı	

Sem patří neutra, zakonč. v nom. sg. na -ѧ, v ostatních pádech mající kmen *-men-* (suffix *-men-* je též v mask. *kamen-*, *plamen-*). Tedy врѣмѧ »břímě« (**bher-*), врѣмѧ »čas« (**vert-*), писмѧ (srov. пишѫ, пьсати), племѧ (**pledh-men-*; srov. *plodъ*), сѣмѧ, чисмѧ »číslo«, (srov. чьтѫ, чисти); v pozdějších památkách též рамѧ, ale v stslov. je *o*-kmen рамо, du. рамѣ Evang.

Analogické novotvary podle *i*-km. se tu objevují tytéž, jako u ѫ-km. mask.:

v *gen. sg.* vedle врѣмене, племене atd. též врѣмени, имени, zvl. v obou památkách sinajských;

v *lok. sg.* taktéž врѣмене, ale také врѣмени a j.;

v *instr. sg.* je většinou vokalisace jerová именемь, врѣменемь a j.

V *gen. pl.* v hlahol. textech je u neuter vždy -ъ náležité.

V *instr. pl.* na -ъı jedině se vyskytuje врѣменъı Euch. 4 a 2.

Nom. du. именѣ Zogr., Mar.; podle *i*-kmenů имени Supr.

Vokalisace jeru je častá kromě instr. sg.

rovněž v *dat. pl.* a *lok. pl.:* врѣменехъ.

Du. N. A. V. именѣ je anal. podle *o*-kmenů tvrdých лѣтѣ; starší konsonant. tvar имени je v Supr. 113, 29 a ve staré češtině!

§ 36. Skloňování s-kmenů.

Vzor слово:

Sg. N.	слово	Plur. словеса	Du. словесѣ
G.	словесе	словесъ	словесоу
D.	словеси	словесьмъ	словесьма
A.	слово	словеса	
V.	слово	словеса	
L.	словесе	словесьхъ	
I.	словесьмь	словесъı	

Sem náleží subst. neutra s kmenem zakončeným příponou *-es-*. V nom., ak. sg. byla tato přípona ve stupni *-o-*, tedy ide. **-os*; nom. sg. neměl koncovky, a poněvadž každé koncové **-s* v praslovanštině odpadlo, vyzněla tato subst. na -о jako skupina мѣсто. Tím byl dán podnět k nahrazování původních tvarů konsonant. kmenů analogickými podle *o*-kmenů středních.

Jako *s*-kmeny jsou doloženy: диво / дивесе Ps., дѣло / дѣлесе, дрѣво / дрѣвесе, pl. tantum истеса »ledviny«, коло / колесе »kolo«, plur. »vůz«, лице (nominat. odchylný místo očekávaného **liko;* způsobeno progressivní palatalisací s přehláskou *o* > *e*) / личесе »obličej«, люто / лютесе »námaha« (gen. sg. ojediněle v Supr. 341, 1), небо / небесе, око / очесе, слово / словесе, тѣло / тѣлесе, оухо / оушесе, чюдо / чюдесе »div«.

Nejsou to všechno původní (ide.) *s*-kmeny: tak диво, дѣло byly zajisté původně *o*-kmeny.

Poznámky o jednotlivých pádech:

V *gen.* a *lok. sg.* je konsonant. tvar na -е v evangelních textech (Zogr., Mar., Ass.) a v Cloz. ještě v rovnováze s analogickým *i*-kmenovým na -и; tyto druhé tvary jsou již ve většině v Psalt., Euch. sin. a zvláště v Supr.: на небеси, въ тѣлеси; lok. на небеси je již v hlah. znění Otčenáše (Mat. VI, 10)!

V *instr. sg.* nastává obvyklá vokalisace: нѣсемь Mar. 84, 21, подъ небесемь Supr. 232, 4.

Nom., ak., vok. pl. hojně doložen: stslov. словеса, небеса, тѣлеса, чюдеса, личеса, дрѣвеса, дивеса, истеса; rovněž

gen. pl. na -ъ: небесъ Evang.

V *dat. pl., lok. pl.* je všeobecně obvyklá vokalisace: словесемъ, дрѣвесемъ, чоудесемъ; въ словесехъ, въ чоудесехъ obecně.

Instr. pl. je od počátku *o*-kmenový, totiž na -ы: словесы, тѣлесы, дрѣвесы, obecně. Styčným bodem obou deklinací byl gen. pl. a n.-ak. pl., které od praslov. doby zněly stejně.

V *du.* je dobře doložen N., A. истесѣ Supr. 349, 1 (a jednou též analog. podle *i*-kmenů тѣлеси 270, 28) a G., L. тѣлесоу. D., I. doložen není.

§ 37. Zatlačování konsonant. tvarů s-kmenových analogiemi podle o-kmen. neuter.

a) V jednotlivých pádech:

vyšlo od shody слово — мѣсто a objevuje se v těchto pádech:

v *gen. sg.* дѣла, дрѣва, Evang., Euch. sin., лица Evang., Psalt., изъ ока Ass., слова Supr., тѣла Zogr., Mar., Euch., Cloz., Supr.

Dat. sg. небоу, лицю, тѣлоу, словоу již v textech evangelních a v Psalt., též v Supr.

Lok. sg. въ оцѣ již v Zogr., тѣлѣ Mar., Euch., дѣлѣ evang. Euch.

Instr. sg. Tvary *o*-km. jsou hojnější než tvary *s*-kmenové. Substantiva дѣломь, небомь, окомь, словомь, тѣломь již v evang. Zogr., Euch., Cloz. nemají vůbec tvaru *s*-ového. V Supr. je ojedinělá analogie podle *u*-kmenů: словъмъ (ъ m. ь) 476, 26.

Nom., ak., pl. Tvary na -еса jsou v silné většině, tvary na -а jen zřídka: слова Zogr., Supr., дѣла Euch., лица Psalt., Euch., Supr., кола Supr. 96, 7.

Rovněž tak tomu je v *gen. pl.*, avšak дѣлъ obecně (též v Kyj. l. V a 10), také колъ Supr. 80, 20, лицъ Psalt. 110 a 16, Supr. 491, 28; rovněž v *dat. pl.* дѣломъ Euch., тѣломъ Supr.

V *lok. pl.* a *instr. pl.*, jakož i v *duále* není jiných tvarů než paradigmatické. !!!

b) U jednotlivých substantiv je poměr obojích tvarů tento:

дѣло má *s*-ové tvary jen v Euch., ku př. gen. pl. дѣлесъ 89 a 17, dat. pl. дѣлесемъ 60 a 18 a v Supr. (hojně v plur. a du.); všude jinde *o*-kmenové: дѣла, дѣломь, дѣлъ, дѣломъ, въ дѣлѣхъ instr. pl. дѣлы.

дрѣво rovněž tak; kmen *drěves-* jen v Supr. a to v plur. Od praslov. doby byla asi dvě subst., *o*-kmenové a *s*-kmenové starší památky stslov. měly jen tvar *o*-kmenový.

лице taktéž v Supr. kmen личес- v sing. (vedle *jo*-kmen), i v plur.; v evang. textech jen tvary лица, лицю, лицемь atd. podle поле.

небо zachovává *nejlépe* *s*-ové tvary, zvláště v plur. má pouze tyto; v sg. ojedinělé výjimky: небоу, небомь. Srov. čes. *nebesa* — jediný dosud zachovaný pád *s*-km.

око: v sing. obojí tvary, v plur. jen *s*-ové. Pozoruhodný je zvláště *o*-km. lokál sg.: оцѣ. MEILLET upozornil (Sur le locatif de око en vieux slave, Mém. soc. ling. 1919, seš. 4, str. 191/2), že

tvar оцѣ je již v Zogr., Mar., a to patrně na rozlišení od gen. sg. очесе, jenž zněl stejně jako původní lokál. Proto se tvar оцѣ objevuje zvláště tam, kde je v téže větě gen. i lokál, na př. Mat. VII, 3—5: чьто же видиши сѫчьць ижь естъ въ оцѣ братра твоего... лицемѣре, ізъми пръвѣе бръвъно із очесе твоего (tak v Zogr.).

слово, po небо nejkonservativnější *s*-kmen, zejm. v pl. (až na ojedinělé слова v Supr.) jsou jen tvary *s*-ové.

тѣло v sing. se kolísá a má často *o*-km. tvary: тѣло, тѣла, тѣлѣ, тѣломь Mar. a j., v plur. má také jen *s*-ové formy (až na dat. plur. тѣломъ Supr.). Kul'bakinův (Le vieux slave, s. 256) názor, že *o*-km. tvary u tohoto substantiva jsou staré, není oprávněný; viz čes. *tělesný!*

чюдо v sing. se kolísá, v plur. jen tvary *s*-ové.

чрѣво původní *o*-kmen, nemá v stslov. památkách vůbec doloženy tvary *s*-ové; vyskýtají se tu jen *o*-kmenové: gen. sg. a nom. pl. чрѣва, lok. въ чрѣвѣ atd. Teprve u Jana exarcha jsou tvary въ чрѣвеси, pl. чрѣвеса v Šestodnevu.

Úhrnem se drží *s*-kmenové tvary *lépe* v *plurálu* než v sing. V *du.* *o*-kmenových tvarů není. O duálu очи, оуши viz v § 29. c).

Zajímavé je, že právě v starších pámátkách (v hlahol. textech evang.) v *sing.* *s*-ové tvary u některých substantiv *ne*převládají, zejm. u subst. дрѣво, дѣло, лице, тѣло, чюдо. Singulárových tvarů s-ových má více *Supr.* Je to patrně starý rozdíl *dialektický.*

§ 38. Skloňování nt-kmenů.

Vzor отроча »dítě, chlapec«:

Sg. N.	отроча	Pl. *отрочата	Du. отрочатѣ
G.	отрочате	отрочатъ	отрочатоу
D.	отрочати	*отрочатьмъ	отрочатьма.
A.	отроча	*отрочата	
V.	отроча	*отрочата	
L.	отрочате	*отрочатьхъ	
I.	отрочатьмь	*отрочаты	

Sem patří vesměs neutra, vytvořená příponou *-ęt-* a znamenající mláďata a vůbec zdrobněliny: жрѣбя »hříbě« Ev.. осьля »oslátko« Ev., овьча Euch., козьля Ev., клюся »mladý tahoun«, Supr., též агня, Supr. (v ev. агньць jako тельць).

V nom. sg. *-t* jako každé koncové *-t* odpadlo. Doloženo jest pouze několik pádů:

N. A. sg. отроча Evang., овьча Euch.
G. sg. отрочате Evang.
L. sg. отрочате, жрѣбате a též podle *i*-km. отрочати, жрѣбати, осьлати Evang., Supr.
G. pl. отрочатъ Evang.

§ 39. Skloňování r-kmenů.

Vzor мати:

					(nedoložen)
Sg.	N.	мати	Pl.	матери - i-km.	Du. *матери
	G.	матере		матеръ	*матероу
	D.	матери		матерьмъ	*матерьма
	A.	матерь		матери	
	V.	мати		—	
	L.	матери - i-km.		*матерьхъ	
	I.	матерьѭ		матерьми - i-km	

R-kmeny jsou jen dva: мати a дъщи, čes. *máti, dci* = »dcera«. Původně *r*-kmeny byly též všecky na *-ar,* na př. мытарь, jež pak přešly k *io*-kmenům. Také staré ide. *r*-kmeny братръ a сестра přešly k *o*-km. a *ā*-km.; *r*-kmenové tvary viz ještě u číslovky четыре.

Skloňování *r*-kmenů je smíšeno z tvarů konsonant. a *i*-kmenových. Tvary *i*-kmenové jsou zvláště lok. sg. a instr. sg. a nom. pl. na rozdíl od *n*-kmenů.

Jednotlivé pády jsou takto doloženy:

Nom. sg. pravidelně.

Gen. sg. ve většině památek náležitě na -е, avšak v Psalt. a Euch. sin. je většinou матери, podle *i*-km., v Supr. toto ojediněle 8, 12; 242, 24; дъштери Psalt. 8 b 15, 59 a 21.

Dat. sg. je pravidelný.

Ak. sg. vedle náležitého матерь, дъштерь najdeme také gen.-akus. матере, дьштере, a to v Psalt. sin., Sav. kn. (zde 11 dokladů) a Supr. Je to napodobenina gen.-ak. mužských *o*-kmenů a vyskýtá se především ve spojení s těmito, na př.: иже оставитъ ... оца ли матере Mat. XIX, 29 (Sav. 31); любаі оца ли матере Mat. X, 37

(Sav. 37), чьти оца и матере Mat. XIX, 19 (Sav. 45); видѣвъ матере и оученика Jan XIX, 26 (Sav. 151 b), любѧи сна ли дъштере Mat. X, 37 (Sav. 30 b); любѧи отьца и матере или братиѭ Supr. 253, 10. – Také v jiném spojení обрѧштеши Ѧлеѯандра и него матере 235, 30. Podle těchto případů analogicky je gen.-akusativ též bez sousedního maskulina, na př. видитъ матере Supr. 384, 19. Tohoto gen.-akus. není v Zogr., Mar., Ass., Euch., Cloz. *Vok. sg.* мати (= nom.) doložen v Euch. 84 b 11, дъшти častěji.

V *lok. sg.* doložen pouze *i*-kmenový tvar дъштери.

V *instr. sg.* rovněž матерьѭ a pak zdloužením материѭ.

Nom. pl. матери, дъштери (dolož. též jako vok.) pouze *i*-km.

V *gen. pl.* vedle konson. tvarů матеръ Mar. 156, 27 (Zogr. zde ь), дъштеръ Mar. 189, 15 (též Zogr. 131), též *i*-kmenové ojedinělé: дъштерен Psalt. 140, 10.

V *dat. pl.* se objevuje obvyklá vokalisace: матеремъ (pr. -ь) Supr. 397, 13.

V *lok. pl.* rovněž дьштерехъ Supr. 127, 7.

V *instr. pl.* jsou tvary *i*-km.: дъштерьми Cloz. 100, Supr. 562, 12 (zde bez jeru -ми).

§ 40. Jmenné skloňování jmen přídavných.

1. Rozšíření jmenného skloňování adjektiv. Slovanské adjektivum se může objevovati ve dvou formách: ve jmenných čili neurčitých, a ve složených čili určitých. Jmenných forem od počátku ubývá a dnes jsou v češt. omezeny jen na adj. přivlastňovací, (*-ovъ/-ova/-ovo, -inъ/-ina/-ino*), a na nominativy doplňkové (*zdráv, vesel, nemocen*), pouze u některých adjektiv možné, a na jednotlivé ustrnulé pády ve výrazech adverbiálních (*pomalu, po staru, znova, na jevě, na bíle dni,* stč. *zmladu* a j.).

Ve stslov. však bylo obvyklé celé skloňování jmenné, nejen u přivlastňovacích adjektiv, nýbrž u všech, a to nejen v doplňku, nýbrž i v přívlastku (čili v postavení atributivním). Zde však jen tehdy, když šlo o předmět ještě *nepřipomenutý* nebo *neznámý*. Předmět již připomenutý nebo známý má atributivní adjektivum ve formě složené (určité). V překladech z řečtiny odpovídá stslov. adjektivum jmenné (neurčité) řeckému adjektivu *bez členu,* stslov. adjektivum složené řeckému adjektivu se členem. Srv. příklady:

отьць... дастъ доухъ свѧтъ
ὁ πατὴρ... δώσει πνεῦμα ἅγιον } Luk. XI, 13,

ale доухъ свѧтый
πνεῦμα τὸ ἅγιον, nebo:

бѣжати отъ грѧдѫштаго гнѣва
φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς } Mat. III, 7.

2. Kmeny slov. adjektiv:

Mezi přídavnými jmény a podstatnými není podstatného rozdílu ani co do tvoření kmenů ani co do ohýbání.

a) Veliká většina stslov. adjektiv jsou *o*-kmeny v mask. a neutr. a *ā*-kmeny ve femininu, na př. добръ — добра — добро, новъ — нова — ново, зълъ — зъла — зъло. Skloňují se úplně jako *o*-km. a *ā*-km. substantivní.

1. Patří sem adj. tvořená prostě formantem *-o-* (resp. pro fem. *-ā-*), jako adjektiva označující tělesné vlastnosti: бѣлъ, глоухъ, слѣпъ, хромъ, нагъ; označující obecné vlastnosti: дльгъ »dlouhý«, малъ »malý«, новъ, соухъ; označující duševní vlastnosti: благъ (**bolgo-*), гръдъ, драгъ (**dorgo-*), зълъ, радъ;

s formantem *-vo-*: лѣвъ, мрьтвъ, плавъ, *-āvo-*: лѫкавъ (vl. »křivý«, viz лѫка, pak »zlý«; subst. »ďábel« (v mladší lexikální vrstvě za непригазнь);

-īvo-: лѣнивъ, милостивъ, чьстивъ, гѫгънивъ »huhňavý« a j.;

-ovo-: исоусовъ (viz dále);

s formantem *-ro-*: бъд-ръ »ochotný, bdělý«, viz бъдѣти (srov. čes. *bedrník; bodrý* je nč. výpůjčka z ruštiny); доб-ръ (srov. доба), мѫдръ, ос-т-ръ, старъ, сыръ »vlhký, čerstvý«, гаръ (hlah. ѣръ) »přísný, drsný«;

-lo-: дрѫхлъ nebo дрѫселъ »nevrlý, smutný«, милъ (милъ ми естъ народось »líto mi je tohoto zástupu«, Mark. VIII. 2);

-mo-: нѣмъ (z toho *Něm-ьсь*);

-no-: деснъ »pravý«, пльнъ, сланъ (**sol-no-*), чрьнъ;

-eno-: зеленъ, стоуденъ;

-ēno-: камѣнъ, оусниѣнъ »kožený«;

-īno-: Маринъ, Илинъ, непрѣзнинъ;

-ino-: праздьнъ, равьнъ (**orv-ьno-*) »rovný«, земьнъ, небесьнъ, тѣлесьнъ; желѣзьнъ, хлѣбьнъ; бѣсьнъ »posedlý«, врѣменьнъ »do-

časný«, вѣчьнъ, грѣшьнъ, длъжьнъ, ношьтьнъ, разоумьнъ, страньнъ »cizí«, таинъ »tajný«, црькъвьнъ »chrámový«; вѣрьнъ, истиньнъ »pravdivý«, правьдьнъ »spravedlivý«, тѧготьнъ »obtěžkaný« (fem. »těhotná«), извѣстьнъ »známý«, немоштьнъ »slabý, nemohoucí«, съмрьтьнъ »smrtelný«, чьстьнъ »ctěný, vzácný« (oposit. безчьстьнъ (**bez-čьst-ьno-*), безѧдьнъ »bezdětný« (**bez-čęd-*), възможьнъ, прискръбьнъ »smutný« a m. j.;

-to-: поустъ, свѧтъ;

-oko-: високъ, глѫбокъ, жестокъ »krutý«, широкъ;

-uko-: гладъкъ, кротъкъ »mírný« (!), крѣпъкъ »silný« (srov. rus. крепость »pevnost«), льгъкъ, мѧкъкъ, ѫзъкъ;

-īko-: великъ (vedle вельи); *-ьko-*: тѧжькъ;

-ьsko-: земьскъ, морьскъ, небесьскъ, плътьскъ »tělesný«, южьскъ »jižní«, дѣтьскъ, мѫжьскъ, женьскъ, людьскъ, чловѣчьскъ a j.; zvl. ode jmen místních: искариотьскъ, июденскъ, понтьскъ a j.; z národních: еврѣискъ, елиньскъ »řecký«.

Sem patří i adj. přivlastňovací, tvořená sufixem *-ovo-* a *-īno-*: na př. исоусовъ — исоусова — исоусово, маринъ — марина — марино.

2. Mimo to však k adj. *o/ā*-kmenovým náleží:

1. *participia praesentis passivi* (příčestí přítomná trpná), tvořená příponou *-mo/mā-*, na př. ведомъ — ведома — ведомо, двигномъ — двигнома — двигномо, глаголюмъ — глаголюма — глаголюмо, хвалимъ — хвалима — хвалимо;

2. pak též *participia praeteriti activi* II. (příčestí minulá činná) s příponou *-lo/lā-*, ku př. велъ (**vedlъ*), неслъ, пеклъ, минѫлъ, зналъ, хвалилъ, трьпѣлъ a

3. *participia praeteriti passivi* (příčestí minulá trpná) s příponou *-no/nā-* (resp. *-eno/enā*), nebo *-to/tā-*, na př. неслъ — несла — несло; веденъ — ведена — ведено; пѧтъ — пѧта — пѧто.

Z jednotlivých pádů vyžadují tu zmínky jen vok. a instr. sg.

Vok. sg. se u jmenných adjektiv rovná pravidelně nominativu, a v tom je tedy odchylka od skloňování *o*-km. mask. (рабе!), *ā*-km. fem. (рыбо!). Jen u některých adjektiv maskulin se objevuje též náležitá vokativní forma na -е; фарисею слѣпе (Mat. XXIII, 26 Mar.), чл҃че (= чловѣче) равнодоушьне Psalt. sin. str. 68, 21, мл҃де (= милосрьде) и прѣмилостиве ѿі Euch. sin. 24 b, 14—15, ѡ безбожьне Supr. 49, 22; někdy jsou vedle sebe vok. a nom., vok. adj.: добръі рабе, благъі и вѣрьне Mat. XXV, 23, Zogr., Mar. БОУЕ! o io-km.

V *instr. sg.* femin. nalézáme v Supr. též kratší tvary na -ѫ místo -оѭ, podobně jako u subst.: зълѫ, ꙗснѫ (tedy tvary, rovné akusativu).

b) Četné jsou též *i̯o-/i̯ā*-kmeny:

1. obecná adj. пѣшь (идѫ пѣши Mat. XIV, 13; Mark. VI, 33), тъштъ — тъшта — тъште »prázdný« (srov. čes. *na čtítrobu!*), лъжь — лъжа — лъже »lživý«, ништь — ништа — ниште »chudý« (NB. liš od ниць — ležící tváří na zemi, ku př. падѫ ници Evang.), тоуждь — тоужда — тоужде »cizí«;[1] шюи — шюꙗ — шюе »levý«, боуи — боуꙗ — боуе »pošetilý«.

2. K *i̯o*-km. adjektivům patří též zvláštní skupina přivlastňovacích adjektiv, tvořená příponou *-i̯o/i̯ā-* (*-j-* zde působí palatalisaci předchozí souhlásky): господьнь — господьнꙗ — -нѥ »pánův«, кънѧжь — кънѧжа — кънѧже »knížecí«,[2] pod. отьчь, пророчь, человѣчь, скѫдьльничь »hrnčířův«. Ode jmen vlastních авраамль — »Abrahamův«, ꙗковль »Jakubův« (*l'* epentheticum); jiná toho druhu: домашть (zprav. složené домаштьи č. »domácí«), агньчь »jehněčí«, вельбѫждь »velbloudí«, говѫждь »hovězí«; овьчь, орьль, оськль »orlí, oslí«.

Sem patří též zájmena нашь, вашь (**nōsjo-, *vōsjo-*).

3. Konečně sem náleží adjektiva s příponou *-iio/iiā-*, stslov. *-ьjo/ьjā-*, na př. v evang. божьи (= ьjь), божьꙗ — божьѥ, вельи — велькꙗ — велье »veliký«; дивьи (ku př. медъ дивии »med divokých včel« Mark. I, 6); прочьи »ostatní«, pod. отрочьи Supr., рабьи Euch., вражьи »nepřítelův« Psalt., пьсьи »psí« Psalt., лисьи »liščí« Supr.; u těchto adjektiv jsou v nom., ak. sg. mask. původní a dosti časté formy s -ьи, vedle toho též s -ии, (божии), nebo se staženým -и (божи), a také vokalisované v -еи (божеи, велеи, Mar. ништеи (Psalt.). Sem náleží též řadová číslovka третьи.

Ve vok. sg. mask. se výjimkou vyskýtá -е (zakončení -ю vůbec ne!): боуе Mat. V, 22. Zogr. V instr. sg. fem. v Supr. opět ony kratší tvary: благодѣтиѭ божиѭ (místo -еѭ), господьнѭ, диꙗволѭ atd.

---

[1] Pův. bylo штоуждь (z praslov. **tiūdio-*, viz sloven. *cudzí*, pol. *cudzy*); z toho dissimilací jednak стоуждь, jednak тоуждь (v Kyjevských l. тоузимъ dat. pl.); jiný výklad podal *A. Vaillant*, Sbornikъ Miletič (1933, s. 215—218).

[2] Srov. čes. místní jména: *Kněžmost, Kněždub, Kněževes*, pod. *Uhříněves* a j.

c) Z *i-kmenů* adjektivních zbyly jen ustrnulé, nesklonné nom.: исплнь »plný«, свободь »svobodný«, прѣпрость »jednoduchý«, различь »různý«, правь, очи-висть »vůčihledě«, стрьмо-главь »střemhlav«, a j. Kladou se i při plurálu: ѣко свободь бѫдете Jan VIII, 33, 36, Zogr., Mar., дъва на десѧте коша исплънь Mark. VI, 43, ib., житие прѣпрость отьца Іванна Supr. 272, 5. Též tvary číselné jako соугоубь »dvojitý«, трьгоубь »trojitý.[1]

d) *u-kmeny adjektivní* se v slov. nezachovaly; přijavše příponu *-ko/kā-* přešly k *o/ā*-kmenům; jejich původní ráz poznáváme jen ze srovnávací etymologie: сладъкъ lit. *saldùs,* льгъкъ, řec. ἐλαχύς. Přípona *-ko-* se při stupňování vypouští. O praslov. změnách *ū*-km. adjekt. pronesl pravděpodobné hypothesy N. TROUBETZKOY, Soc. Ling. fasc. 73, 1923, str. 130–137.

§ 41. Stupňování adjektiv. — Skloňování komparativů.

Kmenotvorná přípona ide. komparativu jest *-ios/ies-*, v oslabeném stupni *-is-* (srov. lat. *maior, magis*). V plném stupni je zachována v nom. sg. neuter, na př. хоуждє = **chud-jes,* ve všech ostatních tvarech je tato přípona ve stupni oslabeném, ale zní nikoli *-is-*, nýbrž *-iis-*, t. j. *-jьs-*; *-j-* sem vniklo patrně vlivem plnostupňové formy. Tak VONDRÁK, Aksl. Gr.[2], 446, MEILLET, Le slave commun, 2. vyd., s. 370; KUL'BAKIN myslí (Др. ц.-сл. я. II, 124, Le vieux sl. 272), že kontaminací *-ios/is-*. Před *-j-* musí ovšem nastati palatalisace předchozí souhlásky, takže *každý komparativ má palatalisovánu předchozí kmenovou souhlásku.*

Přípona *-jьs-* se připojuje ke kmeni adjekt. dvojím způsobem:

I. typ: přímo bezprostředně, při čemž adjektiva, tvořená v positivu příponou *-ko/kā-*, tuto příponu ztrácejí; na konci kořene se palatalisují souhlásky:

a) 1. velární:	драгъ	— дражьи	— дражьши	— дражє
2. labiál.:	лихъ	— лишьи	— лишьши	— лише
3. „	гръбъ	— гръбльи	— гръбльши	— гръблє
4. dentál.:	хоудъ	— хоуждьи	— хоуждьши	— хоуждє
5. „	лютъ	— люштьи	— люштьши	— люште

[1] Viz výbornou studii *Jos. Zubatého* »K výkladu některých příslovcí, zvláště slovanských«, Sbor. fil. III, 1912, str. 120 n. — *Jan Pelikán* »Slovan. adj. *nicь* a slova příbuzná«, L. fil. 57, 1930, str. 15 n.

b) 1. velární: тѧжькъ — тѧжьи — тѧжьши — тѧже
2. labiál.: крѣпъкъ — крѣплѣи — крѣплѣши — крѣплѣ
3. „ глѫбокъ — глѫблѣи — глѫблѣши — глѫблѣ
4. dentál: сладъкъ — слаждьи — слаждьши — слажде
5. ling.: широкъ — ширѣи — ширѣши — ширѣ
6. syk.: високъ — вышьи — вышьши — выше[1]

NB. Srov. čes. adverb. *dále, dříve, dráže, hůře, šíře, úže, výše.*

c) Několik komparativů tohoto druhu nemá příslušného positivu:

болѣи	»větší«	— больши	— болѣ	(čes. *Bole-slav*)
вѧштьи	„ (**vęt-*)	— вѧштьши	— вѧште	(čes. *více*, slov. *viac*, *Vác-slav*)
горѣи	»horší«	— горьши	— горѣ	(čes. *hůře*)
лоучьи	»lepší«	— лоучьши	— лоуче	
мьнѣи	»menší«	— мьнѣши	— мьнѣ	(čes. *méně*)
рачьи	»milejší«	— рачьши	— раче	
соулѣи	»způsobilejší« κρείττων	— соулѣши	— соулѣ	
трѣблѣи	(subst. *trěba*) »potřebnější«	— трѣблѣши	— трѣблѣ	(*l'*-epenthet.)
оуньи	»lepší«	— оуньши	— оуне	

Stupňování tohoto typu je starobylejší a je již v stslov. ve zřejmé menšině.

Výklad nominativních tvarů:

Nom. sg. mask. by měl vlastně zníti *мьнь = *mьnjь,* ale zní мьньи = *mьńьjь,* čili je tu ještě jednou *-jь* přidáno, a to vlivem komparat. II. typu jako новѣи = nově*jь* k vyrovnání počtu slabik. Ve tvaru мьньи nastává též obvyklé zdloužení v мьнии nebo vokalisace v мьнеи; ku př. болеи je často v Mar.

Nom. sg. neutra má náležitý tvar na *-je* (prajazyk. **-ję-*), jak uvedeno. Ojediněle se vyskýtá též -ьше, a to za akusativ, na př. больше: сии приимѫтъ осѫжденье больше Luk. XX, 47 (Mar. 292, 17). Tento tvar je analogicky utvořen podle ostatních tvarů na ** jьs-jo-* a časem úplně zatlačil tvar původní, jehož se potom užívalo a dosud užívá jako adverbia (выше, хоуждє). Tvar složené deklinace se tvoří *jen* takto, na -š-: новѣишеѥ.

[1] Komp. adv. выше také ve funkci subst.: съ выше = »s výše« Evang., Ps., Cloz.

Nom. sg. fem. má náležitou ide. koncovku konsonantických kmenů *-ī*, a měl by tedy zníti **soldjьsī* = *слаждьси, **mьnjьsī* atd. Avšak je vždy -ши. Obyčejně se vykládá, že toto *-š-* sem vniklo z ostatních pádů.

Podobně je tomu v *nom. pl. mask.*, jenž má z konson. skloň. koncovku ide. **-es*, a měl by tedy zníti **chudjьs-es* = *хоуждьсе, **mьnjьs-es* = *мьньсе, ale zní хоуждьше, мьньше; i zde je možná *-š-* analogií podle ostatních pádů. Není však tohoto výkladu třeba, neboť po *-ь-* musilo *-s-* přejíti v *-ch-*, místo něhož se před *-ī-*, *-e-* objevuje *-š-* náležitě.

Ostatní pády totiž se netvoří konsonanticky, nýbrž k příponě *-jьs-* přistupuje ještě další přípona *ǫ/ją-* (*ją-* u fem.), takže skloňování je pak podle *ǫ/ją*-kmenů substantivních; vlivem *-j-* z této druhé přípony palatalisuje se *-s-* v *-š-*.

Tak máme v každém komparativu dvojí palatalisaci souhlásky: v souhlásce kořenné a v souhlásce *-s-* v komparat. znaku *-jьs-*.

K I. typu také náleží některá *adverbia*, k nimž není příslušných tvarů adjektivních, jako: дрѣвле (**dhreu-ję̨s; l'*epenth., stčes. *dřéve*), прѣжде »dříve« (**perd-ję̨s*), послѣжде »později« = *posléze*, tedy čes. *posléze* je vlastně komparativ!, паче »spíše« (positiv пакы »opět«, viz čes. *pak*), patrně i единаче, обаче (*-āk-ję̨s*), далече.

II. typ, obvyklejší. Znak *-jьs-* se připojuje k adj. kmeni, jenž byl rozšířen o *-ē-* (stslov. -ѣ-). Tak se tvoří komparativ zpravidla od adjektiv odvozených ze jmen podst. (sekundárních). Ono *-ē-* je dlouhý stupeň kmenotvorné hlásky *-o/e-* (*e* stupeň ve skloň. jen ve vokativu), jenž se patrně vyskýtá také v adverbiích.

Příklady:

новъ: новѣи(=*-ějь*) — новѣиши — новѣе,
богатъ: богатѣи(=*ějь-*) — богатѣиши — богатѣе.

NB. Také добръ: добрѣи — добрѣиши — добрѣе (Ev. a zvl. Supr.).

Vyznívá-li kmen adj. souhláskou velární, musí před *-ē-* nastati I. palatalisace; slabiky **kē*, **gē*, **chē* dávají *ča*, *ža*, *ša*. Některá adj. s příp. *-ko/kā* tvoří komparativ tímto II. typem:

мѫкъкъ: мѫкъчаи — мѫкъчаиши — мѫкъчае,

Pod. горькъ — горьчаи, кротъкъ — кротъчаи, тьнъкъ — тьнъчаи.

Jiná s palatalisací souhl. kořenné:

мъногъ: мъножаи — мъножаиши — мъножаѥ,

дльгъ (dlouhý): N. длъжаѥ Supr.; великъ — fem. величаиши Supr.

V neutru ojediněle bývá koncovka -ше:

чьстьнѣише, мъножаише za nom. jednou v Supr.

Pravidel pro to, kdy se užije I. a kdy II. způsobu při tvoření komparativů, není.

Superlativ nemá v stslov. vůbec zvláštního tvaru. Opisuje se genitivem srovnávacím: сами сѫште вьсѣхъ нечистѣише Supr. 358, 15 (tak dosud v ruštině). Předponu *naji-* (наи-) nalézáme jen ojediněle v adverbiálních výrazech (v evang. *ne!*): наивѫште Supr. 201, 20; 274, 26; наипаче »nejvíce«, »nejspíše« Psalt. 64 b, 7; 169 b 2; Supr. 517, 16 a j., наискорѣѥ Cloz. I, 437, v adjekt. ojediněle fem. наитрѣбьши Supr. 339, 30; častěji se tedy předpony наи- užívá teprve v Supr.

§ 42. Vzory skloňování komparativu.

I. typ. Mask.:

Sg.	N. мьньи	Pl.	мьньше	Du.	мьньша
	G. мьньша		мьньшь		мьньшю (n. -оу)
	D. мьньшю (-оу)		мьньшемъ		мьньшема
	A. мьньи (=N.)		мьньшѧ		
	L. мьньши		мьньшихъ		
	I. мьньшемь		мьньши		

Neutr.:

jako v mask., rozdíl pouze v nom. ak.:

N. A. Sg.	мьньѥ	pl.	мьньша	du.	мьньши

Femin.:

Sg. N.	мьньши	Pl.	мьньшѧ	Du.	мьньши
G.	мьньшѧ		мьньшь		мьньшю (n. -оу)
D.	мьньши		мьньшамъ		мьньшама.
A.	мьньшѫ		мьньшѧ		
L.	мьньши		мьньшахъ		
I.	мьньшеѭ		мьньшами		

II. typ. Mask.

Sg. N.	мѧкъчаи	Pl.	мѧкъчаиѩ	Du.	мѧкъчаиѩа
G.	мѧкъчаиѩа		мѧкъчаиѩь		мѧкъчаиѩю (n. -оу)
D.	мѧкъчаиѩю (-оу)		мѧкъчаиѩемъ		мѧкъчаиѩема
A.	мѧкъчаи		мѧкъчаиѩѧ		
L.	мѧкъчаиѩи		мѧкъчаиѩихъ		
I.	мѧкъчаиѩемь		мѧкъчаиѩи		

Neutrum:

jako mask. až na nom., akus.:

Sg. N.	мѧкъчаѥ	Pl.	мѧкъчаиѩа	Du.	мѧкъчаиѩи
A.	мѧкъчаѥ		мѧкъчаиѩа		мѧкъчаиѩи
nebo	новѣѥ		новѣиша		новѣиши

Femininum:

Sg. N.	мѧкъчаиѩи	Pl.	мѧкъчаиѩѧ	Du.	мѧкъчаиѩи
G.	мѧкъчаиѩѧ		мѧкъчаиѩь		мѧкъчаиѩю (n. -оу)
D.	мѧкъчаиѩи		мѧкъчаиѩамъ		мѧкъчаиѩама
A.	мѧкъчаиѩѫ		мѧкъчаиѩѧ		
L.	мѧкъчаиѩи		мѧкъчаиѩахъ		
I.	мѧкъчаиѩеѭ		мѧкъчаиѩами		

Poznámky o jednotlivých pádech.

Nom. sing. mask. Náležitá forma -ьи; častěji však se zdloužením jeru v poloze napjaté -ии (též stažením -и) nebo s vok. -еи.

Akus. sing. mask. měl by zníti **mьnjьsь, *dražьsь,* z čehož s náležitým -ś- *мьньшь, *дражьшь. Jest však v této podobě doložen jen jednou, a to v Cloz. I, 194: како подобаше створіті (и = jej) лоучъшъ (psáno místo -ьшь). Jinak je tvar -ии shodný s nom. sg. mask., a to vlivem adjektiv typu велии, божии.

V *nom. pl. m.* vedle nález. konsonant. koncovky -є najdeme i analog. -и: лоучъши Zogr., Mar. 17, 20; 32, 17, грѣшънѣиши Mar. 259, 1. Tyto formy na -и mají převahu v Supr., v Assem. a Sav. jsou jen ony.

V *nom. ak. pl.* neuter ojediněle místo náležitého -а bývá -и (asi podle ukazovacího zájmene си): горьши Zogr. 175, больши Supr. 23, 12.

§ 43. Participium praeteriti activi I. (primum).

Ide. znak jeho jest v plném stupni *-u̯os-, -u̯es-* (vyslov jako jednu slabiku), v oslabeném *-us*; je zachován v árských jazycích, v řečtině, v baltštině a v slovanštině. Srv. sti. kmen *vid-vas-*, nom. sg. mask. *vid-vā́s, vid-vā́n,* gen. (oslab. stup.) *vid-úš-ah*; řec. nom. mask. εἰδώς; sti. *ādi-vas-, ād-uš-*, řec. ἐδ-ηδ-ώς, lit. gen. sing. *ved-us-io, suk-us-io* (nom. odchylný: *sukęs*), got. plur. mask. *bēr-us-jōs* »rodiče« atd.

Vedle znaku *-u̯es-* byl v ide. též znak *-u̯et* ~ *u̯ot,* v oslab. stupni *-ut-*: viz sti. neutrum *vidvát,* řec. εἰδώς, gen. εἰδότος, ale tohoto znaku ve slovanštině není. Ide. znak *-us-* dává ve slov. *-ъs-*.

Ten se připojuje k infinitivnímu kmeni slovesnému, a to dvojím způsobem:

a) bezprostředně, u sloves, jejichž infin. kmen. vyznívá souhláskou, na př. **ved-ъs-, *nes-ъs-, *greb-ъs-, *pek-ъs-, *pьn-ъs-, *mьr-ъs-*. Je to 1. I. třída 1.—6. vzor, 2. (souhl.) vzor II. třídy **dvig-ъs*, 3. dále ze sloves athematických **jad-ъs (jamь, jasti)*.

b) s hiátovým *-v-*, tedy *- vъs-*, u sloves s infin. kmenem samohláskovým, t. j. u B. vzoru I. třídy *zъva-vъ,* u samohl. vzoru II. třídy *minǫ-vъ*, u sloves III. třídy *zna-vъ, glagola-vъ, kupova-vъ* a u 2. vzoru IV. třídy (praes. kmen. *-i-*, inf. kmen *-ě-*, u Gebaura III. tř. 2. vzor, stč. *viděti, trpěti, držěti*): *vidě-vъ, trpě-vъ*.

Stranou stojí *1. oddělení IV. třídy,* typ *chváliti, prositi* (praes. kmen *-i-*, inf. kmen také *-i-*, u Geb. IV. tř.). Tato slovesa tvoří ve stslov. part. praet. activi I. způsobem kmenů konsonantických, t. j. *-ъs-* se připíná bez hiátového *-v-*, tedy **prosi-ъs, *chvali-ъs.* Avšak *-i-* před *-ъs* neobstojí jako samohláska, přechází v *-ị-* neslabičné čili v souhlásku *-j-*. Tato pak musí způsobiti palatalisaci předchozí kmenové souhlásky: *sj* ⟩ *š, zj* ⟩ *ž*, , *tj* ⟩ *št, dj* ⟩ *žd, lj* ⟩ *l', rj* ⟩ *r', nj* ⟩ *ň*; tedy: *chval'ь, prošь, nošь, vraštь, graždь*. Tento starší typ je důsledně v Assem., Cloz., Psalt. sin., v ostatních hlah. památkách (Zogr., Mar., Euch.) je v převážné většině.

Typ na -ивъ (просивъ) je v Zogr. 6:163 typu прошь (soupis dokladů ze Zogr. podal Kurz, Slavia XI, s. 392 n.); v Mar. -ивъ jedenkrát (благословивъ 144, 22) a 186krát starší typ; v Assem., Cloz., Psalt. -ивъ *θ;* v Euch. sin. -ивъ 11krát, starší typ 176krát. V Sav. knize -ивъ dvakrát, starší 69krát. V Ostrom. -ивъ výjimkou. Naopak Supr. má -ивъ velkou většinou 598 : 117.

Z tohoto původního stavu pak nastávají některé přesuny, ale *zřídka.* V druhé třídě souhl. slovesa někdy mají také participium utvořené jako u samohl. vzoru *minǫvъ,* tedy *dvignǫvъ*; ve IV. tř. se tu a tam objeví též samohl. tvoření, tedy блѣꙗвивъ, оударивъ, поустивъши, расточивъ, оуѣзвивъше.[1] Obé však bývá ve stslov. evangelních textech velmi zřídka (Zogr., Mar., Sav., Ass).

V ostatních pádech přistupuje k participiálnímu znaku druhá přípona *-ję, -ją,* jako tomu jest v komparativech a v part. praes. activi, a skloňování je tedy zase podle substantivních měkkých *-o-* a *-ā*-kmenů. Vykládá se, že z ostatních pádů pronikla také zde analogií jotace i do nom. sg. fem. a do nom. pl. mask., kteréž jsou tvořeny z km. konsonantického, totiž nom. sing. fem. původně **ved-ъs-ī,* potom ведъши, nom. pl. mask. **ved-ъs-es,* pak ведъше; není však potřebí výkladu o analogii, neboť — pod. jako u komporativu — i zde je *-š-* náležité: po *-u-* (ъ) musilo *-s-* přejíti v *-ch-* a místo něho před *-ī-* je I. palat. *-š-*.

§ 44. Skloňování part. praet. activi I.

Mask.:

Sg.	N. ведъ	Pl.	ведъше	Du.	ведъша
	G. ведъша		ведъшь		ведъшю (n. -оу)
	D. ведъшю (n. -оу)		ведъшемъ		ведъшема
	A. ведъшь		ведъшѧ		
	L. ведъши		ведъшихъ		
	I. ведъшемь		ведъши.		

Neutrum.:

Sg. N. ведъ (tvar shodný s *mask.!* Jako v stčeš.)
Pl. N. ведъша
Du. N. ведъши

Ostatní pády jako u maskulina, jen A. sg. ведъше.

---

[1] V čtveroevangeliích to bývá jen v místech pozdějších oprav (*Meillet,* RÉTSL VIII., 1928, 46—49).

Femininum:

Sg. N.	ведъши	Pl. ведъшѧ	Du. ведъши
G.	ведъшѧ	ведъшь (=mask. i. neutr.)	ведъшю (n. -оу)
D.	ведъши	ведъшамъ	ведъшама
A.	ведъшѫ	ведъшѧ	
L.	ведъши	ведъшахъ	
I.	ведъшеѭ	ведъшами	

Právě tak part. IV. třídy:

хвалѣ, g. хвалѣша, d. хвалѣшю...
вращть, вращьша, вращтьшю...

Podobně samohláskově utvořené:

знавъ, знавъша, знавъшю...

§ 45. Poznámky o jednotlivých pádech part. praet. act. I.

Nom. sg. neuter má vlastně tvar maskulinový ведъ, ale v složené deklinaci se bere za základ zvl. neutrový tvar na -ше (**ved-ъs-e*, s palatalisací), tedy ведъше-ѥ, несъше-ѥ. Tvarů na -ше se vůbec užívá jako akus. sg. neuter. Je to stav podobný jako u neuter part. praes. act.

Akus. sg. mask. náležitě vznikl z tvoření km. konsonantického **vedъ-sь*, zní ведъшь.

V *dat. sg. mask., neutr.* bývá častěji psáno -шю místo -шоу. V dat. absol. však »když bylo pozdě« bývá поздѣ бывъши(8×), kdežto nález. neutr. поздѣ бывъшю 28×. ZUBATÝ v tom viděl zbytek staré deklinace km. konsonantického (tak i Stanislav, Datív absolutný v st. cirk. slov., Byzslav. V, 17); spíše však je to graecismus podle řeck. ὀψίας γενομένης, jak myslil JAGIĆ.

Jako part. praes. act., tak také toto se klade někdy absolutně, beze shody, ve tvaru ustrnulém, na př.: и повелѣ его съвлѣшти и съвѧзавъше бити и Supr. 50, 20/1. Je to v Supr.

§ 46. Participium praesentis activi.

Indoevropský jeho znak je *-nt-*, srv. sti. *bhárant-*, řec. gen. sg. m. n. φέροντ-ος, lat. *ferent-is, laudant-is*, got. *frijōnd-is*, lit. *vežančo*. Tento znak se připojuje k praesentním kmenům, a to k samohláskovým tak, že slovesa s praes. kmenem *o/e, no/ne* nebo *i̯o/i̯e*, t. j. třídy I.—III. podle Leskienova dělení, mají pak nosovku *-ǫt-*, tedy kmeny

**vedǫt-, *nesǫt-, *dvignǫt-, *glagoljǫt-;* stejně vytvářejí participiální kmen též slovesa athematická (tato tedy vlastně analogií podle samohláskových): **jadǫt-* (*jamь, jasti*), **dadǫt-* (*damь, dati*), **sǫt-* (*ješmь, byti*), **vedǫt-*, (*věmь, věděti*).

Slovesa s praes. kmenem na *-i-*, t. j. Lesk. tř. IV. 1. 2, mají nosovkový kmen *-ęt-*: **chvalęt-, *vidęt-*. Vznik této nosovky z předpokládaného **-īnt-* nebo *-ĭnt-* nepodařilo se dosud uspokojivě vysvětliti, protože jinak **-īnt-* nedává v slovanštině nosovku, nýbrž *-īt-*. Patrně tu působila analogie sloves s nosovkou *-ǫt-*. (Podrobněji o tom viz v mém lithogr. Praslov. vokalismu.) Avšak ve skloňování přistupuje ke kmenům *-ǫt-, -ęt-* ještě další přípona *-i̯o-* v mask. a neutru, *-i̯ā-* ve fem., takže kmeny původně souhláskové se tím stanou samohláskovými a skloňují se pak úplně podle subst. měkkých *o-* a *ā*-kmenů. Je to tedy podobný postup, jako u přechodníku minulého a u komparativu.

Původní konsonantické kmeny participiální na *-ont-* nalézáme v *adjektivech* na *-nt-*, na př. stčes. *mohutý*, nčes. *mohutný* (**mogǫtьno-*), rus. *slovutyj*, č. *slovutný*, č. *tekutý, mrzutý, smrdutý*; také v místním jméně *Vrútky* (**vьrǫt-ьko*); *stojatá* voda (**stojęt-*).

Stranou však stojí nom. sg. mask. U tvrdých *-o/e*-kmenů (I. a II. tř. Lesk.) se končí na *-y*, tedy ведъı, несъı, двигнъı, a to jen ve staroslověnštině; u *-i̯o/i̯e*-kmenů (III. třída) na *-ję*, tedy знаѭ, глаголѭ, u *i*-km. (IV. třída) na *-ę*: просѧ, видѧ.

Záhadná je koncovka *-y*. Mimoto *-y* je v tomto nom. ve slovanských jazycích omezeno na círk. slovanštinu: v češť. a rušť. je *-a* (*jda, peka*, strus. *ида, пека*, nyní v ruštině anal. *-я* od měkkých), v srbocharv. *-e* (z nosovky *-ę*) a v polšt. nosovka.

Stslov. *-y* se obyčejně vykládá (ku př. v BRUGMANNOVĚ Grundrissu) jako reflex ide. nom. **-ont-s* (při čemž *-s* je obvyklá nominativní koncovka souhláskových kmenů), tedy **vedonts, *nesonts*. Týž tvar *-onts* lze předpokládati pro sti. *bhárąs*, lat. *ferēns*, lit. *vežąs* a řec. athem. τιθείς = *τιθέντς. Řečtina má jinak u thematických sloves nom. na *-ōn*, ku př. φέρων, jenž býval vykládán jako řecký novotvar zejména od Brugmanna. Avšak shoda tohoto řec. tvaru se stslov. přivedla prof. ZUBATÉHO na myšlenku, že v řečt. a stslov. je právě nejvěrněji zachován starobylý ide. nom. mask. na *-ōn*, z něhož ovšem při ražené intonaci dostaneme v slov. správně *-y*, jako při subst. mask. *n*-kmenech (камъı, пламъı, srv. řec. λειμών). Výklad Zubatého, AfslPh XV, 1893, s. 503, jediný umožňuje hladký výklad

čes. a rus. part. na *-a* (*jda, peka*), neboť v těch pak vidíme prostě větovou (sandhīovou) variantu tvarů na *-ōn*, v nichž *-n* za jistých spojení větných odpadlo a z ide. *-ō* dostaneme náležitě slov. *-a*. Přidržujeme se tu tedy výkladu prof. Zubatého. Ostatní literaturu o této záhadě viz u Hujera »Slov. dekl. jmenná« 42–47 a v mém »Praslov. vokalismu.« Pochybnosti v. WIJKOVY (ZfslPh I, 1925, 279 n.) neobsahují konkrétních námitek proti tomuto výkladu.

Pozn. Švédský slavista R. EKBLOM podal jiný výklad (Eine gemeinslavische Umwandlung des Partizipiums praes. act., »Le Monde oriental«, 10,1916, 1—44). Soudí, že z původní dvojice *bery — znaję* (*chvalę*) se vyvinul ještě v praslov. době analogický novotvar **berę* s »tvrdým«, t. j. nepalatalisujícím *-ę*, ten pak že vytlačil starou formu *bery* a jeho reflexem prý jsou tvary na *-a*, české, staroruské *ida*, *peka*, a zvláště také polské.

Proti tomu však T. TORBIÖRNSSON v článku »En fornpolsk nybildning« v Upsale 1920 (zvl. otisk z »Språkvetenskapliga Sällskapets i Uppsala Förhandlingar« 1919—1921) str. 18, ukazuje správně, že staropolské tvary part. praes. act. M. sg: *kladą* (na př. Psalt. Flor.) jsou polské novotvary.

Proti domněnce Ekblomově, že analogie **berę*, **živę*, **grędę*, jsou již praslovanské, ukazuje dobře, jak málo jsou tyto tvary rozšířeny ve staroslověnštině: v Cod. Mar. je doložen nom. part. od 13 sloves, a z nich u 9 *jen* na *-y*; případů s *-ę* (ѧ) je pouze $^1/_{10}$! Tvary ty tedy nebyly zděděny z praslov., nýbrž se vyvíjely teprve později na půdě *bulharské* (viz zde § 48).

Vznik *staropol.* tvarů *kladą*, *pišą* by tedy byl tento:

1. Původní stav *klady*, *pišę*, genitiv *kladǫca* — *pišǫca*.

2. Staropolské nosovky splynuly *ǫ*, *ę* ⟩ v *ą*; bylo pak vedle sebe *klady* — *pišą*, genitiv *kladąca* — *pišąca*. Pak nom. *kladą*, *przydą*, *niosą*, *arzką*, *mogą*.. Avšak je tu potíž: proti tvaru *rzekø*, *mogø* atd., máme v stpol. u sloves na *-jo|je* zřetelné tvary s — *ę*: *pytaję*, *żądaję*, *raduję się* (viz Kryński, Gram. pol. 200); tak tedy u tvrdých sloves byla nosovka ještě tehdy, kdy pol. nosovky *ǫ/ę* *ne*splynuly. Tím výklad Torbiörnsonův *padá*. V nynější polštině jsou jenom ustrnulé tvary *niesąc*, *pisząc* (ustrnulé asi z nom. pl.), kladené *adverbiálně*, pak adjektiva participiální *niesący*, *piszący*.

Tvary глаголѧ a хвалѧ pak za těchto okolností pojímáme jako příslušné protějšky ke tvarům tvrdým ведъ, несъ, tedy *-ę* proti *-ōn* ⟩ *y*. Ale jsou při tom zase dvě odchylky:

1. u nom. sloves III. tř. знаѧ, глаголѧ vznikla nosovka ѧ palatalisací (přehláskou) z původ. *-jōn* ⟩ *-jēn*, kdežto v ostatních pádech part. praes. act. téže třídy tato palatalisace nenastala, viz gen. знаѧшта, глаголѧшта atd.; patrně v ostatních pádech působil vliv tvrdých sloves (I. a II. tř. praes. km.) na zachování nosovky *-ǫ-*, tedy *znajǫt-* podle *nesǫt-*, kdežto v nom. sing. tento vliv působiti nemohl (tam bylo právě *-y-*).

2. U sloves IV. třídy хвалѧ, видѧ vznik nosovky -ę z -īn je *ne*náležitý; spíše lze tu mysliti na analogii podle III. třídy.

Maskulinový tvar nom. sg. part. praes. se rozšířil i do neuter.

Femin. má v nom. sg. koncovku -ī- náležitou u kmenů konsonantických, tedy **vedontī, *dvignontī, *znajontī, *chvalentī,* jako v lit. fem. *vedantì, vežantì,* got. *frijōndi* (»přítelkyně«), sti. *bṛhatī* (»vznešená«), ale u ostatních pádů sem analogií vnikla jotace, takže nom. zní ведѫшти, знаѭшти, хвалѧшти a pod.

Též analogie se uplatnila v nom. pl. mask., jenž má konc. km. souhl. -є (ide. *-es*, srv. řec. φέροντες, lat *ferentēs*, sti. *bṛhántah*), ale také sem vnikla jotace ostatních pádů: ведѫште, знаѭште, хвалѧште. Zde tedy — u part. praes. act. — musíme skutečně předpokládati analogii z ostatních pádů, kdežto u komp. a přechodníku minulého této analogie nepotřebujeme, tam je -ś- náležité, a právě náležité -ś- těchto dvojích tvarů podnítilo analogické rozšíření palatalisace souhlásky u part. praes. act.

§ 47. Skloňování part. praes. activi.

Mask.

Sg. N.	ведъı	Pl. ведѫште	Du. ведѫшта
G.	ведѫшта	ведѫшть	ведѫштю (-оу)
D.	ведѫштю (-оу)	ведѫштемъ	ведѫштема
A.	ведѫшть	ведѫштѧ	
L.	ведѫшти	ведѫштихъ	
I.	ведѫштемь	ведѫшти	

Neutr.

Sg. N.	ведъı (!)	ведѫшта	ведѫшти
A.	ведѫште		

Ostatní pády jako mask.

Femin.:

Sg. N.	ведѫшти	Pl. ведѫштѧ	Du. ведѫшти
G.	ведѫштѧ	ведѫшть	ведѫштю (-оу)
D.	ведѫшти	ведѫштамъ	ведѫштама
A.	ведѫштѫ	ведѫштѧ (= N.)	
L.	ведѫшти	ведѫштахъ	
I.	ведѫштеѭ	ведѫштами	

Tak se skloňují part. sloves I. a II. třídy; u sloves III. tř. je jen ta změna, že v nom. sg. mask. neutr. je místo *-y* nosovka *-ę*, v ostatních pádech však je *-ǫ-*: tedy neutr. знаѧ, gen. знаѧшта. Fem. nom. знаѧшти atd. Part. sloves IV. třídy mají ve všech pádech *-ę-*, tedy nom. хвалѧ, gen. хвалѧшта, dat. хвалѧштю; fem. nom. sg. хвалѧшти, nom. pl. mask. хвалѧштє atd.

§ 48. Poznámky o jednotlivých pádech part. praes. activi.

V *nom. sg. mask.*, a to sloves I. a II. tř., objevuje se někdy v *Zogr.* a *Mar.* (zřídka v jiných textech) místo *-y* nosovka, naznačená graficky druhotvarem písmeny -ѧ-, totiž hlahol. ѥ s háčkem dolů nalevo zahnutým; v kyrilských přepisech se označuje tento tvar ѧ. Bývá to zřídka ve jmenné, velkou většinou ve složené formě nominativu: v Zogr. грѧдаи 23 a ještě 7 dokladů v celém rozsahu rukopisu (též v Assem.), живаи 244, сѧі 117 a 226, ѣдаи 244 bis; ve formě jmenné водѫ несѧ dvakrát (Zogr. 119 a 212) je možná místo носѧ, které je v Mar. V Mar.: грѧдѧи 367, 15, sic; viz Jagić, Cod. Mar. 417; ѣдаи 341, 2, сѧи 315, 23; 396, 9; v Cloz.: грѧдаі 39 bis, 42, 46, 55, 57; v Euch. живѧи 63 a 17. Podobné tvary jsou též v památkách kyrilských, v Sav. живѧі a сѧі často; v Supr. жърѧ 115, 29 a вѣдѧ 305, 3.

Ojedinělý je tvar na -ѧ v nom. sg. neutra: jen гора срдцє... гора бѣ Luk. XXIV, 32 (Mar. 310, 22; druhý doklad na гора Jan V, 35, Mar. 334, 1 je mask.!).

Tu a tam bývá psáno v těchto tvarech ѫ místo ѧ: v Mar. сѫи 339, 27, живѫи 340, 24; v Psalt. грѧдѫі 154, 5, живѫи 120 b 17; 149, 2, стрѣгѫі 171, 1; v Euch. сѫи 40 a 1.

Tvary typu *grędęjь, sęjь* jsou analogické novotvary podle typů *znaję, vidę*, a vznikly zajisté až průběhem doby staroslověnské, teprve po stahování ъи > ъі; podnětem k jejich vzniku byla potřeba rozlišiti patrněji ve formě složené nom. sing. mask. přechodníku přítomného **grędy-jь* od přechodníku minulého **grędъ-jь*. Odchylný tvar písmene pro nosovku *-ę-* patrně označuje jinou výslovnost, totiž bez palatalisování předcházející souhlásky. O jejich rozšíření viz čl. T. TORBIÖRNSSONA, Die altbulgarische Umbildung der Partizipialformen, Slavia I. 1922–23, str. 208–214, výklady MEILLETOVY Rocz. slaw. VI, 1913, 135 n. a BSL XX, 1916, s. 85 n. a výklad KURZŮV v čl. K Zografskému evangeliu (Slavia IX, 481 n.).

Tvary s -ѫ- nenáleží k nejstarší jazykové vrstvě staroslověnské. Jsou to fonetické úchylky písařů jmenovaných rukopisů: ѫ pronikalo ve slovesech tř. I., II. vlivem nosovky v ostatních pádech, ale toto šíření se rozmáhalo teprve tehdy, když se obě nosovky počaly zaměňovati (záměna nosovek se rozšířila až ve středobulharštině).

Nom. sg. neutra se shoduje s tvarem mask., ale někdy se tu objevují formy na -щтє, a to jen zřídka: назнаменоуѭщтє Supr. 560, 27, сѫщтє 544, 22 (zřídka). Ve složeném skloňování se berou v nom. neutra za základ jen tvary na -щтє: несѫштєѥ. Jinak tvary na -щтє slouží za *akus. sg. neutra.* Jenom vzácně je v akus. sg. n. tvar nominativu: сы = ὄν, »jsouc«; Supr. 327, 16.

V *dat. sg. mask. neutr.* se obyčejně píše -штю a ne -штоу, na př. трорѧштю Zogr.; jenom v Supr. je tomu naopak.

V *akus. sg. mask.* вєдѫшть je vlastně analogický tvar místo konsonant. **vedǫtь*, srv. lit. *nẽšantį*, jako to už bylo připomenuto o nom. pl. mask.

V *nom. pl.* je původní koncovka km. souhláskových -є, a ta je obecná v Zogr., Mar., Cloz., Euch., Sav., a to ve jmenných tvarech i ve složených, jako: несѫштє-и, хвалѧштє-и, знаѭштє-и (čti *-eji*, *ne*-ej!) atd. V ostatních dvou památkách, v Ass. a Supr., je -є také obvyklé ve tvarech jmenných (podle VONDRÁKA, »Akslav. Gram.«[2] 452 je v Supr. tvarů na -є asi 800 a jen 4 na -и); ale v složených se bere za základ též anal. tvar s konc. -и, tedy -ии: невѣроуѭштии, искѫштии (tedy analogie podle adj. skloň. složeného); z -ии bývá tu stažením pouhé -и: невидѫшти = οἱ μὴ βλέποντες Ass., Jan IX, 39 a j. často. Podobně i v Psalt.: любѭштѝ = οἱ ἀγαπῶντες 5 a 8—9: zde však je to haplografie ve spojení любѧщі имѧ твоє (na rozhraní řádek!).

Nom. pl. neutr. má koncovku -а; za základ složených tvarů se béře výjimečně -и, tedy движѭшти-ѣ = τὰ ἕρποντα Psalt. LXVIII, 35 (85 a 5), místo движѧщаꙗ, прѣбываѭшти-ѣ Euch. 24 a 11—12 místo -штаꙗ.

Ustrnulé tvary (absolutní).

Tvary na -щтє bývají kladeny také absolutně beze shody ve funkci gerundia. Bývá to jen v *Supr.* rkp.: (воєвода) повелѣ съвѧзати ѩ и влачѧштє вести ѩ въ тем'ницѫ 71, 27; пове-

лѣваше народъ градъскы ихъ приводити немлѫште и съсѫды мѫчильнъіѩ прѣдъ нїми полагати 174, 29; знамениꙗ въіи (= na šíji) висѧште 43, 7; ostatní příklady u SCHOLVINA AfslPh II. str. 553. Podobně se užívá v ustrnulém tvaru nom. pl. participia praeteriti activ I. Viz o tom na konci § 45. — Srov. česká *takřka, takříkajíc, soudíc, vyjma, vyjímajíc* a pod.

Skloňování číslovek.

§ 49. Číslovky základní (num. cardinalia).

а҃ (číselná hodnota v kyril. písmě).

единъ, -а, -о. Vedle tohoto tvaru se předpokládá forma *jedьnъ* vzhledem k etymologii: spojuje se s *inъ* »jediný«, srov. lat. *ūnus* (z **-oi̯nos*), jež vykládají z oslabeného stupně **j-ьno-s* s prothetickým *-j-*, a vzhledem na češtinu: *jeden* = **jedьnъ* (s jerovým *-e-*). Avšak v nejstarších památkách jest *jen* единъ, totiž v Mar., Ass., Psalt., Euch., Cloz., Sav.; v Zogr. 260 jednou ни едьного же Jan X, 41; a teprve v Supr. bývá hojněji ед'н-, едн-, ale nikdy v nominativě. Literaturu o etymologii *inъ* viz v mém »Praslovan. vokalismu« a u VONDRÁKA Aksl. Gr.[2] (93 a 454).

в҃ М. дъва, F. N. дъвѣ
г҃ „ трьіе, „ три
д҃ „ четъіре, „ четъіри
є҃ пѧть
ѕ҃ шесть
з҃ седмь
и҃ осмь
ѳ҃ девѧть
і҃ десѧть
а҃і единъ на десѧте
в҃і дъва на десѧте atd.
к҃ дъва десѧти
л҃ трьіе десѧте (nebo три десѧти)
м҃ четъіре десѧте (též четъіри десѧти)
н҃ пѧть десѧтъ
ѯ҃ шесть десѧтъ
о҃ седмь десѧтъ
п҃ осмь десѧтъ
ч҃ девѧть десѧтъ
р҃ сѫто
с҃ дъвѣ сѫтѣ
т҃ три сѫта
ѹ҃ четъіри сѫта
ф҃ пѧть сѫтъ
х҃ шесть сѫтъ
ѱ҃ седмь сѫтъ
ѿ осмь сѫтъ
ц҃ девѧть сѫтъ
1000 тъісѫшти (nebo тъісѧшти)
дъвѣ тъісѫшти
три, четъіре тъісѫштѧ
пѧть тъісѫшть.

§ 50. Skloňování číslovek základních.

1. ѥдинъ, дъва se skloňují zájmenně podle тъ, o němž viz dále, tedy

Mask. N.	ѥдинъ	Fem. N.	ѥдина
G.	ѥдиного	G.	ѥдиноѩ[1]
D.	ѥдиномоу	D. L.	ѥдинои (= *-oji*)
L.	ѥдиномь	A.	ѥдинѫ
I.	ѥдинѣмь	I.	ѥдиноѭ

Avšak ve skloňování *složeném* se berou za základ formy jmenné, tedy

G. ѥдина-аго
D. ѥдиноу-ѥмоу atd.

2. дъва — дъвѣ se skloňuje jako duál zájmen rodových:

G. L. дъвою
D. I. дъвѣма

stejně: оба — обѣ
обою
обѣма

3. трьѥ se skloňuje jako *subst. i*-kmenové, tedy nom. mask. трьѥ jako пѫтьѥ (nebo se zdlouž. jeru трие), ale

F. N.	три jako кости	Vedle toho též obvyklé změny u *i*-kmenů:	
G.	трьи = trьjь	G.	трии nebo треи
D.	трьмъ	D.	тремъ
A.	три	L.	трехъ.
L.	трьхъ		
I.	трьми		

4. четъыре je původně souhláskový *r*-kmen, jak ukazuje nom. mask. a gen.; ostatní pády jsou podle *i*-kmenů.

Nom.	Mask. четъыре	Fem. Neutr.	четъыри
G.	четъыръ		
D.	*четъырьмъ		
A.	четъыри		
L.	*четъырьхъ		
I.	четъырьми.		

[1] Docela ojediněle gen. sg. fem. единъı Mar. 250, 6, podle *ā*-km. jmenných, vlivem sousedního тъмънъı.

V gen. též четыръ: v hlaholských textech vzácně, zato hojně v Supr. V dat. a lok. je obyčejně vokalisace jerová:

v dat. -емъ
v lok. -ехъ.

5. пѧть, шесть, седмь, осмь a девѧть jsou substantiva feminina asi jako české »pětka...«, »devítka« a řecké πεντάς..., δεκάς (-άδος) atd., a to substantiva *i*-kmenová a skloňují se podle vzoru кость, tedy na př.:

N. девѧть
G. девѧти
D. девѧти
A. девѧть
L. девѧти
I. девѧтьѭ (n. -иѭ).

6. десѧть je rovněž substantivum, také femininum (někdy se pojímá jako maskulinum) a také se skloňuje. Ale jeho skloňování je smíšeno z tvarů *i*-kmenových a z konsonantických *nt*-kmenových.

Tvary skloňování km. konsonantických jsou: lok. sg. десѧте, nom. pl. десѧте, gen pl. десѧтъ.

Skloňování vypadá takto:

Sg. N. десѧть
G. десѧти
D. десѧти
A. десѧть
L. десѧте a též podle *i*- km. десѧти
I. десѧтьѭ (nebo -иѭ)

Pl. N. десѧте (též *i*-km. десѧти)
G. десѧтъ
D. десѧтьмъ (n. vokalisací jeru -емъ)
A. десѧти
L. десѧтьхъ (n. vokalisací jeru -ехъ)
I. десѧтъı (jako отрочѧтъı; řidčeji -и)

Du. N. A. { десѧти / десѧтѣ }
G. L. *десѧтоу (konsonant., v stslov. nedoložen)
D. I. десѧтьма.

Poznámky o jednotlivých pádech.

Lok. sg. десѧте se užívá při tvoření číslovek 11—19: единъ на десѧте, дъва на десѧте atd., jinak se užívá lokálu десѧти: о десѧти прокаженъ »o desíti malomocných« Mar. 188, 9; о десѧти Supr. 82, 15; о десѧти дѣвицъ 368, 22; jen výjimkou se objevuje tvar десѧти u předložky на: ѡтъ обою на десѧти Ass., Mat. XXVI, 47 (vyd. Črnčić, s. 106).

Nom. pl. четыре десѧте; tu a tam též десѧти Supr. 175, 9; 177, 19—20; toto však je obecné v *akus.* pl.; spojení четыре десѧте v nom. pl. ukazuje, že десѧте se tu pokládá za *mask.; akus.* pl. též три десѧти (nom. pl. u číslovky »30« není doložen).

V *gen. pl.* vedle náležitého десѧтъ jen ojediněle tvar *i*-kmenový: седмь десѧти[и] Zogr. 170, Mar. 242, 9 (Luk. X, 17.)

V *du.* дъва десѧти = 20 (Zogr., Mar.) a také ojediněle дъва десѧтѣ Mar. 337, 5–6; ve spojení дъва десѧти ukazuje rod čísl. дъва, že десѧть se tu pokládá, právě jako v nom. pl., za *maskulinum.*

Při tvoření desítek *20–90* je десѧть při 20, 30, 40 v nominativě, protože čísl. дъва, три, четыре mají platnost *adjektiv,* při 50—90 je v gen. pl. десѧтъ, protože 5—9 jsou *substantiva.*

Při číslovkách 21—29, 31—39 atd. se klade často *menší* číslovka *napřed,* jako v řečtině i v češtině; jindy se klade dozadu. V obojích případech se připojuje spojkou и a někdy také ти:

три десѧти и четыре,
пѧть десѧтъ ти пѧть.

8. сѫто je subst. neutr. *-o*-kmen. a skloňuje se jako мѣсто:

Sg. G. сѫта	*Du.* N. сѫтѣ	*Pl.* N. сѫта
D. сѫтоу	G. сѫтоу	G. сѫтъ[1]
atd.	D. сѫтома	D. сѫтомъ atd.

9. тысѧщти (nebo тысѧщти,[2] praslov. **tysontjā*) je subst. fem. *iā*-kmenové a skloňuje se jako доуша:

N. тысѧщти (тысѧщти Psalt. 121, 10; тысѧщти лѣтъ 119 b 20),
G. тысѧштѧ
D. тысѧщти
A. тысѧштѫ
L. тысѧщти
I. тысѧштеѭ.

[1] Též s vokalisací jerovou сотъ Mar. 172, 8; 224, 26.
[2] Očekávaný nom. тысѧштѧ není doložen.

Nom. pl. тысѫштѧ (ps. -ꙗ) Psalt. 81b 16.

Gen. pl. пѧть тысѫштъ Mar. 139, 6—7; 234, 28; jinde psáno ъ, тысѧштъ (ps. -ъ) Psalt. 113, 16;

Dat. pl. тысѫштамъ Mar. 55, 22;

Ak. pl. тысѫштѧ Mar. 54, 18—19; 145, 2, 31;

Inst. pl. тысѫштами Supr. 106, 25; 463, 16.

Du. дъвѣ тысѫшти Mar. 131, 25.

10. Za řec. μύριοι (myrioi, 10.000) se vyskýtá v stslov. metonymií тьма, t. j. »nesčíslné množství«, »tolik, až se tmí«: длъжъникъ единъ тъмоѭ талантъ Mar. 64, 8 (Mat. XVIII, 24), отъ тъмы людеи сънѣмъшемъ сѧ тъмамъ народа (Mar. 252, 8; Luk. XII, 1) Psalt. 3, 9 (Ž. III, 7). Obdobný výraz byl zjištěn v tocharštině. Slov. тьма však není slovo přejaté. Je to podobné obrazné a neurčité vyjadřování velikého množství, jako v lidové češtině »síla lidí«, »moc peněz«, »hromada lidí» (tak Weingart v ČMF 4, 1915, s. 165).

§ 51. Vyjadřování předmětu počítaného ve spojení s číslovkami.

Číslovky единъ, дъва, трьѥ, четыре mají platnost adjektivní, t. j. předmět počítaný je u nich v nominativě: единъ мѫжь, едина жена, едино чѧдо, дъва мѫжа, дъвѣ женѣ, дъвѣ чѧдѣ (du.); трьѥ, четыре мѣсѧци; три, четыри жены, чѧда. Rovněž v ostatních pádech je vyjadřování *souřadné:* отъ дъвою мѫжоу, съ трьми женами. To platí také o číslovkách 11—14: дъвѣ на десѧтѣ лѣтѣ Mat. IX, 20 (Mar., Ass., Sav.), обѣма на десѧтѣ апостолома Mat. X, 2 (Zogr., Mar.); zřídka tu bývá gen. pl.: лѣтъ дьвѣ на десѧте Mark. V, 25 (Mar. 132, 27).

Číslovky пѧть — девѧть jsou vlastně substantiva, jako řec. πεντάς (πεντάδος) atd., a proto předmět počítaný je u nich v genitivě: пѧть хлѣбъ Mat. XIV, 17 (Zogr., Mar.). Má-li býti výraz číslovkový v jiném pádě než nominativě, tedy se v něm změní jen číslovka, ale genitiv substantiva zůstane beze změny!

Na př.:

gen.: отъ пѧти хлѣбъ;

akus.: пѧтиѭ сотъ Luk. VII, 41; седмь тѫ хлѣбъ Mark. VIII, 6 (Zogr., Mar.);

lok.: о пѧти хлѣбъ Mar., 114 (v seznamu kapitol Mar.);

instr.: надъ пѧтиѭ градъ Luk. XIX, 19 (Zogr. Mar.).

Taktéž je tomu ve spojení těchto číslovek s číslovkou десѧть nebo сѫто: по пѧти десѧтъ; единъ бѣ длъженъ пѧтиѭ сотъ динарь а дроугы пѧтьѭ десѧтъ Luk. VII, 41 (Zogr., Mar.).

Říkalo se: дъва на десѧте мѫжа, трьи на десѧте мѫжи, пѧть на десѧте мѫжь; instr. съ пѧтьѭ на десѧте мѫжь.

§ 52. Číslovky řadové (num. ordinalia).

Jsou vesměs adjektiva, a to až na jedinou výjimku (третьи, *i̯o/i̯ā*-km.) tvrdá, *-o/ā*-kmenová. Objevují se pravidlem v složených formách: пѧтыи atd. V staroslov. textech jsou málo doloženy.

1. прьвъ, -а, -о (psáno často -ъ-),
2. въторъ (nikdy »дроугъ!«, srv. úterý, stč. *vterý*),
3. третьи,-ьꙗ, -ьѥ (nebo -ии, -иꙗ, -иѥ),
4. четвръть, -а, -о (pův. vlastně четврьтъ),
5. пѧтъ (vždy -ъ!),
6. шестъ (vždy -ъ!),
7. седмъ (vždy -ъ!),
8. осмъ (vždy -ъ!),
9. девѧтъ (vždy -ъ!),
10. десѧтъ (vždy -ъ!),
11. прьвъ на десѧте (единъ на десѧтъ),
12. въторъ на десѧте (дъва на десѧтьнъ),
13. третьи на десѧте (тринадесѧтьнъ),
19. девѧтъ на десѧте (девѧтьнадесѧтьнъ).

Číslovky 11.—19. lze vyjádřiti buď tak, že první jejich částí je číslovka řadová (прьвъ на десѧте), nebo že vznikne spřežka, jejíž první částí je jednotka v číslovce základní, a to buď beze změny, nebo s kmenovou hláskou *-o-*, v kompositech obvyklou, tedy buď осмьнадесѧтъ nebo осмонадесѧтъ. Zakončení pak bývá buď prostě -тъ (осмонадесѧтъ), nebo se suffixem *-ьno-* (осмьнадесѧтьнъ, тридесѧтьнъ).

Doklady: въ единѫѭ же на десѧте годинѫ Mat. XX, 6, 9 (Mar., Ass., Sav.); въ пѧтое на десѧте лѣто Luk. III, 1 (Zogr., Mar., Ass.); въ въторое на десѧте лѣто Luk. III, 1 (Sav.); въ девѧтъı на десѧте Supr. 168, 28); девѧть на десѧтьнъıи (Supr.); въ лѣто осмонадесѧтое цр҃ѣ перьска Supr. 254, 28.

Desítky řadové (20.—90.) se tvoří příponou *-ьno-* (v nom. sg. mask. *-ьnъ*), při čemž první část komposita (jednotka) buď zůstane

nezměněna nebo se končí na *-o:* дъвадесѧтьнъ nebo дъводесѧтьнъ; řidčeji suffixu *-ьno* — nebývá, na př. девѧтьдесѧтъ »devadesátý«. Jsou doloženy v Supr.

Doklady: дъвадесѧтъноуоумоу оубо и осмоуоумоу лѣтоу пришъдъшоу Supr. 280,6; въ седмьдесѧтъноѥ и девѧтоѥ лѣто Supr. 295, 6—7; въ двадесѧтъноѥ лѣто и осмоѥ Supr. 302, 10—12.

100 = сътьнъ;

1000 = тысѫштьнъ.

Vyšší řadové číslovky s jednotkami (21.–29.) nejsou v stslov. doloženy.

V pozdějších textech se opisuje předložkou междоу: въторъ междоу десѧтьма, шестъıи междоу десѧтьма (srv. stč. čísl. *základní: dva mezi d(e)sietma* > *dvamecítma,* instr. du.); ve vyšších desítkách se jednotky vyjadřují takto:

34. = четврътъıи третьıаго десѧте;

68. = осмъıи шестааго десѧте.

Zvláštních *číslovek zlomkových* v stslov. není a vypomáhají tu číslovky řadové:

полъ въторa сътa = $1^1/_2$ sta.

§ 53. Číslovky druhové (podílné).

(Num. distributiva nebo collectiva).

2. дъвои (= dъvo-jь), -ıа, -ıе; обои, -ıа, -ıе.
3. трои (= tro-jь), -ıа, -ıе.
4. четверъ, -а, -о.
5. пѧторъ (-еръ).
6. шесторъ (-еръ).
7. седморъ (-еръ).
8. осморъ (-еръ).
9. девѧторъ (-еръ).
10. десѧторъ (-еръ).

5—10 se tvoří příponou *-oro-*; *-o-* je kmenové zakončení a to se pak přenáší i k четворъ. Vedlejší a mladší formy пѧтеръ atd. jsou utvořeny vlivem náležitého четверъ.

Užívá se jich

a) samostatně: катапетазма цръковьнаѣ раздъра сѧ на дъвоѥ Luk. XXIII, 45; обоѥ съблюдетъ сѧ Luk. V, 38;

b) souřadně, v plurále, u substantiv pomnožných: дъвои (= dvoji) людье, dolož. v gen. по срѣдѣ (uprostřed) дъвоихъ люди Cloz. 868;

c) nadřazeně, v singuláru neutra s významem kolektivním: десѧторо братиѧ (gen. sg.), desatero bratří, Supr. 279, 15–16;

d) ve významu druhovém ед'но отъ двоего Supr. 73, 23; четворъı сѫтъ вьсѧ (притъчѧ) Supr. 370, 11—12; zejm. při vypočítávání abstrakt.

Pozn. Číslovky násobné (num. multiplicativa) nahrazují se číslovkou základní s ustrnulým subst. mask. кратъ, pl. кратъı = дъва кратъı, три кратъı Evang.; до седмь кратъ Evang.; до седмьдесѧтъ кратъ Mar., Euch.

§ 54. Substantiva a adverbia, odvozená z číslovek.

Jsou čtverá:

a) z *řadových* příponou *-ica:* въторица, третьица, седмица, zvl. v instr. sg. s významem adverbiálním: въторицеѭ »dvakrát, po druhé« Ev., Psalt., Supr.; третиницеѭ (a také третинци) Ev., Euch. Supr., »třikrát, po třetí«; седмицеѭ vedle седмориицеѭ;

b) z *podílných* častěji, s touž příponou: дъвоица, троица, четворица, пѧторица atd. Často také v instrum. ve funkci adverbia: дъвоицеѭ, четворицеѭ Supr., седмориицеѭ »sedmkrát« Ev., сътори-цеѭ (съто кратицеѭ) Ev., »stonásobně«.

K tomu ještě: едиионѭ »jednou«, v pozdějších textech též единицеѭ;

c) příp. — гоубъ (pův. vlastně -ь!), rovnající se smyslem lat. *-plex* (*sim-plex, du-plex*): дъвои-гоубъ, трьгоубъ, четрѣгоубъ v Zlatostruji Symeonově, metathesí z **četver-gubь*). Též adj. соугоубъ, а, о Supr. »dvojitý«. K tomu komparativ, akus. sing. mask. соугоубѣиша Mar. 84, 4. Sufix *-gubъ* souvisí s kořenem **gъb-, gyb-, gъnǫti* (**gъb-nǫ-*) (ohnouti, ohýbati), a je zde v plném stupni.

d) Příp. *-ьdъ* n. plur. *-ьdy,* jež souvisí s kořenem **chьd-, chod-,* tedy asi původně subst. s významem »chůze«:

»dvakrát« дъва-шьдъı, »třikrát« три-шьдъı, »čtyřikrát« четъı-ришьдъı. Po vypadnutí jeru nastane assimilace: тришти Euchol. 46 b 25; 48 b 1 nebo двашди Supr. 526, 26; 528, 28; též седми-шьдъı Słuck. ž. 118, 164; pod. многаш'ди často v Supr.; z toho assimilací мьногашти Ass., Sav., Cloz. 489, Supr. 281, 30.

Skloňování zájmenné.

Se stanoviska tvaroslovného lze děliti veškerá zájmena
1. na *bezrodá,* jež nerozeznávají gramatického rodu, a
2. *rodová,* jež se obměňují podle rodu. Bezrodá jsou zájmena osobní, rodová všechna ostatní.

Skloňování obojích je od základu různé.

§ 55. Skloňování zájmen osobních.

(Pron. personalia.)

Zájmeno 1. osoby:

Sg. N.	азъ	*Pl.*	мы	*Du.* N.	вѣ
G.	мене		насъ	A.	на
D.	мьнѣ, ми		намъ	G. L.	наю
A.	мѧ, мене		ны, насъ	D. I.	нама
L.	мьнѣ		насъ		
I.	мъноѭ		нами		

Zájmeno 2. osoby:

Sg. N.	ты	*Pl.*	вы	*Du.* N. A.	ва
G.	тебе		васъ	G. L.	ваю
D.	тебѣ, ти		вамъ	D. I.	вама
A.	тѧ, тебе		вы, васъ		
L.	тебѣ		васъ		
I.	тобоѭ		вами		

Zájmeno reflexivní vztahuje se ke všem osobám (jako v češtině)

	Sg. N. —		
	G. себе		
	D. себѣ, си		
	A. сѧ, себе		
	L. себѣ		
Pl. θ	I. собоѭ		*Du.* θ

§ 56. Poznámky o jednotlivých pádech zájmen osobních.

Nom. sg. Náležitý tvar stslov. je азъ (důsledně v Psalt. sin.); vedle toho je též ѩзъ;[1] dnes je *azъ* pouze v bulharštině; všechny ostatní jazyky slovanské mají **jazъ,* z něhož se pak odsouvá *-z:*

[1] Toto je vlastně sandhīovou variantou, kde *-j-* je hláska hiatická, zejm. ve spojení въпрошѧ и ѣзъ Mar. 162, 6—7 (Mark. XI, 29).

srbch. *ja*, slovinsky *jaz;* čsl., luž., pol. *já* (stč. *jáz*); rus., ukr. *я*. Etymologie **jazъ: *j-ēzъ* s předsutým *-j-; *-ēzъ* z **-ēzom,* jež zdlouženo z ide. **eg'hom,* kteréž v stlit. *esz* = *ež,* prus. *es* = *ez,* řec. ἐγώ, lat. *egō,* sti. *ahám.* Etynologie *azъ* je nejistá; Berneker Et. W. vykládal ji spřežkou z **a* + *ezъ*; bylo by lépe také mysliti na **ōg'hom,* zdloužený stupeň **ō-*; jenž ovšem jinak nedoložen; zdloužení emfatické.

Gen. sg. мене, тебе, себе. Vedle мене je doložena forma jednoslabičná м'не: dosti často v Psalt., Euch. 85 a 16, 22, též v Praž. zlom. II A 18 (zde asi bohemismus).

Dat. sg. мьнѣ je doložen v stslov. (Zogr., Mar., Sav.); vedle toho též, zejm. v Ostrom., мънѣ, toto asi vlivem instr. sg. Tak VONDRÁK Aksl. Gr.[2] 459 sl., LESKIEN Hdb[5] 109, nerozhodně Abg. Gr. 129; opačně KUL'BAKIN Le vieux. sl. 281 n.; HUJER, Sbor. fil. II, 1911, str. 179.

Srovn. však: мьнѣ — тебѣ — себѣ (samohl. palatální),
kdežto мъноѭ — тобоѭ — собоѭ (samohl. nepalatální).

Dativy мьнѣ, тебѣ, себѣ jsou přízvučné; tvary ми, ти, си (původem lokály jako řec. μοί, τοί, σοί) jsou příklonné (enklitické), t. j. mohou státi jen po přízvučném slově, nikdy ne na začátku věty, nýbrž co možná na 2. místě, *ne* po předložkách, a *ne* v důraze.

Akus. sg. Náležité akusativy přízvučné, NE enklitické, jsou мѧ, тѧ, сѧ (v češt. *mě, tě, sě,* z nich vzniklé, *jsou* enklitiky). Mohou stát na začátku věty: тѧ молимъ Euch. (velmi často); иже въ приметъ, мѧ приемлетъ Zogr., Mat. X, 40. O tom *ne*správně MEILLET Recherches a KUL'BAKIN Le vieux slave 281. Ale vlivem gen.-akusativu osobních mužských substantiv ujímají se záhy i zde v přízvučném (orthotonickém) postavení tvary genitivní мене, тебе, себе ve funkci akusativů.

Lok. sg. мьнѣ, тебѣ, себѣ jsou vlastně tvary dativní. Je tu tedy shoda dat.-lok., jako u subst. *ā*-kmenů женѣ, a ta asi vedla k tomu, že podle vzoru feminin женоѭ (jež je zase podle тоѭ) byly utvořeny instr. мъно-ѭ, тобо-ѭ, собо-ѭ. Obdoby k ženským *ā*-kmenům jsou také:

v plurále a duále:	N.	мы, вы	— жены,
	D.	намъ, вамъ	— женамъ,
	A.	ны, вы	— жены,
	I.	нами, вами	— женами
Du.	N.	вѣ	— женѣ
	D.	нама, вама	— женама.

D. I. pl. a D. I. du. byly právě analogií podle жена přitvořeny.

Nom. pl. 1. os. je мъі na rozdíl od akus. нъі; jen v Kyjev. listech je pouze, a to šestkrát, nom. нъі. Položení нъі za мъі (jež v Kyj. l. vůbec chybí) je přenesení formy akus. do funkce nomin. analogií podle въі, jež má pro oba pády týž tvar; není správné hledati v tom kroatismus. Domnělý doklad v Cloz. I, 58: ні съкровиште раскопаваемъ sem nepatří: je to zřejmá písařská chyba, kde písař místo zájm. 1. plur. napsal záporku ни vlivem následující záporky не.

Ak. pl. нъі, въі jsou enklitické, v přízvučném a důrazovém postavení se užívá ve funkci akusativní genitivů насъ, васъ. Tvary нъі, въі zastávají někdy také funkci enklitických dativů: извѣстьно нъі естъ Euch. sin. 95 b 4; повелѣно нъі нестъ (»nám«) Supr. 200, 21; слово нъі (= nám) нестъ богъ далъ Supr. 379, 4; повелѣно въі нестъ (»vám«) Supr. 259, 24; zvláště v Supr.

V *du.* je důležitý jediný případ, kdy akusativ má jiný tvar než nominativ; je to pouze u zájmena 1. os. nom. вѣ, akus. на. Lišme od toho N.-A. společný od zájm. 2. os. ва! Tvary на, ва bývají už v evangelních textech hlaholských (Zogr., Mar., Assem.) nahrazovány akusativy plurálními, na př. стъворьѭ въі (pl.) чѣомъ ловьца (*du.!*) (Kristus mluví ke dvěma apoštolům, Mat. IV, 19; Zogr., v Mar. tato část chybí.).[1]

Naproti tomu vlastní duálové tvary на, ва jsou lépe zachovány v mladších památkách: v Sav. a v Supr. Na cit. místě Sav. kn. má ва správně.

Tvary на, ва se někdy objevují také jakožto enklitický dativ du.: неже ва (= »vám«) рекѫ Supr. 203, 28, что ва бъістъ Supr. 212, 20.

§ 57. Zájmena rodová

mají zvláštní skloňování, vlastní »zájmenné«.

Sem patří:

1. *Zájm. ukazovací* (pron. demostrativa): тъ, та, то = »ten« (kmen *to-*, οὗτος, αὐτός); овъ, ова, ово »tento« (kmen *ovo-*). Též souvztažně овъ ~ овъ же ὅς μεν — ὅς δε »jeden-druhý«. онъ, она, оно = »*onen*«, ἐκεῖνος (kmen *ono-*); zájm. anaforické čili navazovací, od-

[1] Sotva však lze přičísti tuto zvláštnost již prvním překladatelům evangelia, jak myslil *Meillet* (BSL, XXI, 26 n.); spíše se tam dostala až v makedonských opisech.

kazovací *jь, v nom. pouze s částicí *-že* (zájmeno vztažné), иже = *iže*, »jenž«; ꙗже, иже; gen. его »jej«, řec. αὐτοῦ; сь, n. се, f. си »tento« (kmen *sь-*) οὗτος.

2. *Zájmena tázací* (pron. interrogativa). Subst. M. F. къ-то, τίς, N. чь-то, τί (přípona -то = ukaz. zájm., jen v nom. sg.) nemá plurálu ani du.; kmen **k^{u}o-*, v neutru **k^{u}i-* (k tomu srov. lat. *quis, quid*); adj. кыи, каꙗ, кое »jaký«, ποῖος, »který« (kmen **koje-*); posses. чьи, чьꙗ, чье »čí« (kmen **čьje-*), ps. zprav. чии.

Pozn. Kromě toho je tázací zájm. которыи který; skloňuje se pouze jako adj. složené.

3. *Zájm. neurčitá* (pron. indefinita). Jsou utvořena z tázacích předponami a příponami: нѣкъто, нѣ-чьто, нѣкыи, никъто-же никыиже.

Pozn. Zájmeno етеръ (ѥтеръ) »některý«, τίς (enklit.), (kmen **je-tero-; *tero-* je vlastně sufix komparativní; srov. въторъ, stč. *vterý*) se skloňuje jmenně.

4. *Zájmena přivlastňovací* (pron. possessiva) мои, твои, свои (*mo-jь, tvo-jь, svo-jь*), нашь, вашь (kmeny *moje-, tvoje-, *nōsje* atd.); stejně je tvořeno possessivní tázací, již uvedené *čь-jь*.

5. *Zájmena přídavná* (pron. adjectiva) sekundární, tvořená z primárních km. **to-, *ko-, *i̯o-, *vьso-, *sь-*; též s částicí *-li-*: такъ, така, тако »takový«, τοιοῦτος, какъ (tázací), кака, како »jaký« οἷος, ꙗкъ (vztažné, pouze vztažné, nikdy ne tázací!) »jaký«, οἷος, вьсꙗкъ (v hlaholských textech psáno вьсѣкъ!) »všecek«, »všaký«, πᾶς; сикъ, -а, -о (nebo сиць, -а, -е s progres. palatalisací, srov. čes. *sice*) »takový«; толикъ »tak veliký«, τοσοῦτος, коликъ (tázací) »jak veliký«, πόσος (tato dvě jsou souvstažná, correlativa); ѥликъ (neurčité a vztažné) »jak veliký«, селикъ »tak veliký« (ukazovací).

вьсь, fem. вьса (вьсѣ), neutr. вьсе »všecek, celý«, πᾶς, ὅλος; дроугъ »jiný« ἄλλος (nikdy neznamená číslovku »druhý«!) [jež jest въторъ!]; инъ »jiný« ἄλλος; sem hledí také některé tvary adj. тоуждь, -а, -е (nebo штоуждь nebo стоуждь, ide. **ti̯ūdi̯o-*) »cizí«, ἀλλότριος; мъногъ, -а, -о »mnohý«, πολύς; самъ »sám« αὐτός.

6. Konečně zájmenné skloňování mají také první čtyři číslovky základní, ѥдинъ, дъва, трьѥ, четыре.

§ 58. Znaky skloňování zájmenného.

1. Objevují se tu některé pádové koncovky, jichž není ve skloňování jmenném:

v gen. sg. M. N. *-so* (u jediného zájmena чє-со),
„ „ „ „ „ *-go* (то-го, моѥ-го); *-go* je vlastně partikule táž jako v jiném stupni *že,*
„ dat. „ „ „ *-mu* (то-моу, ѥдино-моу),
„ lok. „ „ „ *-mь* (томь, ѥмь),
v gen. pl. M., F., N. *-chъ* (тѣхъ, и-хъ).

2. Rozmanitost ve kmeni:

Vedle kmene *to-* objevuje se v M. N. v některých pádech kmen rozšířený o *-i-*, *toi-* (a podobně u všech ostatních zájmen vedle kmenu na *-o-*, kmen na *-oi-*), a to:

v instr. sg. M. N.,
v gen., dat., lok., instr. pl.,
v g., d., l., instr. du.

Toto *oj* se mění náležitě podle hláskoslovných pravidel: různoslabičné (t. j. před samohláskou) trvá, téžeslabičné (před souhláskou) dává *-ě-*, po palatálních souhláskách *-i-*, tedy:

lok. pl. *těchъ* = **toi-su,*
jichъ = **ioi-su* ⟩ *iei-su.*

Kmen na **oi,* na př. *toj-*, se pak objevuje také v některých pádech feminina, a to rozšířen o *-ā-,* takže vznikne kmen *tojā-*, který se pak skloňuje podle subst. *jā*-kmenových. Je to v G., D. L., I. sg. fem.

3. *Gen. a lok. plur.* mají shodný tvar, a to pro všechny rody, zakončený na *-chъ.*

4. Ve většině pádů (v t. zv. nepřímých pádech) plurálu a duálu *nerozlišuje se rod;* jsou společné tvary pro všechny tři rody. Je to v G., D., L., I. pl. a G., L., D. I. du.

§ 59. Zájmenné o-kmeny. Skloňování zájmena тъ.

	Mask.	Neutr.	Fem.
		Sing.	
N.	тъ	то	та
G.	того	—	тоѩ
D.	томоу	—	тои (= to-ji)
A.	тъ (=N.!)	то	тѫ
L.	томь	—	тои (= to-ji)
I.	тѣмь	—	тоѭ

Plur.

N. ти	та	тъі
G.	spol. тѣхъ	
D.	тѣмъ	
A. тъі	та	тъі
L.	spol. тѣхъ	
I.	тѣми	

Duál.

N., A. та	тѣ	тѣ
G., L.	тою	
D., I.	тѣма	

§ 60. Poznámky o tomto skloňování.

1. Stejně jako zájmeno тъ, та, то se skloňují:

овъ, онъ, самъ;

číslovky ѥдинъ, дъва (viz výše v § 50.);

такъ, какъ, ꙗкъ, сикъ, въсѣкъ (tak v hlah. textech, t. j. вьсꙗкъ, v Supr. velkou většinou psáno též вьсѣк-, v Sav. kn. всак- — bez jeru). Tato zájmena s kmenem na *-ko-* mají ovšem v pádech rozšířeného kmene (praslov. **-oi̯-*, stslov. *-ě-*) druhou palatalisaci; tedy instr. sg. тацѣмь, g. pl. тацѣхъ atd.; též N. pl. таци.

2. Jiná zájmenná adjektiva na *-ko-* se kolísají mezi deklinací jmennou a zájmennou. Jsou to: толикъ, селикъ, коликъ, ѥликъ, дроугъ, мъногъ (jer se tu často vynechává, tedy мног-, zvl. v Sav. kn. a v Supr.). Ta mají zájmenné tvary právě v těch pádech, v nichž je kmen *-oi̯-* (*-ě-*), a v nichž se tedy musí objeviti druhá palatalisace; tedy

instr. sg. M., N.	толицѣмь,
gen. pl., lok. pl.	толицѣхъ,
dat. pl.	толицѣмъ,
instr. pl.	толицѣми.

Ostatní pády bývají pravidlem jmenné nebo složené.

Od této zásady bývají odchylky: tak G. sg. femin. vedle očekávaného толикъі вѣръі Sav. 35, 50 (jmenný tvar) má též doklad zájmenný: толикоѩ вѣръі Zogr., Mar., Luk. VII, 9; naopak v I. sg. прѣдъ толикомъ (= -мь) множъствомъ Supr. 115, 30 místo толицѣмь).

3. Zvláštní pestrost je u мъногъ. Hojnější a snad původní jsou tu tvary *jmenné.* Dat. sg. M., N. многоу; lok. sg. M., N. мъногѣ (jmenný): вѣрънъı въ малѣ и въ многѣ вѣрьнъ естъ Zogr., Mar., Luk. XVI, 10; на многѣ Mat. XXVI, 9 (srov. čes. adv. *namnoze*).

Plur. nom. M. многи a zřídka многии (slož.), gen. pl. многѣхъ, многъ (jm.) Zogr. a многъıхъ (slož.) Mar., Zogr., Euch.; многѣмъ a многомъ (jmen.), Zogr.; многъımъ (slož.) Euch.; akus. многъı, lok. многѣхъ a fem. многахъ, instr. многѣми a многъı (jmen.), též многъıми (slož.) Euch., Supr.

Ve fem.: gen. sg. мъногъı, instr. sg. многоѭ; nom. ak. pl. многъı, dat. pl. мъногѣмъ a také мъногамъ (jmen.) Supr.; instr. pl. притъчами мъногѣми a také многами (jmen.) Zogr.

Ve tvarech s druhou palatalisací bývá tu často psáno з místo ѕ, tak již v hlah. evang. (to ukazuje výslovnost s úsporou artikulace).

4. V nečetných případech najdeme *složené* tvary i u jiných zájmen sem patřících. Nom. pl. mask. тии Supr. 15, 3; 228, 9; ak. pl. M. тъıѩ Supr. 214, 17; 215, 12; 538, 21; тъıѩ jako ak. pl. fem. též v Assem., Sav., Euch., тъıѩ jako nom. fem. pl. Sav. kn. 90 a v Zogr. b.; ak. pl. fem. такъıѩ Supr. Ojedinělý je doklad ze Zogr. 223 (Luk. XXIV, 25) и тъı рече = αὐτός — není-li to pouze písařská chyba. Na tento doklad upozornil *Kurz,* Lfil 50, 1923, s. 230.

Nenáleží sem тѧ, ak. pl. v Cloz. I, 77, to je snad znak srbocharvatský (VONDRÁK, Glag. Clozův s. 6); je to totiž tvar analogický podle skloň. měkkého ѩ.

K adj. самъ: gen. sg. самого, dat. самомоу, lok. самомь, nom. pl. сами Ev., ale také dat. тебѣ самои Mar. 199, 22; neutr. sg. самое Supr. 493, 1.

Při složeném skloňování čísl. единъ berou se za základ tvary jmenné, tedy gen. sg. M. едина-а-го, dat. sg. единоу-емоу Mar. atd.

5. Zájmeno къ-то se skloňuje takto:

Sg. N. къто
G. кого
D. комоу
A. = G. кого (gen.—akus.)[1]
L. комь
I. цѣмь (**koi-mi*)

[1] O gen. akus. кого viz § 11., odst. 4.

Plurálu není.

Stejně:

нѣкъто
ни-къто
къ-жьдо,
gen. кого-жьдо atd.

Zájmena neurčitá нѣ-къто, нѣ-чьто, ни-къто, ничьто se skloňují tak, že v předložkových pádech předložka vstupuje mezi částici нѣ, ни a zájmeno, tedy: нѣ-оу-кого, ни о комьже Mar., ни о чемьже Psalt., Sin., Sav., ни о чесомьже Psalt., Sin., Sav.

Neurčitá tázací: аште къто, аште чьто, къи... къи любо, какъ любо...

Ztotožňovací zájmena se tvoří příponou -жде (*-*djes*) a -жьдо n. -ждо,[1] тъжде, тажде, тожде; řidčeji сьжде..., такъжде...;[2] къжьдо.[3] Naproti tomu není v stslov. zájm. *týž*, t. j. se zájm. tvarem složeným, nýbrž jen тъ же, ovšem též v jiných pádech; томоужде, въ томьжде, въ тонжде Evang. V Kyjev. l. -зе (bohemismus) místo -жде: ak. sg. тъзе II a 11, lok. sg. m. n. томьзе III a 16; IV a 1, IV b 7; V a 19, V b 20; gen. sg. fem. тоѩзе II a 16.

Zevšeobecňovací vztažná (lat. *quicumque* a pod.): иже колижьдо (vztaž. *iže*, kmen *ko-*, částice *-li-*,a částice *-žьdo*).

§ 61. Zájmenné jo-kmeny. — Skloňování zájm. *jь (zájm. anaforické.)

U tohoto zájmena *ne*zachovaly se tvary nominativu všech rodů a čísel: nebylo jich třeba. V nutných případech stojí v nom. тъ nebo сь, a nikoliv онъ, jež znamená »onen«!

Původní tvary se však zachovaly ve spojení s příklonnou částicí -же, jakožto relativum и-же (z **jь-že*), ꙗже, ѥже; pl. и-же (=**ji-že*), fem. ꙗже, n. ꙗже; du. mask. ꙗже, fem. neutr. иже (=**ji-že*). Srov. čes. *jenž(e), jež;* adv. *jenže* (=**jь-nъ-že*).

---

[1] Částice -жьдо snad souvisí s kořenem slovesa жьдати.
[2] Z jeho neutra je adv. такожде »tak, taktéž«, Evang.
[3] A z toho vokalisací jeru кож(ь)до Zogr. 6X, Mar., Ass., Sav.

		Mask.	Neutr.	Fem.
Sg.	N.	θ	θ	θ
	G.	ѥго		ѥѩ
	D.	ѥмоу		ѥи (= *je-ji*)
	A.	и (**jь*)	ѥ	ѭ
	L.	ѥмь		ѥи (= dat.)
	I.	имь (= *jimь*)		ѥѭ
Pl.	N.	—	—	θ
	G.	ихъ (= *jichъ*, též tak čti v násl. pádech!)		
	D.	имъ	—	—
	A.	ѩ	ꙗ	ѩ
	L.	ихъ	—	—
	I.	ими	—	—
Du.	N.	—	—	—
	A.	ꙗ	и (= ji)	и (= ji)
	G.	ѥю	—	—
	D.	има (= jima)	—	—

§ 62. Poznámky o tomto skloňování.

1. Ak. sg. mask. и (= *jь*) jest enklitický, stává po slovesech: погоубитъ-и, берѣтъ-и, тогда поѩтъ и дѣволъ ... і постави и Zogr. Mat. IV, 5. Srov. čes. *jej* (= reduplikovaté $jь_2+jь_1$).

Též po předložkách, a to s *n-*, které je původní u předl. *vъ(n-)*, z **om*, *kъ(n)* z **kom* a *sъ(n)* ze **som:* въ нь (čes. *veň*); též analogicky за нь. Ve spojeních se slovesy se někdy před *-jь* prodlužuje koncové ь, ъ v и, ы: прѣдами-и Cloz. I, 171 (z **prědamь-jь*), осѫдѧтыи = (z **osǫdętъ-jь*) Mar. 41, 9; 249, 20; слышахомыи (**slyšachomъ-jь*) Mar. 177, 7, оубиѭтъи-і Ass., погоубитъі-и Supr. a j. Jindy se tu -ъ vokalisuje v -о: избавито-і Psalt. 25, 16; възнесѫто-і (= *vъznesǫtъ-jь*) Psalt. 142 b 17, пожрѣхомо-и (‹ *požrěchomъ-jь*) Psalt. 44, 10.

Zájmeno vztažné se skloňuje úplně jako prosté **jь*, jenže ve všech tvarech se připojuje -же. V některých dokladech stslov. je zájm. иже užito absolutně, ustrnule, t. j. beze shody, napodobením řeckého členu ὁ, ἡ, τό: избавленье иже отъ лъсти Cloz. 859, podob. v Supr. Zvláště v nadpisech. Vedle nom. sg. a ak. иже se vyskýtá také ижь jen v Zogr. (Zato zde hojně, 18×.) Je to analogie

podle сь. Je to zjev sekundární a lokální (*Kurz,* Lfil. 57, 1930 s. 22 n.).

2. Stejně jako zájmeno **jь* skloňují se possessiva мои, твои, нашь, вашь, reflex. свои. Tedy sg. mask. моего, моемоу, моемь, моимь atd. Plurál: мои, моихъ, моимъ, моѩ, моихъ, моими. Fem. моꙗ, g. моеѩ, моеи, моѭ, моеи, моеѭ atd. Pozor! Lište dobře tvary: моѭ (ak. sg. fem.) — моеѭ (instr. sg. fem.); моѩ (ak. pl. m., fem.) — моеѩ (gen. sg. fem.).

Stejně нашего, нашемоу atd.

Rovněž tak se skloňují дъвои, обои, gen. дъвоего, обоего; чьи (nebo чии), gen. чьего; сиць, сицего, fem. nom. сица (Supr.), neutr. сице, ale v plur. je сицѣхъ, сицѣмъ, сицѣми, jež náleží vlastně k zájmenu сикъ.

3. Kromě uvedených pravidelných tvarů vyskytují se tu a tam *odchylky:* Gen. ни оца мего (m. моего) Zogr. 250 (Jan. VIII, 19). Fem. gen. sg. ѩ (m. еѩ): не достоитъ ти имѣти ѩ ἔχειν αὐτήν Zogr. 34 (Mat. XIV, 4). A podobně сестры ѩ Mar. 360, 21, братиѩ сеѩ моѩ (místo моеѩ, zde analogií podle dvou slov předcházejících) Supr. 123, 25. Je to t. zv. haplologie. Podobně gen. sg. fem. моѩ Psalt., Supr., твоѩ Zogr., Psalt., Euch., Supr. místo моеѩ, твоеѩ i D., L. sg. fem. свои (místo своеи): женѣ свои Ass. 54, на свои земи Supr. 61, 2; v I. sg. fem. моѭ (místo моеѭ) Psalt. 30, 15 a v G., L. du мою (místo моею) Supr. 503, 9.

Lok. sg. mask. neutr. zní tu a tam jako inst. своимь, твоимь (místo -емь) Psalt., Euch. Patrně je tu vliv měkkého skloňování složeného.

4. Adjekt. тоуждь se skloňuje buď jmenně nebo zájmenně; zájmenné tvary: g. штюждего гласа Zogr. 257, тоуждего имѣниѣ Euch. 68 b 5, L. по тоуждемь Zogr. ib. (též Mar.), jmenné: D. pl. тоуждемъ Euch. 60 b 7; složené: g. тоуждааго, N. pl. тоуждии Euch. 77 b 6; G. pl. тоуждиихъ Mar. 357, 12.

5. Adj. zájmenné tázací кыи se skloňuje takto:

	Mask.	Neutr.
Sg. N.	кыи	кое
G.	коего	
D.	коемоу	
A.	кыи	кое
L.	коемь	
I.	кыимь	

Pl.	N.	ции (= *ci-ji*)	каꙗ
	G.	къихъ	
	D.	къимъ	
	A.	къиѧ	каꙗ
	L.	къихъ	
	I.	къими	
Du.		θ	θ

Femin.

Sg.	N.	каꙗ
	G.	конѧ
	D.	кои (= *ko-je-ji*, 3 slabiky!)
	A.	кѫѭ (nebo коѭ)
	L.	кои (= D.)
	I.	коѭ
Pl.	N.	къиѧ
	G.	къихъ
	D.	къимъ
	A.	къиѧ
	L.	къихъ
	I.	къими
Du.		цѣи *NB.* ѻѫцѣ цѣи Supr. 431, 19, psáno haplografií ѻѫцѣи.

Toto skloňování je jen částečně zájmenné; některé tvary jsou podle skloňování složeného jmen přídavných, totiž N., A. mask. neutra sg., instr. sg. obou rodů, ak. sg. fem. кѫѭ (proti tomu v Cloz. коѭ II, 114) a celý plurál. Vedle těchto forem se objevují tu a tam tvary odvozené od kmene **kojo-*, gen. pl. коихъ Zogr. 223.

Vyskytují se též zkrácené tvary: g. sg. fem. никоѧже (místo никонѧ-же) Mar. 384, 3, též 2 × v Zogr. (217 a 283), instr. коѭ (místo конѭ) Supr. 528, 4.

Neurčitá zájm.: нѣкъии, никъии, никъиже se skloňují stejně (s event. -же v každém pádě).

Poznámka. Domněnky, které o vzniku skloňování zájm. къи = *kyjь* pronesli nově M. VASMER (I. F. 40, 1922, 139—144) a A. BELIĆ (Južnoslov. Fil. 3, 1922/3, 31—34), nejsou potvrzeny skutečným, doloženým stavem staroslov. Pády коего, коемоу, коемь jsou zřejmě zkomolené pozůstatky skloň. zájmenného, většina pádů má skloň. složené.

§ 63. Stopy zájmenných i-kmenů: Skloňování zájmen sь a čь-to.

1. Tato zájmena byla původně *i*-kmeny; srov. k *sь* lit. *šìs*, lat. *ci-tra*, ide. **k'i-*, a k zájm. *čь-to* lat. *quid* a řec. τί, ide. **kuī-*; ale stopy *i*-km. skloňování nejsou tu četné: N. A. sg. mask. сь, чь-то a tvar си v nom. sg. fem. a v nom., ak. pl. neutr.

Četnější jsou pády od kmene **sьjo-* (ve fem. **sьjā-*): Ak. pl. сьѩ, du. сьꙗ, ak. sg. fem. сьѭ, a nejčetnější od kmene **se-*: се, сего, семоу, семь, сеѩ, сеи, сеѭ; du. сею. Avšak je tu zvláštnost: v pádech, v nichž je v zájmenném skloňování rozšířený kmen na **-oi-*, a v nichž tedy »tvrdé« kmeny mají *-ě-* (тѣхъ, тѣмъ), a »měkké« kmeny *-i-* (ихъ, имъ) — zájmeno сь a v instr. sg. чьто se řídí kmeny měkkými: instr. sg. симь, чимь, G., L. pl. сихъ, Dat. pl. симъ, I. pl. сими, D., I. du. сима.

2. Skloňování vypadá takto:

Mask.

Sg. N.	сь	Pl.	сии a z toho stažením си	Du.	(сьꙗ) сиꙗ
G.	сего		сихъ		сею
D.	семоу		симъ		сима
A.	сь		(сьѩ) сиѩ		
L.	семь		сихъ		
I.	симь		сими		

Neutrum:

Sg. N.	се	Pl.	си	Du.	си
G.	сего		сихъ		сею
D.	семоу		симъ		сима
A.	се		си		
L.	семь		сихъ		
I.	симь		сими		

Femininum:

Sg. N.	си	Pl.	сьѩ (-и-)	Du.	си
G.	сеѩ		сихъ		сею
D.	сеи (= se-ji)		симъ		сима
A.	сьѭ (zdlouž. сиѭ)		= Nom.		
L.	сеи (= dat.)		сихъ		
I.	сеѭ (pozor! rozdíl od *akus.* jen v kmeni, tam -ь-, zde -е-).		сими		

3. *Poznámky o jednotlivých pádech.*

V některých pádech se tu jeví náklonnost ke tvarům složeným. Je to zvláště u těch, jež se končí na -и: u těch se někdy psává -ии. Tak hned v N., A. sg. mask. místo pravidelného сь bývá сьи. Tak v Kyjev. listech сы приносъ III b 1, сы даръ VI a 2; v Praž. zl. ak. pl. сиѣ II B 23; nebo N. sg. сии (Euch., Supr.), v Euch. též сеи často (псалмъ сеи, стихъ сеи, vokalisací jeru **sьjь*). V Kyjev. listech lze rozeznati zásadu, že сь bývá kladeno *za* subst.: даръ сь, приносъ сь — ale сьи *před* subst.: сы (= čti dvouslabičně!) приносъ, сы даръ.

Složený tvar сии může pak býti stažen v си: си богъ οὗτος θεός Supr. 304, 11. Podobně složený tvar bývá v N., A. sg. neutra: сие Euch., Supr.; v nom. pl. mask. сии, jež má v hlahol. textech většinu proti си (toto pravidlem Sav.); pak v nom. sg. fem. bývá сии; též v nom., ak. pl. neutra (Ass.).

Bylo již připomenuto při skloňování *o*-kmenů, že zájmeno сь se k nim přiklání enkliticky, a při tom, že se někdy vokalisuje jejich koncové jer: плодось, прологось (srov. § 14., bod 9.).

4. *Skloňování zájmena* чьто.

Částice -то je příklonná, též jako u къ-то, jest jako tam i zde pouze v nom. a akus. (vlastně ukaz. zájmeno -то!) *Bez* ní je zájmeno v akus. ни-чь-же »nic«, Psalt., Cloz. (odtud оу-ни-чь-ж-и-ти Ev., Psalt., Supr.); ale »nic« zní jinak také ни-чь-то-же Zogr., 3×, Assem. Cloz.). Původní tvary jsou asi tyto:

N., A. чь-то
G. чесо (koncovka *-so*, v ide. u rodových zájmen pravidelná, viz sti. *tásya*, je v slovan. jen u tohoto zájmena.)
D. чесомоу (чьсомоу) a чемоу
L. чемь
I. чимь.

Ale ve všech pádech je veliká pestrost tvarová. Tak v *gen.* vedle původního чесо najdeme též чьсо; tento tvar s oslabeným stupněm je analogický podle nom., akus. a objevuje se zejména v nepřízvučné poloze po negaci: ничьсоже Zogr., Mar., Supr.; нѣчьсо Supr. 207, 12. V Mar. je jen чесо, a to 26×, v Zogr. je většinou чесо, naproti tomu v Supr. je většinou чьсо (ч'со). Pozdějšího obvyklého zájmena **čego* není v stslov. vůbec; tu a tam je však gen. чесого Sav. 45, ч'сого Supr. 153, 23, kde jsou obě zájmenné genitivní kon-

covky. T. j. tvaru чесо (чьсо) se již nerozumělo, a byl vzat za základ skloňování; tak i v dat. a lok. O lok. ни о чемьже, ни при чесомьже viz výše při zájm. къто (§ 60, odst. 5).

V *dat.* je rovněž ve starších památkách většinou чесомоу a v mladších чьсомоу. Pozdější obvyklá forma чемоу je jednou, a to v Supr. 408, 6.

V *akus.* bývá často použito tvaru чесо, чьсо (též čes. *nic: ničso* > *ničse* > *nic*). To není snad nějaký genitiv-akusativ, nýbrž forma genitivní *česo*, nápadná svou odlišností — jeť to jediný slovanský genitiv s koncovkou *-so*, — byla vzata za základ celého skloňování, a pádové koncovky byly prostě k ní připojovány; tak vznikl genitiv чьсо-го, dat. чесомоу, чьсо-моу, lok. чь-сомь. Při tom чьсо, чесо samo bylo pak kladeno též jako nom., akus.[1]

V *lok.* vedle náležitého чемь (srv. немь, семь) též analog. чесомь: ни о чесомъже Psalt. 69 b 6, ни при чесомьже Supr. 268, 28; též jednou v Sav.; zde patrně utvořen další tvar pro vyznačení většího důrazu.

Instr. чимь jako имь, симь.

§ 64. Heteroklitické (různosklonné) zájmeno вьсь.

Ve skloňování tohoto zájmena jsou kmeny různého zakončení:

a) kmen *-o/ā-*, **vьso-/vьsā-:* sg. fem. ak. вьсѫ.

b) týž kmen rozšířený v **-oi̯-: *vьsoi̯-*, instr. sg. вьсѣмь, gen., lok. pl. вьсѣхъ, dat. pl. вьсѣмъ, instr. pl. вьсѣми;

c) kmen *-i̯o-/i̯ā-*, při čemž však nenastala palatalisace *-sj-* v *-š-*, tedy **vьsjo/vьsjā-;* vznik palatalisace překazil vliv ostatních pádů: nom. fem. pl. вьсѧ a ak. mask. pl., někdy též ak. sg. fem. вьсѭ Ass., Euch.; též zpravidla nom. sg. fem. вьсꙗ (v hlah. rkpsch. вьсѣ), taktéž n.-ak. pl. neutr.;

d) nejvíce pádů jest od kmene na *-e-*, tedy **vьse-:* gen. sg. m., n. вьсего, dat. вьсемоу, lok. вьсемь, nom., ak. sg. N. вьсе, gen. sg. fem. вьсеѩ, dat., lok. вьсеи, instr. вьсеѭ. V těchto pádech a v nom. mask. вьсь, neutr. вьсе se shoduje skloňování zájmenné вьсь se zájmenem сь; v ostatních nikoli!

---

[1] Několikráte se vyskytuje akus. ничьтоже tam, kde by se mohl očekávati genitiv záporový. To je na místech zvláště důrazného záporu a tedy nikoli jev tvaroslovný, nýbrž syntaktický: бес притъчѧ ничьтоже гл҃аше къ нимъ Mat. XIII, 34, Zogr., никомоуже ничьтоже не рьци Mark. I, 44, Zogr. і не ѣстъ ничьтоже Luk. IV, 2, Zogr.; Mar. ничесоже.

Celkem je tedy ve tvarech zájm. вьсь — nehledě k fem. nom. sg. вьса (вьсꙗ) a akus. вьсѫ (вьсьѭ) — dvojí typ:

a) typ skloňování tvrdých rodových zájmen — to e ve tvarech mask. neutr. s kmenovým rozšířením — -**oi-*, tedy вьсѣмь, вьси, вьсѣхъ, вьсѣмъ, вьсѣхъ, вьсѣми, čili tyto tvary jsou jako u zájm. тъ;

b) typ skloňování měkkých (*io*-km.) rodových zájmen — to je v tvarech na -е: вьсего, вьсемоу, вьсемь, вьсѧ; fem. вьсеѩ, вьсеи, вьсеѭ, čili tyto tvary jsou jako u zájm. **jь*.

Tato dvojitost se vysvětlí cestou hláskoslovnou:

a) tvary s -е- vznikly při progresivní palatalisaci (t. zv. »třetí«). Bylo totiž původně tvrdé zájm. *vьsъ* (srv. lit. *vísas*, ide. **-os*), gen. **vьsogo* (a změnou *s* > *ch* po *ь*): **vьchogo*, *progresivní* palatalis. **vьšogo*, přehláskou *o* > *e*: *vьšego*. Souhl. -*š*- byla zde poloměkká (nikoli shodná se *sъ* předl. a pod.). Proto v západoslovanských jazycích (stč., pol., lužsrb.) je **ъšego*, **všemu*, ..., protože v nich vůbec poloměkké -*š*- dalo -*š*-, (srv. čes. *múše* — stsl. моусѣ, čes. o *duše* — stslov. доусѣ).

b) Tvary s -ѣ- (z **-oi-*) vznikly *druhou* palatalisací, z **vьchoimi* a pod., jako доусѣ, снъсѣ.

Skloňování vypadá takto:

Mask.	*Sg.*	N. вьсь	*Pl.*	вьси
		G. вьсего		вьсѣхъ
		D. вьсемоу		вьсѣмъ
		A. вьсь		вьсѧ
		L. вьсемь		вьсѣхъ
		I. вьсѣмь		вьсѣми
Neutr.	*Sg.*	N. вьсе	*Pl.*	obyč. вьсꙗ (hlahol. вьсѣ), řidč. вьса
		G. —		—
		D. —		—
		A. вьсе		вьсꙗ (hlah. -ѣ), řidč. вьса
		L. —		—
		I. —		—

Femin. *Sg.* N.	obyč. вьсꙗ (hlah. -ѣ), řidč. вьса	*Pl.* вьсѧ
G.	вьсеѩ	—
D.	вьсеи (= vьse-ji)	—
A.	obyč. вьсѫ (též вьсꙗѫ)	вьсѧ
L.	= D.	—
I.	вьсеѩѫ	—

Poznámky.

V pádech, kde jsou vedle sebe tvary »měkké« a »tvrdé«, jsou různosti mezi jednotlivými rukopisy. Většinou se píše вьсѣ (t. j. вьсꙗ v rkp. hlaholských, zvl. Evang. a Kyjev. listech; naproti tomu nejčastěji вьса má Sav. a Supr., v Cloz. je vedle toho též вьсѣ. V *ak. sg. fem.* вьсꙗѫ je sice obvyklé v Euch. a také v Assem., ale celkem většinou je вьсѫ.

Stejně je tomu ve psaní adjektiva, odvozeného od tohoto zájmena, totiž ve вьсакъ (tak výhradně v Sav. a Supr.), vedle něhož je вьсѣкъ (t. j. вьсꙗкъ) – toto zejména v Euch. a Psalt. Z toho pak adj. вьсѣчьскъ (t. j. **vьsjak + ьsko-*): вьшѣчьскаѣ Praž. zl. I B 2. Srov. stčes. *všěcek*; v Praž. zl. je tedy zde zřejmý bohemismus.

Skloňování složené.

§ 65. Jeho podstata a vznik.

Jest charakteristickým znakem jazyků *slovanských* a *baltských*, jiné jazyky ide. ho nemají.[1] Podobá se složením i významem řeckému adjektivu se členem, jenže v řečtině se kladl člen (vlastně ukazovací zájmeno) před adjektivum, kdežto v našem skloňování složeném se kladl za adjektivum, tedy postpositivně.

[1] Obdobný zjev je však ve skupině *árské*, tedy rovněž v oblasti satemové (východoindoevropské): V avestských textech totiž může býti jméno podstatné blíže určeno jiným jménem, jež je k určovanému připojeno anaforickým zájmenem **ję-*. V položení tohoto zájmena lze rozeznávati, a to zejména ve starších textech, dva typy, které mají dva významové odstíny: 1. Zájmena se jménem určujícím stojí za jménem určovaným (determinace gradační): *azəm jō Ahurō Mazdā̊*; 2. Zájmeno stojí *přede* jménem určovaným (determinace komitativní): *jā səvištō Ahurō*. Podrobněji o tom V. LESNÝ, »Nerelativní funkce avestské náměstky *jō, jā, jat*,« Sbor. fil. IX. 1931, s. 1—16.

Podobný rozdíl v kladení členů je i v novodobých jazycích indoevropských; v němčině, angličtině, franštině, italštině, španělštině je člen praepositivní, kdežto v nynější bulharštině jest postpositivní.

Složeným se nazývá toto skloňování odtud, že jeho pády vznikly složením dvou původně samostatných, vedle sebe stojících slov, totiž jmenného pádu adjektiva a téhož pádu zájmena anaforického **jь, *ja, *je* (o něm viz § 61).

Z těchto dvou slov vzniklo časem — ale již v praslovanštině — jedno slovo složené s jedním hlavním přízvukem.

Jinak se také toto skloňování nazývá určitým, poněvadž se klade — právě jako řecké adjektivum se členem — o předmětu určitém, již známém nebo jmenovaném; užívá se ho původně v postavení přívlastkovém, attributivním, kdežto neurčité adjektivum se klade zejména v postavení doplňkovém, praedikativním, v stslov. bylo však možné také v položení p ívlastkovém (srov. § 40).

Stáří a vznik složené deklinace lze určiti jen přibližně, a to srovnáním se složenou deklinací baltskou, na př. litevskou. Pozorujeme při tom, že princip je v obojích jazycích týž, totiž skládání jmenných pádů adjektiv se zájmenem ide **ios.* Složená deklinace je tedy z pradávné doby, kdy větev praslovanská a baltská byly úzce příbuzné. Ale přes to nemůžeme pokládati složené skloňování za důkaz, že existovala doba jednotného prajazyka baltoslovanského, protože mezi složeným skloňováním slovanským a baltským jsou odchylky. V některých pádech totiž prvním členem slov. složeného tvaru není celý jmenný tvar adjektiva, nýbrž útvar zkrácený, ale takovéto pády slovanské se neshodují vždy s přísluš. pády litevskými. Z toho tedy vyplývá, že sice vývoj složeného skloňování v obou jazykových větvích byl starodávný, ale parallelní, souběžný, a u obou samostatný.

O tom důkaz podává srovnání litevské deklinace složené se slovanskou.

Rozdíl je také v tom, že v *litevštině* v dat., lok. a instrum. plurálu má femininum vlastní tvary, odchylné od maskulina:

Pl. Mask:	D. naujẽms - ëms	Fem.	naujóms - joms
	L. naujũs - iũse		nauõs - iose
	I. naujiaĩs - eis		naujõms - iomis.

Podobně v duálu.

Též je rozdíl v dativu sing. maskul., kde litev. adjektivum ve tvaru jmenném má koncovku zájmennou:

naujám - jām = *naujámui - jamui.

§ 66. Zvláštnosti při tvoření složených pádů.

Jinak ke skládání jednotlivých pádů třeba ještě poznamenati toto:

1. Prostým složením dvou celých pádových útvarů vznikly: nom. sg. všech rodů, gen., dat., lok. sg. mask., neutr.; pak nom., gen., akus., instr. pl. všech rodů a nom., ak. mask., neutr. du., pl., tedy v sing. *novъ-jь, nova-ja, novo-je, nova-jego, novu-jemu, nově-jemь;* v plur. *novi-ji, nova-ja, novъ-jichъ* (dalo pak prodloužením -ъ před *-j-: novy-jichъ*), *novy-ję, novy-jimi;* v du. *nova-ja, nově-ji.*

V těch pádech, kde zájmenný tvar má dvakrát (v obou slabikách) *-j-*, nastala haplologie, t. j. v G., D., L., I. sg. fem. a v G., L. du., tedy místo

z **novy-jeję* vzniklo *novy-ję,*
**nově-jeji* vzniklo *nově-ji,*
**novǫ-jejǫ* vzniklo *novǫ-jǫ,*
**novu-jeju* vzniklo *novu-ju.*

Podle LESKIENA (Gram. 145) tu působila ta okolnost, že N. a Ak. zájmenné součásti byly pouze jednoslabičné. Následkem této haplologie bylo, že *I. sg. fem. zněl stejně jako Ak. sg. fem.*, t. j. *novǫ-jǫ.* Proto asi na rozlišení se objevuje jakožto I. *novo-jǫ,* to však je I. jmenného skloňování podle vzoru *ženo-jǫ* (ovšem s koncovkou vlastně zájmennou podle *tojǫ*).

3. Zvláštní pozornosti zasluhují ty pády, jejichž první — jmenná — část jest zkrácená, zkomolená, vlastně ustrnulá, a končí se na **-y**. Jsou to: instr. sing. mask., neutr. *novyjimь,* dat. plur. *novyjimъ,* lok. plur. *novyjichъ,* dat. instr. du. *novy-jima.* Čekali bychom tu tvary **novomь-jimь, *novomъ-jimъ, *nověchъ-jichъ, *novoma-jima.* Jejich zaniknutí můžeme vysvětliti takto:

1. Především lok. plur. *nověchъ-jichъ* byl zatlačen genitivním tvarem *novy-jichъ,* jež ovšem vzniklo zdloužením z **novъ-jichъ,* protože u zájmenné deklinace genitiv a lokál plurálu mají tvar společný.
2. Potom působil tento nový lokál ve spojení s jinými pády, kde *-y* bylo náležité, když už se necítila samostatnost první, jmenné sou-

částky a když už se necítilo toto *-y-* jako pádová koncovka; tehdy tedy působily instr. *novy-jimi* a akus. *novy-ję*. Působení této analogie bylo usnadněno také tím, že šlo o pády, kteréž v zájmenném skloňování jsou úzce spřízněny svým zvláštním kmenovým útvarem: *těchъ-jichъ, těmъ-jimъ, těmi-jimi, těma-jima.*

3. Konečně asi také působilo to, že původní útvary ve jmenných pádech by byly počtem slabik převyšovaly ostatní v době, kdy se ještě všechny jery vyslovovaly, srov. na př. lok. sg. *novѣ-jemь* = 4 slab. (jako gen., dat.), ale instr. sg. *novomь-jimь* = 5 slab., dat. pl. *novomъ-jimъ*, dat., instr. du. *novoma-jima* = 5 slab. Pětislabičné tvary byly tedy opuštěny.

Zbývá ještě vysvětliti, proč ve femininu pl. a du. nejsou ve slovanštině zachovány — podobně jako v litevštině — vlastní tvary, proč je dat. plur. *novy-jimъ*, lokál *novy-jichъ*, instr. *novy-jimi*, dat. instr. du. *novy-jima* místo původních tvarů **novamъ-jimъ, *novachъ-jichъ, *novami-jimi, *novama-jima.* Zde působila analogie skloňování zájmenného, jež v těchto pádech nerozlišuje rodů; podnětem této analogie byl gen. plur., kde tvar *novy-jichъ* (z **novъ-jichъ*) je náležitým vývojem společný pro všecky tři rody.

Pozn. Výkladem slovanského skloňování složeného se zabývali zvláště:
MIKLOSICH. Über die zusammengesetzte Dekl. in den slav. Sprachen, v Sitzungsberichte vídeň. Akad. věd, sv. 68, 1871, str. 153.
LESKIEN, Deklination im Slavisch-Lithauischen und Germ., Leipzig, 1876, str. 131.
VONDRÁK. Zur Deklination des zusammengesetzten Adjektivums, AfslPh XXII, 1900, str. 6 n.
IL'INSKIJ, Къ исторіи сложн. склоненія прилагательныхъ именъ, ve lvovském Наук.-литерат. Сборникѣ т. II (1902), кн. 2.
WEINGART, ČMFL 2, 1912, str. 297, viz též Praslovanský vokalismus str. 27 n. a Výklad praslov. skloňování, 3. vyd. (1932), § 124—125.
BELIĆ, Južnoslov. fil. I, 1914, 39 n. — a všecky mluvnice jazyka staroslověnského, MEILLETOVA Le slave commun, 2. vyd. (1934), s. 445 n. a VONDRÁKOVA Vergl. slav. Gaam. II, 2 vyd. (1928), s. 96 n.

§ 67. Vzory skloňování složeného.

Paradigma složeného skloňování v kyrilském přepise vypadá takto:

a) tvrdý vzor, *o-/ā*-kmeny:

Sg. M. N. добръи (= dobrъjь) N. доброѥ F. добраꙗ
nebo добръıи (-yjь)

G.	добраѥго	—	добрыѩ
D.	доброуѥмоу	—	добрѣи (= ě-ji)
A.	добръи, добрыи	доброѥ	добрѫѭ
L.	добрѣѥмь	—	= D.
I.	добръимь	—	добрѫѭ (доброѭ)

Pl. M. N.	добрии (dobri-ji)	F. добрыѩ	N. добраꙗ
G.	—	добрыихъ	—
D.	—	добрыимъ	—
A.	добрыѩ	добрыѩ	добраꙗ
L.	—	добрыихъ	—
I.	—	добрыими	—
Du. M. N.	добраꙗ	F. добрѣи	N. добрѣи
G.	—	доброую	—
D.	—	добрыима	—
A.	добраꙗ	добрѣи	добрѣи
L.	—	доброую	—
I.	—	добрыима	—

b) měkký vzor, *ĵo-/-ĵā* kmeny: вышьнѣи = ὁ ὕψιστος, »nejvyšší«.

Sg. M. N.	вышьнѣи (= vyšьňьjь), вышьнии (-ijь)	N. вышьниѥ	F. вышьнꙗꙗ
G.	вышьнꙗѥго	—	вышьнѩѩ
D.	вышьнюѥмоу	—	вышьнии (vyšьňi-ji)
A.	вышьнѣи	вышьниѥ	вышьнѭѭ
L.	вышьнимь } stejně!	—	= D.
I.	вышьнимь } stejně!	—	вышьнѭѭ n. вышьниѥѭ

Pl. M. N.	вышьнии	F. вышьнѩꙗ	N. вышьнꙗꙗ
G.		вышьниихъ	
D.		вышьниимъ	
A.	вышьнѩѩ	—	вышьнꙗꙗ
L.		вышьниихъ	
I.		вышьниими	
Du. N., A.	вышьнꙗꙗ	вышьнии	вышьнии
G., L.		вышьнюю	
		вышьниима	

c) *Slož. skloň. komparativů obou typů.*

M. sg. N. мьньи, новѣи (složený nom. se neliší od nesloženého).
G. мьньшаѥго, новѣишаѥго
D. мьньшюѥмоу, новѣишюѥмоу
A. мьньи, новѣи
L. мьньшиимь, новѣишиимь
I. мьньшиимь, новѣишиимь

N. sg. N. мьньшеѥ[1] новѣишеѥ
G. = mask.
D. = mask.
A. мьньшеѥ, новѣишеѥ
L. = mask.
I. = mask.

Pl. M. N. мьньшеи, новѣишеи, N. мьньшаꙗ
A. мьньшѧѩ, новѣишѧѩ, = nom.
G. мьньшиихъ, новѣишиихъ atd.
Du. мьньшаꙗ, новѣишаꙗ мьньшии, новѣишии
мьньшюю
мьньшиима

F. sg. N. мьньшиꙗ, новѣишиꙗ Pl. мьньшѧѩ новѣишѧѩ
G. мьньшѧѩ
D. мьньшии
A. мьньшѫѭ
L. мьньшии
I. мьньшеѭ
du. мьньшии.

d) *Slož. skloň. part. praes. activi.*
несъи »nesoucí« ὁ φέρων

M. Sg. N. несъи
G. несѫштаѥго
D. несѫштюѥмоу
A. несѫштьи (= ьjь; též -ии)
L. несѫштиимь } stejně!
I. несѫштиимь }

F. sg. N. несѫштиꙗ
G. несѫштѧѩ
D. несѫштии
A. несѫштѫѭ
L. несѫштии
I. несѫштѫѭ

[1] Ojediněle nom. sg. neutra na -ѥѥ: болѣѥ Supr. 526, 2, тачаѥе Zogr. 229 (Jan II, 10): snad forma původní (*Kulbalkin*, Le vieux slave, s. 298).

N. Sg. N. несѫштеѥ
A. несѫштеѥ
jinak jako u mask.

Du. M. N., A.	несѫштаꙗ	несѫштии	несѫштии
G., L.		несѫштюю	
D., I.		несѫштиима	
Pl. M. N.	несѫштеи(-еjі)	несѫштаꙗ	несѫштѧꙗ
G.		несѫштиихъ	
D.		несѫштиимъ	
A.	несѫштѧꙗ	несѫштаꙗ	несѫштѧꙗ
L.		несѫштиихъ	
I.		несѫштиими	

Zrovna tak se skloňují part. praes. ostatních tříd, tedy двигнъıи, двигнѫштаѥго; знаѩи, знаѩштаѥго.

V *nom. pl.* je v Ass. a Supr. častěji -ии, kdežto v Zogr. jen zřídka: дѣлаѩштии, místo -еи!

e) *Slož. skloň. part. praet. activi I.*

несъи, též prodloužením ъ v и před *-j-:* несъıи, tedy pak stejně jako slož. nom. part. praes. activi, ὁ ἐνεγκών.

Sg. M. N.	несъи, несъıи	Sg. F. N.	несъшиꙗ
G.	несъшаѥго	G.	несъшѧꙗ
D.	несъшюѥмоу	D.	несъшии
A.	несъшьи! (= -jь-, též -ии)	A.	несъшѫѭ
L. / I.	несъшиимь	L.	несъшии
		I.	несъшѫѭ, -еѭ

Sg. N. N. несъшеѥ
A. несъшеѥ, ostatní jako u M.

Du. M. N. A.	несъшаꙗ	F. несъшии	N. несъшии
G. L.		несъшюю	
D. I.		несъшиима	
Pl. M. N.	несъшеи	несъшаꙗ	несъшѧꙗ
G.		несъшиихъ	
D.		несъшиимъ	
A.	несъшѧꙗ	N. несъшаꙗ	F. несъшѧꙗ
L.		несъшиихъ	
I.		несъшиими	

Stejně tak: хвалѣи, хвалѣшаго atd. V nom. pl. Ass., Supr. mávají zase -ии.

POZOR! Lište nom. pl. mask. adj. skloň. složeného ништии od nom. pl. mask. komparativů мьнѣшеи, a participií несѫштеи, несъшеи, kde -е v nominální formě je koncovka kmenů konsonantických! Vlivem skloňování složeného se objevuje zakončení -ии (a z toho stažením -и) též v komparativech a participiích; tu a tam, zvl. v Assem. a Supr.; множаиши 100, 22; горьшии Supr. 385, 30; хранѫшти Assem.; vzácně též v Psalt. Sin.

2. Lište přesně od sebe:

{ въишьнїаꙗ nom. sg. fem. i nom. ak. pl.
{ — neutr. a nom. ak. du. mask.

{ мьнѣшиꙗ nom. sg. fem., avšak:
{ мьнѣшаꙗ nom. ak. pl. neutr. a nom. ak. du. mask.

Právě tak rozlišujte несѫштиꙗ, несѫштаꙗ, a несъшиꙗ, несъшаꙗ.

§ 68. Poznámky o jednotlivých pádech složeného skloňování (stahování).

Ve formách, které povstaly složením dvou celých slov, jmenného a zájmenného pádu, nastávají časem některé hláskoslovné změny (viz můj Praslov. vokalismus § 35), totiž vypadnutí *-j-*, s tím souvisící assimilace samohlásek a konečně jejich stahování. Jde o pády: Gen., D., L. sg. mask. neutr. V těchto pádech jsou původní tvary, uvedené ve vzorech, jen v menšině, a jsou doloženy jen v nejstarších rukopisech, zejm. Zogr. a Mar.; četnější jsou jejich pozdější obměny.[1]

Gen. sg. na -аиго má na 46 dokladů v Zogr., na 20 v Psalt., 3 v Mar., 1 v Cloz. Kromě toho v těchto památkách jsou vedle něho a v ostatních výhradně tvary na -ааго (assimilované, je pravidlem v Mar. a v Assem.) nebo -аго (stažené). Cloz. má zpravidla -аго, 1 × -аиго. Kyjevské listy mají -аго: блаженаго, чьстнаго a j. Rovněž Praž. zl. hlaholské. Naproti tomu zcela ojedinělý je v stslov. gen. sg. podle deklinace zájmenné живого, Sav. 56 (Luk. X, 30); je naopak charakteristický pro památky staroruské, nikoli však ještě pro Ostrom. ev.! Supr. má více -ааго než -аго.

[1] Podrobný výklad o tom a statistiku podal *J. Kurz* ve Slavii IX, 673 n.

Dat. sg. -оуѥмоу má 14 dokladů v Zogr., 6 v Psalt., 4 v Mar., 1 v Supr. осѫжденоуѥмоу 251, 10. Jinak je -оуоумоу (assimil.), na př. 1 × v Mar. исцѣлѣвъшюоумоу 331, 15 a porušené слѣпооумоу místo -оуоумоу 363, 21—22. Nejčastěji bývá stažené -оумоу, a to již v hlaholských textech, též v Zogr., Mar. a také v Kyj. l. Vedle toho též docela ojediněle bývá dat. analogický podle zájmenného skloňování -омоу (podle томоу): пръвомоу Zogr. b, Mat. XXI, 28, благовѣрьномоу Ass. (v kalendáři), слѣпомоу Praž. zl. I A 22. Ten pak zobecněl v pozdějších památkách.

Lok. sg. -ѣѥмь má 19 dokladů v Mar., 3 v Zogr., 4 v Psalt., jeden v Cloz. непобѣдімѣемь 780 a dva v Supr., ku př. тврьдѣѥмъ 214, 23. Assimilací vzniklo -ѣѣмь; je pravidlem v Supr., a to jen tam: добрѣѣмь 46, 28 a j.; z toho dissimilací -ѣѥмь či -ѣамь, гробьнѣѥмь Supr. 448, 1, адьстѣамь 461, 1, дроуѕѣамъ Assem., Mat. VI, 24, вѣчнѣамъ Jan VI, 27 a j.; toto -ѣамь se však nevyskytuje v Mar., jen v nom. sg. n. tu bývá добрѣа místo добрѣе (srov. Jagić ve vyd. s. 442); bývá však také staž. forma -ѣмь: о прокажѣнѣмь, морьсцѣмь v Mar. 114 a j. vedle tvarů nestažených.

Tento tvar stažený na -ѣмь je nejčastější, rovněž již v hlahol. textech i kromě Mar.

Důležité jest, že všechna adjektiva *měkká* (viz výše vzory *b—e*) by měla míti v lok. sg. vlastně koncovku **-ijemь*, tedy **vyšьńijemь*, **nesǫštijemь*, **vedъšijemь*, ale tyto tvary neexistují; od počátku zde zobecněla assimilace v -иимь, takže lok. sg. mask., neutr. vzorů měkkých splynul s instr. sg.

2. *Instr. sg. fem.* má sice původnější koncovku -ѫѭ (haplologií z **-ǫjejǫ*), ale ta je doložena jenom vzácně. Tak v Kyjevských listech славоѭ твоеѭ небесьскоуѭ (m. -ѫѭ) VI b 7–8, vedle -оѭ, pak ve spojení овръчєнѫѭ емоу женоѭ Luk. II, 5 (Zogr., Mar., Ass.), сѫштѫѭ непраздъноѭ Luk. II, 5, *Zogr.* (zde tedy je vedle -ѫѭ i -оѭ; po 1 × v Psalt., Cloz., 3 ×, v Euch. a nejvíce v Supr. 24 ×. Jinak zobecněly instr. jako u subst. *ā*-km., (pův. vl. zájmenné) na -оѭ, resp. -еѭ; patrně tu působila dissimilace.

3. *Formy, které mají* -ъıи, nutno lišiti na dvě skupiny:

a) na pády t. zv. nepřímé, t. j. instr. sg., příslušné pády pl. — G., L., D., I. — a D., I. du.: ty neposkytují zvláštních potíží. Píší se pravidelně buď nestaženě -ъıи- nebo staženě -ъı-[1];

[1] Podrobnosti u *Kurze,* Slavia IX, 673 n.

b) na pády t. zv. přímé, čili N., A. sg. mask. Ty je však obtížno analysovati, poněvadž zde neblaze působí nejednotná a pestrá grafika písařů. Nacházímeť psáno v hlah. památkách ѹѫ, ѹѭ, ѹѩ (v přepise ъı, ъı, ъи) a nelze vždy určiti, zda jde o nestažené tvary nezdloužené -ъи (2 slab.) či o tvary stažené -ъı (1 slab.). Podrobněji o tom viz u LESKIENA Hdb. 5. vyd. 106—109 a zvl. u VONDRÁKA Altkslav. Gram., 2. vyd., s. 473—481. Poněvadž jde spíše jen o grafické rozdíly než o hláskosloví, přestaneme zde na nejstručnější charakteristice:

V Kyjev. l. jsou pravidlem tvary *stažené* (jako v jiných pádech); jsou však psány -ъи- (ѹѩ), ale to zde značí *-y*, jak viděti na slovese бъити »býti«. Tedy свѧтъıхъ, поганьскъımъ atd.

Naproti tomu v N., A., V. sg. mask. je psáno -ъı- (ѹѭ), jež zde znamená *-ъjь* (2 slab.), вьсемогъı = *mogъ-jь;* proti tomu adv. *paky* je psáno пакъи IVa 19.

Grafika hlásek *-y-* a *-ъj-* je tedy v Kyj. listech právě opačná proti jiným rukopisům.

V *Zogr.* naopak -ъı- znamená jednoslab. *-y-* (na př. бъıстъ) a -ъı- (ѹѫ) je čísti dvojslabičně *-ъjь.* V tom smyslu najdeme v nepřímých pádech -ъı-: мрътвъıхъ, дроугъımъ atd., v přímých pak -ъı, jež se také v jiných případech píše ve funkci dvojslabičné, na př. въınѫ, tedy добръı, прѣдавъı, atd. Zřídka tu bývá -ъи- (ѹѩ).

V *Mar.* jest vedle sebe -ъıи a -ъı, v *Assem.* pravidlem -ъıи nestaženě, v *Psalt.* -ъıи- a -ъı-, v *Euch.* v N., A. sg. mask. raději -ъи- a velmi zřídka -ъıи, v *Cloz.* je pravidlem -ъı- (staž.). V *Sav.* jen -ъı-, v Supr. vedle -ъıи- též -ъı-.

V příslušných pádech *měkkých* vzorů je na rozdíl od tvrdých pravidlem -ии- a nikoliv -ьи-; kdežto tedy u tvrdých jsou dosti často formy s *původním -ъj-*, u měkkých je pravidlem *prodlužování* jeru v poloze napjaté.

Staženým formám tvrdým s -ъı- odpovídají ovšem měkké s -и-.

Vedle toho velmi vzácné jsou případy *vokalisace jeru,* a to ъ ⟩ о v nom., ak. sg. mask.

Nom. sg. mask. свѧтои (t. j. *-ъjь ⟩ ojь*) Zogr., Mar., Euch., нарицаемои (Mar.), лѫкавоі, благоі, part. praet. act. I. извѣдоі Psalt. V Psalt. Sin. jsou tyto případy vokalisace ъ ⟩ о hojnější. Častěji se objevuje vokalisace *ь ⟩ e* v témž pádě: негашѫштеи (t. j. *-ьjь⟩ -ejь*)

Zogr., part. praet. оударен (=*rьjь* od *udariti*) Mar., створеі (=**sъtvorьjь*), въсажде, иншten Psalt. a *zvláště v Euch.* сѫштен a j.

Nepatří sem však *plurální* tvary s *-ei-*, na př. чаѭштеіхъ Zogr. 236 (Jan V, 3), съгрѣшаѭштеімъ Psalt. 29, 16—17, бывающеіхъ Sav. 58 b a pod.; ty vznikly napodobením nom. pl. mask. na -еи a objevují se jen při participiích.

Slova nesklonná.

Tato část je nejlépe propracována v LESKIENOVĚ Grammatik d. altbulg. Sprache str. 155—170 a ve VONDRÁKOVĚ Vergl. slav. Gram. II., 2. vyd. (1928); s. 297 n., 458 n.

Příslovce (adverbia).

Jenom nečetná stará adverbia jsou slova isolovaná, t. j. slova, pro něž daný jazyk nemá výrazů příbuzných, z téhož kořene odvozených.

Adverbia jsou utvořena většinou

1. z kmenů zájmenných,
2. z adjektiv a substantiv,
3. z pádů předložkových.[1]

§ 69. I. Adverbia utvořená z kmenů zájmenných.

Koncovky tu namnoze připomínají koncovky pádové, ale nelze hledati nějaký určitý pád za tím či oním příslovcem.

1. *Příslovce místa.*

Přehled podle souvztažnosti.

Kmen:	na ot. kde? (-de):	kam? (-amo):	kudy? odkud? (-ǫdu, -ǫdě):
to-	тоу »tam!«	тамо »tam«	тѫдоу, тѫдѣ »tudy, onudy« отъ тѫдоу »odtamtud«

[1] Stslov. adverbia po stránce morfologické i syntaktické zpracoval v mém semináři dr. Jan Jahn r. 1930. — Jinak viz disertaci *A. Doritsche* Gebrauch der altbulgarischen Adverbia, Leipzig 1910.

ko-	къ-де (**kŭ-de*)	камо »kam«	кѫдоу, кѫдѣ »kudy« отъ кѫдоу »odkud«
jo-	rel. иде »kde« (**jьde*) též ve složeninách a) до-и-деже, b) до-нь-деже »až k . . .«; »dokud«	ꙗмо (hlah. ѣмо) ꙗможе relat. »kam«	ꙗдоу ꙗдоуже relat. »odkud«
sь-	сьде »zde«	сѣмо »sem«	сѫдоу, сѫдѣ »sem« отъ сѫдоу »odsud« отъ сѫдоу »odtud«
ovo-	овъде (též ps. овьде) »zde«	овамо Euch. »sem«	овѫдоу »tudy, s této strany«
ono-	онъде »onde« Supr.	онамо »tamto« Supr.	онѫдоу »onudy«
ĩno-	инъде Cloz. »jinde«	инамо	инѫдоу, инѫдѣ »jinudy«
vьs-	вьсьде »všude«	вьсѣмо »na všechny strany«	вьсѫдоу, вьсѫдѣ »všude« от вьс. »odevšad«
obojь-	—	—	отъ обоѩдоу »s obou stran« Supr.

Pozn. Sem ještě od substantivních prvků:

вънѣ (vl. lok. subst. neutr. **vьno*, sti *vánam* »les«, etym. ZUBATÉHO), вънѣѩдѣ (вънѣѩдоу) »ze vnějška«; из-вънѣѩдоу; ѫтрь »uvnitř«, ѫтрьѩдѣ (ѫтрьѩдоу) »zevnitřka«.

S předložkou: отъ кѫдоу »odkud«, из ѫтрьѩдоу a pod.; s částicí же, ku př. никъдеже a j. Mimoto jsou adv. na -жде: иждe(же), доижде a j. velmi málo doložené (v Supr.).

2. *Příslovce času.*

Mají zakončení *-gda,* v němž se hledá genitiv sg. subst. godъ »doba«:

to-: тъгда nebo тогда[1],
ko-: къгда nebo когда[1] (táz.),
jo-: ѥгда (relat.), s předl. **vъn-jegda* = вънѥгда,

[1] *-o-* vokalisací jerovou.

ovo-: овъгда, овогда[1] »nyní«,
īno-: инъ-гда, иногда[1] »jindy«,
vьs-: вьсегда »vždy«.

3. *Příslovce způsobu.*

a) zakonč. -ако (vlastně nom., akus. sg. neutr.)

to-: тако
ko-: како
jo-: ꙗко, ꙗкоже (relat.)
īno-: инако
vьsь-: вьсꙗко (hlahol. вьсѣко), вьсако
sь-: сико »tak«
jedīno-: ѥдинако (ѥдьнако), srov. čes. *jednak*;
obojo-: обоꙗко; sem patří též spojka ако »jak« — od adjekt. pronom. акъ (*-*ōko*), srov. adv. акы;

b) zakončená *-ače* (připomíná neutr. kompar. *-*jes*):

to: тачє »pak«
jo-: ꙗчє (дьнь ꙗчє дьнь = »den jako den« Supr. 548, 10)
īno-: иначє, též ѥдиначє (ѥдьначє) »ještě«; обачє »přece« πλήν,

c) акы = »jak« (spojka).

4. *Příslovce míry.*

a) Zakončená *-lь, -li, -lě* (míra časová). Srov. *-le* (se ztrátou jotace) v čes. *ale* (*a* + *le*).

to-: толь, толи, толѣ »tolik«;

ko-: коль, коли, колѣ »kolik« [odtud vzata rozšiřovací částice ke všeobecným (neurčitým) relativům: иже- коли- жьдо], колькратъı »kolikrát«; také s předl. до: доколи, доколѣ »dokud, jak dlouho«;

jo-: ѥль, ѥли, ѥлѣ »kolik« (relat.), s předlož. отънѣли, отънелиже (= *otъ*[*n*]-*je-li-že*) = »od kdy« (relat.), донелиже, донѣдеже = »dokud«; ѥлѣ живъ = ἡμιθανής = »polomrtvý«, vlastně »pokud živý«;

sь-: сели, селѣ »v tomto stupni«,
до селѣ »až dosud«,
отъ селѣ »od nynějška«; отъ селѣ не »již ne«.

---

[1] *-o-* vokalisací jerovou.

b) Rozšířená ještě další koncovkou:

-mi: { тольма »tolik, tak dalece«, кольми »kolik«,
-ma: { нельми, нельма (relat.), вьсьма »vůbec«.

§ 70. II. Jiná stará adverbia (primární).

абье »ihned« (psáno již v hlah. evang. абие); je doloženo jen stslov.; je to jedno z jejích charakteristických slov, časté již v evang.

едъва »sotva«, ku př. едъва оходитъ Luk. IX, 39.

еште »ještě« (srov. řec. ἔτι, tvar lokální).

юже »již« (*ĵau + enkl. *že*).

нынѣ »nyní« (*nū-naĵ).

понѣ »aspoň« (*po + nē, srov. čes. *poněkud*), ku př. прикоснѫ сѧ понѣ ризѣ его Mark. V, 28.

§ 71. III. Adverbia od kmenů jmenných.

Jsou to ustrnulé pády především adjektiv a v menšině případů pády substantiv; pád, který byl základem, nelze vždy bezpečně určiti.

1. *Adverbia od adjektiv.* Od každého adjektiva lze utvořiti adverbium, a to prostě tím, že nom. - ak. sg. neuter na *-o* (u měkkých *-je*), nebo tvar shodný s lok. sg. na *-ě* ustrne v příslovce. Adverbia na *-ě* byla nověji vykládána jinak: TRAUTMANN KZ 49, 1920, 251 n. v nich viděl nom. plur. neutr., shodný s lit. *-aĩ*, na př. *geraĩ* = »dobře«. MEILLET Le slave commun 2. vyd. s. 471 je lépe vyvozuje z *instr. sing.* na *-ě* (srov. lat. *vērē, bene*).

Obojí adverbia, z nom.-akus. a z instr., jsou častější proti jiným, avšak z těchto obojích zase častější jsou v stslov. adverbia na *-o*, (*-je*), tedy z nom.-akus., nežli na *-ě;* adverb. na *-ě* pak se vůbec vyskýtají pouze od *tvrdých* kmenů.

Pozn. Srovnání s jazykem československým: v stč. jsou hojnější adv. na -ě, než na -o; těchto časem přibývá; v slovenštině naopak jsou nejhojnější adverbia na -o.

Od téhož tvrdého adjektiva mohou býti utvořena obě adverbia na *-o* i na *-ě:*

горько, горьцѣ »hořce«,
добро, добрѣ,
достойно, достойнѣ,
кротъко, кротьцѣ »mírně«,
право, правѣ »správně«, »spravedlivě«,
различьно, различьнѣ,
сладъко, сладъцѣ,
тѫжько, тѫжьцѣ.

To však je možné jen u některých. Jiná adjektiva mají adverb. pouze na -o.

Pamatujte: блѫдьно »prostopášně, rozmařile«, весело, ѕѣло »velmi« (jen ve stslov., jedno z jejích charakteristických slov., z adj. nedochovaného, koř. **gail-*), коупьно »zároveň«, мало, прилежьно »usilovně«, присно »stále, vždy« (нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ), рано »brzo« (ku př. въ единѫ же сѫботъ ѕѣло рано Luk. XXIV, 1 »na úsvitě«), скоро »rychle« (srov. slovenské *skoro),* чисто, чѧсто »často«, ѩдро »prudce, spěšně«.

Od adj. zájmenných: вьсѣко »rozhodně, zajisté« (srov. čes. *však*), како, тако, ꙗко (hlah. ѣко); колико, селико, толико, нлико; прочеѥ »ostatně, již« (srov. adj. прочьи).

Též любо, jehož se užívá zevšeobecňujícím způsobem, jako lat. *-libet, quilibet:* кыи-любо, též dvojčlenně любо-любо (*sive-sive*).

U jiných se ujalo pouze adv. na *-ě:* явѣ (ꙗвѣ) »zjevně«, зълѣ (zde snad proto, že зъло je subst. neutr. »zlo«, τὸ κακόν), лютѣ, мѫдрѣ.

U některých adjektiv jsou pouze adverbia na *-je* (nom., akus.): тоуне »zdarma«, δωρεάν; zvláště u adverbií komparativních:

a) z kratšího typu: коле »více«, вѧшіте »více« (srov. čes. *Vęceslavъ,* slovensky *viac*), вышѥ, нижѥ, горѣ »hůre«, дале, дрекле »dříve«, (z **dhreu-ies,* stčes. *dřéve;* v stslov. je *l'*epentheticum), мьне» méně«, прѣждѥ »dříve« (**perd-jes*), послѣждѥ »později« (**po-slěd-jes,* č. *posléze*), паче »spíše«, μᾶλλον (**pāk-jes,* od **pāko-,* srv. пакы), тачѥ »potom« (od такъ); оуне »lépe«. Taktéž сицѥ »takto«;

b) z delšího typu: добрѣѥ »lépe», поздѣѥ, скорѣѥ »rychleji«, соулѣѥ »lépe«, прьвѣѥ, оудобѣѥ »snadněji«.

Podobně jsou utvořena adverbia: (высокъ) — высоче, (далекъ) — далече (Supr.), (глѫбокъ) — глѫбоче, snad i výše uvedené абьие »ihned«.

Pozn. Řídká jsou adverbia z adjektiv ve formě *složené:* пръвоие »za prvé« Supr., въторое Cloz., третие Supr.

2. Starobylejší než tato nejobyčejnější adverbia jsou adjektivní příslovce, zakončená na -ь. Podle pěkného výkladu prof. ZUBATÉHO (Sbor. filol. III, 1912, 120—167, »K výkladu některých příslovcí, zvláště slovanských«,[1] jsou to vlastně ustrnulé nominativy, mask. sing. praedikativních adjektiv patrně *-i* kmen.: лишь, δωρεάν »zdarma«, μάτην »nadarmo« (srov. stč. *jěšutný;* je to bohemismus), близь (vedle близъ), васнь »snad« Supr., въспрь (vlastně **vъ-isprь* ⟨ *vъ-iz-prь*) »nahoru«, въкоупь »zároveň« (zde předložka asi později přidána podle въ - коупѣ), въ - незапь »znenadání« (podobně **ne-za-apь*; vlivem въ незапѫ; kořen viz v čes. *ne-jap-ný*), всесрьдь »upřímně« Supr. *vьse-srьdь-*, гладь »hladem« (гладь замори Supr. 367, 15), иностань »stále« (Supr. 541, 10 a j.), искрь »blízko« (z toho adjekt. искрьнии »bližní«), лѣть (ve rčení лѣть ѥсть »lze« ἔξεστι), ниць (ve rčení паде ниць a падѫ ници »padli na tvář«; zde tedy je ještě patrná původní funkce adjektivní); окрьсть »kolem« (též jako předložka), особь »zvláště«, отъврьнь »naproti«, ἀντιστρόφως (**otъ-vьrt-nь*), отънѫдь »úplně, vůbec« (souvisí se subst. нѫжда »nutnost, nouze«, нѫдити), очивисть »zjevně«, послѣдь »později, nakonec« (слѣдъ »stopa«), правь (»pravdivě«, n. право), въс-пѧть (*vъz-*) »zpět« (пѧта »pata«), Supr. 118, 15; 151, 14, прѣмь »přímo« (adj. прѣмъ), прѣпрость »jednoduše« ἁπλῶς (adj. простъ), различь »rozmanitě« (**raz-lik-jo,* srv. subst. лице, личесе, s koř. *lik-*), из-д-рѧдь (рѧдъ = »řád«, *-d-* vsuto) »znamenitě« (Supr. 169, 5), стрьмь »přímo«, Supr. 273, 12, стрьмоглавь »střemhlav« (κατὰ κεφαλῆς) Supr. 137, 17; 234, 7, соу-гоубь »dvojitě«, сѫпротивь »protivně«, оу-добь »snadno«, не-оудобь »nesnadno« (kořen **dob-*: подоба, подоба ѥсть »sluší se«, подобьнъ = »vhodný, podobný«), ѫтрь nebo вън-ѫтрь »uvnitř«. Nejvíce je jich doloženo v Supr.; pokud jinak neoznačeno, náleží tato adv. již do slovníku textů hlaholských.

V některých případech vedle adverbií na -ь nacházíme od téhož kmene adv. jinak utvořené: правь — право, послѣдь — послѣди, прѣмь — прѣмо, прѣпрость — прѣпростѣ, различь — различьно, соу-

[1] K tomu též cit. čl. *J. Pelikána,* L fil. 57, 15 n.

гоубк — соугоубо; zcela vzácná jsou adverbia na -ъ: близъ (vedle близь) »blízko«, a podle něho низъ »dole« (obé již v Evang.), противъ »naproti«. Nepatří sem вънъ (původ akus. směrový subst. na otázku kam? = »ven«).

3. Adverbia z adjektiv s jiným zakončením:

a) na *-y*, obyčejně od adjekt. na *-ьskъ*, s koncovkou připomínající instr. pl. *o*-kmenů (instrum. modi): вражьскы »nepřátelsky« (врагъ »nepřítel«), рабьскы »otrocky« (рабъ), мѫжьскы, вьсѣчьскы (hlah. вьсѧчьскы), вьселичьскы »všelijak«. Často od názvů zemí a národů: грьчьскы, словѣньскы; zřídka od jiných adjektiv: малы »málo«, правы »správně«, прѣкы »naproti«, пакы »zase«, акы (v Supr. též, ale řidčeji, окы od zájm. kmene *o/e*) »jako«.

b) na *-ǫ*, tedy s koncovkou buď akus. sg. fem. противѫ (srv. противъ) »naproti«, nebo instr. sg. fem. бъшьѭ »úplně«, ὅλως v Supr., тъчьѭ »jenom«, μόνον (obé psáno též -иѭ), лѣтьѭ ve rčení бѣаше лѣтьѭ »bylo lze« Supr. 441, 14; tato tři jsou instrumentály *i*-kmenové.

Sem by patřily také adverbiální *instrumentály číslovek*, o nichž už jednáno dříve, na př. въторицеѭ.

c) Se zakončením na *-mo, -ma, -mi* (tato poslední konc. instrum. plur.): мимо (koř. *-mi-*, ми-нѫти), тъкъмо »jen« ((*tъk-*, тъкнѫти) »dotknouti se«, тъкъ-ма (Suprasl.); бъхъма (бъхъ-мь, srv. бъшьѭ) »úplně« Supr., ноудь-ма Supr. 414, 2, -ъма »mocí«, 365, 15, »nutně« (нѫжда, ноужда), радьма »pro něco« Supr. alicuius gratia, jako ради postpositivně; вельми (adj. вельи velký), мъногъ-ми (Řeh. Nazian.) »mnoho«; od komparativů болѣшьми (болѣи) »více«, мьнѣшьми »méně«.

4. *Adverbia ze substantiv.*

a) Z nominativů sing. (bývají mylně pokládána za akus. sing.): дьньсь, дьнь и нощь Ev. Luk. XVIII, 7, вечеръ, ku př. ve vazbě вечеръ сѫштю Mat. XVI 2, утро Ev.

b) Z lokálů *o*-km. a *ā*-km.:

вънѣ »venku« (srv. вънъ), годѣ быти »býti *vhod*« (годъ »vhodná doba« καιρός), зимѣ (зима), горѣ »nahoře« (гора), долѣ (долъ »údolí«), кромѣ (vlastně »na kraji«: *крома »kraj«), оутрѣ »z jitra«

(оутро). — V adv. лѣзѣ[1] a трѣбѣ (ve rčeních лѣзѣ нѣстъ a трѣбѣ нѣстъ) může býti buď lokál nebo dat. sg. (účelový).

Nejasného původu jsou нынѣ (lit. *nūnaĩ*), сквозѣ »skrze«, понѣ »aspoň«, развѣ »kromě«. Sem patří snad adv. поздѣ v dat. absol. поздѣ бывъшю n. поздѣ бывъши.[2]

c) Z lokálů *i*-kmenových:

зади »vzadu« (задь »záď«), лани »loni« (**ōl-nī*), послѣди, прѣди, ради (lat. *gratiā, causā,* nom. **radь*). Nejasné: таи, о-таи »tajně«, (podle Zubatého l. c. s. 130 snad nom. sg. **tajь*), спъіти »marně« Ev. (srv. čes. *Spyti-hněv*).

d) Z lokálů *u*-kmenových:

врьхоу »nahoře« (врьхъ, lit. *viršùs, u*-km.!), psáno častěji връхоу; lit. ukazuje, že pův. tu bylo -ь-); низоу »dole« (podle врьхоу); домоу a дома (z **domōu;* v druhém případě v дома odpadla v sandhī druhá složka dvojhlásky). Též полоудьне, полоунощти.

e) Z dativu cíle:

долоу »dolů« (v jiných jazycích slovan. lok. **dolovь,* stč. *dolóv,* nč. *dolů*) a домови (v jin. slov. jaz. lok. **domovь,* stč. *domóv,* nč. *domů.*)

Pozn. Z jiných útvarů: вьчера »včera« je podle pěkného výkladu *Vasmerova* instr. *o*-km. bez koncovky, tedy ze stupně *-ō* s intonací raženou (IF, 42, 1924, 179, viz můj Výklad praslov. skloň. § 89 B), дѣла »pro, k vůli« (s gen., též дѣль-ма), нѣдъва »sotva«. — междоу »mezi« je lok. *dualu* (»na obou mezích«), kdežto čes. *mezi* (a pol. *między*) je lokál singuláru!

§ 72. IV. Adverbia z pádů předložkových.

Označování některých předložkových spojení za adverbia je dosti nepevné, protože mezi předložkovým pádem a adverbiálním výrazem není rozdílu *morfologického.* To je pouze věc usu; záleží

[1] Vlastně bylo pův. лѣзѣ, z kořene **lьg-* (*lьgota, lьgъkъ*).

[2] O tom viz u *Stanislava,* Dat. absolútny v starej cirk. slov., Byz.-slav. V, 1933 — 1934, str. 16 n. Domněnka *Langova,* že by adv. поздѣ byl pád sg. subst. **pozda,* jinak dosud nedoloženého (Lfil. 47, 1920, str. 306.), je velmi nejistá.

totiž na tom, zda je substantivum v užívání i mimo výraz předložkový a cítí-li se tedy v něm ještě jeho jmenný původ. Jako ustálené adverbiální výrazy lze uvésti tyto předložkové pády: бес-прѣстани »ustavičně« Supr. (*prě-sta-nь), въ-далѭ »daleko« Supr. (*dalja), въ-инѫ »stále« Ev. Supr (adj. *inъ*), въкоупѣ »najednou« Supr., въ-незаапѫ »nenadále« Ev., Supr. 79, 17; въ малѣ »zakrátko« Ev., въскорѣ »brzo« Supr. [(adj.) скоръ], въслѣдъ n. въслѣдѣ ve vazbě въ слѣдъ(-ѣ) его ити vlastně »ve stopě jeho jíti« (subst. слѣдъ »stopa«), въ-н-ѫтрь »uvnitř« Ev., въс-кѫѭ »proč« Ev. (ak. sg. fem. od кыи), издавьна Supr. (bohemismus?), ис-кони (*konь = »začátek«, kořen *kon-/čen-/čьn-*, srv. на-чѧ-ти, начьнѫ), ис-прьва Ev., Supr., надлъзѣ »dlouho« (adj. дльгъ), на-прѣждь »kupředu« Supr. 134, 11; 561, 5 (прѣждь »předek«, oppositum задь), о-крѫгъ »kolem« Supr. 568, 6 (subst. крѫгъ »kruh«), о-крьсть Ev., подлъгъ »podél« Supr. 146, 10, посрѣдѣ Ev. (*ser-dā), по-срѣдоу Supr. (lok. duálu), прѣизлиха »příliš« Ev. (Mark. VII, 37); съ-горъ »shora«, съ-зади »odzadu« Ev.

Napodobením správných předložkových vazeb vznikla adverbia съвъыше, издалече, изѫтрь a j.

§ 73. Předložky a předpony (praepositiones et praeverbia):

a) původní:

без(ъ) — (ide. *bḫeĝḫ, lotyš. *bes*)

без(ъ) отьца. U předl. a předpon без-, въз-, из-, раз- jako původní tvar nutno předpokládati bez jeru na konci, srv. *A. Meillet,* Études I, 153 n.

Jako předpona: без-очьство »nestoudnost« Ev.

въ (*om > um > un > ъ, s předsutým hiátovým *v-ъ*).

(Viz J. ZUBATÝ, »Předložky *vъ, sъ, kъ*«; Prace lingwistyczne J. Baudouinowi de Courtenay, v Krakově 1923, str. 78 n).

Na otázku kam? kdy? s akus.: въ храмъ, въ тъ дьнь.

Na otázku kde? s lok.: въ себѣ.

Jako praefix: вън-ити, въ-метати.

V několika starožitných případech též jako předložka zní

вън- se zachováním původního -н na konci: вън- оуши его = do uší jeho, вън-ѣдра, odkudž lidovou analysou нѣдра = ňadra.

Jako předpona totéž *om- ve starých složeninách dává před samohláskou *on-*: оноушта Supr., č. *onuce*; před souhl. ѫ: **ǫdolъ*, čes. *údolí*.

въз(ъ) — (ide. **uĝh*, srv. lit. *už*); v slovan. **-ъz*, s předsutým *v-*: *vъz-*); s akus. въс-краи = »na kraj« (před neznělou souhláskou se з assimiluje v с); благодѣть въз благодѣть Jan I, 16 (Assem. 2).

V nové češtině jen jako předpona: *vz-hůru* (= *vz-hóru*); v srbocharv. je dosud též předložkou: уз брдо = do vrchu, jako bylo v stčešt. *vz vodu* Hrad.

V stslov. jako předl. řídké; častěji jako předpona: въз-ити, въз-глаголати, въс-питати = vychovati.

вы (**ūd*, sthn. *ūz*, nyní něm. *aus*), předpona, ve stslov. *jen* v Psalt. ku př. выгънати (bohemismus?), jinak v jeho významu vůbec bývá из-.

за s gen. (etymologie neznámá). S gen. nečasto — o čase за оутра (v Psalt. Sin. jednou за оустра 62 b 10, častěji však за-оутра). — o příčině за страха июдеиска Apost. = »pro strach židovský«, t. j. pro strach před židy (v Ev. zde akus. за страхъ июдеискъ Jan XX, 19. Mar. Assem. (v Zogr. chybí).

s akus. — o směru: за рѫкѫ ѭти,

— o příč.: оумрѣлъ за люди.

s instr. — o místě: за тобоѭ.

Jako předpona: слѣпьцє захождаше (zapadalo),
забыти (zapomenouti),
заклѧти.

до s gen.: до храмоу.

из(ъ) s gen.: изьми пръвѣе бръвъно из очесе твоего Mat. VII, 5 (srv. lit. *iż*, nyní *iš*, tedy slov. **j-ьz*, z ide. **eĝhs*, řec. ἐξ, lat. *ex*).

Jako předpona: из-ити.

къ (ide. **kom*, srv. sti. *kám*, na př. *kásmāi kam?*, dat. commodi, pro koho?)

пристѫпишѧ къ немоу оученици его Mat. V, 1.

Není praefixem.

на (souvislost s řec. ἀνά, lat. *an*, *an-hēlāre*, got. *ana* — není docela jistá),

s akus. kam? на горы,

въстанетъ ѩзыкъ на ѩзыкъ proti komu? Mark. XIII, 8,

вѣсѧ і на пропѧтіе »k ukřižování« (cíl) Mat. XXVII, 31,

s lok.: kde? сѣдѧ на горѣ,

jako předpona: наложити, напьсати.

надъ (= *na* + *dъ*)[1]

s akus. надънь = »nad něj« Luk. X, 33,

s instr. нѣстъ оученикъ надъ оучителемь своимь = »nad mistra« Luk. VI, 40,

jako předpona málokdy: надъ-лежати.

*о, об (srv. sti. *abhí*, lat. *ob*)

s akus. (об jen s akus.):

тоу пропѧсѧ (»ukřižovali«) и і зълодѣа ового оубо о десноѭ а дроугаго о шюѭ = »po pravici, po levici« Luk. XXIII, 33,

да не прѣтъкнеши о камень ногы твоеѭ Mat. IV, 6,

об онъ полъ нордана = »na druhou stranu Jordána, na druhý břeh« Mat. XIX, 1,

об нощь = »v noci« Luk. VI, 12,

s lok. = (o místě):

сѣдѣаше о нѣмь народъ »kolem něho« Mark. III, 32, (o příčině):

дивлѧахѫ сѧ о оученьи его = »divili se učení jeho« Mark. I, 22,

о одежди чьто сѧ печете? »co se staráte o oděv?« Mat. VI, 28.

Jako praefix: о-мочити, о-скврьнити; po *ob-* musí odpadnouti *-v-*:

обратити (**ob-vort-*),

облѣшти (**ob-volk-*).

отъ Jako předložka se píše stslov. pravidelně s jerem, jako předpona bývá před samohláskami bez jeru (от-ити). Je otázka, co je původní; bylo-li **otъ*, tedy by patřilo k ide. **otos*, sti. *átah*, bylo-li **ot-*, tedy lze je spojiti se sti. *áti*, řec. ἔτι, lat. *et*, got. *it*, lit. *at-* (*àt-nesti*), tedy ide. **et*/**ot*. O tom je celá literatura,

[1] Podobně vzniklo подъ ‹ **po+dъ*, прѣдъ ‹ **per+dъ*.

kterouž se podrobně zabýval HUJER (Slov. dekl. jmenná, str. 18—25), a došel k alternativě druhé: pův. **ot-* (lit. *at-*, ἔτι, sti. *áti*) dostalo prý koncové jer teprve později a analogií podle na př. *vъ*. Ostatně stejný etymologický původ hledal pro *otъ* již MEILLET Ét. I. 155—158, jenž v něm viděl pádový útvar zájmenného kořene. S genit.: избави нъı отъ неприязни v Otčenáši (t. j. od ďábla!). Stslov. от- se obíral J KURZ v čl. Příspěvek k staroslověnskému pravopisu (Sborník Zubatého MNHMA, v Praze 1926, s. 428—438). Kurz se tu obíral zvl. psaním slovesa отрѣшити, a ukázal, že předpona *ot-* původně vyznívala konsonanticky, tedy neměla jeru; sem patří také — kromě případů výše uvedených — subst. отрокъ, отрочѧ, a též sloveso отврѣсти. Teprve později от- přijalo -ъ, jak je máme ve složeninách отълѣкъ »zbytek«, отъдати, отъпоустити, отъпоуштати a pod. To jsou zřejmě složeniny mladší.

Ve starších složeninách, kde *ot-* bylo bez jeru, souhl. *-t-* mizí před souhláskou

s, š } nebo *ch:* оходити = **ot-choditi,*
ошьлъ = **ot-šьlъ,*
остѫпити = **ot-stǫpiti.*

по (lit. *pa*, ide. buď **po*, tak VONDRÁK VSG. II, ² 382, nebo ide. **pos*, lit. *pas*, sti. *paśčād* »ze zadu«, tak HUJER, Slov. dekl. jm. 26 n.)

s dat.! по морю ходѧ Mark. VI, 48, по дъвѣма; srv. stč. *po břěhovi s bratrem chodě*, Jid., podobně повели ми прити къ тебѣ по водамъ Mat. XIV, 28; o způsobu: по обычаю иреискоуморо Luk. I, 9; o příčině по чесомоу Luk. I, 18; по жестосрьдью вашемоу Mat. XIX, 8, č. adv. *po-malu*;

s akus. по всѧ градъı »přese všechny obce« Supr. 1, 24—25; по всѧ часъı Supr. 134, 20; o příčině: по чьто »proč?«;

s lok.: по мьнѣ ити Mat. XVI, 24; по дъвою дьноу Mat. XXVI, 2; по томь často. Jako předpona: подати, послоушати; jako předpona jmenná se dlouží v па- (**pō-*), ku př. памѧть (srv. stč. *pa-vlaka*).

подъ (по+дъ)

s akus. подъ кровъ мои Luk. VII, 6,

s instr. ни ... поставлѣѭтъ его подъ спѫдомь Mat. V, 15;

Zogr. »pod kbelcem«; азъ чл҃къ есмь подъ владыкоѭ Mat. VIII 9. Jako předpona: подъкопати.

при (lit. *prẽ*, ide. **prei*);

s lok. при мори галилеисцѣмь Mark. I, 16; при вечерѣ естъ »k večeru« Luk. XXIV, 29. Jako předpona: привѧзати.

Ve složeninách -ни- se někdy stahuje: притн = при-ити.

про (lit. *pra-*, řec. πρό, lat. *prō*, got. *fra*). Ve stslov. *jen* jako předpona: про-ити, про-свѣтити »osvítiti«, про-пѧти »ukřižovati«; jako předpona jmenná se dlouží v пра- (**prō-*), ku př. прадѣдъ.

прѣ (ide. **per*, přesmyknutí liquidy; srv. lit. *peř*, lat. *per*, got. *faír-*). Ve stslov. *jen* jako předpona: прѣити, прѣ-ломити.

прѣдъ (прѣ+дъ):

s akus.: прѣдъ человѣкы Mat. VI 1;

s instr.: оуготовитъ пѫть твои прѣдъ тобоѭ Mat. XI, 10. Jako předpona: прѣдъдворье, прѣдъстоꙗти.

раз(ъ) (z praslov. **ōrz-*) ve stslov. *jen* jako předpona: раздьрати, распѧти »ukřižovati« (assimilace ꙁ v с před п); slov. распѧти je patrně starobylejší než пропѧти (srov. čes *rozpjat*), раз-дроушити »zbořiti« (mezi ꙁ — р se vsouvá -д-).

съ (ide. **som* › *sum* › *sun* › *sъ*, sti. *sám*).

s gen.: съшедъ съ небесе Supr. 5, 22; съ вечера Supr. 35, 8;

s akus.: (přibližná míra) съ лакъть ѥдинъ = »asi jeden loket«;

s instr.: съ н҃ими.

Jako předpona: събьрати, съвѧзати; před samohl. zůstává -н, tedy *sъn-*: сън-ити сѧ »sejíti se«.

Jako předpona před souhláskou **som* dává *sǫ*; srv. сѫ-пьрь, сѫ-сѣдъ, сѫ-логъ.

оу (**au*, lat. *au-fero*, pův. význ. »pryč«),

a) просити оу бога = »*od* Boha« (význam odlukový),

b) pak v blízkosti u někoho: оу гроба = »*u* hrobu«, иже бѣахѫ оу н҃его Mark. III, 21.

Jako praefix:

a) odluky: оубѣжати, оукрасти, оусѣкнѫти,

b) dokonavosti vůbec: оумрѣти, оубити, оуслышати.

§ 74. Předložky b) nepůvodní.

Jsou to adverbia, jež nabyla funkce předložkové, a to nejčastěji adverbia, vzniklá ustrnutím z pádů jmenných: междоу, кромѣ, противѫ; řidčeji ustrnulé pády předložkové: подлъгъ = podél.

a) s genitivem:

близъ корабл҃ѣ Jan VI, 19,

вънѣ града (není v Evang.), вънѣ црькъве Supr. 229, 15 (ojediněle);

дѣла, дѣльма, lat. *causā:* ѥдного родѧштааго сѧ дѣльма Supr. 241, 26;

искрь вьси »blízko vsi« Jan IV, 5 (vzácné);

кромѣ странъı = »ze země« Mark. V, 10;

прѣжде времене = »před časem«, прѣжде вѣкъ и вь вѣкъı вѣкомь (sic) Supr. 330, 4;

ради: чловѣка ради nebo радьма Supr. (postpositiv.), чесо ради, мене ради a pod., časté v Evang., lat. *grātiā*;

развѣ: развѣ женъ и дѣтеи »kromě žen a dětí« Mat. XIV 21 Mar.;

b) s dativem:

противѫ ѥмоу Jan XII, 13 a 18; противѫ врагомъ »proti nepřátelům«, противѫ жениѫоу »vstříc« Mat. XXV 1; (вьсь, ꙗже естъ) прѣмо вама Jan XXI, 2 »naproti vám«;

c) s akusativem:

подлъгъ рѣкѫ »podél řeky« Supr. 146, 10;
сквозѣ сѣꙗниѣ (= ak. plur.) »skrze osení« Mat. XII, 1;

d) s instrumentálem:

междю нами и вами Luk. XVI, 26, междю собоѭ Jan VI, 43.

Pozn. Podrobněji se zabýval funkcemi některých slovesných předpon v stslov. STAN. SŁOŃSKI: *iz-* Slavia VIII, 1930, 689—727; *raz-* Prace filologiczne XV, 1, 1930, s. 241—262; *prě-, pro-* Sprawozdania Towarzystwa naukowego warszawskiego, wydz. I., XXII, 1930, 40—82, *do-* ib. 38—39; *u-* XXIII, 1930, 63—107; *za* Sbornikъ Miletičъ (1933), 9—20. — Funkce předložek v stslov. textech zpracovali v mém semináři pp. Neumann a Týml v r. 1929/30.

§ 75. Spojky (coniunctiones).

Spojky lze děliti na původní a nepůvodní, kteréžto vznikly z relat. zájmen a adverbií, na př. ꙗко, имьже, понѥже, занѥ, донѣдеже, ѥльма a j. Ale i tak zv. »původní spojky«, t. j. ty, u nichž není jejich zájmenný či adverbiální původ zřejmě patrný, souvisí leckdy s ide. kořeny, od nichž se tvořila zájmena nebo adverbia; mezi různými ide. jazyky jsou tu značné rozdíly.

Význam spojky, částice nebo adverbia, který se k tomu či onomu ide. nesklonnému slovu připojil, byl právě jen výsledkem syntaktického užívání. Z té příčiny zde vyjmenujeme stslov. spojky podle jejich významu, při tom ovšem podrobnější výklad o jejich užívání náleží do syntaxe.

A. Spojky souřadné (paratakticke).

§ 76. Spojky slučovací (kopulativní).

a) Od ide. zájmenného kořene **e/o-*, jehož jinak v stslov. nemáme: nejobyčenější je и; ide. buď **ei*, lok. sg. ukaz. zájm. kořene **e/o-*, srv. řec. εἰ, got. *ei* (tak BRUGMANN, MEILLET, BERNEKER), nebo *ēd*, ablativ sing. téhož kořene, (tak ZUBATÝ IF IV, 470).

Jiným stupněm téhož kořene jest ѧ; ide. ablativ **ōd*, srv. sti. *ā́t* = »pak, a«, lit. *ō* = »a, ale«; avšak ve stslov. ѧ má obyčejně význam odporovací (viz § 77) a řidčeji slučovací;

b) od zájm. kmene **to-* (zejména rády stávají na počátku hlavní věty, když předcházela věta vedlejší, na př. podmíněná):

ти (není v evang. ani v Cloz., je v Euch. a často v Supr.) = *a* (asi z **toi̯*): не оустыди сѧ... ти не потаи Euch. 68 a 5, отъстѫпити отъ бога ти работати бѣсомъ;

та zřídka (**tōd*), 1× v Supr. 189, 26;

то[же] (**tod*) zřídka: въпрашати хотѣаше, то же мльчати ѥмоу ноужда бѣаше Supr. 240, 5—6; то je časté v Ž. Konst. Sem patří též:

тѣ: аще оубо свѣтъ, иже въ тебѣ, тъма ѥстъ, тѣ тъма кольми? Zogr., Mar. (Mat. VI, 23) — Ass., Sav., Ostr. mají na tomto místě то.

Spojky ти, та, то, тѣ mívají asi podobný význam jako v češtině lidové »*tak*«, v pol. a ruš. »*to*«. тѣ se srovnává s lit. *taĩ*. TRAUTMANN (Die litauischen Adv. auf -ai u. slav. Adv. auf -ě, KZ 49, 1920, str. 251/2) obojí vykládá podobně jako adv. na *-ě-*, *ne* jako lok. sg., nýbrž jako pl. neutra;

c) dvojčlenné: ни — ни = »ani — ani«. не тъкъмо — нъ и = »nejen — nýbrž i . . .«

Rozlučovací (disjunktivní):

ли — ли; ли — или;
любо — любо.

§ 77. Spojky odporovací adversativní).

Nejslabší je enklitické -же (o něm viz § 83.). Silnější, ale přece jen slabě odporující je а: жѧтва оубо мъногa, а дѣлатель мало Mat. IX, 37; азъ оубо кръстихъ вы водоѭ, а тъ кръститъ вы доухомь свѧтымь Mark. I, 8.

али (slož. z а + ли) v evang. jednou: инъı съпасе, али себе не можетъ съпасти Mark. XV, 31. Často se vyskýtá v Supr., a to v *tázacích* větách. Srov. čes. *ale* ‹ **a + lě*.

Nejsilnější jsou нъ a обаче. O обаче viz mezi adverbii (etym. **obākjes*). нъ srv. s lit. *nu*, sti. *nú*, řec. νυ, got. *nu*, ide. **nu*. нѣстъ оумръла (дѣвица), нъ съпитъ Luk. VIII, 52.

неволѣ (= ꙗ) бо нѣстъ прити сканьдаломъ (pohoršení), обаче горе (»běda«) чловѣкоу томоу, имьже сканьдалъ приходитъ Mat. XVIII, 7, Mar.

§ 78. Spojky vysvětlovací (explikativní).

Enklitické бо je nejčastější (ide. **bho*, **bhā*, slov. *bo*, *ba*; lit. *bà*, řec. φή). Přízvučné jest ибо a небо-нъ.

Spojkou důvodovou (konklusivní) nejčastěji jest оу-бо (předpona оу-, **au*), vedle toho též výrazy zájmenné: тѣмьже (instr. sg.); того ради, сего ради.

B. Spojky podřadné (hypotaktické).

§ 79. V závislých větách předmětných nebo podmětných:

a) vyjadřovacích (oznamovacích): ꙗко (ꙗкоже) = »že«, ὅτι, ὡς: ѓлѭ же вамъ, ѣко ни соломонъ во всѣи славѣ своеи облѣче сѧ, ѣко (srovnávací) единъ отъ сихъ Mat. VI. 29 Mar.

b) tázacích zjišťovacích: аште = »zdali«: въпросишѧ и (= *jь*) ѓлѭште, аште достоитъ въ сѫботѫ цѣлити (= »léčiti«) Mat. XII, 10.

c) rozkazovacích a přících: да = »ať«, «aby«: рьци, да камение се хлѣби бѫдѫтъ Mat. IV, 3 Zogr.
Záporně да не nebo ѥда.

d) obavných (záporně přících):
да не »aby ne«, nebo ѥда = význ. řec. μή, lat. *nē,* slož. se zájm. km. ѥ + да; apoštolé боѩахѫ сѧ, да не [ѥда] камениѥмь побиѭтъ ихъ. (Apost. Act. V, 26.)

§ 80. Ve větách spojkových (příslovečných):

a) *příčinných* (kausálních) výrazy původu zájmenného:
понѥ, понѣже, имьже, ꙗко, ѥльма (vl. adverbium; toto nikoli v evang., ale v Supr.), иде (vl. zájmenné adverbium místa);

b) výsledkových (konsekutivních):
ꙗко a řidčeji да = »takže«;

c) účelových (finálních):
да = »aby«, záporově дане a ѥда = »aby ne«.
Také bývá да не како = »aby nijak«. ѥда — ꙗко да — proti řec. ὅπως.
V účelových větách bývá po да indikativ nebo kondicionál; ve všech ostatních po да *jen* indikativ.

d) podmínkových (hypothetických):
nejobyčejněji аште (s hiatickým *j*- ѣште = ꙗште v Psalt., v Supr. zase аштн a аштишѧ; toto 1 × — 441, 1, kontaminací z аште би, аште бишѧ); ѥли (původu zájmenného, ѥ + ли), toto není v evang., ale na př. v Supr.; též а; někdy též а ли. Při dvojčlenných podmín. větách: аште -аште ли = »pakli«, аште ли же ни = »pakli ne, pakli nic«. V irreálních větách po аште, а, —

jen kondicionál, na př. аште бисте вѣрѫ имали мосеови, вѣрѫ бисте ѩли и мьнѣ. Jan V, 46.

e) připouštěcí (koncessivní): аште, též а, a zvláště starobylá spojka připouštěcí цѣ, po případě цѣ и (v Supr. 4×); ацѣ лѣпо бѣ ꙗкоже оного отъ доброчьсти нарече, тако и сего отъ зълобы прозъвати Supr. 410, 20.

Pozn. Ve větách *místních, časových a způsobových* (srovnávacích) jsou uvozujícími slovy ne spojky, nýbrž adverbia, dříve uvedená.

§ 81. Nejdůležitější spojky podřadné

stslov. jsou tedy аште a да.

jestli, jestliže

1. аште se užívá 1. v závislých otázkách,
2. ve větách podmínkových,
3. ve větách přípustkových.

až, aby, takže

2. да „ „ 1. v závislých větách rozkazovacích (předmětných),
2. ve větách účelových,
3. řidčeji ve výsledkových.

Mimo to да ve větách hlavních přácích a vybízecích; ku př. v Otčenáši: да сѫтитъ сѧ имѧ твое, да придетъ цр҃ствие твое, да бѫдетъ волѫ твоѣ ѣко на нѣси і на земл҃и. Mat. VI, 9—10 Zogr.

Etymologie:

1. аште podle BERNEKERA Et. Wtb., 34: **at-ję̨d,* t. j. spojkové *a* (z ide. **ōd-*) + akus. sg. neutra zájmen. kmene *je.*

Podle MARETIĆE (Rad. 89, 90) a VONDRÁKA (VSG, 2. vyd., s. 525) z **a-že-če, *a-žь-če, *ažče* kontaminací z **aže* a **ače.* MEILLET (v čl. Vieux slave *tŭžde* et *aště,* MSL 20, 1918, 108—110) vykládá **at-če,* při čemž *a, *at* = sti. *ā́t;* vedle toho bylo **ače,* stpol. *acz,* čes. *ač.*

2. да = ide. zájm. kmen **do-,* v řec. částice δή, lat. *dē-nique, dō-nec, quan-dō.* Sem patří i *předložka* до. V Zogr. a Mar. se vyskýtá třikrát jako *spojka* до místo да, asi omylem písařským. MEILLET to chtěl vysvětlovati (Un abrégement de voyelle finale slave MSL 19, 1915, 243/4) jako koncové krácení samohlásky — jinak ne-

doložené. K tomu KURZ (L. fil. 57, 1930, s. 371 n.) upozornil, že to bývá zvl. ve spojení до и (se spojkou).

Rovněž velmi časté ve funkci spojkové je adverbium ꙗко (hlah. ѣко). ꙗко mívá tyto funkce:

1. v závislých větách vyjadřovacích = »že«, řec. ὅτι:
   глаголѭ вамъ, ѣко нинѣ приде Mark. IX, 13,
2. ve větách srovnávacích:
   і отпоусти намъ дльгы нашѧ ѣко і мы отъпоуштаемъ дльжьникомъ нашимъ Mat. VI, 12;
3. ve větách příčinných (kausálních) = »protože«:
   блажени ништии доухомь, ѣко тѣхъ естъ цр҃со нб҃ское Mat. V, 3,
4. ve větách výsledkových (konsekutivních) »takže«:
   оучаше ѩ на сънъмиштихъ ихъ, ѣко дивл҃кахѫ сѧ емоу Mat. XIII, 54; v této funkci stojí někdy při něm infinitiv místo určitého slovesa, napodobením řecké předlohy (graecismus):
   і се тряѭсъ вели бъістъ въ мори, ѣко покрывати сѧ кораблю вльнами Mat. VIII, 24 (ὥστε τὸ πλοῖον καλύπτεσθαι...);
5. ve větách časových (srv. čes. *jak* tam přišel, viděl...; *jak-mile*):
   і бъістъ, ѣко исплъниша сѧ дьнье слоужьбы его, іде въ домъ свои Luk. I, 23.[1]

§ 82. Částice (partikule): a) Negace:

1. не (ide. **ne*) kvalitativní, popírá jsoucnost, děj slovesný a celou větu. Srůstá se slovem, jehož význam popírá, v jedno slovo a strhuje na sebe hlavní přízvuk. Popírá-li platnost celé věty, stojí před slovesem; jinak se klade těsně k tomu slovu, jež právě popírá; srv. věty: да не чюютъ шюнца твоѣ, чьто творитъ дес'ница твоѣ Mat. VI, 3 Mar., Zogr.; мъного прѣшталаше имъ, да не авѣ творѧтъ его Mark. III., 12 Mar.; юже не мъного глѭ съ вами Jan XIV, 30, Zogr., Mar.

Slouží k vylučování pojmů A — non A: волꙗ — неволꙗ »nutnost«, a tím k tvoření nových slov: недѫгъ, не-въз-можьнъ.

[1] Po stránce syntaktické viz o spojkách podřadných lipskou disertaci *Stan. Slońského* Die Übertragung der griechischen Nebensatzkonstruktionen in den altbulg. Sprachdenkmälern, Kirchain N.–L., 1908.

2. нѣ (ide. *nē), lat. *nē-scio, nē-quam* (*homō nēquam*), předpona tvořící z tázacích zájmen neurčitá: нѣ-къто, нѣ-чьто.

3. ни (ide. **nei*) negace kvantitativní, popírá určitý případ a jeho množství. Tvoří záporná zájmena a adverbia neurčitá: ни-къто, ни-чьто, ни-къде, ни-къгда, ни како, ни-колиже.

V pádech předložkových těchto zájmen se klade *před* předložku! ни къ комоуже = »k nikomu«, ни оу когоже = »u nikoho«, ни въ чесомь = »v ničem«. Srov. § 60, bod 5.

Taktéž нѣ: нѣ оу кого, нѣ на кое мѣсто.

Kladení záporů v staroslověnštině bylo podobné jako v staročeštině. Stačil totiž *jeden* zápor, buď не nebo ни; tento druhý stačil sám, stál-li před slovesem: мъного прѣшталаше имъ (zakazoval), да не авѣ творѧтъ его Mark. III, 12; никътоже даваше моу Luk. XV, 16, Zogr. (ale Mar. tu má dvojí zápor ...не даѣше); ни единоѩ пользѧ обрѣтъши Mark. V, 26, Zogr. Mar.; никътоже плода сънѣстъ Mark. XI, 14 Zogr. (Mar. má zde ...не сънѣстъ); глѭ вамъ, ѣко ни соломонъ во всеи славѣ своеи облѣче сѧ ѣко единъ отъ сихъ Mat. VI, 29. Zogr., Mar.

Oba zápory se kladly, když byl na záporu důraz: ни въ ѩ҃ли толикъі вѣрі не обрѣтъ (nenalezl jsem) Mat. VIII, 10, Zogr., Mar., nebo když se kromě děje popíral jeho zvláštní případ: не хотѣаше ни очию (своею) възвести на небо Luk. XVIII, 13 Zogr., Mar. Zájmen s ни- může býti ve větě několik, a nevylučují se navzájem.

Ve stslov. *velká většina záporných vět* (přibližně 80%) *má jen jeden zápor.* Obligátní dvojí zápor se vyvinul později zmechanisováním vyjadřovacího způsobu, který měl pův. ráz expresivní.

Pozn. Mluvíme-li o tom, že nyní mají slovanské jazyky *dva* zápory, tedy myslíme tím, že se klade vždy jeden kvalitativní a jeden kvantitativní; ty se vespolek nikdy neruší, právě tak jako ve franštině: je *n'ai pas* (*ne* = kvalit., *pas* ‹ *passum* = kvantitat.); *personne ne sait* (*personne* = kvantit., *ne* = kvalit.). Ruší se pouze dva *stejné* zápory, ku př. dvojí *ne* v téže větě: никтоже да не невѣстъ сьрѣтениꙗ цр҃а Supr. 319, 16.

Různé zápory se nevylučují: положи е (тѣло) въ гробѣ ісѣченѣ, въ немьже не бѣ никътоже никогдаже положенъ Luk. XXIII, 53. Následuje-li po větě záporné ještě druhá nebo třetí, má první věta

negaci не, další ни: (пътица) не сѣѭтъ ни жьнѫтъ ни събираѭтъ въ житьницѫ Mat. VI, 26.

»Ani — ani« = ни — ни: не отъпоуститъ сѧ емоу ни въ сь вѣкъ ни въ бѫдѫштии Mat. XII, 32; při ни — ни pak není třeba negace не u slovesa: ни гласа его никъдеже слышасте ни видѣниѣ его видѣсте Jan V, 37; идеже ни чръвь ни тьлѣ тьлитъ Mat. VI, 20.

Záporná odpověď »*ne*« je stslov. ни! ини же глаголаахѫ ни, нъ льститъ народы Jan VII, 12. Kladná odpověď jest еи: бѫди же слово ваше еи еи і ни ни Mat. V, 37.[1] Srov. čsl. interj. *ej*.

Ve dvojčlenných otázkách »čili nic« = или ни: достоино ли естъ дати кинъсъ кесареви или ни Mat. XXII, 17.

Pozn. Kvalitativní a kvantitativní negaci po prvé rozlišil J. GEBAUER ve čl. O negaci (Lfil. X, 264 sl.). O negaci pojednal EDV. HERMANN, Die Bedeutung der Wörtchen **ne, *nē, *nei* in den indogerm. Sprachen, Nachrichten d. Ges. d. Wissensch. zu Göttingen 1919, seš. 2., str. 223—228. — Větnou negaci v stslov. textech prozkoumal v mém semináři p. J. Kotal v r. 1932/3.

§ 83. b) Jiné částice.

-же příklonka, dodávající zájmenům a adverbiím relativního významu: и-же, комоу-же atd., идеже, еликоже, неже (část. srovnávací), юже (adv.); též -жь (ижь Zogr.). Ide. **gho, *ghe,* sti. *gha, ha,* stslov. též *-go* (то-го); etymologií sem *ne*patří řecké δέ (významem totožné), nýbrž γε.

-жде u zájmen a přísl. významu ztotožňovacího jako lat. *-dem:* тъжде, такожде atd.; o tom A. MEILLET MSL XX, 1918, s. 89 n.; v Kyj. l. -зе: тъзе IIa 11, о томь зе IIIa 16 a j., gen. sg. fem. тоѩзе IIa 16.

-жьдо, zevšeobecňující, u interrogativ къжьдо = »každý«, колижьдо.

наи- u komparativu tvoří superlativ. V *evang.* textech se však vůbec *ne*objevuje, a v ostatních stslov. památkách je řídký, a ještě

[1] U jižních a východních Slovanů se přitakává nyní částicí *da;* u západních zájmenem rodovým: čsl. *ano* (slov. *áno*) < + *a(o)no;* pol. *tak* je neutr. od *takъ.*

jen u adverbií наискорѣе Cloz. 437, наивѧште Supr. 201, 20; 274, 26; наитрѣбьши Supr. 339, 30, наипаче Supr. častěji.

ли částice tázací, lit. *laĩ,* s významem přácím; někdy se spojují obě s koř. **u̯el,* latin. *volo, *u̯loīt* (opt.!): не въ ли паче лоучьши ıхъ есте Mat. VI, 26. Je příklonná.

V otázkách dvojčlenných ли — или; v dvojčlenných rozlučovacích (disjunktivních) ли — или: достоино ли естъ дати кинъсъ (κῆνσος, lat. census) кѣсареви или ни? Mat. XXII, 17. Mar.

еда částice záporně tázací, srov. lat. *num:* аште въпроситъ сн̃ъ твои хлѣба, еда камень подастъ емоу Mat. VII, 9 Zogr.

§ 84. Částice zvolací (citoslovce, interjekce).

Interjekce dělíme podle původu na prvotní (primární), jako ѡ, еи, a odvozené (sekundární) ze jmen podstatných, jako горе, nebo zájmen, jako се. V stslov. textech jsou doložená tato:

a) v textech evangelních:

о (psáno též ѡ) velmi často, ku př. ѡ жено, велѣ естъ вѣра твоѣ Mat. XV, 28; ѡ роде невѣрънъı и развращенъı Mat. XVII, 17 Mar. (obyč. při vokativu); еи za řec. ναί, ku př. еи глѭ вамъ, того оубонте сѧ Luk. XII, 5 (o význ. »ano« viz v § 82); оува přejato z řec. οὐά, doloženo dvakrát: Mat. XXVII, 40 a Mark. XV, 29 n.; горе, ku př. Mat. XXIII, 15: горе вамъ книгъчиѭ и фарисѣи ѵпокрити; се (obyč. и се, neutr. zájm. сь), řec. ἰδοῦ, ku př. и се аѣли пристѫпишѧ и слоужаахѫ емоу Mat. IV, 11; се мати моѣ и братрьѣ моѣ Mat. XII, 49;

b) v textech ostatních (kromě о, еи, се, горе):

есе (несе) } »hle!«

сѣ »nuže« (Supr.),

оле Euch., веле »nuže« (Supr.), obyč. ѡ веле Supr., бѣдъı ve spojení ѡ бѣдъı Supr. 2×.

оувъı мьнѣ Supr., оу горе мьнѣ(ю...) Supr.,

неша (Supr.) částice přácí = »kéž«, utinam, εἴθε,

ꙗроу (Supr.) stejného významu; ve spojeních ꙗроу да, ꙗроу и да, ꙗроу тоу. Etymologie podle Il'inského: *-i̯e* (zájm.) + **si̯ēt* (opłat.) od **esmi* = jsem). Obě, неша i ꙗроу, jsou jen ve větách přácích hlavních, nikoli vedlejších.

Ve stslov. je málo citoslovcí v poměru k jiným slov. jazykům, zvl. k lidovým nářečím. To proto, že citoslovce jsou hojná v mluvě hodně citově zbarvené (emoční), zvl. v hovorové řeči lidí živého temperamentu netlumeného intelektualisací, kdežto stslov. texty podávají jazyk literární, většinou intelektualisovaný.[1]

---

[1] Stslov. věty interjekční sebral v mém semináři dr. Rudolf Souček r. 1929/30.

ROZVRH LÁTKY

PROBRANÉ V ODDÍLU DRUHÉM (SKLOŇOVÁNÍ):

Str.:

Obecný výklad o skloňování (§ 11.) 131

SKLOŇOVÁNÍ JMENNÉ:

Rozdělení podstatných jmen ve třídy (§ 12.) 135

Skloňování kmenů samohláskových:

o/io-kmeny (§ 13.—§ 19.) 137
ā/iā-kmeny (§ 20.—§ 23.b) 152
u-kmeny (§ 24.—§ 25.) 157
i-kmeny (§ 26.—§ 29.) 160
ū-kmeny (§ 30.—§ 31.) 164

Skloňování kmenů souhláskových (§ 32.) 167

n-kmeny mask. (§ 33.—§ 34.) 167
n-kmeny neutrové (§ 35.) 170
s-kmeny (§ 36.—§ 37.) 170
nt-kmeny (§ 38.) 173
r-kmeny (§ 39.) 174

Jmenné skloňování jmen přídavných (§ 40.) 175

Stupňování adjektiv. — Skloňování komparativů (§ 41.—§ 42.) 179
Participium praeteriti activi I. (§ 43.—§ 45.) 184
Participium praesentis activi (§ 46.—§ 48.) 186

Skloňování číslovek:

Číslovky základní (§ 49.—§ 51.) 192
Číslovky řadové (§ 52.) 197
Číslovky druhové (podílné) (§ 53.) 198
Subst. a adverbia, odvozená z číslovek (§ 54.) 199

SKLOŇOVÁNÍ ZÁJMENNÉ:

Skloňování zájmen osobních (§ 55.) 200
Zájmena rodová (§ 57.—§ 64.) 202

SKLOŇOVÁNÍ SLOŽENÉ (§ 65.—§ 68.) 215

SLOVA NESKLONNÁ:

Příslovce (§ 69.—§ 72.) 225
Předložky a předpony (§ 73.—§ 74.) 233
Spojky (§ 75.—§ 81.) 239
Částice (§ 82.—§ 83.) 243
Citoslovce (§ 84.) 246

Podrobnější obsah a rejstříky jsou na konci Rukověti.

●

Krámská cena 50 Kč,
pro členy KMF 30 Kč.

●

Expeduje Klub moderních filologů v Praze I., Smetanovo nám. čís. 55 (ve filosofické fakultě Karlovy university).

GART: RUKOVĚŤ JAZYKA STAROSLOVĚNSKÉHO. SV. I.